

Академія політико-правових наук України
Академія “Українська Політія”

**ГРАНІ АГРЕСІЇ:
ДЕЯКІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
2014-2024 РОКІВ**

**За заг. ред. д. політ. н. П.В. Мироненка
і д. політ. н., проф. С.П. Мокляка**

***10-й річниці героїчного спротиву України
московитським загарбникам
присвячуємо!***

Академія політико-правових наук України
Академія “Українська Політія”

**ГРАНІ АГРЕСІЇ:
ДЕЯКІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
2014-2024 РОКІВ**

**За заг. ред. д. політ. н. П.В. Мироненка
і д. політ. н., проф. С.П. Мокляка**

Київ
Видавництво Політія
2024

УДК 327.5:94

У45

Грані агресії: деякі узагальнення досвіду російсько-української війни 2014-2024 років. Монографія. Колектив авторів. За ред. д. політ. н. Мироненка П.В., д. політ. н., проф. Мокляка С.П. Вид-во Політія. К., 2024. Політія. 395 с.

ISBN 978-617-8166-03-8

Рецензенти:

Бebик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор.

Гапоненко Віра Анатоліївна, доктор політичних наук, доцент.

Ткач Іван Миколайович, доктор економічних наук, професор.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Академії
“Українська Політія”. Протокол № 2 від 7.02.2024 р.*

Колективну монографію підготовлено до десятої річниці Російсько-Української війни (2014 – 2024), яку розв’язала терористична росія проти демократичного світу на території України, де вчиняє геноцид Українського народу.

Десять років тому, прагнучи знеславити Революцію Гідності та не допустити її поширення за межі України, російська федерація віроломно вделась на українську територію, у збройний спосіб анексувала Крим та окупувала східні райони Днеччини й Луганщини. Плани рф полягали в демонтажі української демократичної державності, приведенні до влади проросійських політичних сил, повному поверненні України до зони російських інтересів. Зусиллями національно-демократичних сил ці російські наміри виявились зірваними.

У лютому 2022 році росія повторно атакувала Україну, реалізувавши сценарій широкомасштабної агресії. Наміри російського політичного керівництва були максимаьними – знищити Українську державність, фізично ліквідувати українське державне керівництво, викорінити державотворчі прагнення українства, наростити експансію у західному напрямі, зруйнувати загальноєвропейські та єроатлантичні інституції, зрештою довести зверхність й перевагу автократичного світу над демократичним.

*Монографія розрахована на широке коло читачів,
насамперед науковців.*

ISBN 978-617-8166-03-8

© Колектив авторів, 2024

© Видавництво Політія 2024

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.....	6
I. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА.....	8
Буданов К.О., Борисенко В.Є. Російсько-українська війна як реалізована суперечність автократично-демократичної поляризації державних /геостратегій.....	9
Мироненко П.В., Смолянчук В.Ф. Російсько-українська війна: основні причини та ймовірні наслідки.....	33
Аблазов І.В., Мокляк С.П. Онтологія когнітивної війни: теоретичний та фаховий аспекти.....	54
II. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА.....	73
Кашперська Д.О. Цифровий консцієнтальний наступ рф на україну: основні кейси.....	74
Рубель К.В., Чаплінський Р.О. Порівняльний аналіз підходів США та рф до планування інформаційних операцій: технологія vs провокація.....	107
Хамула С.В. Стратегічні підходи іноземних держав до забезпечення національної безпеки (на прикладі США).....	127
Леонов О.С. Трансформація маніпуляційного потенціалу на основі використання інтернет-платформ.....	147
III. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	167
Кармазіна М.С. Зовнішньо-політичні комунікації воєнного часу: Президент Володимир Зеленський в епіцентрі стратегічних потрясінь.....	168
Письменний О.О. Генеза зовнішньої політики сучасної російської федерації.....	204
Кашперська Д.О., Письменний О.О. Нова ера стратегічної конкуренції США: відповідь на глобальну трансформацію світового порядку.....	222
Пархомчук О.І. Вплив керованих міграційних процесів на сучасне безпекове середовище.....	243
IV. ЕКОНОМІКА.....	271
Колотов В.В. Загальні тенденції розвитку міжнародного воєнно-економічного співробітництва в межах країн-членів ЄС і НАТО.....	272
Баланда А.Л., Потелешенко П.В. Військова трансформація в контексті технологічних інновацій: теорія та практика.....	297
Легомінова С.В. Стратегічні орієнтири забезпечення економічної безпеки України в умовах дестабілізуючого впливу війни.....	329
Скурєнівська Л.В. Базові підходи щодо управління оборонними ресурсами іноземних держав.....	353

ВСТУПНЕ СЛОВО

Десять років тому, прагнучи знеславити Революцію Гідності та не допустити її поширення за межі України, російська федерація віроломно вдерлась на українську територію, у збройний спосіб анексувала Крим та окупувала східні райони Донеччини й Луганщини. Плани рф полягали в демонтажі української демократичної державності, приведенні до влади проросійських політичних сил, повному поверненні України до зони російських інтересів. Зусиллями національно-демократичних сил ці російські наміри виявились зірваними.

У лютому 2022 р. рф повторно атакувала Україну, реалізувавши сценарій широкомасштабної агресії. Наміри російського політичного керівництва були максимальними – знищити Українську державність, фізично ліквідувати українське державне керівництво, викоринити державотворчі прагнення українства, наростити експансію у західному напрямі, зруйнувати загальноєвропейські та євроатлантичні інституції, зрештою довести зверхність й перевагу автократичного світу над демократичним. Своїм основним наміром москва вважала здобуття світового лідерства у взаємодії з іншими автократичними державами, перетворення росії на осередок глобальної сили, без погодження з якою жодні світові чи регіональні трансформації ставали б неможливими. Проте й ці сподівання кремля виявились нереалізованими.

На шляху російських імперських амбіцій постала згуртована коаліція світових демократичних сил, об'єднавчим чинником яких виступила воююча Україна. З першого дня російського вторгнення Україна непохито й послідовно відстоювала не лише власні національні інтереси, а й загальноєвропейські демократичні цінності, вільний вибір громадян, непорушність міжнародного права.

Виходячи з цього, російсько-українську війну не варто оцінювати виключно крізь призму оперативно-стратегічних або тактичних завдань. Сталося явище цивілізаційного значення: на українських полях, на вулицях міст, на берегах річок, що стали аренами розгортання бойових дій, зійшлись Майбутнє, що має

перспективи подальшого розвитку, та Минуле, архаїчні прагнення якого століттями концентруються наколо ретроінстинктів «вбити», «захопити», «підкорити», «відняти», «зруйнувати».

Канонада російсько-української війни має загальносвітовий резонанс. Десятки держав різних регіонів планети уважно фіксують перебіг цього двобою. Практично всі з них розуміють обмеженість та вичерпаність світоустрою, запозиченого з минулих історичних епох. Переважна більшість країн і народів сподіваються на оновлення Цивілізації на нових принципах, серед яких мають домінувати духовно-етичні, гуманістичні, екологічні. Проте для започаткування якісних цивілізаційних змін потрібна перемога України над рф, історичний шлях якої на засадах концентрації ненависті, заздрощів, відризи до інших соціумів добігає кінця.

Російсько-українська війна має багато вимірів, наукове опрацювання яких тільки розпочате. У запропонованій читачеві монографії узагальнюються лише деякі воєнно-політичні, безпекові, міжнародні, економічні параметри цієї війни. Проте важливо, що така робота розпочата. Сподіваємось на долучення нових авторів до заявленої проблематики та продовження роботи над осмисленням інших граней російсько-українського цивілізаційного протистояння в контексті самозбереження людства та ствердження нової системи міжнародних взаємин, побудованої на демократичних принципах.

Петро Мироненко, доктор політичних наук,
академік-засновник АППН України,
генеральний директор Академії “Українська Політія”

Сергій Мокляк, доктор політичних наук, професор,
дійсний член (академік) АППН України

Розділ I.
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

*Буданов К. О.,
Борисенко В. Є., кандидат технічних наук, доцент*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК РЕАЛІЗОВАНА СУПЕРЕЧНІСТЬ АВТОКРАТИЧНО- ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ГЕОСТРАТЕГІЙ

Війна російської федерації (рф) проти України змінила світ більше ніж будь-яка подія після завершення Холодної війни. Помилкове оцінювання підсумків Холодної війни та нездатність чітко пояснити суть процесів, які відбувалися на пострадянському просторі на початку 1990-х років, спричинили низку неправильних політичних рішень із боку Заходу. Замість того, щоб створити збалансований простір безпеки, що виключало б нове ядерне протистояння, було ухвалено рішення про перезавантаження відносин із Росією, її інтеграцію в міжнародні структури.

Наслідком війни росії проти України, на думку президента Центру глобалістики «Стратегія XXI» М. Гончара, став безпековий вакуум, який сформувався в Європі з початку XXI ст. [1].

25 квітня 2005 року у посланні президента рф Федеральним Зборам В. Путін назвав розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття» і цією публічною ностальгією за СРСР обґрунтував геополітичний реваншизм на майбутнє. 10 лютого 2007 року на Мюнхенській конференції з безпеки В. Путін кинув перший після Холодної війни геополітичний виклик США: «Для сучасного світу однополярна модель не тільки неприйнятна, але й взагалі неможлива». Тоді це розцінили як епатаж і популізм глобального масштабу «бездоганного демократа» (за Г. Шредером), в очі якого ще 2001 року «заглянув американський президент» (Дж. Буш-молодший) і переконався, що з цією людиною можна мати справу.

Слід узяти до уваги, що 2007–2008 рр. стали роками піку нафтових цін та першої у XXI столітті глобальної економічної кризи, яка розпочалася зі США та призвела до світових негативних наслідків. Путінський режим на тлі занурення Заходу в економічні проблеми, перевантаженості США операціями в Афганістані та

Іраку був окрилений як доходами від нафтоекспорту Росії, так і своїм успіхом блокування рішень НАТО, використавши європейських лідерів – А. Меркель та Н. Саркозі – як своїх проксі. Із повідомлень ЗМІ: «... президент росії натякнув, що якщо НАТО надасть план дій щодо членства (ПДЧ) в НАТО Грузії, то росія визнає незалежність Абхазії та Південної Осетії, спираючися на косовський прецедент, і тим самим створить буферну зону між силами НАТО і своїми кордонами. ...Якщо Україну все ж таки приймуть у НАТО, ця держава просто припинить існування. Тобто фактично, він погрожував, що росія може почати анексію Криму та окупацію Сходу України».

Недостатньо активну позицію США у 2008 році на підтримку надання Україні та Грузії ПДЧ та заперечення з боку Німеччини й Франції можна пояснити тим, що росія подала сигнал США і НАТО про можливу домовленість про «афганський транзит», який дозволить використовувати «коридор» у вигляді російської території для транспортування вантажів до Афганістану, де Сполучені Штати нарощували свою військову присутність. Російські джерела вказують на те, що «принципову угоду про транзит вантажів для потреб Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) було укладено на переговорах росія – НАТО в межах саміту Альянсу в Бухаресті у квітні 2008 року». Тобто Кремль з огляду на слабкі місця в позиції США запропонував відмовити Україні та Грузії у ПДЧ в обмін на згоду щодо «афганського транзиту». Він і запрацював із березня 2009 року, а з серпня 2012 року навіть було створено транспортно-логістичний центр НАТО в аеропорту «Ульяновськ-Восточний», а авіакомпанія «Волга-Днепр» стала його головним оператором.

Замість покарання росії санкціями за вторгнення в Грузію її було фактично винагороджено політикою перезавантаження з боку адміністрації Б. Обами. Віцепрезидент США Дж. Байден на Мюнхенській безпековій конференції 7 лютого 2009 року наголосив: «Настав час, перефразовуючи президента Обаму, натиснути кнопку перезавантаження та переглянути багато сфер, де ми можемо й маємо працювати разом із росією». Уже 6 березня держсекретар США Г. Клінтон вручила міністру закордонних справ рф С. Лаврову символічну червону кнопку перезавантаження. А

напередодні, 5 березня 2009 року, на зустрічі міністрів закордонних справ НАТО було вирішено відновити офіційний діалог із росією в межах Ради НАТО – рф, незважаючи на те, що Москва не виконала План перемир'я від 12 серпня 2008 року та не вивела свої війська з території Грузії. На саміті НАТО в Страсбурзі й Кельні 4 квітня прослідковувалася дворушницька позиція Альянсу. З одного боку, було поставлено вимогу вивести російські війська з Грузії, а з іншого – ухвалено співпрацю з росією щодо питань ПРО, безпеки в Центрально-Східній Європі, Афганістані, протидії тероризму тощо. У вересні 2009 року Президент США Б. Обама оголосив про перегляд схвалених адміністрацією Дж. Буша планів розміщення в Польщі та Чехії елементів ПРО (відмову від цього рішення), що надзвичайно позитивно було сприйнято Москвою.

Тобто спроби налагодження конструктивних відносин із росією з боку США («розморожування» за часів Дж. Буша-старшого та «перезавантаження» за часів Дж. Буша-молодшого), із боку Німеччини (економічна модернізація за часів Г. Шрьодера та А. Меркель), із боку Франції (за часів Ф. Міттерана, Ж. Ширака та на початку каденції Н. Саркозі), нехтування імперською сутністю кремлівських режимів (за всіх часів), а також успішна інтеграція росії не без західної допомоги у світову економіку сприяли її економічному зростанню, зміцненню стійкості, поширенню та посиленню політичного впливу на міжнародній арені та на безпекову ситуацію у світі, зокрема й через штучне створення проблем і кризових явищ та пропозиції західних послуг щодо їх розв'язання.

Усі ці спроби провалилися спочатку 2014 року (після анексії росією Криму та окупації східних районів Донеччини й Луганщини) , а потім, уже остаточно, 24 лютого 2022 року, коли з початком широкомасштабної агресії рф проти України розпочалося повне руйнування системи міжнародної безпеки та контролю над озброєннями.

рф планувала збройне втручання на територію України заздалегідь, а перемога Революції Гідності 2014 року стала лише зручним приводом для прискорення реалізації цих планів. На фоні масових прозахідних протестів в Україні, які загрожували довгостроковим інтересам рф, у січні 2014 року в Москві було

розроблено документ «Про кризу на Україні». Це був узагальнений і масштабний план дій щодо дестабілізації України й включення 12-ти її областей та міста Києва до складу рф.

Активна фаза російської агресії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року із військової операції збройних сил рф по захопленню частини території України – Кримського півострова. Цю дату не заперечує навіть міністерство оборони рф, оскільки це закарбовано на відомчій медалі «За повернення Криму». Проте В. Янукович лише наступного дня втік із Києва, а постанову Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» було ухвалено лише 22 лютого 2014 року. Саме ця постанова і стала приводом для звинувачень із боку рф у нібито антиконституційному заколоті в Україні.

У лютому-березні 2014 року російське командування, скориставшись складною внутрішньополітичною ситуацією в Україні, перекинуло з території росії та кримських баз ЧФ рф війська без розпізнавальних знаків (так званих зелених чоловічків) та окупувала Кримський півострів. 2 березня 2014 року Рада Федерації рф дала офіційний дозвіл на застосування російських військ в Україні [2].

У цьому контексті доречно наголосити, що ще в березні 2014 року академік Національної академії наук України В. Горбулін у відкритому листі до академіка Російської академії наук Є. Примакова застерігав: «Сьогодні росія й Україна балансують на межі трагедії. Захоплено адміністративні споруди й найважливіші об'єкти інфраструктури Кримського півострова. Російські війська вторглися на територію України, а Рада Федерації рф схвалила це неприкрите порушення міжнародного права. Навісніють засоби масової інформації. І, що набагато гірше, інколи складається враження, що державні мужі починають вірити у свою ж пропаганду.

Напруга зростає. Ситуація розвивається надзвичайно швидко. Сьогодні вже сталося те, про що ще вчора було навіть страшно подумати. Очевидно одне: уперше за роки незалежності кров і насильство привносять в українську політику. І це по-

справжньому страшно. Адже мова нині не тільки про Україну, а й про всю Південну та Східну Європу.

Якщо загориться моя країна, то вслід за нею знову спалахнуть Кавказ, Придністров'я, вогонь може перекинутися на Балкани. Хто, як не ви, знає, який жахливий сценарій може втілитися в життя. Добре пам'ятаю переговори щодо Придністров'я у 2000–2002 рр., коли ми майже вийшли на рішення. На жаль, нині мова не про розв'язання старих конфліктів. Страшною реальністю може стати велика дуга нестабільності від Балкан до Центральної Азії та Пакистану. Як гасити таку пожежу, не знає ніхто.

Потрібна певна сміливість, аби виступити проти течії й заявити свою позицію. У кожного вона своя, але спільним знаменником була й залишається повага до принципів, уперше сформульованих у Заключному акті наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. Саме цей документ може й має стати основою для досягнення взаємоухвалених рішень. Україна дотримувалась і буде дотримуватися норм міжнародного права, і відповідного ставлення вона очікує й від інших держав. Передусім – від росії.

Повторюся. Ми з Вами – старійшини стратегічних спільнот наших країн. Місія стратегії – знайти найефективніший шлях досягнення мети в умовах ресурсних обмежень. Упевнений, що сьогодні це шлях мирний, шлях широкого компромісу.

Вирішити можна все, навіть найбільш невирішувану проблему. Головне – хотіти цього. Нам потрібно взаєморозуміння, а отже – потрібні переговори. Давайте нарешті не ховатися за фігові листки минулого. Сьогодні відбувається тут і тепер. І відповісти на його виклики – наше святе завдання. Знайти такий вихід, за який би нам не було соромно решту життя» [3].

У відповідь Є. Примаков зазначив: «...Цілком погоджуюсь, що ми з Вами патріоти своїх країн, і це не заважає нам шукати взаєморозуміння. Я цілком щиро за те, щоб не допустити російсько-українського кровопролиття. Знаючи настрої президента Путіна, хочу засвідчити, що він робитиме все, щоб знайти політичний вихід із тяжкої кризи....» [4].

«Політичний вихід» президента рф побачив весь світ: війна в центрі Європи, яка ще донедавна виглядала малоімовірною перспективою з огляду на гуманітарні досягнення сучасної людської цивілізації та політичний світогляд демократичного ареалу країн. Але на практиці виявилось, що недемократичні країни з комплексом фантомних пережитків імперіалізму самі для себе визначають правила поведінки та у варварський спосіб намагаються досягати своїх геополітичних цілей. У цьому контексті росія являє собою анахронічний феномен панування людоненависницького, тоталітарного, клептократичного режиму В. Путіна, який ґрунтується на вигадуванні зовнішніх ворогів та агресії проти них із метою відволікання уваги медіазомбованого населення від суцільного розкрадання національних ресурсів із боку керівної кліки. Країна, яка є постійним членом Ради Безпеки (РБ) ООН, демонструє тотальне ігнорування норм міжнародного права та відверто робить ставку на військову силу та ядерний шантаж усього світу. Використовуючи продаж газу та нафти як головне джерело поповнення державного бюджету, росія висуває примітивні ультиматуми найбільш розвинутим демократичним країнам. Усе це окреслює контури нового світового порядку, де формується чітка лінія розмежування між демократичною західною цивілізацією та автократичним сходом.

Реакція НАТО та ЄС на російську агресію проти України була однозначною, але дещо відмінною за ступенем рішучості. Євросоюз відповів беззаперечним подовженням і посиленням санкцій проти росії, запроваджених до початку війни як намагання стримати агресивну політику Кремля, а також величезною за обсягами фінансовою та гуманітарною допомогою Україні та прискореним наданням їй статусу кандидата на вступ до ЄС. Відповідь Альянсу, в арсеналі якого є ядерна зброя, обтяженого відповідальністю за уникнення відкритого конфлікту з росією, виявилася більш стриманою. На початку війни НАТО обмежилось закликом до країн-членів надавати допомогу Україні на двосторонній основі. Надалі головними чинниками зміни в позиціях НАТО та окремих його членів стали успіхи ЗСУ та рішуча позиція США щодо надання Україні розширеної військово-технічної допомоги.

Зі свого боку КНР, яка не визнала анексії Криму й фактично призупинила всі фінансові та торговельні операції з півостровом, не приєдналася до західних санкцій і надалі розвивала з росією стратегічні відносини на всіх рівнях. Китай дотримувався принципу відстороненості від конфліктів та щодо України демонстрував свій підхід. Цей підхід можна охарактеризувати так: економіка – основа, політика – похідне. Україна й собі надавала великого значення розвитку тісної стратегічної співпраці з Китаєм, який за підсумками 2020 року став найбільшим торговельним партнером України.

Із початком масового накопичення російських військ поблизу кордонів України контакти між В. Путіним та Сі Цзіньпіном набули особливої ваги. Китайська офіційна преса майже повністю мовчала щодо ситуації. Хоча водночас китайські медіа не висловлювали й підтримку росії.

Під час віртуального саміту 15 грудня 2021 року лідер КНР Сі Цзіньпін, за повідомленням кремлівських ЗМІ, висловив підтримку вимог Путіна щодо надання так званих гарантій безпеки для росії. 27 січня 2022 року під час телефонної розмови міністра закордонних справ КНР Ван Ї та держсекретаря США Ентоні Блінкена китайський представник наголосив, що «обґрунтована стурбованість із боку росії безпекою має бути розв'язаною...». Таке непряме підігрування росії та агресивній дипломатії Путіна в цілому слугувало китайським інтересам. Це відвернуло стратегічний фокус від КНР.

Участь російського лідера в церемонії відкриття Олімпіади-2022 у Пекіні стала лише ширмою для проведення іншого ключового заходу – підписання Спільної заяви КНР і РФ про міжнародні відносини, які вступають в нову епоху, та глобальний сталий розвиток, опублікованої 4 лютого 2022 року.

21 лютого 2023 року Китай оприлюднив Концепцію ініціативи глобальної безпеки. За задумом, документ має усунути корінні причини міжнародних конфліктів і посилити глобальну безпеку [5]. У документі йдеться про рішучу підтримку структури управління безпекою, зосереджену на ООН. Також підтримано зусилля організації щодо запобігання війні та її лідерство в післявоєнній відбудові. У концепції, оприлюдненій Китаєм, є заклик до великих держав відігравати

провідну роль у питаннях глобальної безпеки, відкидати гегемонію та залякування, будувати мирне співіснування, забезпечуючи стабільні та збалансовані відносини між країнами.

Документ включає кілька основних концепцій і принципів, а саме:

зберігати відданість баченню спільної, всеосяжної, кооперативної та стійкої безпеки;

поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн та дотримуватися цілей і принципів Статуту ООН;

усвідомлювати законну стурбованість безпекою.

Китай зауважив, що країни мають залишатися відданими мирному вирішенню розбіжностей і суперечок через діалог та консультації, підтримуючи безпеку як у традиційних, так і нетрадиційних сферах.

У межах цієї концепції Китай закликає всі країни практикувати справжню багатосторонність, протистояти менталітету Холодної війни, односторонності, блоковій конфронтації та гегемонізму.

Також згідно з документом країни мають твердо підтримувати консенсус щодо неможливості виграти ядерну війну. Таку війну ніколи не можна вести. Окрім того, документ закликає сприяти політичному врегулюванню міжнародних і регіональних питань у гарячих точках.

У день річниці російського вторгнення в Україну Китай опублікував документ зі своєю позицією щодо мирного врегулювання, що містить 12 пунктів. Документ, опублікований на сайті Міністерства закордонних справ КНР, містить такі пункти: повага до суверенітету всіх країн; відмова від менталітету Холодної війни; припинення воєнних дій; поновлення мирних переговорів; вирішення гуманітарної кризи; захист цивільного населення та військовополонених; гарантування безпеки атомних електростанцій; зменшення стратегічних ризиків; сприяння експорту зерна; припинення односторонніх санкцій; підтримка стабільності промислових ланцюгів і ланцюгів постачання; сприяння повоєнному відновленню.

Позиція Китаю передбачає, що «важливо підтримувати зустрічні кроки Москви та Києва на користь якнайшвидшого відновлення прямого діалогу,

поступового зниження напруженості ситуації та повного припинення воєнних дій». Також ідеться про те, що «односторонні санкції та максимальний тиск не можуть вирішити проблему, а лише створюють нові проблеми». Китай вважає неприпустимим і застосування ядерної зброї.

Траєкторію китайської зовнішньої політики було визначено у вигляді підтримки росії під час послаблення Заходу, пошуку в цьому нових економічних можливостей, посилення своєї геополітичної ваги, використовуючи чинник росії. У цих завданнях Україна фігурувала радше як спірна територія, а не як повноцінний суб'єкт геополітики.

За оцінками експертів Центру Разумкова, війна висвітлила серйозні проблеми в системах глобальної і регіональної безпеки [6]. Розглянемо їх більш детально.

1. Практика використання права вето в Раді Безпеки ООН гальмує, а в гіршому разі унеможлиблює ухвалення рішень щодо врегулювання конфліктів, які прямо чи опосередковано зачіпають інтереси постійних членів ради. Неприпустимим є те, що в російсько-українській війні росія, постійний член РБ, є визнаним агресором, який блокує рішення, пов'язані з розв'язанням конфлікту. Це суперечить здоровому глузду й потребує негайного реформування ООН.

2. Система безпеки ООН не продемонструвала ні політичної волі, ні ефективності механізмів розв'язання конфліктів, дотримання міжнародних норм і взятих зобов'язань. Із арсеналу РБ практично зникли передбачені Статутом ООН операції щодо примусу до миру через брак політичної волі, фінансових і військово-технічних ресурсів та ветовання таких рішень. Замість цього практикують більш м'які засоби: операції щодо побудови миру та підтримання миру (так звані операції згідно з главами VI+ або VII–). Намагання ООН та інших безпекових організацій уникати складних проблем призводить до їх поглиблення замість розв'язання. Надання пріоритету щодо припинення вогню у політичному врегулюванні збройних конфліктів призводить до їх заморожування з наступною ескалацією. Яскравим прикладом є заморожування конфлікту на Донбасі у 2014 році, який прогнозовано переріс у повномасштабну агресію РФ проти України.

3. Захід у цілому, його безпекові інститути, системи забезпечення національної безпеки переважної більшості західних держав виявилися неготовими до повномасштабної агресії росії, яка поставила світ на межу Третьої світової війни. З іншого боку, для всього світу стало несподіваним, що такий потужний агресор, як росія, може зазнати не лише опору, але й поразки у протистоянні з країною, народ і влада якої є консолідованими в захисті свободи та територіальної цілісності. Ба більше, Захід міг би й не оговтатися або принаймні зазнав би суттєвих іміджевих втрат після такого нахабного й агресивного «підвищення ставок» Кремлем, якби Україна не зірвала російський бліцкриг. Початкова фаза війни росії проти України, висунення РФ ультиматумів НАТО, її черговий ядерний шантаж США та європейських країн засвідчили необхідність присутності в арсеналі систем колективної та національної безпеки засобів завчасного виявлення ризиків, запобігання загрозам, адекватного й ефективного реагування не лише безпосередньо на агресію, а й на погрози нею. Підвищилась актуальність як наявності й запасів сил, так і засобів та ресурсів, а також й ефективних, опрацьованих механізмів їх залучення, готовності їх використовувати та надавати допомогу союзникам і партнерам.

4. Зростає ступінь гібридності міжнародних конфліктів і криз, що характеризується появою нетрадиційних видів зброї, таких, як енергоресурси, політична корупція, агресивна пропаганда, кіберзброя. Останнім часом до них додалося продовольство. Застосування цієї зброї державою-агресором розкриває її як підступного та жорстокого актора. Головними напрямками та проявами використання цих видів зброї росією наразі є такі:

тиск на Захід через намагання зганьбити його, закликаючи країни Азії й Африки згадати про їх колоніальне минуле, наголошуючи на нерівності між країнами Півночі та Півдня, поширюючи фейки про походження COVID-19 і несправедливий розподіл вакцин;

підриг єдності Європи через поглиблення енергетичної кризи та посилення невдоволення населення європейських країн напередодні та під час зимового періоду;

сподівання на зниження стійкості країн ЄС, відволікання їх уваги від війни в Україні через вимушене реагування на міграційні хвилі, спровоковані браком зерна, поставки якого з портів України було заблоковано самою росією;

зміцнення своїх позицій на міжнародній арені через протиставлення росії «загниваючому» Заходу;

пом'якшення наслідків санкцій способом неприєднання до них окремих країн через запровадження «сірих» і контрабандних схем постачання необхідних російській оборонній промисловості товарів і технологій;

ослаблення економічного потенціалу України й блокування західної допомоги.

5. Війна висвітлила проблемні питання стосовно ефективності чинних економічних і безпекових союзів. Головними проблемами тут є помилки в оцінюванні ризиків, неспроможність запобігти кризовим явищам, запізнення в реагуванні на них, безвідповідальне ставлення окремих союзників до потреб у ресурсах. На цьому тлі лунають апокаліптичні висновки про кінець глобалізації, завершення епохи крупних союзів та перехід ініціативи до мережевих структур у вигляді автономних регіональних і субрегіональних союзів, альянсів, коаліцій. Ознаки таких процесів справді трапляються, проте їх спрямовано на пошук способів домогтися внутрішньої солідарності та стійкості наявних міждержавних альянсів і коаліцій. Прикладами можуть бути такі:

уже наявний в Європі Північно-європейський оборонний союз, Вишеградська четвірка, Люблінський трикутник, проєкт Тримор'я;

ініціатива Б. Джонсона щодо створення поза межами ЄС під егідою Великої Британії нового воєнно-політичного та економічного союзу за участю України, Польщі, Естонії, Латвії, Литви й Туреччини;

ідея Е. Макрона, що вже почала втілюватися, щодо створення Європейської політичної спільноти із залученням, окрім членів ЄС, усіх країн Західних Балкан, України та Молдови;

коаліції держав, що склалися навколо допомоги Україні в боротьбі з російською агресією (процеси «Рамштайн» і «Копенгаген»).

Окрім того, у доповіді «Геополітика війни в Україні» [7] повномасштабне російське вторгнення в Україну кваліфікують як порушення норм міжнародного права та принципів міжнародного порядку, що стало найсерйознішим викликом європейській стабільності та безпеці з 1945 року. Це прояв російського ревізіонізму та злочин агресії відповідно до міжнародного кримінального права, оскільки така поведінка порушує фундаментальні принципи Статуту ООН. Наслідки російського вторгнення в Україну 2022 року є надзвичайно значними для системи міжнародної безпеки. Перші висновки з них очевидні вже зараз. Найперше – західні держави єдині в сприйнятті рф як ревізіоністської держави. За висновками І. Котуласа та В. Пуштаї, ревізіонізм росії в Україні є не поодиноким випадком, а частиною континууму зовнішньополітичних цілей і фундаментальною складовою частиною російської державності та спробою проєкції сили щодо європейських держав зокрема, так і щодо світу в цілому. Вторгнення рф в Україну та вчинення воєнних злочинів проти українців є проявом її імперської політики та продовженням радянського імперіалізму.

Показово, що 21 лютого 2023 року, виступаючи перед Федеральними Зборами, президент рф заявив про те, що росія призупиняє участь у Договорі про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ДСНО) і готова провести ядерні навчання.

31 березня 2023 року В. Путін затвердив нову редакцію Концепції зовнішньої політики росії. Ознайомившись з цим документом, можна дійти висновку, що російські пріоритети та бачення Москвою світу в цілому кардинально змінилися [8; 9].

Попередній варіант Путін затвердив у листопаді 2016 року, уже після анексії Криму, початку війни на Донбасі та перших західних санкцій. Цей варіант все одно був значно «м'якшим», ніж нинішній.

У попередній концепції семирічної давності йшлося про те, що у світі відбуваються глобальні зміни, які ведуть до створення поліцентричної міжнародної системи. У новому документі ці зміни названо революційними, також не згадано про Придністров'я, нагірно-карабаський конфлікт та ОБСЄ як одну з ключових

організацій Європейського континенту. Центральною міжнародною структурою росія вважає ООН: тільки там мають формулювати міжнародні норми, причому бажано саме в РБ ООН, де рф має право вето.

Розглянемо більш детально деякі пункти 2016 року, які зникли з нової версії концепції 2023 року.

російська федерація зацікавлена у розвитку всього різноманіття політичних, економічних, культурних і духовних зв'язків з Україною на основі взаємоповаги, побудови партнерських відносин за умови дотримання своїх національних інтересів.

росія зацікавлена в нормалізації відносин із Грузією у тих сферах, у яких до цього готова грузинська сторона, з огляду на політичні реалії, що склалися у Закавказзі.

У новій концепції наголошено, що «більш ніж тисячолітній досвід самостійної державності, культурна спадщина попередньої епохи, глибокі історичні зв'язки з традиційною європейською культурою та іншими культурами Євразії; вироблене за багато століть уміння забезпечувати на спільній території гармонійне співіснування різних народів, етнічних, релігійних і мовних груп визначають особливе становище росії як самобутньої держави-цивілізації, великої євразійської та євротихоокеанської держави, яка згуртувала російський народ та інші народи, що становлять культурно-цивілізаційну спільність «руського міра». При цьому Москва «виконує історично сформовану унікальну місію», яка полягає в підтриманні глобального балансу сил і в побудові багатопольної міжнародної системи.

Згідно з концепцією «зовнішня політика росії має миролюбний, відкритий, передбачуваний, послідовний, прагматичний характер, побудований на повазі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та прагненні до рівноправної міжнародної співпраці з метою вирішення спільних завдань і просування спільних інтересів».

Також наголошено, що відносини з іншими державами й міждержавними об'єднаннями росія буде вибудовувати, зважаючи на те, як ці структури ставляться до рф – конструктивно, нейтрально або недружно.

У документі двічі згадано Республіку Абхазія та Республіку Південна Осетія, співпраця з якими буде тільки зміцнюватися. По цілому абзацу відведено Китаю та Індії. Окремо йдеться про дружні Іран і Сирію, розвиток відносин із Туреччиною, Саудівською Аравією, Єгиптом, Бразилією, Венесуелою, Нікарагуа та Кубою. Водночас піддано надзвичайно жорсткій критиці держави Європи, ЄС і Раду Європи. Їм запропоновано схаменутися, повинитися, й тоді їх приймуть у таке собі велике Євразійське партнерство.

Для США відведено останнє місце наприкінці документа перед Антарктикою. Вони – головне зло, з яким у разі потреби необхідно миритися, хоч і недовго, оскільки світ, побудований ними, перестає існувати. Інші «англосаксонські держави» нікого не цікавлять. Якщо вони перестануть проводити недружній курс, росія, можливо, їм вибачить. Є в документі й Африка, й Азійсько-Тихоокеанський регіон, й Арктика, і ближнє зарубіжжя. А України там немає. Є «український напрям». Розглянемо більш детально в якому контексті це подано.

«Розглядаючи зміцнення росії як одного з провідних центрів розвитку сучасного світу, уважаючи її самостійну зовнішню політику загрозою західній гегемонії, Сполучені Штати Америки та їхні сателіти скористалися вжитими російською федерацією заходами із захисту своїх життєво важливих інтересів на українському напрямі як приводом до загострення багатолітньої антиросійської політики та розв'язали гібридну війну нового типу. Її спрямовано на всебічне ослаблення росії, включно з підривом її творчої цивілізаційної ролі, силових, економічних і технологічних можливостей, обмеженням її суверенітету в зовнішній і внутрішній політиці, руйнуванням територіальної цілісності. Такий курс Заходу набув всеосяжного характеру...» Це саме той наратив, який росія просуває по всьому світу: війну розв'язали США та їхні сателіти, вони не так сприйняли законні «заходи» на «українському напрямі». Тому росія вимушена захищатися.

росія й надалі повторює, що в Україні проксі-війна, яку ведуть США з метою завадити становленню «більш справедливого» світового порядку, і наполегливо переконує в цьому інші країни, насамперед Китай. У Москві наголошують, що нинішнім подіям передувала громадянська війна «київського режиму» проти

східних областей, і тому дії росії виправдані. На жаль, у багатьох державах Африки та Азії така маячня знаходить відгук. росія намагається нав'язати решті світу, що потрібно просто повстати проти згубної практики нав'язування окремими державами — «колоніалістами» й «гегемонами» — такого собі «порядку, побудованого на правилах». Правила належить встановлювати справедливо, тобто під контролем росії. Стисло суть документа можна сформулювати так: росія не хоче жити не за її правилами, і саме рф буде вирішувати, як і якими засобами вона встановлюватиме свої правила.

Отже, повномасштабне вторгнення рф в Україну докорінно змінило сприйняття безпекової ситуації у світі як на глобальному, так і на регіональному й субрегіональному рівнях. Це, зі свого боку, призвело до кардинальних змін політики провідних держав, а також Європейського Союзу і НАТО, стимулювало зміцнення трансатлантичних зв'язків.

Війна в Україні прискорила глобальні процеси, зумовила зростання невизначеності, непередбачуваності та, відповідно, нервозності в поведінці окремих гравців. Це суттєво ускладнює прогнозування майбутнього, визначення стратегічних і тактичних пріоритетів, координацію поточної співпраці країн у межах спільних дій, спрямованих на подолання кризових явищ.

Загалом можна визначити такі тенденції формування нового безпекового середовища:

новий світовий порядок формується двома реальними центрами сили (США і КНР), що мають потенціал як конструктивної, так і деструктивної взаємодії;

теми ядерного тероризму, контролю над ядерною зброєю, а також проблеми роззброєння, зміни клімату, застосування штучного інтелекту стають основними на порядку денному в міжнародному співтоваристві;

у найближчій перспективі очікують різке зростання витрат на озброєння. Світові витрати на оборону протягом 2022 року зросли на 3,7 %, що є найвищим показником за весь час ведення такої статистики (із 1988 року);

питання безпеки трансатлантичного простору будуть тісно пов'язані з ситуацією в Індо-Тихоокеанському регіоні, навколо Тайваню та на Корейському

півострові. Спостерігається стійка тенденція до формування в Азії системи мікроальянсів безпеки замість створення глобальної структури на кшталт «азійського НАТО»;

в умовах тривалої конфронтації між США і КНР та агресії росії проти України відносини з middle power (країнами так званого глобального Півдня) будуть важливим чинником розвитку геополітичної та геоекономічної ситуації;

перспективи створення економічних блоків, у межах яких держави демократичного табору намагатимуться усувати ризики поставок «чутливих матеріалів» з авторитарних країн, а також обмежувати їхні можливості розвивати технології подвійного застосування, стають дедалі більш актуальними.

Глобальні трансформації, що відбуваються у світі, стосуються не тільки безпеки та протистояння ідеологій, а й формування нової економічної моделі, яка без перебільшення визначить майбутнє людства.

Зокрема, сучасну ситуацію у світі колишній радник Президента США з питань національної безпеки Герберт Макмастер охарактеризував так [10]:

«Шість ключових уроків із вторгнення росії в Україну та пов'язані з ними висновки мають керувати втіленням нових політик і стратегій, спрямованих на відновлення та збереження миру, поширення процвітання й побудову кращого майбутнього для українців та інших громадян вільних країн».

По-перше, чергове жорстоке вторгнення в Україну в лютому 2022 року показало, що немало представників вільного світу «прикипіли» до своїх надміру оптимістичних припущень про світ після Холодної війни. Наприклад, припущення, що логіка історичного процесу нібито гарантує перевагу вільних і відкритих демократичних суспільств над закритими авторитарними системами. Західні політики вирішили, що протистояння великих світових потуг залишилося на смітнику історії. Проте голова КНР Сі Цзіньпін і президент рф В. Путін мали іншу думку. Виголошена двома диктаторами напередодні Олімпійських ігор у Пекіні спільна заява хоч і сповнена дезінформації, безкінечної підміни понять та орвеллівського перекручування правди, однак у ній було донесено чітку позицію. Вони націлилися перехопити глобальне лідерство в демократіях, які вважають

розділеними, ослабленими та занепалими. Висновок із цього можна зробити такий: партнери-однодумці у всьому вільному світі мають визначити нові способи ефективного протистояння росії та Китаю.

По-друге, Захід зрозумів, що тристороння дипломатія, яку практикували Президент США Річард Ніксон і державний секретар США Генрі Кісінджер у 1970-х роках, прагнучи зробити відносини США окремо з СРСР та з Китаєм більш тісними, ніж ці дві держави мали між собою, просто неможлива у світі, де дві реваншистські потуги запряглися, що «дружба між двома державами не має обмежень». Китай підтримав цю клятву, виголошену перед Олімпійськими іграми 2022 року, одіозною «дипломатією воїна-вовка», яка зумисне посилювала дезінформацію Кремля та намагалася пом'якшити фінансові й економічні збитки від запроваджених більшістю вільного світу санкцій проти рф. Ідея, щоб Китай і росія стримували одне одного, чудова, проте наші противники координують спільні дії проти вільного світу. Ці дві країни почергово відіграють ролі то «палія», то «пожежника» у конфліктах повсюди – від Сирії до Пакистану, від Північно-Східної Азії до залів засідань ООН. Тому не варто розділяти Сі й Путіна, вільний світ має розглядати двох диктаторів як єдине ціле. І не лише тому, що вони один одного варті, а й тому, що вигоди від партнерства росії та Китаю великою мірою посилюються через змогу прикривати один одного в заплутуванні, перешкоджанні, примушуванні й саботуванні.

По-третє, російська агресія та українська відвага показують, що хоча війна й не є бажаним способом розв'язання суперечок, вона буває єдиним способом зробити так, щоб хтось інший не розв'язав їх замість вас. Перефразовуючи вислів британського теолога та філософа Гілберта Кіта Честертона, можна сказати, що потреба зміцнити колективну оборону, щоб відновити політику стримування й підготуватися до реакції на агресію, уже перезріла. США, країни НАТО та держави з-поміж їхніх однодумців на кшталт Японії мусять без зволікань посилити не лише свої військові спромоги, а й допомогти зміцнити оборону Тайваню з огляду на те, що можна було зробити до 24 лютого 2022 року для допомоги Україні запобігти новому російському вторгненню.

По-четверте, покладатися на авторитарні режими щодо енергоносіїв є фатальною помилкою. Для Німеччини стрибок до невідновлюваних джерел енергії в поєднанні з відмовою від ядерної енергетики став кроком у прірву «обіймів» рф. Залежність від російської нафти й газу на перших порах послабила реакцію Німеччини на чергове жорстоке вторгнення росії в Україну, змусила її спалити більше вугілля та створити більше викидів вуглецю, щоб в оселях не згасло світло. Тому з цього можна дійти висновку, що нам потрібні нові політики, які поєднуюватимуть енергетичну безпеку з національною, а також із політикою скорочення вуглецевих викидів.

По-п'яте, навіть поодинокі розриви в ланцюгах постачання, які контролюють агресори, підривають суверенітет й ускладнюють реагування на агресію. Прикладом є не тільки залежність Європи від російської нафти та газу, а й залежність Індії від російської зброї. Через це Сі Цзіньпін вибудовує економіку «подвійної циркуляції», яка, з одного боку, мало залежить від закордонних ринків, фінансів і технологій, а з іншого – посилює залежність інших держав від китайських товарів, їх базових складників і матеріалів. Наприклад, Китай намагається домінувати в ланцюгах постачання, критично важливих для переходу до чистих джерел енергії.

Отже, динаміка глобальних процесів свідчить про напрям до двополярного світу, де будуть домінувати США та Китай із коаліціями держав-однодумців. Велику кількість країн, що вагаються між приєднанням до одного з полюсів й умовним нейтралітетом очікують складні часи конкурентної боротьби за їх прихильність (або лояльність), не виключено, що із застосуванням як м'якої, так і жорсткої сили.

Картина сучасного світу явно контрастує з тим, що був у другій половині ХХ ст., коли холодне протистояння між геостратегічним Сходом та Заходом базувалося швидше на міжнародній статистиці, аніж динаміці. Зараз ситуація є протилежною. Численні (іноді лавиноподібні) зміни в міжнародних відносинах, світовій і регіональній політиці стимулюють посилення ролі політичного прогнозування в одвічному людському бажанні заглянути за горизонт наявних подій та хоч приблизно уявити середовище наявності цивілізації через кілька поколінь.

Розглянемо події, які з високою ймовірністю будуть відбуватися протягом XXI ст. [11].

1. Формування світової коаліції демократичних держав. Перед загрозою гітлерівського поневолення світу Президент США Ф. Рузвельт та Прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчілль 14 серпня 1941 року підписали Атлантичну хартію, яка стала основою формування антигітлерівської коаліції держав та забезпечила розгром третього рейху та його союзників. За 80 років 10 червня 2021 року Президент США Дж. Байден і Прем'єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон підписали нову атлантичну хартію, метою якої проголошено боротьбу демократичних країн проти авторитарних режимів XXI ст. Такі режими з огляду на їх глобальні амбіції являють собою реальну загрозу для людства, яку слід максимально обмежити. На основі нової атлантичної хартії в умовах ескалації російсько-української війни 22 квітня 2022 року виникло об'єднання «Рамштайн» – серія дипломатичних зустрічей міністрів оборони демократичних країн, які відбуваються задля синхронізації зусиль щодо прискореного надання зброї Україні для протистояння російському широкомасштабному вторгненню, а також задля обговорення питань підтримки України після закінчення війни. Із високою ймовірністю «Рамштайн» є ситуативним демократичним об'єднанням на період російсько-української війни, що в повоєнний час, зважаючи на досвід Великої сімки, Організації Північноатлантичного договору, Євросоюзу, інших організацій та об'єднань, трансформується у світову мережу демократій, спроможних на швидку колективну відповідь авторитарному подразнику.

2. Складання світового блоку авторитарних держав. Ідеться про КНР, рф, КНДР, Іран, Сирію, Білорусь, Венесуелу та деякі інші країни. На лідерські позиції цього блоку неприховано претендує Китай, хоча інституційних форм воєнно-політичної взаємодії із собі подібними режимами (на кшталт альянсів або коаліцій) Пекін традиційно уникає. Із боку КНР вітатиметься економічна взаємодія авторитарних країн, доповнена духовно-психологічною близькістю їх лідерів. Посилення африканських позицій Китаю має як суто економічні підстави, так і політичні. На цьому недемократичному континенті відбувається селекція місцевих

режимів у пошуках надійних партнерів КНР на тривалу історичну перспективу. Не може не насторожувати намір Китаю до 2049 року (100-річчя проголошення КНР) довести цивілізаційну перевагу автократій над демократіями, навіть якщо для цього доведеться застосувати військову силу за межами своєї країни. У разі з КНР маємо реставрацію імперського ставлення реально «великої» країни (світової економічної потуги № 1) до інших країн і народів, які не вписуються в параметри великодержавності по-пекінськи.

3. Створення нової дво полюсності світу, принципово відмінної від дво полюсності другої половини XX ст. по осі геостратегічний Захід на чолі із США – геостратегічний Схід на чолі із СРСР. Наведені вище пункти 1 і 2 створюють достатні підстави для відмови як від однополюсного сприйняття світу, так і його багатополюсних версій. До середини століття чітко сформується дво полюсна модель світоустрою, де проти глобального Заходу на чолі із США буде глобальний Схід з елементами глобального Півдня під проводом КНР.

4. Де-імперіалізація росії. На протигагу китайським великодержавним приготуванням відбудеться руйнування імперського комплексу рф. Цей процес доцільно розуміти як втрату Москвою претензій на світове домінування, виснаження необхідного для цього ресурсного (насамперед економічного) потенціалу. Очікується, що рф втратить частини територій, захоплених у 1945 році (Калінінградська область, Курильські острови), а також, що до Китаю відійде 1,5 млн кв. км, визнаних російськими на основі Айгунського договору 1858 року та Пекінського договору 1860 року. У разі реального повернення цієї території КНР претендуватиме на нові території, незважаючи на міжнародне право. Не менш очікуваним може стати державотворчий ренесанс на Північному Кавказі, заснований на відновленні державності Чечнею-Ічкерією та проголошенні державно-політичної незалежності Інгушетією й Дагестаном. Якщо подібний сценарій буде реалізовано, до нього можуть долучитися волзькі адміністративні одиниці, насамперед Татарстан. У будь-якому разі фактор рф у міжнародних справах слабшатиме порівняно з попередніми епохами.

5. Радикальне оновлення наявних міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, РЄ) або створення нових. Міжнародні організації XX ст. (насамперед безпекові) у своїй більшості довели недієздатність в умовах суттєвого загострення міжнародної обстановки початку XXI ст. Справедливо критикують Раду Безпеки ООН та ООН у цілому, які не запобігли ні поширенню COVID-19, ні російському вторгненню в Україну, ні новітній мілітаризації держав і міжнародних відносин загалом. Маємо ситуацію критичної невідповідності старого інструментарію міжнародної співпраці (зокрема забезпечення міжнародної безпеки) новим загрозам і небезпекам. Як наслідок, політичні лідери висувують ідеї від розпуску ООН до вилучення з організації держав-агресорів. З огляду на інертність процесу трансформації міжнародних організацій демократичні держави вже виступили ініціаторами створення нових міждержавних об'єднань, які здатні перейти від економічних питань до політичних. Прикладами можуть бути Рада з торгівлі та технологій США – ЄС (ТТС), група QUAD (Австралія, Індія, Японія, США), група AUKUS (Австралія, Велика Британія, США), група I2-U2 (Індія, Ізраїль, ОАЕ, Сполучені Штати). Швидкість їх створення дає підстави стверджувати про високу ймовірність поступового витіснення міжнародних структур XX ст. подібними об'єднаннями, які більш тонко відчують сучасність і пропонують нові рецепти так званого її оздоровлення.

6. Подальше розширення ЄС (нині 27 держав) і НАТО (нині 31 держава). На противагу попередньому процесу Євросоюз та Організація Північноатлантичного договору (теж політичні продукти попереднього століття) довели свою життєздатність і навіть побудували ескізи подальшого розширення. Наявність цих стійких міжнародних структур, історична перспектива яких виглядає успішною, дає змогу передбачити перемогу великого Заходу в протистоянні зі східними диктатурами принаймні на кількох напрямках – економіко-технологічному, безпеково-політичному, духовно-інформаційному. Україна, хоч і з запізненням, проте зафіксувала свій інтерес долучитися до названих західних об'єднань, що суттєво посилює її шанси на самозбереження й подальший розвиток у конфліктному східно-європейському середовищі.

7. Поширення зброї масового знищення. Іран прагне стати десятою ядерною державою. Із високою ймовірністю ці наміри буде реалізовано, і це радикально послабить глобальну безпеку. Китай як збудник COVID-19 продемонстрував нові можливості розроблення й поширення біологічної зброї. Порогові держави, технологічно здатні на продукування ядерних систем, проте стримані міжнародним законодавством, готові підтримати неідеальну формулу «безпека для себе через наявність власних ядерних засобів». За таких умов реальним стає заволодіння зброєю масового ураження (насамперед ядерною) терористичних суб'єктів міжнародних відносин, чії радикальні цілі втрачають ознаки відірваних від життя фантасмагорій.

8. Виникнення та визнання нових держав (їх загальне збільшення до понад 200). Зараз у світі налічується 194 суверенні держави (включно з Ватиканом), рівень суверенітету й впливовості яких коливається в різних межах. Проте процес виникнення (визнання) нових держав триває. Так, Палестину вже визнали 139 держав, Косово – 101 держава, Тайвань – 14 держав. Міжнародні дискусії щодо визнання/невизнання генерують Каталонія, Західна Сахара, Турецька Республіка Північного Кіпру, Придністровська Молдавська Республіка, Південна Осетія, Абхазія, Чечня. Претензії на визнання озвучують навіть «декоративні» державоподібні утворення, якими є Джамму і Кашмір на спірній території Пакистану та Індії; Ва та Шан на території М'янми; Авдалленд, Азанія, Галмудуг, Пунтленд, Сомаліленд, Хіман і Хеб на території Сомалі; Сирійський Курдистан; Кабінда на території Конго; Вазиристан на території Пакистану; Таміл Ілам на Цейлоні; Ісламська держава (Ісламська держава Іраку і Леванту) на території Іраку, Сирії та Лівії. А ще Європа чула про незалежну Шотландію, незалежну Країну Басків, незалежну Паданію. Здебільшого проголошення нових держав створює ситуацію збройно-силового втручання зовнішніх сил, незацікавлених/зацікавлених у виникненні нового гравця на міжнародній арені. Україна це відчула безпосередньо на собі, отримавши досвід конфліктної взаємодії з тимчасовими «ДНР», «ЛНР», а також «ПМР» як частиною Молдови.

9. Посилення релігійного екстремізму, насамперед незаконних збройних формувань ісламського походження. Новітня релігійно-політична історія вже має рухи Хезболла (1982 – сьогодення), Хамас (1987 – сьогодення), Аль-Каїда (1988 – сьогодення), Талібан (1994 – сьогодення), Боко Харам (2002 – сьогодення), ІДІЛ (2014 – сьогодення). Ідея проголошення всесвітнього халіфату, до якого серед інших земель мають увійти Поділля, Північне Причорномор'я та Крим, європейські країни можуть сприйняти критично, проте це матиме й велику кількість прихильників, особливо серед новоутворених ісламістських течій, загальна кількість яких не зменшується.

10. Відновлення території України в міжнародно визнаних державних кордонах 1991 року. Послаблення російської державності матиме множину наслідків, одним з яких стане відновлення територіальної цілісності України, а на цій підставі – її політичне зміцнення. Надалі слід очікувати подальшої інтеграції України й Польщі як лідерів Східної Європи, утворення ними «демократичного запобіжника» проти російського реваншу (на основі нового безпеково-оборонного об'єднання балто-чорноморських країн).

Отже, можна із впевненістю констатувати трансформацію світу (відповідно, і системи міжнародних відносин) до вигляду, проаналізувати який на основі попередніх підходів стає фактично неможливим. У сучасних умовах слід брати до уваги складну сукупність чинників впливу на будь-якого суб'єкта міжнародного життя – від ситуативного міжнародно-політичного альянсу, громадської організації, неурядової ініціативи до суверенної держави чи міжнародного об'єднання. З огляду на це висновки та рекомендації, адресовані державним органам із боку інформаційно-аналітичних структур, мають бути надійно верифікованими, багатократно перевіреними й у жодному разі не претендувати на довготривалість практичного використання.

Перелік використаних джерел:

1. Гончар М. Безпекові вакууми як наслідок війни Росії проти України: оцінка впливу і можливі шляхи подолання. URL: <https://geostrategy.org.ua/analitika/analitichna-zapyska/bezpekovi-vakuumu-yak-naslidok-viyny-...-shlyahy-podolannya> (дата звернення 11.11.2023).

2. Рік війни за свободу. Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. Книга I. 270 с.

3. Відкритий лист Володимира Горбуліна до академіка Євгена Примакова. URL: https://zn.ua/ukr/internal/vidkritiy-list-volodimira-gorbulina-do-akademika-uevgena-primakova_.html (дата звернення 15.11.2023).

4. Відповідь академіка Євгена Примакова на лист Володимира Горбуліна. URL: https://zn.ua/internal/glubokouvazhaemyy-vladimir-pavlovich_.html (дата звернення 15.11.2023).

5. The Global Security Initiative Concept Paper. URL: <https://english.news.cn/20230221/75375646823e4060832c760e00a1ec19/c.html> (дата звернення 11.11.2023).

6. Роль і місце України в перспективних європейській та євро-атлантичній системах безпеки. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf (дата звернення 17.11.2023).

7. Резнікова О., Войтовський К. Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny> (дата звернення 05.10.2023).

8. The Institute for the Study of War. Russian Offensive Campaign Assessment, March 31, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-march-31-2023> (дата звернення 11.04.2023).

9. Ми порівняли нову Концепцію зовнішньої політики РФ із попередньою версією. URL: <https://meduza.io/feature/2023/03/31/my-sravnil-novuyu-kontseptsuyu-vneshney-politiki-rf-s-predydushey-versiey> (дата звернення 11.04.2023).

10. Макмастер Г. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. Київ : Наш формат, 2023. 424 с.

11. Смоляннюк В. Ф., Гунін В. Є. Світовий порядок XXI століття: вектори трансформації : матеріали XXXV Харківських політологічних читань. м. Харків, 28 квітня 2023 р. Харків : Право, 2023. С. 40–44.

*Мироненко П.В.,
доктор політичних наук,
Смолянук В.Ф., доктор політичних наук, професор*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТА ЙМОВІРНІ НАСЛІДКИ

Росія (і як держава, і як суспільство) не може не воювати. Сенси існування цієї територіально найбільшої країни світу полягає в підготовці до війн, розпалюванні війн, активній участі в бойових діях та використанні поствоєнної ситуації для підготовки до наступних війн. Росія та мир є антагоністами: немілітаризований світ розмиває російські сенсотворні рефлекси. Такими ж взаємовиключними поняттями є Росія та демократія. Демократична свідомість (культура) за своєю суттю виступає проти війн, оскільки втрачає свою сутність в умовах мілітарних обмежень. Короткочасні демократичні імплантації в авторитарну російську систему, останні з яких датуються 90-ми роками минулого століття, відторгаються самою природою московської влади з базовими імпульсами нападати, захоплювати, грабувати, віднімати, знищувати.

росія століттями формувалася на мілітарній основі, без перестану рухаючи військові колони у напрямку «нових земель» та нав'язуючи їм відпрацьовану до деталей воєнно-силову модель правління. За підрахунками канадського історика українського походження О. Субтельного, із 1462 року, коли молода московська держава охоплювала 24 тис. кв. км, до 1914 року, коли російська імперія займала 23,8 млн кв. км (одну шосту частину суходолу Землі, включно з Польщею, Фінляндією, проте без Аляски), територія росії приростала із середньою швидкістю 80 кв. км на день [1]. Подібних темпів нарощування території протягом 452 років поспіль не демонструвала жодна із сучасних держав.

Згадані мільйони квадратних кілометрів росіяни насамперед завоювали. Жодного із 83 суб'єктів рф, що існували до 2014 року, не було приєднано до росії в демократичний спосіб. Право на вихід зі складу росії не передбачалося. Польща та

Фінляндія стали незалежними від Москви, «заплативши» за свободу людськими життями: у 1919–1920 рр. відбулася радянсько-польська війна, у 1939–1940 рр. – радянсько-фінська.

У XVIII ст. московська держава поширила свою владу на більшу частину сучасної України, розпочавши тривалий етап використання її можливостей на свою користь. Основними подіями на шляху до «приєднання» українських земель стали руйнування Запорізької Січі в 1775 році, підкорення Кримського ханства в 1783 році, а також поділи Речі Посполитої в 1772, 1793 та 1795 роках. В усіх цих подіях було використано російську армію – безвідмовний механізм реалізації імперських стратегій династії Романових.

Територіальними винятками в російських завоюваннях стали кілька західноукраїнських областей, які ввійшли до складу більш «цивілізованих» імперій Центральної Європи. Владний диктат Варшави, Відня, Будапешта чи Бухареста, спрямований на свої «східні околиці» (тобто на Галичину, Закарпаття, Буковину), теж був антиукраїнським, проте він поступався законсервованому в історичному часі російському самодержавному насильству. Російський царат послідовно прагнув знищити Україну, повністю інтегрувавши її до імперської політичної, економічної та інших систем і викоринивши бодай мінімальні ініціативи щодо національного відродження.

Об'єктивно слід указати, що деякі з минулих європейських імперій, демократизованих у різний спосіб та за різних історичних обставин, зберігають історичну пам'ять про колишню велич і час від часу спекулюють на ілюзорних перспективах «імперського ренесансу», зокрема Угорщина часів прем'єрства В. Орбана, починаючи з 2010 року. Проте заклики правлячого політикуму цієї країни до відродження «великої Угорщини» через повернення українських, румунських, сербських, хорватських, словацьких, австрійських територій все ж помітно поступаються російським фантасмагоріям щодо відродження «новоросії» та «малоросії» на основі ліквідації Української державності.

«Входження» до складу росії нових українських територій – Криму та м. Севастополя у 2014 році, а також частин Донецької, Запорізької, Луганської та

Херсонської областей у 2022 році (відповідно, збільшення кількості федеральних суб'єктів до 89, як зазначено в російській конституції) – відбулося на очах сучасників у демонстративно агресивний спосіб. Раніше московська влада приблизно так само захоплювала Поволжя, Сибір, Далекий Схід, північні регіони.

Відповідно до статистики російських війн тільки у ХХ ст. російська імперія (СРСР, російська федерація) воювала з Китаєм, Японією, у форматі Першої світової війни – з кайзерівською Німеччиною, Італією, Австро-Угорщиною та їхніми союзниками, після цієї війни – із Польщею, Латвією, Литвою, Естонією, Туреччиною, Фінляндією, у форматі Другої світової війни – із гітлерівською Німеччиною, фашистською Італією, Румунією, Угорщиною та їхніми союзниками, після цієї війни – із Південною Кореєю, Чечнею. Окремими сторінками російської мілітарної історії стали Іспанія, В'єтнам, Угорщина, Чехословаччина, Єгипет, Куба, Афганістан, Ангола, Сомалі, Ефіопія, Ємен, Нікарагуа, де кількість російських військ («військових радників») іноді не поступалася кількості регулярних збройних формувань країни перебування. Окремий напрям досліджень – війни всередині імперії (союзу, федерації), коли збройні сили, керовані Москвою, придушували виступи місцевого населення України, Білорусі, Казахстану, Грузії, інших завойованих територій, які з часом ставали союзними або автономними у складі росії республіками.

«Російський парадокс», напряду пов'язаний із війнами, полягає у відсутності точних статистичних показників як щодо кількості жертв місцевого населення, так і щодо російських військовослужбовців та цивільного персоналу, задіяного для забезпечення військових потреб. На цій підставі сформувався «вторинне» ставлення не лише політичного керівництва, а й широкого загалу рф до людського життя в ході реалізації стратегічних, оперативних або тактичних планів. Росія традиційно воює «масою», «валом», «лавою». Необхідність виконання бойового завдання абсолютно домінує над допустимістю (виправданістю) тактичного відступу задля уникнення зайвих втрат. Наслідком цього стала всеросійська байдужість до кількості загиблого особового складу (включно з безповоротними втратами ЗС РФ 2022–2023 рр. на українській землі).

Російська держава одночасно використовувала, ненавиділа та боялась Україну від самого початку імперського владарювання над нею. Використовувала неймовірно багаті ресурси українського краю – від вугілля й газу до залізної руди та хліба, від печерських святинь до музичних і літературних шедеврів. Не менш «щедро» витрачалися людські ресурси України, насамперед мобілізаційні, для потреб чергової війни.

Ненавиділа за духовно-культурну, насамперед мовну, музично-пісенну, літературну, іншість, яка в багатьох випадках проявлялася як моральна вищість, а також за історичну першість щодо формування централізованої східноєвропейської держави Київська Русь та запровадження християнства, за козацьку спадщину, мову, звичаї, ціннісну непоступливість, демократизм спілкування, повагу до жінок й стариків, всеосяжну грамотність і щире набожність населення, включно з дітьми. Підсвідомо ненавиділа за фразу «я переможу», яку неможливо дослівно перекласти російською мовою.

Боялася, бо бачила гордість і волелюбність українців, їх надвисоку мотивацію у збройному захисті своєї землі. Росія заздрила відвазі й непоступливості українства на полі бою. При цьому його ратна слава приписувалась або росіянам, або знеособленим «радянським героям». У російських історичних підручниках годі шукати, що вступ СРСР у збройну боротьбу з німецькою навалою в 1941 році відбувся, коли міністром оборони був українець маршал Семен Тимошенко, змушений організовувати важкі оборонні операції прикордонних із Німеччиною округів, оперативно трансформованих у фронти. Свідомо забуто, що акт капітуляції Японії в 1945 році підписав українець генерал Кузьма Дерев'янка. Так само не згадано, що українцями були кращий льотчик-ас Іван Кожедуб, краща снайперка Людмила Павліченко, що половиною радянських танкових армій на завершальному етапі Другої світової війни командували українці Павло Рибалко, Андрій Кравченко, Дмитро Лелюшенко. Також ніколи не згадано, що єдиним національним орденом радянської нагородної системи на тій війні був орден Богдана Хмельницького, напис на якому було зроблено українською мовою з використанням літери м'який знак. Історична брехня про росію, яка начебто могла одноосібно перемогти в Другій

світовій, відмітається фактом, що 1-й, 2-й, 3-й та 4-й Українські фронти, укомплектовані жителями насамперед українських областей під час їх радянського «звільнення», переможно ступили на територію Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії, Австрії. Російська версія приватизації перемоги розвалюється від визнання тієї правди, що 1-й Український фронт допомагав штурмувати Берлін, коли 1-й Білоруський був знекровлений в організованому Г. Жуковим лобовому наступі на столицю третього рейху, що шлях прапороносній групі на вершину рейхстага пробивав українець лейтенант Олексій Берест, за яким просувалися росіянин і грузин із прапором перемоги, що проти західних та східних окупантів (нацистів і більшовиків) більше ніж 20 років воювала підтримувана народом Українська Повстанська Армія. Замовчується, що Українська РСР, а не РРФСР у 1945 році голосувала за створення ООН. Своєю живучістю, історичною значущістю та цивілізаційною суб'єктністю Україна зводить нанівець зусилля російської пропаганди щодо «вищості» та «права на домінування» того євразійського міксу, що позначається як «росіяни» та поки що керується з Москви.

Економічний розвиток України, нав'язаний і контрольований союзними органами, швидше нагадував російську помсту. Згадаймо лише деякі економічні диверсії РФ проти України, здійснені в радянський період. Голодомор 1932–1933 років став наслідком силового вилучення хлібних запасів в українських трударів і призвів до багатомільйонних смертей на землі, яка до більшовицького вторгнення ніколи не знала голоду. Донецько-криворізький регіон, де на мінімальній відстані зійшлися вугілля, руда та водні ресурси, став так званим промисловим Клондайком, що забезпечив потреби величезної союзної держави. Україна плавилася сталь у неймовірній кількості. Проте Дніпро, замуrowаний у каскади кількох водосховищ, необхідних для потреб чорної металургії, перетворився на напівмертву річку. Місто Дніпро стало визнаним у світі ракетним центром, фактично – творцем радянського ракетно-космічного потенціалу. Перші радянські газопроводи (на той момент найбільші в Європі) Дашава – Москва та Дашава – Ленінград, побудовані у 50-ті та 60-ті роки, забезпечили паливом «головну» та «північну» радянські столиці, але спустошили прикарпатські енергетичні родовища. Всесвітньовідому Чорнобильську

АЕС за ініціативою радянського керівництва побудовано в 110 кілометрах від Києва. На такому фактологічному тлі слабкою втіхою звучать нагадування про Львівський автобусний або Київський авіабудівний заводи, що стали «гордістю» соціалістичної України. Тут доречнішим є нагадування про мобілізаційні зобов'язання гігантів української індустрії, продукція яких мала покривати запити нових війн, що планувалися союзним керівництвом.

У пізній радянський і пострадянський історичні періоди російська ненависть до України, яка зважилася на національний державотворчий проєкт, набула нових обрисів. росію дратували українські революції 1990 року (Революція на граніті), 2004–2005 років (Помаранчева революція) та 2013–2014 років (Революція Гідності), які унеможливили узурпацію політичної влади тогочасними панівними кланами. Не менш гострим моментом неприйняття росією України стала кардинальна різниця в побудові політичних систем двох держав. Із величезними труднощами, з асиметричними збоями, з елітними зловживаннями в Україні запрацювала демократія. Україна обрала європейську та євроатлантичну інтеграцію як свою стратегічну ціль. Завдяки безвізу український паспорт став пізнаваним у десятках держав. Не маючи енергетичних переваг, українська економіка запрацювала на принципах цивілізованого світу. На противагу цьому росія не змогла закріпити результати демократичних «експериментів» 90-х років і реставрувала звичну казарму авторитаризму, яка доволі швидко запропонувала громадянам рф суперпрезидентську модель абсолютної влади в руках штучно вирощеного вождя.

Острахи керівного російського політикуму (не допустити майданів, як **на** Україні, опозиції, як **на** Україні, медіа, як **на** Україні, підвищення рівня життя, як **на** Україні) трансформувалися в новітню версію українофобії, логічним продовженням якої мав стати україноцид. Відповідно до кремлівських прожектів Україна повинна була зникнути, розчинитися в історичному небутті. Її місце мала заступити Новоросія – пробуджена до життя карикатурна копія Малоросії. Українська мова як «південно-західний діалект великоросійської мови» мала злитися з мутним потоком імперського вербального суржика. Більшість українського населення мала заповнити територіальні й демографічні пустоти північної та азійської частини росії.

На їх місце (у Полтаву, Черкаси, Вінницю, Львів) мало бути переселено «справжніх» росіян задля того, щоб підтримати в дієздатному стані український агропромисловий, оборонно-промисловий, транспортно-комунікативний, рекреаційно-туристичний та інші комплекси в інтересах воскреслої імперії. Механізмом реалізації цих та інших російських намірів стала чергова війна, прихована під евфемізмами «спеціальна воєнна операція», «денацифікація» та «демілітаризація» України.

Українські й закордонні автори вказують на спектр причин російської агресії. С. Кривенко серед них виділяє крихку систему глобальної безпеки, котра мала була відповісти на «зухвалість» росії відразу після «відновлення конституційного порядку» в Чечні наприкінці 90-х років і нападу на Грузію у 2008 році; безкарну окупацію Криму у 2014 році; імперські амбіції росії, страх перед Україною у контексті економічної та політичної конкуренції [2].

С. Корсунський указує на те, що «росія намертво застрягла в минулому». У той час як світ пішов уперед навіть попри криваві терористичні акти й локальні конфлікти на основі релігійної чи етнічної ненависті, росія обрала протилежний маршрут. Рік за роком розрив між ментальністю творення світу майбутнього та нескінченними «безсмертними полками» минулого ставав все очевиднішим [3].

Близькими до цього є міркування Р. Сидоровича: «Москва, яка була агресором усю історію свого існування, загрузла в минулому та не модернізувалася ментально, залишившись осторонь решти цивілізованого світу». Заручниками такого стану речей опинились українська нація та Українська держава [4].

О. Костенко причину війни росії з Україною та світом демократії в цілому пов'язує з рашизмом – соціопатичною ідеологією, яку засновано на свавіллі й ілюзіях, культивовано в суспільстві урядом та реалізовано у соціальній практиці рф. За своєю суттю рашизм є антиприродною ідеологією, що не визнає принципу верховенства законів та полягає в підміні дійсності видимістю, природного неприродним, а також у маніпуляції сенсами через приписування словам іншого значення [5]. Відповідно до рашистського словника чорне перейменовується на біле, фашизм – на антифашизм, захист від експансії й агресивності російського

імперіалізму – на русофобію, ксенофобія – на «руській мір», захист від агресії – на агресію, падіння економіки – на її «отріцательний рост» тощо.

I. Дуюк більш широко узагальнює, що російсько-українську війну зумовлено набором причин, що мають різне суспільно-політичне значення [6]. Розглянемо їх детальніше.

1. Неприйнятність для рф існування незалежної України. Річ у тім, що в минулому, приєднавши територію України, Московське царство проголосило себе імперією, привласнивши стародавнє найменування України – Русь, та всю історію України-Руси, зокрема й давньоруську державність. Зважаючи на це, існування незалежної України «робить історію росії урізаною, руйнує міф про тисячолітню державність, європейську ідентичність» [7].

2. Укорінені в російській ментальності реваншистські прагнення. Йдеться про реванш рф за втрату частини колоній (колишніх союзних республік) під час розпаду радянської держави: «росія хвора на імперський комплекс меншовартості, помилково прагнучи повернути собі статус наддержави, причому не через створення конкурентної економіки, інновацій, спроможної торгівлі тощо, а за допомогою агресивних дій, як це колись робив СРСР» [8].

3. Імперськість метропольного етносу росії, який історично позначено як «великороси». російська федерація після розпаду радянської імперії залишилася тією ж імперією, оскільки на її території в колоніальному статусі все ще перебуває багато етносів. Ця країна за своєю природою не може не проводити імперської політики. Імперіалізм є достатньою причиною для війни. Це довели десятки імперій історичного минулого – від Римської до Австро-Угорської чи Германської. У 2014 році імперські зазіхання рф поширилися на Україну у формі спочатку агресії, а потім й широкомасштабної агресії (після 24 лютого 2022 року).

4. Укорінення в російській ментальності антиукраїнських ідеологем на кшталт того, що росіяни й українці є одним народом; Україна є частиною росії та не має існувати окремо від неї; Україна винна в дезінтеграції радянської імперії та викликаних цим негараздах росії; незалежна Українська держава є геополітичною аномалією й становить стратегічну загрозу для росії; росія без України є

геополітично незавершеною та не може відродитись як світова наддержава тощо. Росіяни засадничо несуть у собі українофобію, яка проявляється в демонізації борців за українську свободу, насамперед постаті С. Бандери, а також у політиці тотального приниження українців, які не виступають проти метропольної нації та не критикують поступову, розраховану на кілька поколінь, асиміляцію з «великоросами».

5. Покладання вини за війну на Україну. Російська пропаганда збройний напад рф подає як захист, агресію – як звільнення українського народу від «влади нацистів, контрольованих західними політиками». Різновидом подібного тлумачення причини російської агресії проти України є покладання вини за неї на Захід, зокрема НАТО. У рф начебто не залишалось іншого виходу, щоб захистити свою безпеку в умовах подальшого розширення Альянсу в східному напрямі.

6. Потреба/можливість рф як держави, що відчуває значні ресурсні проблеми, насамперед демографічні, вкотре посилитися на підставі використання людського, інтелектуального, економічного, геополітичного потенціалу України. У Кремлі небезпідставно вважали, що це відкриє нові можливості для російської армії, посиленої українським військово-професійним і мобілізаційним ресурсом. Як розраховувало російське керівництво, наступна війна рф, в лавах якої, починаючи з 2022 року, на низових посадах служитимуть українці, неминуче стане переможною, що доведено історично.

Слід указати й на психологічні особливості російського лідера, які також може бути віднесено до причин ескалації російсько-українського міждержавного протистояння до рівня «гарячої» війни. В. Горбулін і В. Бадрак порівнюють девіантну поведінку політиків та державних діячів, починаючи з римського періоду. Відповідно, можна виокремити «штрихи портрету» В. Путіна, які додатково розкривають деформовану натуру глави російської держави, а саме [9]:

складності соціалізації (від дитинства до зрілості), через що у В. Путіна виникло спотворене сприйняття світу та комплекс неповноцінності. Як зазначив А. Адлер, «психіка людини, яка зазнає травматичного досвіду, наприклад, принижень або поразок, запускає механізм надкомпенсації, який проявляється у

нав'язливій потребі мати перевагу над іншими... Травматичний досвід Путіна потребував компенсації. Бажання панувати стало його параноїдальною метою, а це, за Фрейдом, один із видів невротичного божевілля» [10];

спрага визнання. Своє призначення на посаду керівника ФСБ (1999 р.) та обрання главою держави (2000 р.) В. Путін сприйняв як «сакральну богообраність», що стало додатковим чинником його психологічного розбалансування. Згадана «богообраність» відповідно до внутрішньої рефлексії цієї випадкової при владі людини мала безперервно підтверджуватися через убивства окремих індивідів (внутрішніх ворогів на кшталт Г. Політковської) або здійснення агресії проти інших народів. Психіатр Дж. Феллон (США) у 2022 році оприлюднив висновок, що В. Путін – психопат з ознаками садиста, який періодично втрачає контроль над собою. Він має риси не лише типового психопата, а й злісного нарциса та садиста. Водночас рівень інтелекту (формально В. Путін має дві вищі освіти) дає йому змогу здаватися нормальним;

некрофільні орієнтації, дотичні до статевих збочень. «Відновлення конституційного ладу в Чечні» на початку 2000-х років теж було спеціальною операцією російських силових структур із загибеллю тисяч військовослужбовців. Ще більше загинуло чеченців. «Переступивши через кров» під час чеченської війни, В. Путін не відчуває комплексів щодо цього. Кількість війн, розв'язаних за ініціативою або за безпосередньої участі цього політика у Східній Європі, на Кавказі, Близькому Сході, в Африці, наближається до десяти. Націливши в лютому 2022 року російські війська на захоплення України, В. Путін «дав таємний наказ убивати мирне населення, сіяти паніку, знищувати міста, створювати умови для гуманітарних катастроф. Адже так він краще запам'ятається в історії, так за допомогою крові вбитих ним чи відправлених на смерть його політичний портрет набуде граничної чіткості. Він стане нарешті впізнаваним літописним персонажем» [9, С. 265];

комплекс Герострата. В. Путін патологічно жадає випромінювати небезпеку. Це не лише спосіб привернення уваги, а й універсальне прикриття слабкості. Заради того, щоб уславитися сильним, ця людина готова вчинювати злочин за злочином.

Від нього неодноразово прозвучало попередження про можливість застосування Москвою ядерної зброї. Проте його рішучість обмежується рішучістю іншої сторони, готової перемогти або загинути. У 2022–2023 рр. це продемонструвала Україна, насамперед її Збройні Сили. Якщо В. Путін зіткнеться з відсіччю, яка перевищує можливості очолюваної ним країни, то він повільно, але відступить. Проте у цьому разі протистояти рф має коаліція демократичних держав, складником якої вже стала Україна.

На окрему ремарку заслуговує цілеспрямованість дій Москви з метою нового впокорення України. Жага поневолення Української держави чітко демонструє тренд посилення російських впливів від м'яких до надзвичайно жорстких. Антиукраїнська стратегія рф із цього приводу простежується в акціях, реалізованих упродовж історично короткого терміну (менше ніж життя одного покоління) [11].

Листопад 2000 року – касетний скандал (так званий гонгадзегейт, убивство журналіста Г. Гонгадзе, відомого антикорупційними розслідуваннями, із відома глави Української держави).

Вересень 2002 року – так званий кольчужний скандал (продаж Україною РЛС «Кольчуга» для Іраку, що перебував на той час під західними санкціями). У поширенні («роздмухуванні») цих інформаційних провокацій надзвичайно активну роль відіграли російські та контрольовані росією медіа, зокрема й українські. Як наслідок, відбувся міжнародний репутаційний удар по Україні та політична ізоляція Заходом режиму Л. Кучми.

Квітень 2003 року – укладання міждержавної угоди між рф і Туркменістаном, відповідно до якої експортні обсяги туркменського газу було законтрактовано на 25 років. Цією угодою росія перервала прямі газові відносини між Києвом й Ашхабадом.

Вересень–жовтень 2003 року – російсько-українська криза стосовно коси Тузла в Керченській протоці. рф продемонструвала агресивні наміри щодо України й одночасно протестувала реакцію України та Заходу.

26 липня 2004 року – ялтинська зустріч президентів України й рф. Відбулося політичне схвалення 25-річної схеми газового транзиту в Європу через

посередництво компанії «Росукренерго». Насправді це означало подальше посилення газової залежності України від росії, а також відмову Л. Кучми від вступу України в НАТО.

Квітень 2005 року – у посланні президента рф В. Путіна розпад СРСР було названо «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття». На основі однієї фрази відбулось обґрунтування російського геополітичного реваншизму на майбутнє.

Січень 2006 року – припинення постачання газу Україні з боку компанії «Газпром». Це була помста Україні за Помаранчеву революцію, яка стала на заваді російським намірам підкорити Україну через приведення до влади прокремлівського президента.

Липень 2006 року – зрив проросійськими силами Криму проведення навчань військ України і НАТО «Сі Бриз» на території півострова. Під галас штучних мітингів, що прокотилися містами південного Криму, росія артикулювала кілька вимог, пізніше метафорично названих «червоними лініями»: для НАТО – «Крим – це росія», для України – «суверенітет Києва над Кримом є слабким (умовним), а відтак тимчасовим».

10 лютого 2007 року – промова В. Путіна на щорічній безпековій конференції в Мюнхені. Було озвучено перший після розпаду СРСР публічний геополітичний виклик на адресу США. Україна та інші нові незалежні держави отримали попередження про перехід рф до силової реінтеграції пострадянського простору.

Квітень 2008 року – блокування Німеччиною і Францією надання ПДЧ Грузії та Україні на саміті НАТО в Бухаресті. Це було демонстративне блокування росією намірів Альянсу щодо подальшого розширення на основі приєднання пострадянських країн, які, на переконання Москви, входять до зони «традиційного» російського впливу.

Серпень 2008 року – агресія росії проти Грузії з сепарацією Абхазії та Південної Осетії. Відбулося бойове застосування підрозділів ЧФ ЗС рф без погодження з української стороною, як було передбачено в договорі 1997 року. У такий спосіб Кремль перевірів реакцію Заходу на збройні дії у вигляді «операції з

примусу до миру режиму Саакашвілі». Окрім того, російський напад на Грузію означав закріплення дипломатичного успіху рф, досягнутого на саміті НАТО в Бухаресті, а також демонстративне ігнорування України щодо договірних обмежень застосування сил ЧФ за межами росії та України.

Січень 2009 року – припинення постачання газу Україні та ЄС. У такий спосіб рф продемонструвала залежність України та Євросоюзу від російських енергоресурсів.

21 квітня 2010 року – укладання В. Януковичем та Д. Медведєвим так званих харківських угод, що пролонгували перебування ЧФ ЗС рф на території України до 2042 р. росія закріпила довгострокову воєнну присутність на території країни-жертви з метою вирішення майбутніх воєнно-політичних (геополітичних) завдань.

Серпень 2013 року – тотальне блокування українського експорту в росію. Перехід рф до нової фази гібридної війни проти України.

Лютий–березень 2014 року – анексія Криму з боку ЗС рф. Початок агресії росії проти України.

Квітень 2014 року – окупація росією східних районів Донеччини й Луганщини з використанням окупаційних маріонеткових режимів «ДНР» і «ЛНР» як терористичних квазідержавних утворень.

2014–2021 роки – бойові дії України на сході Донеччини та Луганщини проти збройних формувань «ДНР» і «ЛНР», організованих у 1-й та 2-й армійські корпуси, що керувалися росією та значною мірою комплектувалися російськими військовиками.

24 лютого 2022 року – широкомасштабна агресія рф проти України. Було заплановано протягом кількох тижнів захопити більшу частину території України, ліквідувати конституційні органи влади, передати владу московським маріонеткам, започаткувати процес всебічної русифікації України. На цій підставі мало відбутися відновлення «союзної держави» у складі рф, Білорусі, України, Молдови, долучення до цього процесу Казахстану та інших азійських республік, а також використання території України й Білорусі для подальшої агресії у західному напрямку.

У планах російського диктатора напад на Україну у 2014 році, посилений у 2022 році до рівня широкомасштабної агресії, був лише початковим етапом «великого задуму», спрямованого на завоювання світового лідерства на основі реставрації російської великодержавності. Планувалося, що після захоплення України новими жертвами стануть балтійські республіки та інші країни Східної Європи. Сподіваючися на ефективність ядерного шантажу, російський керівник розраховував на слабкість Заходу, нездатного адекватно реагувати на російське вторгнення, на проголошення умовного «Союзу – 2.0», на відновлення російського домінування над колишніми соціалістичними васалами (Польщею, Словаччиною, Чехією, Угорщиною, Румунією, Болгарією), урешті-решт – на реабілітацію статусу глобальної політичної сили, яким свого часу хизувалася радянська держава. Мала відбутися помста Москви за програш у Холодній війні. Мало бути виправлено «найбільшу геополітичну трагедію XX століття», саме так чинний глава російської держави позначив розпад СРСР.

Україна зруйнувала російські наступальні плани. Дії ЗС України під час відсічі російській широкомасштабній агресії офіційно позначено як послідовне проведення кількох операцій: Першої стратегічної оборонної операції (із 24 лютого 2022 року до квітня 2022 року); Другої стратегічної оборонної операції (із травня до серпня 2022 року); Стратегічної наступальної операції (із вересня до грудня 2022 року); Третьої стратегічної оборонної операції (із січня до лютого 2023 року); Четвертої стратегічної оборонної операції (із березня до червня 2023 року); Другої стратегічної наступальної операції, що чергувалася з оборонними діями (із другої половини 2023 року).

Деталі цих операцій опишуть історики. Проте вже можна вказати на деякі парадокси російсько-української війни, які для більшості країн світу стали реальними несподіванками:

жодну сучасну армію не було задіяно у війні настільки високої інтенсивності. Війна, яку росія розв'язала проти України, стала найбільш масштабним конфліктом в Європі з часів Другої світової війни. Україна на рівних бореться з ядерною

державою та армією, яку російська пропаганда донедавна визначала як «другу у світі»;

фронтові успіхи України, яку підтримують численні союзники, спричинили призупинення планів Китаю щодо вторгнення на Тайвань;

Збройні Сили України надзвичайно швидко освоїли високотехнологічне озброєння та військову техніку іноземного походження. Водночас Україна активно відроджує своє оборонне виробництво;

практично не маючи сучасних Військово-морських сил, Україна перемагає Чорноморський флот РФ, трансформуючи його оперативно-стратегічні можливості в оперативно-тактичні (на рівні флотилії);

наступальні дії Збройних Сил України спростували один із фундаментальних постулатів воєнної науки про необхідність чисельної (у 3–5 разів) переваги в живій силі та озброєнні під час наступу. Українська армія наступає в умовах переваги противника як в озброєнні, так і в кількості особового складу;

українська логістика, елементи якої частково розміщено за кордоном, забезпечує більшість потреб фронту. Її вдало оптимізовано з огляду на загрози авіаційних і ракетних ударів.

Росія відповіла Україні батальними трафаретами 80-річної давнини «від маршала Жукова»: основною ударною силою на полі бою є бронетехніка, насамперед танки; піхота має наступати за щільним вогневим валом, створеним артилерійськими засобами; задля виконання наказу командири всіх рівнів не мають зважати на людські втрати; російські мобілізаційні ресурси є невичерпними тощо. Як видно, на українських полях бою зішлись Сучасність (від України), де цінується кожен військовий, доброволець, волонтер, та криваве Минуле (від московії-росії) із його презирливим ставленням до людського життя.

У швидкозмінному вирі воєнно-політичних подій варто виділити окремі політичні наслідки, які вже сьогодні є чітко позначеними. Зважаючи на ці наслідки, можна вималювати перспективи хоча б в ескізному варіанті.

Російські плани щодо завоювання світу з використанням детонатора під назвою «Україна» зруйновано повністю й безповоротно. Стратегічне партнерство

України зі США, іншими державами НАТО, демократичними країнами різних регіонів планети стало реальністю.

Об'єднана Європа, допомагаючи Україні вистояти, виявилася надійно прикритою на Сході континенту від російської навали. С. Віднянський щодо цього переконливо узагальнює: «...після Другої світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав поки що лише кандидат до її елітного клубу – Європейського Союзу – український народ, який узяв на себе удар варварської російської навали, щоб укотре захистити і себе, і весь Європейський континент, по суті всю європейську, євроатлантичну цивілізацію» [12].

Відійшов в історичне небуття світовий порядок, який, підсумувавши світові геополітичні зрушення періоду Другої світової війни 1939–1945 рр., створив передумови співіснування геостратегічного Заходу (на чолі зі США) та геостратегічного Сходу (на чолі з СРСР до 1991 року). Міжнародно-політичні рішення, датовані колишніми переговорами та конференціями, зараз практично нічого не означають. Потреба в оновленні світової політико-комунікативної системи на ціннісній основі, в якій мають домінувати вищість людського життя, людського вибору, людської гідності, стає цивілізаційною необхідністю. Вилучення росії з Ради Безпеки ООН уявляється лише початком великого очищення міжнародних інституцій від реліктів тегеранських, ялтинських, потсдамських або хельсінкських договорів (дієвих інструментів ХХ ст., проте гальм століття нинішнього).

На цивілізаційному рівні відбувається перше збройне зіткнення між колом демократичних країн і табором автократичних режимів. Західні та тихоокеанські демократії (Японія, Південна Корея, Тайвань, Австралія, Нова Зеландія тощо) продемонстрували достатньо зрілу реакцію на регіональні й світові загрози, продуковані росією та іншими автократичними системами. Попереднє узагальнення перебігу російсько-української війни дає підстави стверджувати, що світова «вісь зла» (росія, Іран, КНР, КНДР) поступово втрачає впевненість у змозі переформатувати світ під себе за допомогою клонування собі подібних режимів (по аналогії з Білоруссю чи Венесуелою). Проте авторитаризм далеко не переможений. Із високою вірогідністю згадана «вісь» здійснюватиме повторні спроби загрожувати

демократичній частині людства. Тим паче, що її головними учасниками є ядерні країни – рф, КНР, Північна Корея та «майже ядерна» Ісламська Республіка Іран.

Російсько-українська війна привела до консолідації держав – членів Північноатлантичного альянсу, зміцнення його воєнного потенціалу, активізації оборонної діяльності, оновлення концептуальних документів. Відповіддю на російські агресивні варіації стало розширення НАТО як однієї з небагатьох наддержавних структур минулого століття, політичну доцільність якої не ставлять під сумнів. Зростає перелік країн, що розцінюють свою безпекову перспективу з позицій членства в Альянсі. Ідеться про Фінляндію (вступила в НАТО у 2023 році), Швецію, Україну, Молдову, Грузію. У контексті можливого розширення Альянсу звучать географічні назви Сербія, Боснія і Герцеговина, Азербайджан, навіть Косово, чию державність визнала приблизно половина країн світу та яку жорстко не сприймає рф та її союзники.

У регіональній структуризації НАТО, до чого Брюссель ставиться цілком позитивно, гучніше зазвучали голоси північно-європейських країн Альянсу. Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція акцентовано наголошують на важливості спільної діяльності щодо ряду питань, які об'єднано необхідністю протидії рф в Арктиці в умовах виникнення нових перспектив сировинно-економічного й транспортного освоєння регіону та його екологічного захисту.

Війна призвела до ускладнення відносин росії з міжнародними партнерами, що входять до об'єднань БРІКС (Бразилія, Індія, КНР, ПАР) й ОДКБ (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан) та схвалюються російською владою. Названі держави поставлено перед необхідністю реагування на російську агресію проти України з огляду на чинник світового осуду дій Москви. Відтак, назвати їх міжнародні позиції послідовно проросійськими (на чому наголошує пропаганда рф) означає спотворювати реалії міждержавних взаємин. Достатньо згадати жорстку критику ОДКБ із боку Вірменії та її готовність вийти з цієї структури. Хоча доводиться зважати на нестандартні моделі поведінки окремих країн, що не бажають повністю розривати відносини з росією – «проросійський нейтралітет» Китаю, «позитивний нейтралітет» Індії, «китайський вибір» Казахстану тощо.

До цього слід додати виключення РФ із низки міжнародних організацій та інститутів, а також економічні санкції проти неї, які відчутно вплинули на російську економіку. Зокрема, російські газові потоки до ЄС обмежено до мінімуму з перспективою їх повного припинення, Німеччина втратила статус газового хабу для інших європейських держав, морські трубопроводи пошкоджено фізично. Сукупність подібних чинників означає масштабне переформатування місткого газового європейського ринку (надзвичайно популярного серед країн-експортерів) не на користь росії.

Нещодавні спроби частини американського політикуму ізолювати Сполучені Штати від світових процесів не спрацювали. Вашингтон реабілітував внутрішнє відчуття відповідальності за свободу й демократію, які мають стати органічними елементами внутрішньої політики інших держав. Саме це почули Київ та Єрусалим, ще раніше – Тайбей. Також у США пробудилися сили, що агітують до повернення країни до ізоляціонізму (доктрини Монро) як політики позаминулого століття, її свідомої неучасті в європейських, азійських (близькосхідних), африканських, середземноморських, тихоокеанських та інших міжнародних справах. Демократія цілком здатна на електоральні й інші несподіванки і в цьому полягає її головна політична вада. Геополітичне «роздоріжжя» сучасних США (або стати світовим лідером демократичних перевірень, або ухилитися від цієї місії) може бути трактовано як дерево перспектив американського зовнішньополітичного курсу, продовження чи зміну (оновлення) якого ця країна продемонструє в недалекому майбутньому.

Менш інтенсивними стали французько-російські міждержавні відносини. Керівництво П'ятої республіки посилило військово-технічну допомогу Україні попри російську критику. Більш авторитетно зазвучав голос ФРН, яка повністю відійшла від проросійських політичних реверансів «від Шредера» або «від Меркель». Може статися, що німецько-французький зовнішньополітичний дуумвірат відновить світовий вплив у разі послаблення міжнародних позицій Сполучених Штатів.

Готовність стати східноєвропейським воєнно-політичним лідером послідовно демонструє Польща. Значно посилюючи оборонні витрати, Варшава не приховує намірів перетворити свої збройні сили протягом наступного десятиліття у найбільш боєздатну європейську армію. Закуповуючи озброєння та військову техніку hi-tech рівня, Польща передбачає ймовірність російського вторгнення на власну територію у разі поразки України та готується до подібного сценарію.

Як новий момент воєнно-політичної активності морських європейських держав слід розцінювати наміри Великої Британії, а також Норвегії посприяти становленню ВМС України на новій технологічній основі з огляду на перспективи їх базування не лише в західному Причорномор'ї (Одеська обл.), а й у кримських та азовських портах.

Простір війни став матеріально-віртуальним. Гібридизація бойових дій з одночасним залученням до їх перебігу численних проксі-структур (насамперед приватних армій, добровольців, релігійно-екстремістських організацій), залучення у сферу збройної боротьби кіберпростору, наскрізна інформатизація оборонного менеджменту стерли грань між війною і миром. Співвідношення між цими суспільними станами лише покоління тому було чітким і зрозумілим. Зараз воно наповнене підтекстами, виключеннями, перехідними ситуаціями, які все важче регулювати не лише з огляду на міжнародне право, а й здоровий глузд. Як наслідок, теорія безпеки (національної, регіональної, міжнародної) має вирватися з кокону напівмертвих доктрин і запізнілих рекомендацій.

Широкомасштабна агресія росії проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, загострює необхідність доповнення НАТО новими безпековими структурами, спроможними протидіяти новітнім загрозам. Цю ідею підтримують Велика Британія, Польща, Литва та інші держави. Україна, маючи досвід ефективних дій в умовах сучасної війни, претендує на участь у створенні нової архітектури європейської безпеки, інституційний формат якої поки що залишається невизначеним. Попередньо заявлено про перспективу створення нового безпеково-оборонного трикутника Київ – Лондон – Варшава, який має убезпечити Україну від рецидиву російської агресії на етапі до її повноцінної євроатлантичної інтеграції.

Причинний ряд щодо пояснення агресії росії роти України є досить розгалуженим. Основних пояснень, які проливають світло на витoki сучасної російсько-української війни, запропоновано декілька. По-перше, це сутність московії, яка виросла до гіпертрофованих територіальних розмірів на основі невпинного завоювання суміжних країн та їх перетворення на нові «губернії» або «федеральні одиниці» із паралельним знищенням етнонаціональної (етнополітичної) ідентифікації місцевого населення; по-друге, реставрація імперського комплексу рф упродовж періоду перебування В. Путіна на посаді глави російської держави; по-третє, психічні патології російського лідера, які через пропагандистську обробку мільйонів людей усередині росії та за її межами сприймають як видатні риси послідовного борця із «гнилим» західним лібералізмом, націленим на завоювання світу.

Наслідки російсько-української війни повною мірою ще не проявилися. Проте впевнено можна констатувати про повне руйнування атрибутики двополярної, постбіполярної, американоцентричної та інших моделей світоустрою, до яких звикли сучасники. Формування нової структури міжнародних відносин займе більше часу, ніж це було після завершення Першої та Другої світових війн. Імовірно, воно триватиме до середини ХХІ ст. Проте в будь-якому разі міжнародна суб'єктність України зростатиме, а росії – слабнучиме.

Силове поле сучасної росії в умовах беззмінної (починаючи з 2000 року) влади В. Путіна набуло надто персоніфікованих рис. Із високою ймовірністю його фізична смерть матиме розгалужену редукцію на внутрішньоросійські процеси, яким уже сьогодні властиві регіональний егоїзм, критичне ставлення федеральних суб'єктів до воєнних апетитів Кремля, готовність місцевих еліт оптимізувати політичні, економічні, соціальні та інші прагнення місцевого населення на немосковських принципах. Де-імперіалізація росії поступово складається в цілісний процес, здатний спочатку розбалансувати її імперські амбіції, а з часом призвести й до фізичного розпаду цієї держави-диктатури, площа якої (більше ніж 17 млн кв. км) суперечить будь-яким канонам гнучкого, а від того ефективного державного управління. Перспектива фрагментації рф на менші політичні утворення, набуваючи

об'єктивних вимірів, починає сприйматися західними силами як цілком вірогідна. Хоча стверджувати про скоординовану й послідовну позицію держав НАТО і ЄС щодо цього поки передчасно.

Перелік використаних джерел:

1. Субтельний О. Україна. Історія. Київ : Либідь, 1992. 512 с. С. 159.
2. Кривенко С. Привід, причина і призначення російсько-української війни. URL: https://tvoemisto.tv/blogs/pryvid_prychyna_i_pryznachennya_rosiyskoukrai_nskoi_vinyu_138442.html (дата звернення: 10.11.2023).
3. Корсунський С. Причини і наслідки війни Росії проти України: що буде далі? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-ukrayina-shcho-dali/31739012.html> (дата звернення: 10.11.2023).
4. Сидорович Р. Про надумані приводи і справжні причини війни. URL: https://zaxid.net/pro_nadumani_privodi_i_spravzhni_prichini_viyi_n1543648 (дата звернення: 15.11.2023).
5. Костенко О. Рашизм – причина війни Росії проти Європи в Україні. URL: <https://zbruc.eu/node/115545> (дата звернення: 16.11.2023).
6. Дуцяк І. З. Причини російсько-української війни першої третини ХХІ ст. як джерело реформування безпекової політики ООН. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6329/13365-1?inline=1> (дата звернення: 16.11.2023).
7. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. 23 жовтня. № 42. С. 28.
8. Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 104.
9. Штрихи до портрету Путіна, або Наскільки небезпечний для людства господар Кремля / Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ : Брайт Букс, 2023. 275 с. С. 252-271.
10. Корсунський С. Помилка союзників: чому Захід так і не зрозумів про божевілья Путіна. URL: <https://zn.ua/ukr/international/pomilka-sojuznikiv-choho-zakhid-tak-i-ne-zrozumiv-pro-bozhevillja-putina.html> (дата звернення: 22.11.2023).
11. Війни – ХХІ: полігібресія Росії. Центр глобалістики «Стратегія ХХІ». Київ, 2017. 241 с. С. 68-71.
12. Віднянський С. Російсько-українська війна: геополітичний контекст. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15407_mzu2022_31_010/c/articles-2153607.pdf (дата звернення: 22.11.2023).

Аблазов І. В., кандидат політичних наук, професор,

Мокляк С. П., доктор політичних наук, професор

ОНТОЛОГІЯ КОГНІТИВНОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ФАХОВИЙ АСПЕКТИ

Гібридність сучасних конфліктів остаточно розмила поняття війни, миру, перемоги, а інформаційні технології змінили роль громадянина у формуванні безпекового дискурсу держави. Ми – учасники й свідки зміни геополітичних парадигм, і саме нам відбудовувати новий інструментарій забезпечення національної безпеки. Характер сучасних збройних конфліктів привів до зміцнення центру ваги із суто військових операцій на операції в інформаційній і навіть когнітивних сферах. Стратегічні комунікації, що виникли з потреб саме військових, стають потужним інструментом забезпечення як глобальної, так і національної безпеки.

Проблема онтології війни має давню традицію, що бере початок від античності. Ще з часів давньогрецького історика Фукідіда окреме місце в дослідженнях природи війни відводилося способам ведення війн і поведінці ворога. У багатьох працях поствестфальського періоду, сфокусованих на проблемах війни, головну увагу приділено сутності війни як антагоністичної збройної боротьби держав, що має на меті досягнення певних цілей. Класичне визначення війни як способу досягнення політичних цілей іншими засобами, яке належить пруському теоретику Карлу фон Клаузевіцу, гранично чітко окреслює таке розуміння сутності війни. Принципово не відходячи від цього класичного визначення, сучасні військові теоретики й практики досліджують методи та технології ведення новітніх війн [1].

Гібридна війна являє собою новий вид міждержавного протистояння, оснований на використанні комбінації силових і несилових інструментів тиску в поєднанні з постійними маніпуляціями політичного, економічного та інформаційно-психологічного складника.

Стратегія гібридної війни, націлена на виснаження країни-жертви, передбачає широкий спектр дій, що включає використання військових та іррегулярних формувань одночасно з проведенням у межах єдиного задуму й плану операцій із метою хаотизації адміністративно-політичної, фінансово-економічної, культурно-світоглядної сфер. Саме цей безпрецедентний синтез досить точно визначає ключову відмінність гібридної війни від традиційних конфліктів, накладає нову жорстку матрицю на формулювання смислів такої війни.

Інформаційне середовище в умовах гібридної війни виходить за медійні межі, охоплюючи всі сфери публічної комунікації. Публічний дискурс передбачає будь-яку публічну комунікацію, включно з усіма видами медіа, соціальними мережами, публічними виступами, політичними дебатами, офіційною частиною дипломатичної діяльності. Він є механізмом обміну думками для конструювання ідентичностей і створення версій розуміння подій. Політична реальність на рівні публічного дискурсу формується переважно за допомогою повсякденних понять, зокрема поширених у суспільстві поточних уявлень про війну і мир та зв'язок між ними.

Сьогодні одним із найефективніших видів зброї невоєнного характеру є інформаційні ресурси. Війна як засіб комунікації остаточно диджиталізувалася й перетворилася на інструментарій розділення людей. Україна стала першою у світі державою, яка стикнулася з диджиталізованою воєнною агресією.

Г. Почепцов зазначає, що інформаційні війни часто не різняться між собою, але вони чітко поділяються на технічні й гуманітарні. Гуманітарні інформаційні війни можна розділити на два інші типи: інформаційні війни та смислові війни. На думку Г. Почепцова, якщо просто інформаційні війни мають справу з подачею нових фактів, то смислові війни працюють з реінтерпретацією наявних фактів. Смислові війни спрямовано на руйнування картини світу об'єкта, що призводить до таких типів рішень, які б він не прийняв за старої картини світу. Їх інструментарієм можуть бути не лише прямі, а й фонові впливи, не лише інформаційні операції, а й операції впливу. Головною ж відмінністю стає їх довгостроковий характер, тому сьогодні такі дії можуть відбуватися поза увагою об'єкта впливу. Як зазначає Г. Почепцов, усі війни покликані змінити поведінку противника/опонента і для

цього вони мають різний інструментарій. Кожен тип війни спрямовано на певний тип простору. Звичайну війну – на простір фізичний, інформаційну – на інформаційний, смислову – на простір когнітивний [2]. Однак саме український досвід показав, що ключовим об'єктом сучасної війни є не кіберпростір, а когнітивна сфера людини.

Останнім часом виникла нова галузь досліджень вітчизняних та іноземних експертів, які розглядають цілі, механізми, технології і засоби російської війни проти України.

Одне з фундаментальних досліджень (лютий 2017 року) – монографія фахівців Національного інституту стратегічних досліджень «Світова гібридна війна: український фронт» [3]. У колективній монографії вперше у вітчизняній і світовій науці досліджено явище сучасної гібридної війни в перспективі російської агресії проти України. Детально розглянуто причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни в різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному.

Окремі аспекти ведення російською федерацією інформаційної війни проти України та особливості пропагандистських механізмів відображено у працях Г. Почепцова, А. Ослунда, Л. Гудкова, Г. Ревзина, К. Рогова, Г. Перепелиці, Т. Березовця, Р. Ортунга, Д. Золотухіна, Б. Парахонського, Г. Яворської, О. Бондаренка, А. Черняка, О. Паливоди, А. Прозорова та інших. Уживанню особливих мовних конструкцій у медіазасобах приділяли увагу експерти М. Брук, А. Морозов, Ю. Латиніна. Використання росією соціально-комунікаційних технологій для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей відображено у працях Т. Ісакової, М. Хилька, Г. Павловського, О. Хоменка, Н. Слухай.

У публікаціях [4–6] подано загальну характеристику когнітивної війни. Зокрема, у [4] розкрито інформаційний складник гібридної війни російської федерації: викривлення реальності та деструктивну пропаганду в арсеналі політики Москви.

Проте, незважаючи на чималу кількість наукових праць із цієї проблеми, є потреба розширеного дослідження концепту когнітивної війни (КВ).

Проблема онтології когнітивної війни передбачає пошук відповідей на такі запитання: Що таке когнітивна війна? Якою є сутність цього явища з погляду сучасного безпекового довкілля? Чи існують підстави для того, щоб досліджувати сутність когнітивної війни в теоретичному контексті?

Якщо Хіросіма і Нагасакі стали символами розуміння людством руйнівної сили ядерної зброї, то війна росії проти України має стати прикладом розуміння небезпеки інформаційної зброї. Когнітивна війна містить усі ознаки новітніх війн, для яких притаманне масоване застосування конвенційної зброї обома сторонами конфлікту, постійне збільшення кількості доменів бойових дій. До традиційних чотирьох операційних доменів – суші, моря, повітря, космосу – нині додається кібернетична сфера. Останнім часом як самостійний домен виділяють когнітивну війну, яку ведуть в умовах глобального охоплення людства інформаційними цифровими технологіями й соціальними мережами.

Про цей концепт публічно почали говорити в травні 2021 року на офіційному сайті «NATO Review». Зокрема, зазначалося, що Альянс стикається з низкою викликів, що виникають у зонах конфлікту внаслідок упровадження нових революційних технологій. Домени космосу й кібернетики, наприклад, виникли в результаті розроблень у сфері ракетних, супутникових, обчислювальних, телекомунікаційних і мережевих технологій. Дедалі ширше використання соціальних медіа, соціальних мереж, мобільних пристроїв дає змогу вести когнітивну війну.

У когнітивній війні полем бою стає людська свідомість. Мета когнітивної війни полягає в тому, щоб змінити не лише думку людини, а й спосіб її мислення та дій. За умови успішного проведення вона впливає на індивідуальні та групові погляди й формує поведінку на користь тактичних або стратегічних завдань агресора. У своїй крайній формі вона спроможна спричинити розбрат і розколоти суспільство так, що воно втрачає колективну волю до спротиву намірам агресора.

Завдяки цьому противник може підкорити суспільство, не вдаючися до військової сили чи примусу.

Цілі когнітивної війни може бути обмежено близькими горизонтами, однак вони можуть бути стратегічними, коли інформаційні кампанії тривають десятиліттями. Окрема кампанія може мати обмежену мету: або запобігти проведенню запланованих військових маневрів, або змусити до зміни державної політики. Декілька послідовних кампаній може бути розпочато з довгостроковою метою – для підриву економічних, політичних основ суспільств чи альянсів, виклику недовіри до уряду, згортання демократичних процесів, підбурювання до громадянських заворушень або провокування сепаратистських рухів [7].

У дослідженні, проведеному за підтримки Збройних сил Франції і НАТО, Французька вища школа когнітивістики пропонує розглянути детермінанти когнітивної війни. Поєднуючи точні та соціальні науки, дослідники наголошують на важливості нейронауки як ключового чинника для просування вперед у цьому напрямі. Згідно з висновками фахівців когнітивна війна має посилити синергію між наступальною кібервійною, інформаційною війною та психологічною операцією. Вони пропонують таке визначення когнітивної війни: мистецтво використання технологій для зміни процесу людського пізнання без відома самих індивідів і тих, хто відповідає за запобігання, мінімізацію таких змін чи контроль за їх наслідками [9].

Французькі дослідники зазначають, що когнітивна війна переважно, хоча й цілком імовірно, пов'язана з управлінням операціями задля забезпечення переваги в ході ухвалення рішень. Для досягнення цієї мети вони називають три напрями діяльності, а саме:

необхідність захисту від власних індивідуальних і колективних когнітивних дисфункцій. Це потребує знання та ідентифікації когнітивних упереджень, які зумовлюють власні ментальні моделі;

захист від постійної інформаційної агресії та експлуатації противником когнітивних упереджень, які можуть обмежити, спотворити або паралізувати процес ухвалення рішень;

наступальна війна в когнітивній сфері.

У згаданому дослідженні наголошено на тому, що когнітивна війна – це революція. Її суть полягає в тому, щоб впливати на ухвалення рішень противника, створити хаос і, зрештою, паралізувати його дії, щоб перемогти. Сама по собі вона не є срібною кулею для досягнення стратегічної переваги, про що свідчать невдачі росії в Україні в цьому питанні.

Своєю чергою російські дослідники доводять, що без опанування когнітивної сфери неможливо обійтися у ході створення бойової могутності сучасної держави. Війна в когнітивній сфері мобілізує широкий спектр різних стратегій, інструментів і технік, вона є своєрідним локомотивом м'якої сили держави. Суть когнітивної війни, на їх думку, полягає в тому, щоб за допомогою використання форм і методів м'якої сили установити контроль над групами панівних еліт, населенням і державою в цілому, міжнародними організаціями, завдати ударів по свідомості та світогляду їх цивільного і військового персоналу та впливати на нього.

Когнітивну війну спрямовано на свідомість, на мозок людини, вона ускладнює і заплутує процеси пізнання й аналізу і, зрештою, є способом використання знань в інтересах досягнення домінування в інтелектуальній сфері. Окрім того, необхідно вказати на всеосяжний характер КВ, яку ведуть із використанням невоєнних форм впливу з наголосом на ідеологічні засоби та сучасні моделі «керованого хаосу» [9; 10].

Україна регулярно стикається з такими моделями росії. Керівництво і пропагандисти країни-агресора досі заперечують факти завдання ударів по цивільних об'єктах, руйнування лікарень, звірства проти цивільного населення, маскують цілі своєї війни, намагаються перекласти на Україну відповідальність за світову продовольчу кризу, комбінуючи традиційні гібридні заперечення з цинічною відвертістю, що стає визначальною рисою сучасної риторики рф.

Отже, можемо констатувати, що когнітивна війна є формою неконвенційної війни, так званої *battle for hearts and minds* людей. Конкретні цілі впливу підпорядковано стратегії. Здійснення контрольованого впливу на людські спільноти та окремих індивідів для зміни їхніх когнітивних фреймів і поведінки, зокрема

впливу на процедури ухвалення політичних рішень або на поведінку виборців, втручання в електоральні процеси, породжує широкий спектр дослідницьких питань: починаючи від використання для цього досягнень нейронауки й завершуючи проблемами етики. Основну проблему когнітивної війни вбачають у тому, що вона непомітна, наочними стають лише наслідки, а тоді, на жаль, реагувати буває вже пізно.

Деякі кроки в цьому напрямі здійснюють згідно з фокусуванням сучасних когнітивних досліджень на структурах знань, а останнім часом – у зв'язку з упровадженням контролю над інформацією для війн останнього, п'ятого, покоління. Однак досі майже поза увагою військових теоретиків і практиків залишалися механізми когнітивного впливу, способи передачі смислів, що мають символічно-знакову природу. Йдеться про здатність по-різному репрезентувати за допомогою знаків, символів, меседжів, наративів один і той самий об'єкт чи подію, а саме війну і мир. Вербальні та інші семіотичні засоби не просто відтворюють світ довкола нас, а за потреби інтерпретують його.

Цікавим прикладом міждисциплінарного підходу до створення системи раннього попередження соціальних конфліктів став Project Cassandra, фінансований Бундесвером, який об'єднав літературознавців із воєнною розвідкою.

Для сучасних держав та міжнародних інституцій стратегічні комунікації (стратком) виступає інструментом управління, метою якого є формування (коригування) соціальних систем на когнітивному рівні. Діючи в мережі глобально, здійснюючи синхронізуючі й деконфліктуючі ефекти, стратком безпосередньо впливає на розвиток міжнародного інформаційного простору. Тобто стратком зосереджено на когнітивному вимірі глобального міжнародного середовища для того, щоб забезпечити використання елементів національної стратегічної потужності та реалізації національних стратегічних програм більш ефективно [11].

З огляду на зазначені дефініції 2011 року на слуханнях у Палаті представників (нижній палаті Конгресу США) було зауважено, що офіційно визнаного урядом і науковими колами визначення страткому й консенсусу щодо пріоритетів для його розвитку немає. Так заявив представник корпорації REND Крістофер Пол,

запропонувавши своє визначення страткому, сутність якого полягає в узгодженості дій, повідомлень, образів та інших форм інформаційно-комунікативного впливу на цільові аудиторії з метою формування необхідних цільових установок та легітимізації національних проєктів [12].

Згодом, у 2012 році, Міністерство оборони США затвердило досі чинну Доктрину 1/12 «Стратегічні комунікації: оборонний внесок», де трактувало стратком як національний ресурс управління дипломатією, інформацією, збройними силами та економікою, що охоплює всіх міжнародних акторів і містить системне оцінювання значущості страткому у зовнішній і безпековій політиці країни [13].

Співробітники спеціального підрозділу об'єднаного штабу об'єднаного комітету збройних сил США J7 вивчали особливості реалізації страткому в силах оборони, думки командування і відповідальних за цей напрям військовослужбовців. Як висновок, вони охарактеризували наявну практику використання страткому в об'єднаних командуваннях, штабах різного рівня військового управління та виокремили п'ять ключових умов, з якими доводиться працювати командирам під час виконання службових обов'язків. Розглянемо їх більш детально.

1. Необхідно постійно боротися з дезінформацією противника щодо завоювання довіри в союзників, сприйняття своїх дій як легітимних, а також можливості здійснювати необхідний інформаційно-психологічний вплив. Важливо діяти активно, швидко і на випередження.

2. Потрібно розуміти середовище діяльності, різні аудиторії та зміст керівних вказівок командування. Військовий стратком підтримує більш масштабні дії загальнодержавного страткому і є його складником.

3. Необхідно додатково призначити позаштатних військовослужбовців штабу, відповідальних за розроблення комунікативної стратегії та синхронізацію процесів страткому для досягнення синергії зусиль.

4. Потрібно розширити програму повноцінного навчання або курсової підготовки не тільки того персоналу, який відповідає за зв'язки з громадськістю та взаємодію з лідерами думок, а й для всього особового складу, який використовує

наявні в силах оборони засоби для здійснення інформаційного впливу на противника.

5. Слід забезпечити повноцінний цілодобовий моніторинг суспільно-політичної обстановки довкола сил оборони в інтересах реалізації страткому [14].

Концептуальними засадами страткому в американському науковому дискурсі М. Фрост і Н. Нікольсен визначають такі:

теорії міжнародних систем, що зумовлюють розширення можливостей міжнародного співробітництва на глобальному, регіональному й національному рівнях у площині геополітики;

теорії міжнародного порядку, що розглядають конфігурацію зв'язків і відносин між міжнародними акторами, які цей порядок установлюють для всіх учасників системи міжнародних відносин;

теорії міжнародної безпеки, у яких виділяють політичний, економічний, інформаційний, військовий, гуманітарний, екологічний, антитерористичний компоненти, зважаючи на те, що їх кількість і пріоритетність для міжнародного співробітництва трансформується відповідно до стану миру, суспільного розвитку, науково-технологічного прогресу, досвіду глобальної інтеграції, урегулювання міжнародних конфліктів;

теорії комунікації і комунікативістики, що передбачають врахування всіх конструктивних ініціатив, філософських і політичних принципів, морально-етичних цінностей, релігійних і суспільних норм щодо забезпечення інформаційно-комунікативної взаємодії [15].

Зауважимо, що російські автори розглядають реалізацію страткому у США як інструмент маніпуляції громадською думкою та сучасний різновид пропаганди [16].

Загалом, дослідження страткому США дає змогу виокремити такі напрями наукового пошуку, як прогностичне моделювання позитивів та негативів міжнародної взаємодії, інформаційно-комунікативне забезпечення діяльності національних інститутів, відповідальних за реалізацію зовнішньої політики, подвійна природа та вплив страткому на весь спектр міжнародних відносин,

складники інтегрованого страткому, використання страткому у міжнародній діяльності США тощо [17].

Когнітивна війна поєднує інформаційну війну, наступальні кібероперації та психологічні операції. До такої війни не можна застосовувати норми міжнародного права, у ній немає таких понять, як агресія, фронт і тил. Когнітивна війна потенційно нескінченна, оскільки в разі конфлікту такого типу не може бути мирного договору чи капітуляції.

Один з аспектів теорії розвідувальної діяльності, яка багато в чому стала основою для гібридної війни, указує на те, що головним ворогом людини, яка приймає рішення, є невизначеність. Будь-які кроки ворога або погіршення оперативної ситуації не мають такого руйнівного впливу на стратегію, як невизначеність, що не тільки перешкоджає реалізації планів, а й змінює когнітивну сферу людини.

Останнім часом набули поширення такі терміни, як когнітивна війна, консцієнтальна війна, семантична війна, дискурсивна війна та ментальна війна. Усі ці терміни не є абсолютно взаємозамінними синонімами, хоча описують одне й те саме явище – ураження нематеріальних складників мілітарного чинника: людської волі, духу, свідомості тощо. Термін ментальна війна найбільш повно узагальнює сутнісні характеристики всіх наведених визначень і передає їх семантичну спорідненість.

Згідно з Енциклопедією сучасної України ментальність (від лат. *mens* – розум, спосіб мислення, склад душі) – сприйняття й тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів [18]. Отже, ментальна війна (МВ) – це невидиме поле бою, тому що боротьба відбувається насамперед усередині людини, на психофізіологічному рівні.

російська федерація (рф) почала ментальну війну проти України задовго до широкомасштабного вторгнення на територію нашої суверенної держави. На думку фахівців, не знаючи мотиваційних механізмів і реальних цілей ворога, не можна побудувати ефективну систему протидії. У такій війні жертва реагує на тактичні кроки агресора, не розуміючи його стратегії. Це призводить до того, що ворог

завжди вибиває ґрунт з-під ніг, адже його дії постійні, повторювані, суперечливі, нелогічні.

Упродовж останніх років вітчизняні та зарубіжні експерти приділяють велику увагу дослідженням цілей, механізмів, технологій і засобів російської гібридної (зокрема інформаційної) агресії в Україні та Європі.

У [19] актуалізовано загрози інформаційної війни, що стала викликом ХХІ століття; проаналізовано механізми російської ментальної агресії, які застосовують в інформаційних війнах; викладено основні підходи до оцінювання прийомів і методів ведення інформаційної війни; розглянуто позиції міжнародних організацій, держав та окремих лідерів щодо створення ефективних механізмів протидії російській ментальній агресії.

Однак варто зазначити, що незважаючи на чималу кількість наукових праць з цієї проблеми, є потреба проаналізувати підходи РФ до ведення ментальної війни загалом і проти України зокрема.

Розглянемо структуру та окремі положення концепції ментальної війни РФ, основні її закономірності та принципи.

На думку російських дослідників, нова парадигма війни має такі особливості [9; 28]:

агресивні дії (напад) починають без оголошення, їх ведуть в сірих зонах, вони мають еволюційний, перманентний характер і нерідко призводять до поразки держави-жертви через її нездатність дати гідну відсіч;

національні держави, що зазнали поразки, ліквідуються, причому часто без окупації їх території, або втрачають не так населення й ресурси, як політичну волю та можливість самоврядування;

населення країни-жертви нерідко опиняється під керівництвом структур (зовнішніх та внутрішніх) і втрачає змогу впливати на свою долю;

боротьбу ведуть за розум, знання та волю, за світогляд окремих громадян і суспільства в цілому;

національну історію, культуру, традиції, устрій та вибір життєвих пріоритетів населення ігнорує та замінює на інші, які нав'язують іззовні нерідко за мовчазної згоди людей;

абсолютною перемогою вважають окупацію духовного простору та суспільної свідомості, коли переможений не лише втрачає здатність відстоювати свої цінності, а й повністю асимілює чужі та фальшиві настанови, які йому впровадив, нав'язавши свою волю, противник-переможець;

бліцкриг у цій війні полягає в тому, щоб паралізувати волю противника через вплив на його еліту та ЗМІ, а потім їхніми руками зруйнувати державні інститути, деморалізувати армію та силові структури;

країну-жертву атакують не лише ззовні, а й зсередини, що радикально відрізняється від традиційного способу ведення військових дій “ззовні всередину”; фронти та битви такої війни різномасштабні, але синхронізовані та системні.

Російські військові експерти зазначають, що безкомпромісне геополітичне протиборство нового типу, якому властиві вказані особливості, дістало відповідний термін – ментальна війна. Вона має тотальний характер, що передбачає комплексний вплив, який спрямовано як на інформаційне поле, так і на сфери почуттів, емоцій і настроїв населення країни – жертви агресії.

Із цього випливає визначення ментальної війни – це сукупність різномасштабних скоординованих дій та операцій, спрямованих на паралізацію волі противника, зміну індивідуальної і масової свідомості населення, деморалізацію армії та суспільства, знищення духовних і моральних цінностей, традицій та культурно-історичних основ держави, руйнування національної ідентичності.

На думку російських фахівців, боротьбу за ментальність у сучасній війні направлено на досягнення таких основних цілей [26–29]:

позбавлення населення здатності до розуміння місця й ролі своєї країни та її національної стратегії з метою вироблення в подальшому повної байдужості до долі держави та народу;

руйнування механізмів традиційної самоідентифікації населення та заміщення їх новими ідентифікаційними сурогатами через залучення людей до різних груп участі та підтримки, що формуються за допомогою соціальних мереж і ЗМІ;

зниження загального інтелектуального рівня населення за допомогою формування кліпового мислення, яке не передбачає критичного оцінювання інформації, що подається;

упровадження в суспільну свідомість нової спеціально сконструйованої матриці цінностей і норм суспільної та особистої поведінки як єдино можливої моделі поведінки. Це призводить до знищення родової, культурної та історичної пам'яті людей, а також до психотизації та невротизації суспільства, що перетворюється на натовп, який легко піддається зовнішньому управлінню з боку політтехнологів;

вимивання з інформаційного простору свідомості людини питань, що потребують вдумливого та неквапливого осмислення подій для формування сталого особистісного знання.

На цей час застосовують такі прийоми в боротьбі за ментальність [26]:

приховування критично важливої інформації про стан справ у різних сферах життя соціуму;

віднесення цінної інформації до сукупності інформаційного сміття за принципом “сховати листок у лісі”;

підміна понять чи спотворення їх сенсу;

відвернення уваги на малозначущі події;

застосування понять, що постійно використовують у медіапросторі, зміст яких зазнав якісних змін;

подання для аудиторії негативної інформації, яку порівняно з позитивними новинами сприймають краще;

обговорення подій, які не мають реальної суспільної цінності, використання результатів некоректно проведених соціологічних досліджень для створення спотвореного уявлення про ситуацію в суспільстві;

запровадження заборон на деякі види інформації та розділи новин для недопущення широкого громадського обговорення критичних для певних владних структур питань і тем;

відверта брехня для дезінформування населення своєї країни та закордонної спільноти.

Російські експерти [27] вважають, що концепцію ментальної війни необхідно розглядати як важливий складник загальної теорії війни (рис.1). Теоретико-методологічні основи концепції МВ складають соціально-філософські, психологічні, соціальні, політологічні та інші теорії (наприклад, вікно Овертона), теорію національної безпеки, стратегію національної безпеки, воєнну науку, закони війни (перебігу та результату війни, що розкривають їх залежність від економічного, політичного, соціального, наукового, військового потенціалів держави), закони збройної боротьби тощо. Основне місце в концепції займають філософсько-соціологічні положення про походження, сутність, характер, роль МВ, а також про розвиток і діяльність держави та ЗС в умовах ведення такої війни.

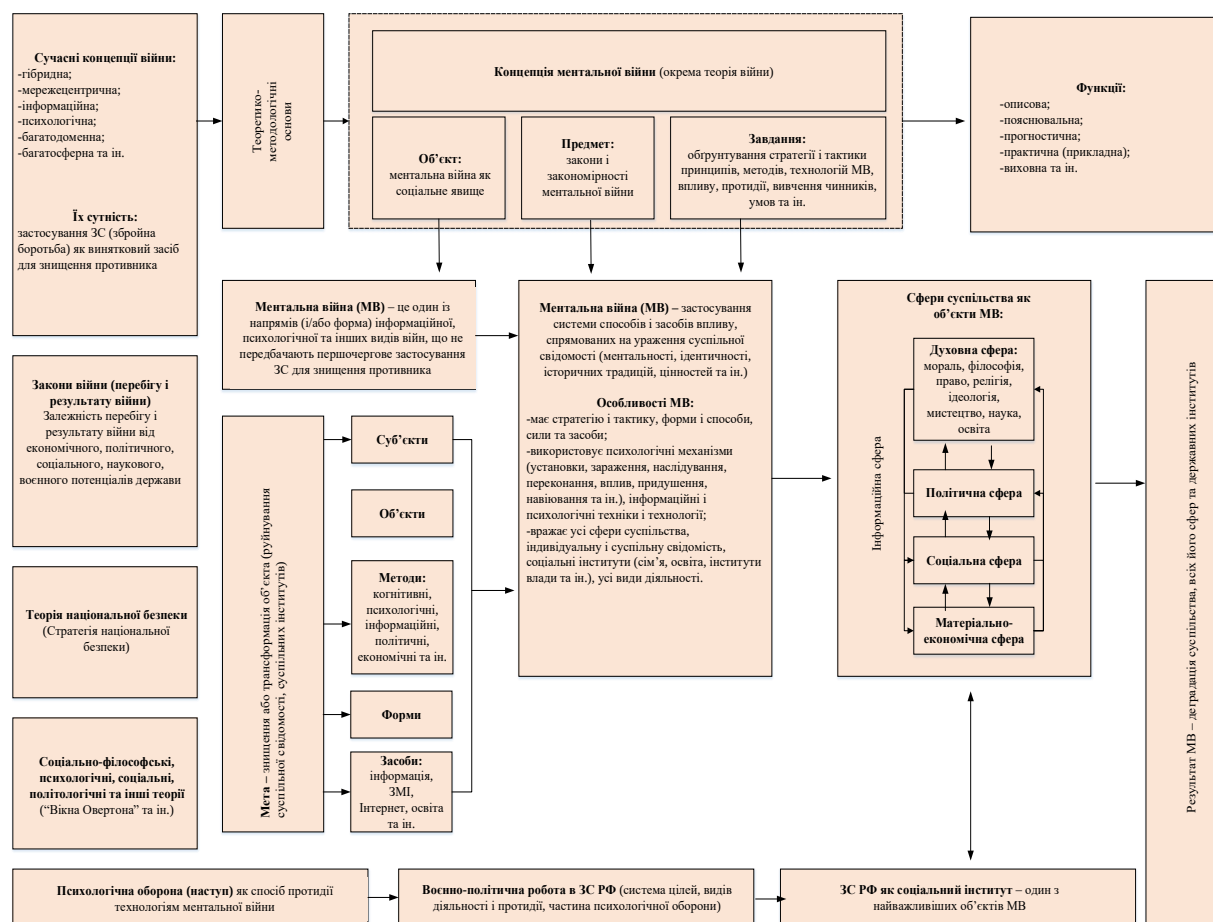

Рис. 1. Концепція ментальної війни як важливий складник загальної теорії війни

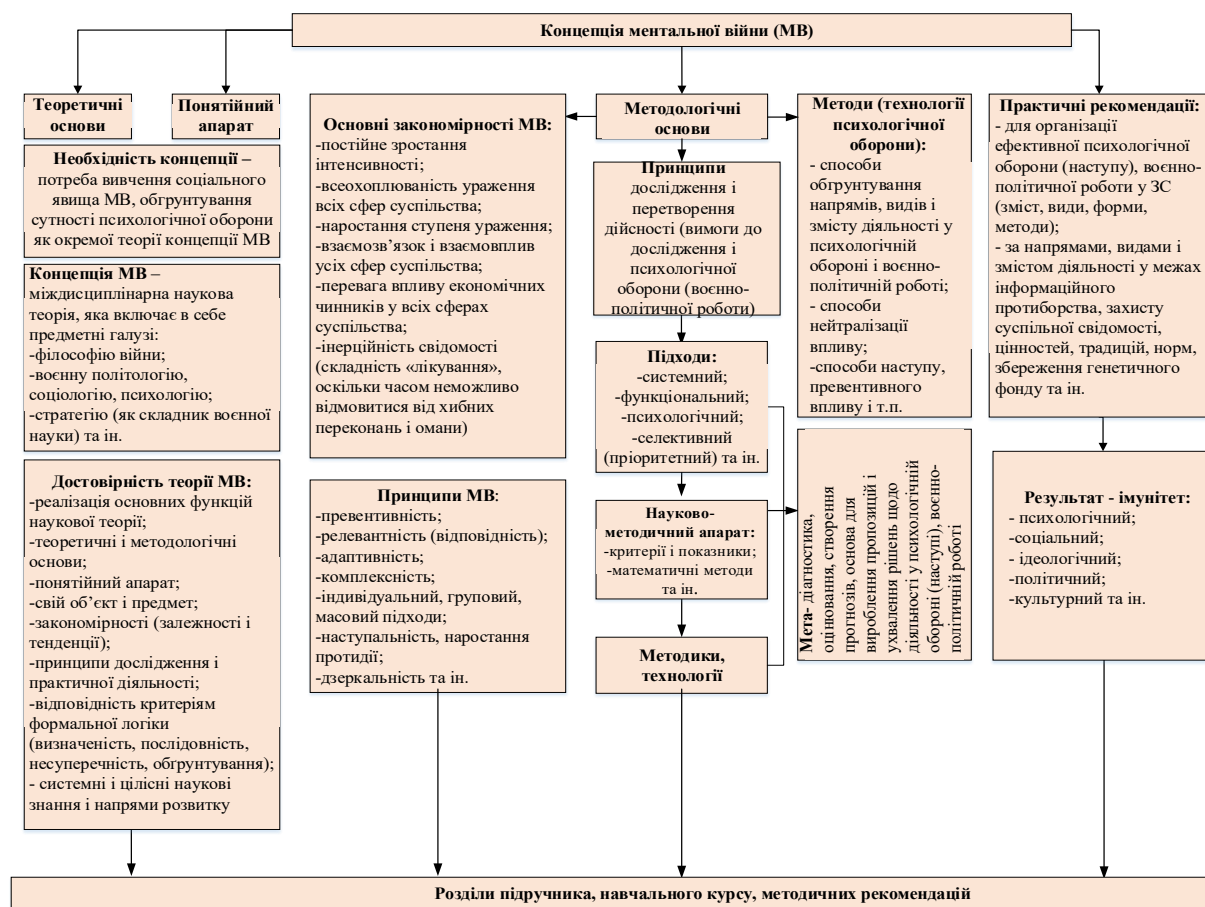

Рис. 2. Структура концепції ментальної війни

Структура концепції МВ включає такі основні розділи: теоретичні основи; понятійний апарат; методологічні основи (основні закономірності МВ, методи й технології психологічної оборони); практичні рекомендації (рис. 2). Передбачено, що ключові положення концепції МВ у подальшому мають стати основою для розроблення відповідних підручників, посібників, настанов, програм навчальних курсів, практичних і методичних рекомендацій для органів державного й військового управління різних рівнів та вищих навчальних закладів.

Визначено такі основні закономірності МВ:

- постійне зростання інтенсивності;
- всеохоплюваність і наполегливість, що посилюється;
- ураження всіх сфер суспільства (розростається як ракова пухлина);
- взаємозв'язок і взаємовплив усіх сфер суспільства, соціальних інститутів;

- визначальний характер духовної сфери та значний вплив економічних чинників на трансформацію суспільства;

- відтермінування впливу, зумовлене інерційністю свідомості (складність протидії технологіям МВ, тому що важко, а часом й неможливо домогтися відмови від помилкових переконань, нав'язаних противником), що створює проблеми в “лікуванні” свідомості та трансформацій у духовній сфері суспільства, які стали наслідком застосування технологій МВ.

На основі дослідження досвіду й практики застосування різних форм, способів, методів та прийомів ведення МВ сформульовано деякі її принципи: превентивність, релевантність, адаптивність, комплексність, індивідуальність, груповий і масовий підходи, наступальний характер, постійне зростання інтенсивності, дзеркальність.

Спотворення реальності – одна з основних стратегій рф та антиукраїнських сил у нашій державі. Важливим складником антиукраїнської політики є маніпуляції з дискурсом історії, які використовують як інструмент

нівелювання загальноукраїнської ідентичності, а також дискредитація діяльності ЗС України та її спеціальних служб.

Перелік використаних джерел:

1. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
2. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
3. Світова гібридна війна: український фронт. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/HW_druk_fin+site_changed-6e437.pdf (дата звернення: 18.01.2023).
4. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози : зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 189 с.
5. Породження війни з безсилля миру: смислова логіка війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/porodzhennya-viyny-z-bezsylyya-myru-smyslova-lohika-viyny> (дата звернення: 18.01.2023).
6. Золотухін Д. Когнітивна війна: новомодне словосполучення чи концепція шостого поля бою. URL: <https://detector.media/infospace/article/189826/2021-07-06-kognityvna-viyna-povomodne-slovspoluchennya-chy-kontseptsiya-shostogo-polya-boyu/> (дата звернення: 22.01.2023).
7. Протидія когнітивній війні: інформованість і стійкість. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protidya-kognitivnj-vjn-nformovanst-stjkst/index.html> (дата звернення: 22.01.2023).
8. Шевченко О. Виграти війну до початку війни? Французький погляд на когнітивну війну. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/524202-vyigrat-voynu-do-nachala-voyny-francuskiy-vzglyad-na-kognitivnuyu-voynu> (дата звернення: 22.01.2023).
9. Ильницкий А. М. Ментальная война России. *Военная мысль*. 2021. № 8. С. 19–34.
10. Маричев М. О., Лобанов И. Г., Тарасов Е. А. Борьба за ментальность – тренд современной войны. *Военная мысль*. 2021. № 8. С. 48–56.

11. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах : монографія / В. М. Бебик, С. І. Даниленко, В. В. Копійка та ін. Київ : ВАДЕКС, 2019. 441 с.
12. Ten Years On: The Evolution Of Strategic Communication And Information Operations Since 9/11. 2011. 87 p.
13. Strategic Communication Doctrine Note 1/12. Strategic Communication: The Defence Contribution. Development, Concepts and Doctrine Centre.
14. Joint Publication 5-0: Joint Planning:. 2020. 358 p.
15. Frost M., Michelsen N. Strategic communications in international relations: practical traps and ethical puzzles. *Defence Strategic Communications*. 2017. Vol. 2. P. 9–33.
16. Колесов П. Ведение Соединенными Штатами информационных войн. Концепция «Стратегических коммуникаций». *Зарубежное военное обозрение*. 2010. № 6. С. 9–14.
17. Комунікативні тренди міжнародних відносин : монографія / Є. А. Макаренко, М. М. Рижков, Н. О. Піпченко, Т. В. Москаленко, І. І. Погорська. Київ : Центр вільної преси, 2016. 614 с.
18. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66534> (дата звернення: 12.06.2023).
19. Лукашенко А. І. Ментальні структури агресора в інформаційній війні на прикладі Російської Федерації: погляд із минулого в сучасність, виклики західному суспільству. *Всеукраїнське видання “Гілея: науковий вісник”*. 2019. № 144. С. 115–121.
20. Письменний О. Деструктивний інформаційно-пропагандистський вплив РФ на європейські держави та шляхи його нейтралізації. *Вісник воєнної розвідки*. 2022. № 69. С. 95–101.
21. Кашперська Д. Доктрина інформаційної безпеки України та Стратегія інформаційної безпеки України: порівняльний аналіз у контексті протидії консцієнтальним загрозам РФ. *Вісник воєнної розвідки*. 2023. № 71. С. 83–89.
22. Денисенко В., Громенко С. “Ментальна війна” як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні? URL: <https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladova-gibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slid-gotuvatysya-ukrayini/> (дата звернення: 13.06.2023).

23. Чорномаз Б. Менталітет та історична пам'ять в інформаційній війні. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chornomaz_Bohdan/Mentalitet_ta_istorychna_pamiat_v_informatsiinii_viini.pdf?PHPSESSID=mvv8vnpb9n9cv3ce5mtffl2hc4 (дата звернення: 17.06.2023).

24. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 17.06.2023).

25. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2022/09/220930140250828-7338.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).

26. Маричев М. О., Лобанов И. Г., Тарасов Е. А. Борьба за ментальность – тренд современной войны. *Военная мысль*. 2021. № 8. С. 48–55.

27. Караваев И. Н. Концепция ментальной войны как составная часть учения о войне и армии. *Военная мысль*. 2022. № 3. С. 35–42.

28. Ильницкий А. М. Стратегия ментальной безопасности России. *Военная мысль*. 2022. № 4. С. 24–35.

29. Коржевский А. С., Соловьёв И. В. Ментальное противоборство и проблемы формирования целостной системы наступательных и оборонительных действий в нем. *Военная мысль*. 2022. № 11. С. 32–42.

Розділ II.
II. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

ЦИФРОВИЙ КОНСЦІЄНТАЛЬНИЙ НАСТУП РФ НА УКРАЇНУ: ОСНОВНІ КЕЙСИ

Процеси активної трансформації інформаційного поля, переорієнтація, деформація та переформатування традиційних медіаканалів розповсюдження інформації, а також стрімка їх диджиталізація сприяли активному розгортанню консцієнтальної війни російської федерації проти України в межах гібридної війни як комплексного формату батальної взаємодії сторін. Консцієнтальна війна (КВ) – це одна з найскладніших форм гібридного геополітичного протистояння в епоху інформаційно-мережевого суспільства, яку здійснюють за допомогою засобів масової комунікації (ЗМК) та засобів масової інформації (ЗМІ). ЗМК і ЗМІ використовують для трансформації та управління свідомістю людини, а також для формування нових кліше і стереотипів індивіда/етносу/нації. У ході такої війни відбувається залучення як мешканців тих територій, на яких розгортаються військові операції, так і спостерігачів за ходом війни по всьому світу. КВ може бути спрямовано як на внутрішню аудиторію країни-інфлюенсера, так і на зовнішню задля психологічного, емоційного, політичного, економічного перевербування цільової аудиторії (ЦА) під час реалізації поставлених стратегічних цілей воєнних або немілітарних кампаній. Завдяки інформації (у різних її формах) як головної консцієнтальної зброї відбувається вплив на когнітивний простір ЦА для втілення її пересамовизначення в межах нових смислових наративних фреймів або атака на інтелектуальні державні центри, які ухвалюють воєнно-політичні рішення, із метою підриву основ національної безпеки.

Поряд із терміном консцієнтальна війна у міжнародному науковому дискурсі виникають такі споріднені терміни, як війна впливу, війна ідей, когнітивна війна, ментальна війна, війна сприйняття та семантична війна. На

відміну від війн впливу, ідей, сприйняття та семантичної війни в основі поняття консцієнтальна війна лежить розуміння цілі ураження – свідомості, адже саме лексичне означення консцієнтальності описує проти чого будуть відбуватися атаки. Натомість інші типи вказаних війн хоч і схожі за своєю суттю, але зосереджуються лише на якомусь одному з аспектів такої війни. Так, вплив та ідеї – це спосіб і засіб (зброя) консцієнтальної війни, сприйняття – це одна із здатностей свідомості отримувати інформацію. А от семантичність війни як її ознака вказує на одну з якостей консцієнтального впливу, який насамперед формує смислову парадигму висловлювання, певний інформаційний фрейм особистості. Отже, можна стверджувати, що поняття консцієнтальна війна об'єднує всі вищевказані сенси й засоби, які використовують з огляду на стратегічні чи тактичні цілі такої війни.

Після широкомасштабного вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року розпочалась і нова фаза консцієнтальної війни, у межах якої використовують широкий спектр консцієнтальної зброї та набутий досвід управління свідомістю за допомогою різних інформаційних кампаній. Вплив таких кампаній рф спрямовано на три основні цільові аудиторії:

аудиторія країни прямого конфлікту – наразі України (для зміщення ціннісних орієнтирів, насадження необхідної для емоційно-психологічного, а згодом і фізичного підкорення картини світу, формування в населення сприйняття справедливості рішень і планів російського керівництва);

внутрішня аудиторія рф та аудиторія країн, що її підтримують (для підтвердження правильності дій російського керівництва та формування якнайбільшої аудиторії, що буде не тільки підтримувати рішення Кремля, а й стане на бік агітатора й виконуватиме його функції);

зовнішня аудиторія (для створення інформаційних умов позитивного сприйняття політики рф за кордоном, створення нових агентів впливу, які добровільно, використовуючи специфічні для аудиторії кожної країни важелі, будуть не тільки й надалі підтримувати ідеологію Кремля, а й підбурювати на конфлікт союзників України).

У сучасних воєнно-політичних конфліктах особливу роль відіграють ЗМК і ЗМІ, які використовують для впливу на противника з метою отримання необхідних політичних або воєнних переваг, а також сучасні інформаційні комп'ютерні технології для розвідувальної діяльності та дезорганізації систем військово-політичного управління противника. Свого часу філософ та дослідник впливу медіа як засобу комунікації на аудиторію Маршал Маклюен зауважував, що інформація буде мати велику вагу у війнах майбутнього. На його думку, медіа сприяють формуванню образів ворога в масовій свідомості. Філософ у цілому характеризував сучасну йому епоху, як епоху війни інформації, в якій медіа виявляється зброєю сильнішою за традиційну. З огляду на роль інформації в сучасному світі М. Маклюен стверджував, що істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації [1]. У цьому розумінні гібридна війна РФ є не тільки війною, що використовує інформацію як зброю, а й війною цінностей, війною за громадську думку, емоції та свідомість.

Російський інформаційний вплив ніколи не обмежувався виключно роботою політиків, медійників і політтехнологів, аби досягати цілей, поставлених Кремлем. Агресор залучає рупори з різних сфер, які одночасно та контрольовано проklamують необхідні позиції влади. Кожен використовує акценти й аргументи, які якнайкраще впливають на його аудиторію. Так, антиукраїнські та антизахідні меседжі поширюють письменники та військові, спортсмени та науковці, астрологи та священики. Усі вони причетні до геноциду українського народу, який відбувається внаслідок КВ. Саме тому практику реалізації консцієнтальної війни росії проти України варто також розглядати з огляду на канали її поширення – ЗМК (громадські організації, видавництва, апарати державного представництва за кордоном, інститути культурної індустрії, релігійні інститути тощо) та ЗМІ (класичного та нового типу, зокрема блоги, форуми та соціальні мережі). Це також регламентує простір ведення КВ, у якому реалізують засоби цифрової пропаганди: реальний (офлайн) та віртуальний (онлайн).

Захист віртуального простору від поширення консцієнтальних атак – новий етап розвитку інформаційної безпеки, який спрямовано саме на диджитал середовище. Наприкінці 90-х років минулого століття експерти аналітичного центру RAND адміністрації США Дж. Аркілла і Д. Ронфельд висвітлили проблеми інформаційної стратегії, кібервійни, мережевої війни та інформаційної війни. На їхню думку, слід було об'єднати поняття кіберпростору та інформаційної сфери як сукупності кіберпростору і засобів масової інформації в єдину ноосферу – нову, засновану на ідеях, духовних цінностях, етиці, епістемологічній парадигмі, в якій на зміну традиційній політиці так званої грубої сили з її акцентом на матеріальний складник протиборства приходить нова, заснована на м'якій силі. Сучасній ноовійні як війні смислів, знань відповідає і спеціальний термін для нової політики – ноополітика [2]. Таку політику здійснюють як у реальному, так і віртуальному просторі з використанням різних майданчиків для її реалізації, а також різних інструментів.

Варто розглядати цифровий простір у межах війни РФ проти України як специфічний майданчик для інформаційного тероризму, консцієнтальних атак, симульованих війн, війн Гібсона. Якщо перша категорія є найрозповсюдженішим видом інформаційної агресії в цифровому просторі, то консцієнтальні атаки полягають у збереженні роботи інформаційної системи в коректному вигляді, але з певним викривленням, зміною інформаційного потоку, який переінакшує принцип сприйняття інформації, а згодом і здатності до правильного її аналізу. Також ці атаки використовують для залякування певним видом зброї з відповідним інформаційним супроводженням, що має особливі технічні характеристики. Війни Гібсона існують скоріше як концепт, який полягає у веденні війни у віртуальному просторі за допомогою інтелекту, тобто включення людини безпосередньо в мережу “Інтернет” [3].

Тут необхідно наголосити, що нас цікавить не стільки кібернетична війна як така (захоплення комп'ютерних даних, війни з використанням

потенціалу хакерів, диверсійні дії проти цивільних об'єктів супротивника, тотальний параліч мереж, створення перебоїв у зв'язку, введення випадкових помилок у ході пересилання даних, зберігання інформації та послуг, таємний моніторинг мереж, несанкціонований доступ до закритих мереж), скільки способи використання консцієнтальної зброї в мережевому цифровому просторі, її адаптація до специфіки майданчика ведення КВ та як його можливості урізноманітнюють види цієї зброї саме в період активного протистояння України російській агресії.

Швидкий розвиток інтернет-комунікації сприяє збільшенню кількості нових медіа – соціальних мереж і блогів. Для них характерними є низький рівень підконтрольності, анонімність, неабиякий мобілізаційний потенціал, що сприяє високій соціальній самоорганізації громадян. Саме тому сучасні медіа такого типу стають ефективним інструментом політичної пропаганди, джерелом дестабілізаційних соціальних процесів, а також безпосередньо інформаційною зброєю, яку використовують у межах гібридних воєн, зокрема росії з Україною. Ролі основних маніпуляторів у сучасному світі, перенасиченому новітніми медіа й інформаційними потоками, може виконувати будь-хто: терористичні організації, держави-агресори, відомі широкому загалу інфлюенсери, політичні інститути чи звичайні громадяни. Мережі, комунікацію яких побудовано за принципом горизонтальних, а не ієрархічних зв'язків, можуть використовувати потужність інтернет-простору з будь-якою метою [4].

Ще у 2015 році росія оголосила про створення програмно-апаратного комплексу аналізу військово-політичної обстановки та аналізу суспільно-політичної, а також соціально-економічної ситуації в країні. Головна суть цієї системи – це інтернет-розвідка, яка полягає в тому, що посадовим особам міністерства оборони росії подають інформацію про найбільш значущі події в країні та за кордоном, а також моделюють сценарії розвитку обстановки та готують пропозиції керівництву в автоматизованому режимі. Окрім того, система здатна розпізнавати зображення й ідентифікувати людей та об'єкти.

Комплекси також можуть зчитувати рядок, що біжить в ефірі ТБ-каналів, і обробляти радісюжети [5]. Це підтверджує актуальність цифрових технологій щодо розповсюдження та аналізу концептуальних конструктів, що у своїй сукупності відображають воєнно-політичну обстановку тієї чи іншої країни, а також щодо забезпечення національної безпеки.

М. Кастельс вважає, що контроль мереж, комунікації стає тим важелем, за допомогою якого інтереси та цінності перетворюються в провідні принципи людської поведінки, а інформаційна політика, яка здебільшого здійснюється за допомогою маніпулювання символами в засобах масової інформації, добре поєднується з реальним постійно мінливим світом владних відносин. З огляду на те, як політика набуває ознак театру, а політичні інститути швидше стають агентствами з укладання угод, аніж представництвами влади, громадяни починають демонструвати захисну реакцію. Вони голосують для того, щоб попередити шкоду, яку може завдати їм держава, замість того, щоб перекласти на неї відповідальність за забезпечення їхніх потреб [6]. В Україні розвинулася розгалужена інфраструктура цифрової пропаганди, що діє в соціальних медіа (Facebook, YouTube, Twitter, TikTok тощо), завдяки системам збору великих обсягів даних та інструментам маніпулювання громадською думкою.

Відповідно до проведеного дослідження фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва на замовлення громадської організації “Детектор медіа” спільно із соціологічною службою Центру Разумкова в період із 17 до 22 грудня 2021 року абсолютна більшість опитаних українців (56 %) обирає Facebook для отримання інформації з-поміж усіх інших соцмереж. На другому місці за популярністю опинився Instagram (25 %), а на третьому – Viber (24 %). Варто зауважити, що українська аудиторія месенджера “Telegram”, що має безліч інформаційних каналів, із 2020 року почала зростати. Якщо порівняти з минулими роками, то вона збільшилася на 5 % [7]. Ця тенденція і надалі зберігається у 2022–2023 роках, її стимулює попит на швидке отримання інформації через широкомасштабну війну росії

проти України. Опитування Telegram Analytics свідчать, що користувачі обрали цю соцмережу завдяки такій перевазі: 75 % опитуваних зазначили, що Telegram – основне джерело їхніх новин [8].

Серед головних інструментів ведення КВ у кіберпросторі можна виокремити такі: SMM-активності (Social Media Marketing); астротурфінг; deepfake та підміна реальності; сугестія на сайтах державних структур тощо.

SMM-активності (Social Media Marketing). З активним розвитком соціальних мереж з'явився ще один майданчик не тільки для продажу товарів, але й для продажу ідей. російська федерація активно використовує можливості та засоби SMM для інформаційно-психологічного впливу на широку аудиторію соціальних медіа. Інструменти соціального маркетингу в мережах мають чимало кейсів для управління свідомістю та вибором особою того чи іншого об'єкта. Серед основних принципів SMM, якими послуговується РФ у конспіраційній війні проти України, можна виокремити такі: соціальний доказ, обмін, емоційна пастка, прихильність, авторитетність, дефіцитність. Розглянемо їх більш детально.

Принцип 1. Соціальний доказ. У його основі лежить підсвідома реакція людини на ситуацію, з якою вона не знайома. У разі відсутності в людини свого рішення чи досвіду, вона буде чинити, як більшість. У соціальних мережах, класичних медіа, а також у політтехнології цей принцип успішно працює у вигляді рейтингів, відгуків, великої кількості лайків і репостів. Чим більше користувачів напишуть емоційний коментар із підтримкою дій влади, тим більше буде залучено до підтримки доти нейтральних ідейно осіб. Водночас чим більше репостів навіть абсурдної новини, тим більший рівень довіри до неї.

Принцип 2. Емоційна пастка. Між безособовою мережею та її користувачами налагоджується контакт на ти подібно клакеру в концертній залі. У більшості інтернет-дискусій присутній бот-тригер (переважно реальна особа), що вчасно необхідними фразами та аргументами підживлює чи розпалює конфронтацію в діалозі. У такий спосіб цей механізм створює

ефект того, що переможець онлайн-битв виграє не лише в мережі, а й в реальному світі. Адже коли люди починають вірити в нереальні події, то сила впливу таких вигаданих фактів на поведінку прирівнюється до сили впливу реальних.

Принцип 3. Прихильність. Людина любить те, що їй подобається, і те, що на неї схоже, тому завдання SMM створити в публікаціях позитивні та схожі з портретом цільової аудиторії образи. Часто це блогери, які говорять однією зі своїм читачем/глядачем мовою, використовують ті самі звороти та наративи, які не тільки підкреслюють їх приналежність до категорії свій, але ще й закріплюють певні конструкти в свідомості реципієнта.

Принцип 4. Авторитетність. Рекомендація набуває особливої цінності, якщо її дав експерт у своїй справі. Тому певні спільноти та блоги використовують у дописах аргументи відомих чи авторитетних у цій галузі людей, інколи навіть фейкових, але приписаних до певного професійного середовища. Повідомлення одразу набуває додаткової значущості та авторитетності.

Одним із найяскравіших прикладів участі лідера думки світового рівня у великій геополітичній грі в період широкомасштабної агресії РФ є вплив заяв і рішень Ілона Маска. Ще на початку війни компанія Маска “SpaceX” повідомила Пентагону, що відмовляється фінансувати служби супутникового зв'язку “Starlink” в Україні, проте згодом США взяли витрати на себе. Після купівлі бізнесменом компанії “Twitter” і її ребрендингу до соцмережі “X” в його руках опинилася колосальної потужності інформаційна платформа, яка дала змогу не тільки активно просувати наративи щодо України (часто антиукраїнські), а й завдяки їй ставати де-факто політичним гравцем у глобальному міжнародному полі. Ця соціальна мережа – це багатомільйонна зброя масової маніпуляції в руках одного з найвагоміших інфлюенсерів сучасності, націлена як на росіян, так і на європейців та решту світу.

Принцип 5. Дефіцитність. Таймери зворотного відліку на певні події, засилля конструктів на кшталт “правда лише в нас”, “у нас новини з’являються першими”, “ми розкажемо те, про що змовчать інші” підживлюють, як не абсурдно, фобію сучасної людини не отримати достатню кількість інформацію чи пропустити найголовніші гарячі новини. Саме внаслідок постійного інформаційного шуму формується відчуття дефіциту на умовно правдиву та оперативну інформацію. Пропагандисти цим користуються, посилюючи це відчуття, “підсаджують на голку” своїх ресурсів у мережах. Особливо ефективно цей принцип спрацював під час побудови контент-планів безлічі Telegram-каналів, які почали активно з’являтися на початку широкомасштабного вторгнення рф в Україну. Такі інформаційні канали стали прямими конкурентами загальнонаціонального марафону “Єдині новини”, який було представлено державою як основне джерело офіційної інформації. У цей час Telegram став платформою для максимально швидкого розповсюдження оперативної інформації в режимі реального часу, що не тільки іноді шкодило безпеці цивільного населення, а й конфіденційності дій Збройних Сил України. Окрім того, засилля таких легкодоступних джерел інформації створює навколо особи інформаційний шум, який нашаровується на перманентний стресовий стан, зокрема від масованих ракетних обстрілів території України. Це, зі свого боку, також спровокувало масову дезорганізацію та дезорієнтацію на фоні тотального стресу. Так, почали набувати неабиякої популярності Telegram-канали, присвячені моніторингу повітряного простору України, які часом надавали фейкову інформацію та рекламували завдяки постам-клікбейтам так звані канали-сміттярки, під якими було заховано пропагандистську інформацію.

Просто мати базу даних із соціально-демографічними характеристиками для формування цільової аудиторії пропаганди вже давно недостатньо. Після скандалу з Cambridge Analytica [9] Facebook із 2019 року обмежує доступ до даних про своїх користувачів навіть у рекламних кабінетах. Тому все більшої популярності набувають інструменти та кейси,

які використовує SMM, зокрема ті, що сприяють підвищенню активності користувачів соціальних мереж, а саме змушують безпосередньо реагувати на пост через клік, репост, коментар тощо. Наприклад, такий спосіб комунікації з аудиторією, як флешмоб, не викликає жодної підозри в реципієнта, а відтак несе загрозу не тільки персональній безпеці кожного користувача соціальних мереж, а й національній безпеці в цілому, оскільки це прихований спосіб формування та групування цільових аудиторій за її ключовими характеристиками з метою подальшого впливу на неї. Флешмоб є одним із кейсів реалізації на практиці майже всіх п'яти описаних SMM-принципів, успішності якого сприяють авторитет лідерів думок, відсутність цензури та величезний неконтрольований потік інформації. Такий вид користувацької активності є найбільш небезпечним з огляду і на безпеку особистих даних, чим користуються зокрема розвідувальні служби.

Фейки та маніпуляції найбільш ефективні тоді, коли ґрунтуються на емоційному складнику інформаційного повідомлення. Найбільш розповсюдженим типом флешмобів у Facebook є дописи із закликами “постав у коментарях +, якщо бачиш цей текст”. Такі публікації містять інформацію про те, що нібито алгоритм Facebook приховує від нас дописи друзів. Відтак, у багатьох спрацьовує емоційна реакція на це повідомлення, в основі якого лежить бажання не втратити друга в мережі. В іншому разі необхідно просто скопіювати текст допису, адже, нібито, саме він забороняє Цукербергу використовувати наші дані (фото, тексти тощо). Хвиля таких флешмобів стала однією з найбільш масових наприкінці вересня 2020 року в українському сегменті аудиторії Facebook. У ній взяло участь багато лідерів громадської думки з великими аудиторіями та людей з іміджем, які розбираються в комунікаціях, а саме: піарники, медійники, політтехнологи, депутати, політики, власники бізнесу. “Якщо вони публікують, то і мені, напевно, необхідно”, – спрацьовує правило маніпуляції через довіру.

Флешмоб, в якому користувачі соцмережі у своїх дописах забороняли Facebook використовувати свої дані, було поширено ще раніше, у червні 2012

року, а також у 2009–2010 роках. Отже, таким флешмобам вже не менше ніж 10 років. Це далеко не перша така масова активність, і вона не є виключно українським явищем. Уперше про схожі пости, як про фейк, розповів американський телеканал “ABC News” у листопаді 2012 року [10].

З огляду на те, в якому з таких флешмобів узяв участь користувач, він потрапляє до одного з сегментів, а разом з ним і всі ті, хто поставив + у коментарях до допису. Якщо в маніпуляторів немає якісних парсерів (програм для збору даних користувачів), то наявність однакового тексту спрощує їм завдання. До того ж відразу формується база людей із мінімальною інформаційною гігієною, а вони підпадають під вплив маніпуляцій, фейків і пропаганди найлегше. Один із найбільш поширених флешмобів про нібито захист персональних даних дає змогу виокремити потенційних чи наявних конспірологів із мінімальним рівнем інформаційної гігієни.

Однак приховані методики формування цільових аудиторій із метою подальшого інформаційного впливу є сьогодні найменш дослідженими, хоч і набули неабияких масштабів. Окрім того, вони, переважно, не потрапляють у коло визначених факторів, що впливають на інформаційну та національну безпеку.

Астротурфінг. Сучасні кібертехнології дають змогу сугестивно впливати не тільки через різномірний контент, але й за допомогою активного використання кіберсимулякрів. Це віртуальні акаунти, які симулюють репрезентацію реальних людей і завдяки коментарям до певного інформаційного повідомлення можуть змінювати й деформувати його суть. У зв'язку з цим з'явився спеціальний термін астротурфінг. Активне використання новітніх інтернет-технологій сприяє заміщенню соціальної та політичної реальності комп'ютерними симуляціями [11, С. 63].

У межах антиукраїнської інформаційної кампанії керівництво рф докладає зусиль для посилення ідеологічного, інформаційно-психологічного та пропагандистського впливу на населення України й окупованих територій,

використовуючи зокрема й астротурфінг. Свого часу історію астротурфінгу досліджували Ю. Данько [12] та Т. Паскаль [13]. Особливості астротурфінгу як одного з інструментів цифрової пропаганди РФ, а також його складників, що впливають на національну безпеку держави, досліджено недостатньо, оскільки більшість науковців зосереджували свою увагу саме на кібернетичних механізмах його творення, технологіях PR та агресивного маркетингу.

Астротурфінг – це використання сучасного програмного забезпечення або спеціально найнятих оплачуваних користувачів (так званих веб-бригад) для штучного управління громадською думкою. Цю технологію застосовують для витіснення думки реальних людей на веб-форумах, для організації підроблених кампаній в інтернеті, які створюють враження, що велика кількість людей вимагає чогось конкретного чи виступає проти чогось-небудь.

Термін походить від назви популярного бренду “AstroTurf”, що виробляє синтетичне покриття, яке використовують замість трави на стадіонах. Згодом так стали називати процес створення штучної громадської думки, найчастіше в інтернеті, в якому беруть участь спеціально найняті на фінансовій основі працівники на численних форумах, сайтах ЗМІ та в блогах. Вони пишуть замовні матеріали, залишають коментарі під постами в соціальних мережах або здійснюють масовий перепостинг необхідної інформації, створюючи в такий спосіб враження спонтанної народної підтримки політика, політичної групи чи партії, продукту, сервісу, події тощо.

Оскільки астротурфінг є однією з форм кіберагресії, його здійснюють не тільки найняті користувачі. Серед них можуть бути і так звані тролі (дійові особи, які надають експресивного забарвлення новинам), і боти, фейкові акаунти, вбудовані банери прихованого рекламного змісту, які створено за допомогою складного програмного забезпечення. Троль – креативний, бот – механічний.

Термін астротурфінг у 1970-му році було застосовано сенатором від штату Техас Ллойдом Бентсеном. У той час політик змагався з майбутнім президентом США Джорджем Бушем-старшим за місце в Сенаті США. Тоді команда Дж. Буша ініціювала народні рухи на підтримку республіканців. Виступаючи перед виборцями, Л. Бентсен назвав такі керовані групи штучною травичкою, а не справжніми рухами “від коренів, від ґрунту”. Термін також прижився в політології, утім, як і технологія створення штучних народних рухів [14].

Т. Паскаль відзначає, що астротурфери проводять збір підписів і розсилку листів, організовують пікети, мітинги та з’їзди й направляють делегації до політичних лідерів. І якщо у разі традиційних громадських рухів ініціатива йде від самих людей, то в цьому – вона є політичним або комерційним проєктом, керованим PR-режисерами [15].

Завдяки розвитку соціальних мереж робота астротурферів спростилася. Тепер для створення блогу чи мікроблогу не потрібно докладати великих зусиль, необхідно лише мати комп’ютер, доступ до інтернету і вміння заповнити реєстраційну форму. У сучасному інформаційному середовищі дедалі частіше застосовують комбінований підхід: бот + людина. Така формула є найбільш ефективною, оскільки людина, координуючи роботу бота, може максимально точно налаштувати його інформаційний вплив відповідно до конкретних завдань, мети та цільової аудиторії.

Ботоферми (humanware) – це групи людей, що фізично працюють із великою кількістю ботів. Через спеціальні інтерфейси люди лайкають, коментують та поширюють інформацію з багатьох акаунтів і за це отримують невелику платню. Така взаємодія потрібна, щоб обходити капчі – запобіжні заходи, що мають на меті відрізнити бота від справжньої людини [16]. Очевидно, що інформація, коментар, думка, отримані від комунікатора, близького за своїми характеристиками до реципієнта, мають значно вищий рівень довіри. Коли в інформаційному просторі є велика кількість таких

віртуальних комунікаторів, виникає кумулятивний ефект, і простий користувач піддається потужній маніпулятивній атаці, вважаючи, що більшість таких же, як він, користувачів дотримуються певних поглядів і мають стійкі спільні цінності.

Так звані ольгінські боти (ТОВ “Агентство інтернет-досліджень”) із 2013 року внаслідок викриття журналістами спеціально обладнаного для тролінгу офісу в Ольгіні, історичному районі Санкт-Петербурга, стали алегоричною назвою всієї російської системи бот-пропаганди. Їх також називають фабрика тролів, кремлеботи – користувачі-провокатори, які за гроші у спеціально обладнаних офісах залишають дописи та коментарі під новинами інтернет-видань або на інших ресурсах інтернету з метою розповсюдження російської пропаганди в соціальних мережах. Робота найнятих коментаторів, які розміщували неправдиву інформацію і провокативні коментарі, стала одним із складників масштабної інформаційної війни росії проти України. Варто зауважити, що водночас використовувалися не лише російські інтернет-ресурси, а й інтернет-ресурси України, Європи, США задля висвітлення подій із вигідної для російської пропаганди точки зору або для формування громадської думки щодо цих подій [17]. Саме такі офіси рф використовує з метою активного астротурфінгу.

Головними функціями астротурфінгу є такі:

формування помилкового уявлення про події та явища, навіювання хибних спогадів тощо;

маніпулювання (створювання емоційних та інформаційних пасток, які впливають на прийняття рішень, вибір певної позиції тощо);

формування певного емоційного фону в аудиторії (почуття паніки, страху, байдужості тощо);

провокування ворожнечі та агресії (міжнаціональної, расової, релігійної тощо);

формування масової позаколективної поведінки (стимулювання до дій оффлайн).

І якщо бот здебільшого механічно дублює задану алгоритмом інформацію, то троль створює інформаційні повідомлення, які містять емоційно-експресивну лексику та викликають почуття емпатії в реципієнта.

За даними дослідження Принстонського університету (США), росія несе відповідальність за 72 % операцій щодо дезінформації у світі, включно у соцмережах, обігнавши Китай, Іран і Саудівську Аравію [26]. російська федерація активно використовує астротурфінг як частину гібридної війни з Україною ще з часів Революції Гідності. Послугування астротурфінгом російською владою відрізняється від традиційних форм пропаганди. Її мета – не переконати чи довести, а підірвати та дискредитувати. За ступенем впливу його можна віднести до категорії зброї масового ураження, але не одномоментного, а прихованого, що прогресує, як інформаційна пандемія. Кремль активно використовує ботоферми з метою дестабілізації суспільно-політичного стану України та інших розвинених демократичних країн.

Oxford Internet Institute, який є частиною Оксфордського університету, детально аналізує проблему кіберпропаганди в дев'яти різних країнах, зокрема й в Україні [26]. Учасники цього дослідження Сем Вуллі та Філ Говард стверджують, що після Євромайдану та анексії Криму росією Україна перетворилася у фронт численних кампаній із дезінформації. Більшість із них має інтернет-компонент з активним використанням соціальних мереж, тролів і ботів, із чим пов'язана низка певних внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці. Згідно з даними дослідження 21 % українців використовує соціальні мережі як основне джерело новин у той час, коли будь-яка соціальна мережа може бути платформою для активного астротурфінгу, метою якого є дезінформація.

Із початком російської агресії проти України у 2014 році ольгінські тролі активізувалися на просторах укрнету на різних платформах. У 2017 році в Україні було заборонено й заблоковано російську соцмережу

“ВКонтакте” (VK). До цього часу вона була другим за популярністю сайтом після Google. Із моменту захоплення Криму, із часів розгортання “руської весни” у східних і південних регіонах було створено багато груп із політичним забарвленням, що підтримували незаконні дії РФ на території нашої країни та поширювали антиукраїнську пропаганду. Серед найбільш відомих антиукраїнських груп тих років у VK можна виокремити такі [18]:

“Сводки от ополчения Новороссии” сумнозвісного Ігоря Стрелкова, який навесні 2014 року керував операцією із захоплення Слов’янська, а під час широкомасштабної збройної агресії РФ із лютого 2022 року є активним YouTube-блогером щодо воєнно-політичних питань;

“АнтиМайдан” та інші спільноти, які мають це слово у своїй назві;

“Народное ополчение Донбасса”;

“Русская весна”;

“Донецкая республика” тощо.

Аналітична платформа “VoxUkraine” наприкінці 2018 року проаналізувала базу даних із майже 4 тисяч російських акаунтів, оприлюднених Twitter у жовтні того ж року. Було виявлено, що за період із 2010 до 2018 року 1369 акаунтів російського Агентства інтернет-досліджень згенерували 774957 твітів про Україну. Сумарна кількість фоловерів у цих профілів — 3,4 млн користувачів. До анексії Криму російські боти у Twitter майже не торкалися української тематики [19]. Поступовий сплеск активності у них почався після псевдореферендуму в Криму.

Одним із найпоказовіших кейсів зовнішньої комп’ютерної пропаганди є медіаактивність у відповідь на катастрофу малайзійського Boeing MH17 авіакомпанії “Malaysia Airlines”, яка сталася на непідконтрольних територіях Донбасу 17 липня 2014 року і забрала життя 298 людей. За однією з “теорій змови” літак було збито в повітрі українським винищувачем. Ця версія постала з Twitter-повідомлення іспанського авіадиспетчера Карлоса (@spainbusca), який нібито супроводжував політ цього рейсу. Указаний користувач повідомив не тільки про те, що спостерігав дві українські ракети

коло літака за секунди до його збиття, але й опублікував низку твітів про відповідальність України за катастрофу: “Київ відповідальний”, “Нам у диспетчерській загрожують”, “Поки в мене не забрали телефон і не розбили мені голову, ще раз: Київ збив літак”.

Допис @spainbusa поширило багато користувачів, а потім і медіакомпанії RT і TASS, й інші російські новинні агентства. У липні 2014 року ці повідомлення було використано на пресконференції міністерством оборони росії. Міністерство інформаційної політики України згодом довело, що цей Twitter-акаунт був ботом, діяльність якого було активізовано під час Євромайдану для розповсюдження антиукраїнських гасел. У вересні 2016 року спільне міжнародне слідство довело, що літак було збито російською системою “Бук” із території, контрольованої проросійськими сепаратистами.

2017 року журналісти Radio Free Europe/Radio Liberty і група румунських журналістів-розслідувачів RISE Project зв’язалися з особою на ім’я Хосе Карлос Барріос Санчес, що видавала себе протягом усього часу за користувача цього акаунта [20]. У розмові з ними він визнав, що ніколи не працював диспетчером і не був в Україні під час аварії MH17. Санчес стверджував, що за свої дописи в Twitter він отримував із росії великі суми грошей, а саме \$48 тис від медіакомпанії RT, в ефірі якої згодом після збиття боїнга він з’явився. На телеканалі заперечують, що переводили гроші Санчесу.

Наприкінці 2014 року акаунт знову активували, але вже під іменем Людмила Лопатишкіна. Як й іспанський диспетчер Карлос, вона бореться з “української хунтою” і ретвітить прокремлівські акаунти, чергуючи це позбавленими сенсу повідомленнями (“безстрашна – дивиться”, “розмалюю небо”, “у 37-му отримав він”). Це підтверджує те, що акаунт “Лопатишкіна” – бот. Станом на 2020 рік акаунта не існує.

Отже, можна дійти висновку, що як у період існування вказаного акаунта під іменем Карлос, так і після його перейменування він був штучним

кіберсимулякром. Однак у першому разі найімовірніше його активністю керувала реальна людина, яка формувала порядок денний і цілеспрямовано доводила до аудиторії свідомо помилкову інформацію. У другому ж – публікації на цій сторінці робили хаотично, часто з граматичними та семантичними помилками, а ретвіти мали тотожний характер із ретвітами попереднього умовного власника користувацької сторінки Twitter. Варто зауважити, що боти в мережі переважно фоловлять та ретвітять одне одного. Вони можуть бути навіть із різних країн, але говорити однією мовою (іспанською, англійською тощо). Наведений приклад активності акаунта @spainbusa підтверджує ефективність астротурфінгу як інструменту політичної та соціальної дестабілізації, що впливає не тільки на громадян однієї країни (у цьому разі України), а й породжує фейкові інформаційні приводи для всієї світової спільноти.

На підставі аналізу подібних акаунтів можна виокремити характерні ознаки астротурфінгу, а саме:

анонімність;

неабиякий мобілізаційний потенціал, що сприяє високій соціальній самоорганізації громадян;

низький рівень фінансових витрат на реалізацію інформаційних кампаній, що спричиняють гучний резонанс;

високий рівень лояльності громадян до створених комунікаторів;

швидкі темпи розповсюдження фейкової інформації.

Характерною ознакою російської кіберпропаганди є те, що Кремль її використовує як для формування відповідної реальності на певній території, так і для забезпечення легітимності дій своїх збройних сил за межами держави й впливу на формування потрібної реакції міжнародної спільноти та світових військово-політичних організацій, як це було продемонстровано на прикладі бот-акаунта @spainbusa у Twitter.

Не менш активно рф використовує астротурфінг й напередодні виборів у багатьох країнах ЄС. Так, у вересні 2023 року віцепрезидентка

Європейської комісії Вера Юрова заявила, що соціальні платформи мають діяти напередодні національних та європейських виборів наступного 2024 року задля недопущення розповсюдження дезінформації з боку росії. Натомість вона наголосила, що X, колишній Twitter, який більше не підпадає під добровільний кодекс поведінки у співпраці з ЄС, є платформою з найбільшим співвідношенням публікацій із неправдивою інформацією. А це сприяє російській “війні ідей”, про що йшлося в матеріалі Bloomberg [21].

У межах російсько-української війни Кремль використовує будь-який інфопривід для конспієнтального впливу. Культурна галузь не є винятком. Twitter (тепер X) дає змогу зручним способом впливати на міжнародну спільноту, нагромаджуючи кількість акаунтів-симулякрів, які утворюють інформаційний шум навколо певного наративу. Так, під час перемоги України на Євробаченні 2022 року в цій соцмережі ботами, замаскованими під користувачів з Європи, було поширено фото групи “Kalush”, фронтмен якої ніби показує жест, що характерний для вітання нацистів. Таке навіювання цілком відповідає цілям конспієнтальної війни рф, яка намагається нав’язати світу й своїм громадянам образ “нацистської” України. Варто зауважити, що ці боти часто підписані на проросійські акаунти в Twitter, зокрема Russia Today.

Під час дослідження журналістів мережі “The Conversation” на початку широкомасштабного вторгнення було виявлено активність 75 офіційних акаунтів російського уряду. Загалом у них понад 7 млн підписників і понад 35 млн ретвітів. Із 25 лютого до 3 березня 2022 року ці акаунти запостили 1157 твітів, серед яких приблизно три чверті було присвячено фейкам про вторгнення в Україну та спробам його виправдати [22].

Широкомасштабне вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року спровокувало нову хвилю бот-активності. Так, згідно з аналізом компанії “CASM Technology”, яка досліджує дезінформацію в мережі, саме на 24 лютого припав пік реєстрації нових користувачів у Twitter, а це може

свідчити про організацію мережі [23]. Також після 24 лютого у Twitter стали виходити в топ пости з хештегами #IStandWithPutin та #IStandWithRussia. Якщо звернути увагу на профілі, які роблять пости з такими хештегами, то можна зауважити, що більшість із них або було створено напередодні вторгнення в січні-лютому, або вже після вторгнення. Варто зазначити, що користувальницька географія з напівпорожніми профілями – це країни Африки та Азії. Виявилося, що пропаганда також ефективно працює в Індії та Туреччині, а найбільша активність сумнівних акаунтів спостерігалася в перші 12 днів вторгнення.

Астротурфери на відміну від автоматизованих ботів пишуть осмислені тексти, що підтверджує більшість досліджень аналітичних компаній. Це зазвичай оригінальні замітки з різними формулюваннями. Сама практика астротурфінгу для рф не нова. Коли під час пандемії перед світовою спільнотою постав виклик подолати новий штам коронавірусу COVID-19, астротурфери по всьому світу активізували свою діяльність, генеруючи фейкові твердження та поширюючи дезінформацію серед населення щодо вірусу завдяки соціальним мережам [24]. На початку липня Kings College London оприлюднив дослідження щодо впливу конспірології та соціальних медіа на поведінку людей під час пандемії [25]. У ньому йдеться про те, що люди, які отримують більшість новин із соціальних мереж, таких, як Facebook, Twitter, YouTube, частіше вірять теоріям змови про пандемію. Російські ботоферми переважно підхоплюють фейкову новину на російському відомому чи маловідомому медіаресурсі та вдаються до її численних репостів і ретвітів. Бот-акаунт також часто публікує лише вступний абзац статті, який із погляду психолінгвістики обов'язково має містити емоційно-експресивну лексику, що сприяє здійсненню сугестивного впливу на реципієнта. Відповідно до повідомлення Служби безпеки України (від 1 червня 2020 року) від початку карантину в Україні було заблоковано понад 2,6 тис. спільнот та акаунтів у соціальних мережах, які розповсюджували фейки про COVID-19, вісімнадцять з яких діяли згідно із

завданням російської федерації [27]. Головними меседжами бот- і троль-акаунтів були заклики до порушення умов карантину, акцій протестів, силового захоплення влади та підтримки таких неправомірних заходів.

Дослідники з Університету Карнегі-Меллон стверджують, що бот-кампанії домінували в багатьох онлайн-розмовах про коронавірус уже із січня, тобто від самого початку пандемії. Проаналізувавши понад 200 млн повідомлень у мережі “Twitter” на тему коронавірусу, дослідники з’ясували, що приблизно 82 % із топових 50 впливових ретвітів – це боти, а 62 % із перших 1000 впливових ретвітів – також боти [28].

Отже, астротурфінг – це спосіб викривлення дійсності за допомогою розставлення необхідних тій чи іншій інформаційній кампанії акцентів у соціальних мережах через велику кількість репостів або публікації постів схожого змісту, сторонні коментарі під публікацією чи в мікроблогах, які змінюють суть самої публікації, новини, події тощо. Основними складниками такого виду кіберпропаганди є боти та тролі. Головними їх завданнями є навіювання почуття паніки, страху, байдужості, ненависті чи агресії, трансформація ставлення до фактів і персоналій тощо. В епоху активної інтернет-комунікації маніпуляція свідомістю інструментами інформаційних повідомлень від ботів та тролів є одним із головних способів ведення гібридної війни, а також й інформаційного супроводження широкомасштабної агресії російської федерації проти України. Відповідно до визначення Оксфордського словника маніпуляція (manipulation) – це процес здійснення часто прихованого контролю чи впливу на когось чи на щось [29].

Тролінг – це один із засобів астротурфінгу, коли в агресивній або жартівливій формі подають чи коментують якусь інформацію. Чужа агресія часто сприймається іншими людьми як упевненість у своїй позиції, що найчастіше притупляє пильність слухача/читача та бажання перевірити достовірність інформації. Підвищення ефективності астротурфінгу було реалізовано на основі адаптації до його завдань технології ботів – спеціальних програм, що виконують автоматично або за заданим

розкладом/алгоритмом будь-які дії через ті ж інтерфейси, що й типовий користувач.

На рівні з такими найпопулярнішими соціальними мережами українців, як Facebook, Instagram чи YouTube, дедалі більш популярним стає месенджер “Telegram”, який також має засоби соціальних медіа, зокрема блог-сторінки. Цей застосунок, який створили росіяни Микола та Павло Дурови, має вже пів мільярда користувачів. Він увійшов до 10 найпопулярніших мобільних програм світу. Популярність Telegram підживлювали суперечки з Роскомнаглядом, який намагався отримати доступ до даних чи заблокувати месенджер у росії. Команда Telegram неодноразово публічно давала відсіч російським спецслужбам, що приваблювало нових користувачів. У Telegram можна створювати канали, де їхні власники можуть в односторонньому порядку поширювати контент, який є публічними, інформація в цих каналах відкрита, а бути їх підписником може будь-хто. В Україні популярними стали анонімні телеграм-канали, які поширюють дезінформацію та маніпулюють фактами, а також мають чіткі зв'язки з російськими пропагандистськими медіа та спецслужбами [30]. Головними причинами, чому Telegram є сприятливою платформою для ведення КВ, є такі: наскрізне шифрування й можливість спілкуватися з необмеженою кількістю людей; брак чіткої політики та процедур модерації контенту; повна анонімність; простота створення й адміністрування каналів; налаштована система миттєвих сповіщень тощо.

Як на сайтах соціальних мереж, так і на інформаційних порталах пропагандисти використовують класифікатори – систему розподілення дезінформаційних повідомлень за групами відповідно до заздалегідь визначених ознак. Класифікаторами є ключові слова, до яких підібрано варіанти дезінформаційних повідомлень (наративів).

Наприклад, можна виокремити такі класифікатори:

“Калібр” (типові варіанти повідомлень у російських новинах: високоточна зброя; крилата ракета, якій немає аналогів; зброя перемоги);

“Українська влада” (типові варіанти повідомлень у російських новинах: київський режим; влада Зеленського; київська хунта, український Рейх);

“Патріоти України” (типові варіанти повідомлень у російських новинах: бандерівці; націоналісти; неонацисти; азовці; армія Києва);

“Himars” (типові варіанти повідомлень у російських новинах: американська РСЗВ; неточна та стара зброя; має малу дальність; убиває цивільних).

Для посилення смислового та емоційного ефекту класифікатори супроводжуються в новинах відповідним відеорядом.

Deepfake та підміна реальності. Епоха “глибоких” підробок із множинністю реальностей створила матрицю з інформації, в якій особистість стає не лише споживачем, а й елементом цієї системи. Користувач світової павутини примножує кількість інтерпретацій, а завдяки сучасним цифровим технологіям може створювати й альтернативну реальність, яку одразу розпізнати як фейкову майже неможливо. Зважаючи на максимально швидке споживання інформації в результаті кліпового мислення, технологія deepfake стала продуктом технології штучного інтелекту (ШІ). Це призвело до стрімкого поширення у світі підроблених відео- та аудіозаписів. Чим досконалішим стає ШІ, тим більш переконливо виглядають нові підробки.

Ця технологія поступово змінює правила гри у сфері політтехнологій та інформаційних війн. Deepfake стає проблемою національної безпеки нового покоління. Створення підроблених новин, зловмисні обмани, зокрема компрометації знаменитостей, публічних осіб і знищення політичної репутації – усе це відбувається завдяки цій технології з найбільшою результативністю, оскільки у споживача часу на глибинний аналіз майже немає у швидкозмінному потоці інформації, особливо в часи загострення соціальних настроїв. Можливість поширення інформації, та сама spreadability, про яку писав у 2013 році американський дослідник Генрі Дженкінс у книжці “Spreadable Media” [31], погано впливає на сприйняття та

усвідомлення – користувач у середньому схильний натискати на кнопку “поділитися”, не замислюючися і спираючися переважно на привабливість, віральність контенту, ніж на його достовірність. Тому deepfake став справжньою шок-технологією, від якої поки що немає абсолютного захисту – лише критичне мислення та фактчекінг.

На світовому ринку вже є чимало додатків, за допомогою яких будь-хто може зробити deepfake. Найвідоміші з них – це Zao, DeepFaceLab, Deepfakes web β. Програмний директор неприбуткової американської організації “Witness” Сем Грегорі зауважує, що deepfake часто використовують для дискредитації жінок-журналістів і громадських активістів. Однак відповідно до його спостереження політики почали часто використовувати deepfake як виправдання невдалим промовам чи кинутим ненароком фразам у публічному просторі, що викликали резонанс. Вони стверджують – “це deepfake”, що відповідає фразі “це фейкові новини” [32].

Перший великий резонанс на політичному підґрунті ця фейкова технологія створила 2020 року. Ситуація стосувалася соціально-політичного руху “Extinction Rebellion” (Бельгія), який технологіями deepfake “змусив” Прем'єр-міністра Бельгії Софі Вільмес розповісти, що причина коронавірусу – екологічні проблеми. Не менш резонансним випадком стала підміна відео виступу спікера Палати представників США Ненсі Пелосі, на якому було додано ефект стану алкогольного сп'яніння промовиці. Це відео переглянуло в інтернеті понад 2,5 млн користувачів соціальних мереж. Проте найвідомішим фейковим відео став сфальсифікований виступ Барака Обами, де він лайливо звертався до Дональда Трампа. Мільйони людей переглянули це відео на YouTube і почули слова президента, які той ніколи не говорив. Ніякого скандалу не було, оскільки в кадрі з'явився режисер цього монтажу Джордан Піл і пояснив, що цією творчою витівкою він спробував привернути увагу до цифрової дезінформації.

росія наразі тільки освоює можливості цієї технології. Уже хрестоматійним прикладом глибинного фейку став випадок, коли у 2017 році

міноборони РФ опублікувало кілька постів у твітері та фейсбуці, у яких містилося “незаперечне підтвердження” співпраці США з бойовиками угруповання “Ісламська держава” (ІДІЛ). Натомість – це був обрізаний скріншот із промо до мобільної гри “AC-130 Gunship Simulator”, а також відео ліквідації ВПС Іраку бойовиків ІДІЛ у 2016 році.

Від початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну Центр стратегічних досліджень та інформаційної безпеки у Facebook попереджав громадян про можливу цифрову провокацію з боку Кремля (deepfake), де Володимир Зеленський має оголосити про капітуляцію країни [33]. Мета такого відео – дезорієнтувати, посіяти паніку та почуття зневіри в громадян, деморалізувати спецслужби країни і схилити війська до складання зброї. Якщо такого сценарію не було реалізовано щодо президента, то технологію deepfake було успішно застосовано в червні 2022 року з метою дискредитації мера Києва Віталія Кличка. Відомо, що кілька європейських столиць отримали з фальшивої поштової скриньки запити на спілкування з ним через додаток “ZOOM”. Мери Берліна та Мадрида погодилися на розмову. Завдяки вказаній технології хакери використали зовнішність Кличка для переговорів. У виданні “Deutsche Welle” повідомлялося, що в розмові з бургомістеркою Берліна Францискою Гіффай фейковий Кличко говорив про соціальні виплати для українських біженців і попросив ужити заходів щодо заохочення молодих хлопців повертатися до України воювати. Також співрозмовник попросив підтримати Київ порадою щодо проведення ЛГБТ-прайду [34]. Ця розмова містила типові кремлівські наративи, які вказують на російський слід у цій фейковій розмові. Але пропагандисти припустилися грубої помилки – побудували розмову винятково на конструктах, що викликають резонанс, а не зробили її більш емоційно-психологічно інтертекстуальною та сугестивною. У результаті згодом сама бургомістерка засумнівалася в достовірності цієї розмови. Варто зауважити, що це перший випадок використання deepfake в живому онлайн-спілкуванні на високому

міжнародному рівні, що впливає не тільки на репутацію політичної особи, але й усієї країни.

Сугестія на сайтах державних структур. Одним із найбільш прихованих консцієнтальних впливів за своїм механізмом й обраним майданчиком є навіювання настроїв і сприйняття певних фактів суспільно-політичного життя країни через відкриті комунікативні канали сайтів державних установ, зокрема сторінку електронних петицій на сайті Президента України [35].

Однією з рис прямої демократії є вільне право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, тим самим брати безпосередню участь у державному управлінні та формуванні політики країни в різних її галузях. Таким інструментом голосу народу (vox populi) є електронні петиції (е-петиції), які було запроваджено на сайті Президента України в серпні 2015 року. Упродовж трьох місяців петиція має набрати не менше ніж 25 тисяч голосів, і тоді президент зобов'язаний протягом 10 днів на неї відреагувати.

Е-петиції виконують декілька функцій. По-перше, вони дають змогу винести ту чи іншу проблему на порядок денний. По-друге, за допомогою петиції можна запропонувати свій варіант розв'язання порушеної проблеми, завдяки чому громадяни долучаються до процесу ухвалення рішень. По-третє, петиції поживляють горизонтальну комунікацію між самими громадянами, адже для того, аби зібрати необхідну кількість підписів, ініціатори мають схилити на підтримку петиції інших осіб. Отже, актуалізація проблеми, внесення будь-якої авторської ідеї на широкий розгляд, залучення (часто вірусне за допомогою інструментів SMM) великої кількості громадян до обговорення – доволі зручний механізм управління громадською думкою, а завдяки різним текстовим наповненням самих звернень і свідомістю особистості прихованими засобами через канал офіційної комунікації влада-громадянин. Саме тому електронні петиції

викликають чималий інтерес з огляду на їх потенціал консцієнтальних впливів у межах війни смислів та інформаційної війни росії проти України.

Попри те, що статтею 23-1 Закону України “Про звернення громадян” [36] регламентовано, що петиція “не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини”, лишається велике поле для більш прихованих маніпуляцій. Такі тексти звернень стають активним інструментом просування інтересів росії в Україні через агентів – громадян України (петицію може подати лише громадянин України, який має електронний підпис). На цьому ґрунті можемо виокремити такі типи небезпеки контенту петицій з огляду на аудиторію їх впливу:

маніпуляція інформацією, деформація інформаційного поля, нав’язування та штучне навіювання громадської думки, створення ілюзії актуальності певного питання завдяки інформаційному шуму та довірі до державних електронних ресурсів, а також просування неукраїнського дискурсу;

ухвалення деякими силами у владі сумнівних для держави практичних рішень на підставі громадського звернення, що підриває основи національної безпеки.

Інформаційне агенство “Qırım Haber Ajansı” (“Кримські новини”) у 2020 році зробило контент-аналіз петицій на сайті Президента України на тему Криму і виявило, що після офіційного припинення постачання електроенергії на півострів із 1 січня 2016 року багато петицій стали писати неякісно, із чималою кількістю орфографічних і стилістичних помилок, без серйозного обґрунтування пропозиції та навіть українською мовою впереміш із російською [37]. Дослідження показало, що доволі велику кількість петицій було присвячено закликам до різного роду способів деокупації Криму, перерізання сухоподольного зв’язку півострова з материком. Щоразу

після появи цих петицій у російських ЗМІ та українському сегменті соцмереж спалахувало активне їх просування й обговорення. А питання “відрізання” Криму росія інтерпретувала як те, що Україна де-факто визнає окупацію Криму навечно.

Під час нового етапу російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 року, було зареєстровано низку провокативних петицій, зокрема щодо питань оборонного характеру, а саме:

запит на підвищення віку мобілізації для чоловіків до 65 років та скасування обов'язкового військового обліку жінок. Така петиція викликала бурхливе неоднозначне обговорення громадян України в соцмережах, а російські ЗМІ використали цей факт для підтвердження двох тез: “в Україні настав дефіцит живої сили” і “українці не хочуть виконувати злочинні накази київського режиму”;

запити щодо дозволу на виїзд за кордон чоловіків різних категорій диференціації під час дії воєнного стану. Ці регулярні петиції рф використовує для поглиблення розколу та ворожнечі всередині української спільноти для подолання її консолідації проти спільного ворога;

множинна кількість петицій, що надходять чи не щодня щодо термінового надання важкої зброї на східний фронт України. Засилля такого контенту створює панічні настрої серед громадян України з постійним нав'язуванням думки про зраду, а також використовується агентами впливу для підкреслення неспроможності України протистояти «міцї російської армії»;

заклики до укладання мирної угоди з рф. Переважно такі петиції не містять конструктиву, а лише емоційно-експресивні звернення, які навіюють стан зневіри та переконують у тому, що війну можна припинити вже зараз, проте комусь це не вигідно, а влада не зважає на народ.

Можна стверджувати, що система фільтрації допущених до публікації петицій є доволі слабкою та потребує перегляду, а сам контент має стати об'єктом глибокого наукового дослідження, а також пильної уваги з боку

уповноважених правоохоронних органів і спеціальних служб України, зокрема розвідувальних органів. Засипання сервісу петиційним спамом, в якому губляться конструктивні ідеї та пропозиції, а механізм взаємодії влади з громадою дискредитується, є прикладом однієї з технологій гібридної війни, яку веде росія проти України. Застосовано технологію рефлексійного управління поведінкою противника, що породжує нівелювання авторитету інституцій влади, інституцій демократії, відбувається псування іміджу інституту президентства як такого, Верховної Ради, Кабінету Міністрів тощо. Петиції несуть у собі небезпеку, яка полягає в практичній реалізації: надання підстав для дій російських агентів впливу у владі і дій людей, які не надто заглиблені в певну проблему.

З огляду на вищевикладене можна припустити, що цифрові конспієнтальні атаки на Україну тільки посилюватимуться. Це буде зумовлювати до пошуку нових методів протидії, а також до застосування міждисциплінарних методів роботи з інформацією в мережі, налагодження на державному рівні тісних зв'язків зі світовими ІТ-компаніями, такими, як Google, Meta, Microsoft. Ефективність такої співпраці стала очевидною після звіту цих компаній у вересні 2023 року. На прохання Європейського Союзу, а саме президентки Європейської комісії, вони проаналізували свій інформаційний простір щодо частки в ньому російської пропаганди та дезінформації, пов'язаної з війною рф проти України.

Компанії діють на основі укладеного Кодексу практики (Code of Practice), чотирма новими підписантами якого стали Alliance4Europe, Newtral, EFCSN і Seznam. Підписанти, які є великими онлайн-платформами, зобов'язалися звітувати кожні шість місяців про свої дії. Звіти містять інформацію про дії платформ щодо зменшення дезінформації навколо теми війни росії в Україні. TikTok та Meta розширили зусилля щодо перевірки фактів різними мовами ЄС. Також вони співпрацюють з інформаційними агентствами, серед яких Reuters. Фактчекінг Meta охоплює 22 мови в ЄС, включно на сьогодні із чеською та словацькою. TikTok перевіряє факти в

контенті російською, українською, білоруською та 17 європейськими мовами. Він вивчив 832 відео, пов'язаних із війною, після цього було вилучено 211 із них. Зазначено, що 30 % користувачів скасовують рішення поділитися публікацією, коли бачать напис “неперевірений контент” [38].

Зважаючи на серйозні ризики, пов'язані з дезінформацією для демократій Європи, комісія очікує від підписантів посилення їх зусиль для боротьби з дезінформацією в Україні та навколо європейських виборів. З огляду на це доречно було б зокрема Міністерству цифрової трансформації України долучитися як зацікавленій стороні до цих ініціатив і отримати доступ до архіву Центру прозорості, в якому зберігаються вказані звіти, а також працювати разом із цими компаніями над розширенням діапазону перевірки інформації, навіть через залучення українських інформаційних агентств до співпраці. Це дасть змогу на державному рівні взяти під частковий контроль розгалужену інфраструктуру цифрової пропаганди, якнайефективніше використати можливості інформаційно-мережевого метамодерного суспільства, а саме завдяки цифровим технологіям попереджувати інформаційну підміну реального світу, дійсних уявлень, переконань штучними симулякрами агресора.

Перелік використаних джерел:

1. McLuhan M. Media Research: Technology, Art and Communication (Critical Voices in Art, Theory and Culture). Taylor and Francis. 2014. 202 p.
2. Arquilla J., Ronfeldt D. The Emergence of Noopolitik: Towards an American Information Strategy. RAND/MA-1033-05D. 1999. 102 p.
3. Libicki M. What Is Information Warfare? Washington : National Defense University Press, 1995. P. 75, 77, 79, 81.
4. Була С. П., Свідерська О. І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Науковий журнал «Політикус»*. Політичні інститути та процеси. Вип. 4. 2020. С. 21–25.
5. В России придумали интернет-разведку. URL: <http://www.segodnya.ua/world/v-rossii-pridumali-internet-razvedku587983.html> (дата звернення 14.09.2022).

6. Castalls M. Information Technology, Globalization and Social Development. *Unations Reseach Institute for Social Development Discussion Paper*. 1999. № 114. P. 1–15.

7. Медіаспоживання в Україні: зміна медіапотреб та програш російської пропаганди. URL: <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotrebt-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy> (дата звернення: 09.03.2023).

8. Исследование аудитории Telegram 2021. URL: <https://tgstat.ru/research-2021> (дата звернення: 09.03.2023).

9. Skandal s Facebook i Cambridge Analytica. Чо ми знаєм. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-43475612> (дата звернення: 23.09.2022).

10. Кашперська Д. О. Флешмоб у Facebook як SMM-кейс для збору персональних даних користувачів : матеріали XIX наук.-мет. конф. Київ : ВДА, 2020. № 41. С. 63–65. Інв. № 8908.

11. Свідерська О. І. Формування віртуального натовпу шляхом маніпуляції свідомості населення. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149 (№ 10). С. 62–66.

12. Данько Ю. А. Астротурфінг як інструмент віртуальної маніпуляції та політичної пропаганди в умовах інформаційної доби. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 2 (1). С. 38–49.

13. Паскаль Т. Игры на зеленой травке: Grassroots vs Astroturfing. URL: http://www.protektgroup.ru/articles/PR_11/p_11.htm (дата звернення: 14.09.2022).

14. Десять кроків від Холодної війни до ботів у соцмережах. https://internews.ua/opportunity/10-kroktiv-vid-holodnoyi-vijni-do-botiv-u-socmerezah?fbclid=IwAR3QBo_OP5DCejirIJ--5wljqGQKZ_L2b9auoRBWsPIY7LdcBjyOuK-ABAE (дата звернення: 17.09.2023).

15. Агентство интернет-исследований. URL: http://rucompromat.com/organizations/agentstvo_internet-issledovaniy (дата звернення: 17.09.2023).

16. Shapiro J. Trends in Online Foreign Influence Efforts. URL: <https://esoc.princeton.edu/files/trends-online-foreign-influence-efforts> (дата звернення: 17.09.2023).

17. Computational Propaganda in Ukraine: Caught Between External Threats and Internal Challenges. URL:

<http://blogs.oii.ox.ac.uk/politicalbots/wpcontent/uploads/sites/89/2017/06/Compro-p-Ukraine.pdf> (дата звернення: 17.09.2023).

18. ВКонтакте. URL: <https://vk.com> (дата звернення: 17.09.2020).

19. Как российская «Фабрика троллей» пыталась влиять на повестку дня в Украине. Исследование 755 000 твитов. URL: <https://voxukraine.org/longreads/twitter-database/index-ru.html> (дата звернення: 24.09.2023).

20. Испанский диспетчер, видевший как украинцы сбили MH17, превратился в Людмилу Лопатышкину. URL: <https://theins.ru/antifake/27246> (дата звернення: 17.07.2023).

21. Musk's X Is Biggest Outlet of Russia Disinformation, EU Says. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-26/eu-faults-musk-s-x-in-fight-against-russia-s-war-of-ideas> (дата звернення: 30.09.2023).

22. Russian Government Accounts Are Using a Twitter Loophole to Spread Disinformation. URL: <https://theconversation.com/russian-government-accounts-are-using-a-twitter-loophole-to-spread-disinformation-178001> (дата звернення: 26.09.2022).

23. #IStandWithRussia #IStandWithPutin. Message-based Community Detection on Twitter. URL: <https://files.casmtechnology.com/message-based-community-detection-on-twitter.pdf> (дата звернення: 26.09.2022).

24. Кашперська Д. О., Карпенко А. В. Вплив астротурфіngu на національну безпеку під час пандемії коронавірусу COVID-19. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 вересня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 278–279.

25. Health-Protective Behaviour, Social Media Usage and Conspiracy Belief During the COVID-19 Public Health Emergency. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/psychological-medicine/article/healthprotective-behaviour-social-media-usage-and-conspiracy-belief-during-the-covid19-public-health-emergency/A0DC2C5E27936FF4D5246BD3AE8C9163> (дата звернення: 3.09.2020).

26. Trends Online Foreign Influence Efforts. URL: <https://esoc.princeton.edu/files/trends-online-foreign-influence-efforts> (дата звернення: 27.08.2020).

27. У 2020 році СБУ нейтралізувала 600 кібератак і викрила 20 хакерських угруповань. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/u-2020-rotsi-sbu>

neitralizovala-600-kiberatak-i-vykryla-20-khakerskykh-uhrupovan (дата звернення: 27.08.2020).

28. Nearly Half Twitter Accounts Discussing May Be Bots. URL: <https://www.scs.cmu.edu/news/nearly-half-twitter-accounts-discussing-%E2%80%98reopening-america%E2%80%99-may-be-bots> (дата звернення: 27.08.2020).

29. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/manipulate (дата звернення: 26.09.2023).

30. СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ, яка дестабілізувала ситуацію в Україні через Telegram-канали. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizovala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> (дата звернення: 12.06.2021).

31. Henry Jenkins, Sam Ford & Joshua Green. Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture. New York, USA : New York University Press, 2013. 352 p.

32. Researcher Explains Deepfake Videos. URL: https://www.youtube.com/watch?v=u2lX70U7N0c&t=88s&ab_channel=WIRED (дата звернення: 28.10.2020).

33. Уявіть, що бачите в телевізорі Володимира Зеленського... URL: <https://www.facebook.com/protydiyadezinformatsiyi.cpd/posts/131151736100567> (дата звернення: 20.03.2022).

34. Розмова з “Кличком”: мерка Берліна стала жертвою пранкерів. URL: <https://www.dw.com/uk/rozmova-z-klychkom-merka-berlina-stala-zhertvoiu-prankeriv/a-62258579> (дата звернення: 28.06.2022).

35. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua> (дата звернення: 22.08.2022).

36. Про звернення громадян : Закон України від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.08.2022).

37. *Qırım Haber Ajansı/Агентство “Кримські новини”*. URL: <https://old.qha.com.ua/ru/search?t=%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0> (дата звернення: 22.08.2022).

38. *Code of Practice on Disinformation: New Reports Available in the Transparency Centre*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/code-practice-disinformation-new-reports-available-transparency-centre> (дата звернення: 26.09.2023).

*Рубель К.В., кандидат історичних наук, доцент,
Чаплінський Р. О.*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ США ТА РФ ДО ПЛАНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ: ТЕХНОЛОГІЯ vs ПРОВОКАЦІЯ

Агресія російської федерації (рф) проти України, що 24 лютого 2022 року переросла у фазу повномасштабного збройного вторгнення, несе найвищу загрозу для національної безпеки, оскільки спрямована на знищення Української державності. Ворожі дії рф розпочала задовго до 2014 року у вигляді різноманітних інформаційних операцій, метою яких було продовження політики СРСР та російської імперії, орієнтованої на встановлення залежності України від рф. Силкові методи примусу щодо незалежної України росія завжди намагалася маскувати під методи публічної дипломатії, культурного обміну, захисту російськомовного населення тощо, здійснюючи численні інформаційно-психологічні операції (ІПсО) та спеціальні заходи гібридного впливу.

Силкові структури рф у спробі дистанціюватися від глобалізаційних процесів і протиставити свої методи роботи методам західних спецслужб насправді використовують підходи саме американських фахівців до організації спеціальних інформаційних операцій (СІО) та інших форм інформаційного протиборства. Тому постає потреба виокремити спільне та відмінне у підходах до організації інформаційного протиборства США та рф, що сприятиме розв'язанню таких завдань, як посилення аргументаційної бази в стратегічних комунікаціях безпекових структур України в умовах війни та прогнозування дій противника в інформаційному середовищі. Також це дасть змогу вирішити завдання імплементації успішних практик аналітичного забезпечення інформаційних операцій, які має реалізувати наша країна на

міжнародній арені в інтересах міжнародно-політичної ізоляції противника та посилення антиросійської коаліції.

Про важливість порівняння методів інформаційної боротьби в сучасних війнах і конфліктах йдеться в роботах відомих теоретиків та практиків, зокрема дослідників ІІсО з профільних центрів МО України [1; 2; 6; 8; 10; 11]. В Україні суттєвий внесок у теорію організації інформаційного протиборства зробив О. Левченко, який деталізував його форми [2]. Також відзначимо, що вчені здебільшого окремо розглядають західні практики та методи гібридної війни рф останніх десятиліть. Об'єктивну картину поєднання економічних і дипломатичних засобів із мілітарними методами досягнення зовнішньополітичного домінування, а також реалії використання росією каналів публічної дипломатії одночасно з декларативною відмовою від західної концепції стратегічних комунікацій окреслено в ряді джерел [2; 6; 8; 10; 11; 18]. Не зважаючи на значний інтерес наукової спільноти до теми, окремі її аспекти потребують подальшого дослідження. Це стосується виокремлення спільного та відмінного в менеджменті інформаційних операцій, що проводить рф як держава-агресор, і держави – союзники України, які мають високі стандарти щодо спецоперацій протидії.

Аналіз російських публікацій про еволюцію методів інформаційного протиборства на міжнародній арені показав таку тенденцію в політологічному дискурсі рф. Російські дослідники та ідеологи інформаційних війн вважають, що нібито “добровільне” приєднання Криму до рф стало причиною розроблення в розвідувальному співтоваристві США принципово нової організаційно-технологічної схеми (моделі) інформаційної операції на міжнародній арені [25–27]. Вони виділяють особливу “англосаксонську практику” інформаційних операцій, у якій кожна наступна операція є повторенням попередньої із додаванням одного чи двох нових елементів впливу. Водночас російські ідеологи порівнюють між собою справу Скрипалів, справу Бутіної, події навколо ПВК “Вагнер” та інші схожі

сюжети останніх років, які світовій громаді відомі саме як реалізовані спецслужбами РФ. Проте в російських публікаціях їх чомусь подано як операції спецслужб західних країн [25].

Варто зробити порівняльний аналіз концептуально-теоретичних засад і практичних підходів США та російської федерації до планування, організації й проведення заходів інформаційного протиборства, зокрема крізь призму завдань стратегічних комунікацій і виявлення особливостей їх проявів у сфері публічної дипломатії обох країн. Таке дослідження є необхідним, оскільки саму тему науково-методологічного забезпечення інформаційного протиборства російська пропаганда намагається спотворити на свою користь, приписуючи противнику ті методи, які в реальності має у своїх агресивних задумах.

В Україні система форм інформаційного протиборства, зафіксована у військовому стандарті “Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення” [1], ґрунтується на концепції О. Левченка. Автор запропонував розрізняти такі терміни, як інформаційна кампанія, інформаційна операція (ІО), інформаційний удар, інформаційна акція, інформаційна атака, інформаційний захід [2, С. 64–68]. У зв’язку з прийняттям в Україні концепції стратегічних комунікацій за стандартами НАТО як основного підходу до організації інформаційного протиборства [3] в офіційних документах, зокрема в Доктрині інформаційної безпеки України 2014 року [4], впроваджено термін спеціальна інформаційна операція. Цей підхід також застосовано у Стратегії інформаційної безпеки України 2021 року [5]. Слушною є думка О. Левченка про те, що “на жаль, у жодному з відкритих джерел не пояснюється, чим спеціальна інформаційна операція відрізняється від інформаційної операції, не обґрунтовується необхідність введення нового поняття, при цьому сам термін уживається в різних значеннях” [2, С. 64].

Для уточнення смислового насичення поняття СІО і розуміння його кореляцій із формами та методами публічної дипломатії необхідно

проаналізувати, як це питання розглянуто в документах США, якими послуговується НАТО щодо системи стратегічних комунікацій як моделі організації інформаційного протиборства, а також з'ясувати причини поступового відходу від домінанти терміну ІІсО.

Показовим є стан справ із джерельною базою вивчення визначеного питання. Якщо більшість документів, у яких розкрито підходи державних органів США до проведення інформаційних операцій для досягнення переваг в інформаційному середовищі, є у відкритому доступі, то росія всіляко приховує будь-які статутні настанови й інструкції. Опубліковано низку офіційних документів, які розкривають підходи Міністерства оборони США до розуміння і планування інформаційних та інформаційно-психологічних операцій. Їх можна розподілити на дві групи: доктрини (Joint Publication, JP) та інструктивні практичні керівництва (Field Manual, FM). Для вивчення досвіду США аналізувалися концептуальні документи JP 3-13 Information Operations; JP 3-61 Public Affairs; JP 3-13.2 Military Information Support Operations; JP 3-13.2, Psychological Operations; JP 3-13.4 Military Deceptions; JP 3-13.4 Operations Security. Серед практичних керівництв – FM 3-13 Information operation; FM 3-61.1 Public Affairs Tactics, Techniques and Procedures; FM 3-57 Civil Affairs Operation; FM 33-1 Psychological Operations; FM 3-05.30 Psychological Operations. Документи опубліковано на офіційному сайті Міністерства оборони США.

Аналіз еволюції поглядів іноземних військових фахівців на співвідношення ІІсО й ІО, їх місце і роль у збройних конфліктах останнього десятиліття показує, що військові спеціалісти, насамперед США, дедалі частіше уникають уживання терміну інформаційно-психологічна операція та впроваджують термін інформаційна операція. При цьому вони вважають, що ІО є основною формою інформаційної боротьби, а інформаційно-психологічні заходи проводять в її межах на тактичному рівні. До того ж в останній редакції польового статуту ЗС США з організації і ведення інформаційних операцій FM 3-13 “Inform and Influence Activities” від 25 січня

2013 року термін інформаційно-психологічна операція взагалі не використано, а перевагу надано визначенням операції з інформаційного забезпечення дій військ, спеціальні інформаційні операції або просто інформаційні операції [2, С. 63].

Українська дослідниця І. Юзова вказує на те, що у відкритих джерелах автори практично не розрізняють такі терміни, як ІПсО та СІО, і відзначає, що спільною рисою всіх інформаційних кампаній є створення сприятливих умов для проведення військових операцій, бойових дій. Це означає, що основна мета – знизити ефективність застосування військ противника за допомогою психологічного впливу на живу силу через захоплення й утримання інформаційної переваги над ним [6]. Традиційно вважають, що ІПсО не має ознак агресії та має певні специфічні організаційні особливості, зокрема раптовість; латентність; неможливість притягнення агресора до відповідальності; завдання шкоди без розривання дипломатичних відносин або оголошення війни. Також варто виокремити труднощі у виявленні джерел агресії, масштабів та її цілей, методів і форм, сил і засобів проведення ІПсО. Метою проведення ІПсО є здійснення інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну або суспільну свідомість, що призводить до трансформації психіки, зміни поглядів, думок, цінностей, мотиваційної сфери, установок об'єкта впливу для модифікації його подальшої поведінки.

Стрижневим компонентом будь-якої форми інформаційного впливу є наратив, який направлено на певну цільову аудиторію (ЦА). Д. Еліс дає визначення наративу як певної сукупності ідей або концептів (історій), які кодують певний смисл подій, артефактів для створення, адаптації, посилення чи зміни психосоціальної реальності в цільовій групі для впливу на поведінку. Причому ідеї та історії не обов'язково мають бути реальними. За словами Д. Еліса, це вказує на декілька важливих рис наративу. Першою рисою є те, що в основі наративу завжди лежить якийсь колективний, архетипічний і важливий сюжетний елемент для певного суспільства. Цей сюжет подано у вигляді історії з дійовими особами і перебігом у часі. Така

історія має свою внутрішню логіку, може містити навіть релігійний складник. За допомогою таких історій доволі легко виділити групи своїх та чужих. Друга риса – символізм та емоційні важелі наративу, в якому завжди є апеляція до емоцій людей із ЦА, зі зверненням до живих ідей, що резонують у суспільстві й можуть викликати правильне сприймання інформації. Третьою рисою наративу є спонукання до суспільно прийнятної поведінки, стимуляція до реакції, яку підхопить якомога більше людей. Саме ця риса визначає ефективність наративу [7], [8].

Згідно з концептуальними засадами стратегічних комунікацій за американською моделлю доведення до ЦА узгоджених наративів має реалізовуватися за такими основними напрямками: публічні зв'язки, інформаційні операції, цивільно-військова співпраця, військова підтримка публічної дипломатії [9]. Аналіз документів НАТО з планування інформаційного та розвідувального забезпечення операцій свідчить про те, що не зважаючи на вдосконалення моделей та форм організації інформаційного протиборства, підходи до планування всіх заходів інформаційного впливу, зокрема в межах публічної дипломатії, запозичено з практики проведення ІпсО Збройними силами США. Проаналізуємо досвід стратегічного союзника України у війні з рф детальніше.

Підходи до проведення ІпсО викладено в польовому статуті сухопутних військ ЗС США FM 3-05.301 “Психологічні операції. Тактика, техніка та процедури психологічних операцій” [10]. Дослідники правової бази сектору безпеки США вказують на те, що термін психологічні операції або PsyOps було змінено на операції з інформаційного забезпечення дій військ ще 2010 року [11]. Проте підхід до планування й реалізації таких операцій залишився той самий, тому що в його основу завжди було покладено принципи проєктного менеджменту, а не якісь утаємничені методи психологічного тиску.

Цей підхід складається з семи фаз, а саме: планування; аналізу цільової аудиторії; розроблення заходів; розроблення й оформлення продукції;

затвердження; видання, доставки та розповсюдження; оцінювання результатів. Фаза планування передбачає визначення цілей ІО (ІПсО), потенційних цільових аудиторій, критеріїв оцінювання діяльності, створення центру (штабу операції), відповідального за виконання мети спецоперації. Під час аналізу цільової аудиторії визначають конкретні об'єкти впливу та найефективніші способи впливу на їх поведінку. Наступна фаза полягає в розробленні серій заходів (акцій), спрямованих на зміну поведінки ЦА. Фазу розроблення й оформлення продукції завершують виробництвом пакета матеріалів і засобів для однієї серії спецоперації, підготовкою тестувальних інструментів і первинним тестуванням прототипів продукції. Фаза затвердження має на меті погодження найбільш успішних варіантів сценаріїв інформаційних (психологічних) спецоперацій для подальшого їх застосування. Фаза видання, доставки та розповсюдження характеризується дистриб'юцією матеріалів до кінцевих виконавців. Видання матеріалів відбувається тоді, коли акції сплановано, скоординовано й підготовлено до виконання. Кінцеві виконавці мають визначені ЦА і відповідний графік розповсюдження матеріалів. Фаза оцінювання вважається найскладнішою, вона є частиною всієї операції і залежно від того, як змінюється поведінка ЦА, починається розроблення критеріїв ефективності під час планування. Успішність операції залежить від безперервності та своєчасності добування розвідувальної інформації про зміну поведінки ЦА. Передбачено кількісний та якісний аналіз індикаторів впливу, ураховано чинник випадкових подій і всіх інших суміжних даних [10].

Відзначимо, що у період 2009–2014 років у США було проведено реформу державних комунікацій із переходом на принципи стратегічних комунікацій. Паралельно впроваджували стратегічні комунікації в керівних структурах НАТО. Це не було інспіровано анексією Криму росією, хоча, звичайно, метою було посилення спроможностей у протидії новітнім гібридним загрозам. Мабуть, саме цю реформу комунікацій ідеологи

російської пропаганди приймають за ознаку розроблення у США якоїсь надзвичайної моделі ІПсО [25; 27].

На думку авторитетних у російському політикумі дослідників, після опублікування Міжнародним консорціумом журналістів – розслідувачів знаменитого “Панамського досьє” (Panama Papers, 2016 р.) – розслідування, яке призвело, зокрема, до викриття наявності офшорного капіталу в низки перших осіб рф [31], США перейшли до “принципово нової – ітераційної – схеми інформаційно-психологічного впливу”. Ця схема передбачає ланцюжки інформаційних вкидів, розділених періодами так званої тиші (експозиції). Ланцюжки об’єднуються у повторювані набори методів психологічного тиску, тобто ітераційні цикли або каскади. На основі порівняльного аналізу кількох журналістських розслідувань за справами, у яких у реальності саме спецслужби рф удавалися до терористичних актів, зокрема із отруєнням О. Навального, ідеологи російської інформаційної політики роблять такий парадоксальний висновок. Нібито у США виробництво інформаційно-психологічних операцій поставлено на конвеєрну основу, операції інформаційної війни перестали бути справою окремих елітних груп геніїв від розвідки. Їх поставлено на потік, а самі операції стали продуктом масового промислового виробництва за однією схемою [25, С. 82].

Отже, стає очевидним, що об’єктивний процес згуртованості медійного співтовариства у боротьбі із фейками російської пропаганди, розвиток медіаграмотності та успіхи стратегічних комунікацій на глобальному рівні російські ідеологи намагаються представити як новітню технологію психогенного впливу американських спецслужб. У дійсності все навпаки – універсалізація комунікативних практик поміж різними державними установами, гармонізація процесів зовнішньополітичних впливів у межах публічної дипломатії із завданнями військової ланки дала змогу західним країнам відійти від прерогативи поняття ІПсО. Перевагу надано традиційним

у цивільній практиці зв'язкам з громадськістю та інформаційним операціям з опорою на раціональний компонент.

Урядові інституції рф на офіційному рівні відкидають концепцію стратегічних комунікацій як систему воєнно-політичної пропаганди НАТО. Саме тому необхідно проаналізувати підходи російських спецслужб до проведення й організації інформаційних операцій, спрямованих на забезпечення зовнішньополітичних інтересів. Порівняльний аналіз дасть змогу виявити більш агресивні концептуальні підходи, ніж декларовані в офіційних російських документах.

На відміну від США росія свідомо протягом тривалого часу не ухвалювала концептуальних документів про використання технологій прихованого інформаційного впливу для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей. Лише 2017 року офіційно було визнано наявність у своїх збройних силах інформаційних військ [12]. У Воєнну доктрину було внесено вкрай агресивні правки щодо застосування ядерних сил росії, але про спеціальні інформаційні операції в ній не згадано [13]. У Концептуальних засадах інформаційної політики міністерства оборони рф свідомо не сформовано погляду на проведення інформаційних операцій із боку збройних сил [14]. Це також стосується документів з основ державної політики рф у галузі міжнародної інформаційної безпеки [15]. Проте визнання факту створення інформаційних військ у складі МО рф супроводжувалося численними емоційними закликами з боку експертів щодо переходу до наступальних превентивних операцій [30]. Сьогодні про склад військ психологічних операцій генштабу інформацію представлено у вікіпедії.

Військове керівництво рф про своє переосмислення форм і методів ведення війни почало говорити ще у 2013 році. У світі став відомим програмний виступ начальника генштабу ЗС рф В. Герасимова на тему "Цінність науки в передбаченні" [16]. У ньому було охарактеризовано тренди поточних воєнних конфліктів, що пізніше позначили як гібридна війна, а з

легкої руки професора М. Галеотті назвали доктриною Герасимова [17]. Уважається, що критикуючи США, він запропонував упровадження гібридних технологій у воєнну стратегію рф у відповідь на американські підходи, а також активізацію методів публічної дипломатії, які традиційно відносили до невоєнних методів впливу на міжнародній арені [18]. Цікаво, що генштабу рф довелося проводити цілу інформаційну кампанію спростувань поглядів західних політологів про те, що викладені позиції потрапили у таємні документи з реалізації воєнної стратегії рф [19]. Проте найкращим доказом справедливих побоювань західних учених стала анексія Криму.

У березні 2019 року В. Герасимов виступив із доповіддю “Вектори розвитку воєнної стратегії” на військово-науковій конференції в Академії військових наук рф. Виклад цієї промови через її виняткову значущість було оприлюднено в офіційному органі МО рф – газеті “Красная звезда” [20].

Цілком імовірно, що в подальшому позиції В. Герасимова було інтегровано в таємні концептуальні документи з інформаційних і психологічних операцій. У контексті перетворення методів публічної дипломатії в агресивні прийоми ведення війни варто виокремити деякі тези з програмних виступів В. Герасимова.

1. Війни вже не оголошуються, а розпочавшись – ідуть не за звичним сценарієм; самі правила війни дуже сильно змінилися, виросла роль невійськових способів досягнення цілей, які за своєю ефективністю значно перевищили силу зброї.

2. Акцент такої війни спрямовано на широке застосування політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших заходів, які реалізують разом із залученням супротивного потенціалу населення. Усе це доповнюють військовими діями прихованого характеру, зокрема реалізацією заходів інформаційного протиборства й спеціальними діями Сил спеціальних операцій.

3. Дистанційний безконтактний вплив на противника стає головним способом досягнення цілей бою та операції. Ураження його об'єктів здійснюють на всю глибину території, де знівельовано різницю між стратегічним, оперативним і тактичним рівнем, наступальними та оборонними діями.

4. Інформаційна протидія відкриває широкі асиметричні можливості щодо зниження бойового потенціалу противника.

Проводячи аналіз зазначених доповідей, слід зауважити, що питання дослідження, розвитку й подальшого планування спеціальних інформаційних операцій із 2013 року були пріоритетними завданнями генштабу рф. Зараз їх зі своїми перевагами та недоліками проводять на всій території України, вони частково впливають на окремі цільові аудиторії країн наших партнерів. Більше того, нові підходи та форми СІО інтегровано в напрями публічної дипломатії.

Якщо вплив доповідей В. Герасимова на методи реалізації інформаційних операцій ЗС рф досліджувався в Україні, то меншою мірою звертають увагу на обґрунтування моделей застосування публічної дипломатії у воєнних цілях, які пропонують вищому державному керівництву рф політологи – міжнародники з президентського пула путіна. Так, у 2017 році командою російських експертів-аналітиків було підготовлено дослідження з довгострокового прогнозування трансформації системи міжнародних відносин, яке мало складати теоретичну основу стратегічного планування зовнішньої і міжнародної політики рф [21]. Очолював проєкт Олексій Подберезкін – відомий у росії політолог, директор Центру воєнно-політичних проблем, професор МГІМО, член ради при президентові рф із розвитку інститутів громадянського суспільства та прав людини. У цьому проєкті, окрім тези про неминучість ядерного зіткнення росії із західною цивілізацією, цікавим є обґрунтування так званої концепції нової публічної дипломатії з одіозними висновками з ретроспективного аналізу трансформації м'якої сили в міжнародних відносинах. Автори

побудували теорію переростання м'якої сили у силу примушення з подальшим перетворенням у жорстку силу. Цю тенденцію подано як об'єктивне явище, що випливає з поточної практики зіткнення так званих локальних людських цивілізацій [21, С. 32]. Маніпулятивно спотворюючи теорії С. Хантінгтона та Дж. Ная, російські автори закликають воєнно-політичне керівництво рф уважати інструменти публічної дипломатії елементом жорсткої воєнно-політичної сили та відповідно їх розглядати у воєнній стратегії.

У прогнозних сценаріях російських ідеологів передбачено, що для реалізації комплексних підходів щодо відстоювання своїх національних інтересів росії доведеться реформувати систему забезпечення національної безпеки з метою включення до неї не тільки традиційних силових органів, але й громадських та бізнесових організацій, що нібито забезпечить синергетичний ефект і дасть змогу економити ресурси впливу. Яскравим прикладом такого комплексного впливу, на думку аналітиків, слугуватиме політика нової публічної дипломатії [21, С. 32–36].

Отже, наближені до вищого державного керівництва росії радники, які мали б за посадою розвивати інститути громадянського суспільства, насправді пропонують пряму мілітаризацію публічної дипломатії.

2023 року росія затвердила агресивну Концепцію зовнішньої політики рф [22], але окремої концепції публічної дипломатії або іншого документа, який би висвітлював допустимі методи інформаційного впливу на міжнародній арені, не ухвалювала. У розділі вказаного документа про міжнародну гуманітарну співпрацю оглядово названо механізми громадської дипломатії за участі конструктивно налаштованих до росії інститутів громадянського суспільства.

Хоча рф офіційно подає інформаційне протиборство тільки як реакцію на дії недружніх країн, проте численні дослідження російської пропаганди свідчать про наявність в росії алгоритмів планування та реалізації саме СІО та ІІсО. На відміну від США рф намагається приховати свої моделі

інформаційних впливів, тому реконструювати їх доводиться за опосередкованими джерелами.

Зокрема, характерний опис структури інформаційних операцій впливу, рекомендованих спецслужбам РФ, подано у праці російського професора Московського державного університету та за “сумісництвом” офіцера ФСБ, радника адміністрації Путіна з питань інформаційної безпеки та інформаційної політики А. Манойло. У більшості публікацій [23; 24; 27; 28] він визначив ІпсО США загрозою для РФ і запропонував дієвий варіант інформаційної операції протидії, що складається з таких етапів: приманка; провокація; викриття; щеплення [25]. У такому разі застосовують декілька прийомів, серед яких рефлексивне управління (провокацією примушують супротивника до негайних дій у відповідь); лов на приманку; публічне викриття тих, хто зреагував на приманку; щеплення, що дає змогу жертві змиритися з поразкою на умовах організатора впливу [25; 27; 29].

Напередодні війни РФ проти України А. Манойло, який є одним із розробників концептуальних засад російської інформаційної політики, запропонував модель інформаційної операції, яку має бути покладено в основу відповіді Росії на інформаційні впливи [27; 28]. Розглянемо її детальніше.

Перша фаза операції, яка має яскраву назву “Провокація”, починається з технології організації провокаційної приманки. Приманкою зазвичай виступає те, що може зачепити об’єкт (жертву ІпсО) та вивести її з рівноваги. Щойно жертва емоційно зреагувала на провокацію та почала шукати вихід із ситуації, її ловлять на помилках або неправді, що обов’язково трапиться. Якщо жертва демонструє агресію, заперечує факти, причетність до подій або виправдовується, її методично починають ловити на брехні, і єдиний вихід для неї може бути виключно на умовах організатора ІпсО. Мета першої фази – мобілізувати жертву атаки, сфокусувавши її увагу на загрозі й пошуку її джерела. На цьому етапі здійснюють кілька

інформаційних вкидів, досліджують об'єкт, визначають, на що саме він зреагує.

Друга фаза, яка називається “Приманка”, відбувається після того як жертва втрачає спокій і рівновагу. Передбачається, що вона гарячково починає шукати вихід із ситуації, тому саме в цей момент жертві пропонують так звану приманку, на яку вона з високою імовірністю поведеться й згодом потрапить на так званий гачок. Малоімовірно, що жертва побачить у приманці пастку, адже на той час вона має реагувати емоційно, бо з першими вкидами фокус переноситься з когнітивного оброблення на панічне емоційне реагування. Приманку наближають до жертви, яка в цей час шукає джерело небезпеки, звідки відбувся провокаційний вкид і наводять фокус уваги жертви на цю приманку. Для гарантії одночасно використовують кілька приманок і гачків, щоб жертва безумовно попалася на один з них.

Третя фаза під назвою “Розвінчування” характеризується тим, що жертва вже потрапила на гачок, тому перебуває під впливом організатора ІпсО. Її “підсікають” і під час спроби “зірватися з гачка” публічно, максимально травмуючи психіку, викривають, піймавши на брехні. Такий психологічний удар ламає волю до спротиву. Якщо метою ІпсО є тільки больовий ефект який травмує психіку, то на цьому таку спецоперацію завершують.

Після третьої фази можливі два варіанти дій. Перший – це коли жертва залишається психологічно нездатною до спротиву і на деякий час надломленою, тобто вона перебуває у межованому стані, під час якого її змушують прийняти умови організатора ІпсО. Другий – це коли жертва дотримується своїх зобов'язань навіть тоді, коли психологічно відновиться. Для цього проводять четверту фазу ІпсО.

Мета четвертої фази – усунути травмувальний фактор психологічної нездатності жертви змиритися з поразкою та новими реаліями існування. Для цього жертві знижують рівень стресу, який був надзвичайно високим у попередній фазі, м'яко повертаючи до “новоствореної реальності”. При

цьому зменшують ступінь відповідальності жертви заявами, що вона не винна, що її змусили тощо. Таке “щеплення” спричиняє посттравматичну дію – жертва залишається “на поводку”. Для зменшення внутрішнього конфлікту й подальшого існування в нових реаліях жертва має знайти компроміс із самою собою. Важливим компонентом у такому щепленні виступає постправда, яка дає змогу змиритися з ситуацією. Постправда на цей раз – це створення певного нарративу, що модифікує реальність: із погляду ІПсО маніпулятивний ресурс, що пригнічує спротив жертви. У неї виникає низка комплексів: виправдання своїх дій і вчинків, помилок; враження неминучості саме такого результату подій (це можна пояснити не чимось раціональним, а магічним, мовляв, так визначено), що інакше не могло бути й кожен на місці жертви робив би так само; сподівання на те, що в майбутньому все буде інакше. Усе це дає нагоду контролювати поведінку жертви тривалий час і запобігати спротиву, оскільки жертва вже має відчуття певного психологічного комфорту та вірить, що наступного разу все точно відбудеться за її планом [25].

Як бачимо, запропонована модель є науково обґрунтованою відповідно до законів психології, але застосування форм проактивного впливу з боку рф, зокрема у зовнішньополітичних комунікаціях, указує на її відверто агресивний характер.

На оперативно-тактичному рівні в опублікованих документах питання проведення підрозділами рф інформаційних впливів носять начебто не агресивний, а скоріше профілактичний характер. Під час організації оборони основну увагу зосереджено на захисті особового складу від можливих заходів інформаційно-психологічного впливу, попередження заходів деморалізації та дезорганізації своїх підрозділів. Проте залишається таємницею, які саме агресивні концепти з проаналізованих вище підходів російських теоретиків путінського пула стали основою інструктивних документів інформаційних військ зс рф.

Отже, у сучасному світі різноманітні прояви інформаційної боротьби можуть бути не менш небезпечними ніж конвенційні методи. Успішність такої боротьби може навіть ізолювати певну державу, що через глобалізацію неминуче призведе до її стратегічного занепаду. ІПсО – конкретний прояв такої інформаційної боротьби. У ЗС США від таких термінів, як ІПсО майже відмовилися, надаючи перевагу терміну операції з інформаційного забезпечення дій військ, спеціальні інформаційні операції, інформаційна операція.

В основу концептуального підходу США, а відповідно й країн НАТО, до планування й реалізації інформаційних операцій покладено принципи проєктного інформаційного менеджменту. Це дає змогу перетворити процес організації інформаційних операцій за будь-яким із складників стратегічних комунікацій на реалістично-прагматичний, зокрема базувати інформаційні операції у сфері публічної дипломатії на раціональних компонентах впливу, а не на руйнівних техніках психологічного тиску.

Декларативно відкидаючи американський концепт стратегічних комунікацій, урядові структури рф для організації інформаційного протистояння активно використовують усі канали комунікацій на міжнародній арені, зокрема канали публічної дипломатії, як альтернативу американським наративам. Але на практиці ідеологи “руського міра” застосовують технології психологічного тиску на противника, наприклад пропонують чотирифазну провокативну кампанію.

Особливістю інформаційних операцій рф під час війни проти України є перенесення агресивних методів ІПсО у сферу публічної дипломатії. Метою цього найчастіше є нанесення об’єкту впливу саме психологічної травми. Важливим елементом інформаційного тиску рф є створення так званої постправди, яка може замінювати для травмованої жертви реальність. Особливістю будь-яких інформаційних операцій із боку росії є техніка виведення об’єкту впливу на емоційну реакцію. Якщо цього не вдається зробити, операцію швидко згортають.

Зважаючи на провокативний характер інформаційних дій РФ на сучасній зовнішньополітичній арені, принципово підвищується роль розвідувальних органів у прогнозуванні інформаційних операцій у сфері публічної дипломатії. Це є аспектом розвідувального забезпечення стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України.

Аналіз чинних концептуальних зовнішньополітичних документів РФ свідчить про агресивний характер методів її публічної дипломатії порівняно з технологіями, декларованими у військових документах США. Ще більше це прослідковується у висновках теоретиків, на чиїх працях ґрунтуються такі концепції. Найбільш показовою є пропозиція мілітаризувати методи публічної дипломатії.

Вочевидь росія вже не вперше приписує противнику свої приховані бажання. Багато років російські політики звинувачували США в прагненні використовувати публічну дипломатію для активізації “п’ятої колони” із військовою стратегією ударів високоточною зброєю по особливо важливих об’єктах. Повномасштабне вторгнення в Україну показало, що в реальності це був саме російський сценарій удару проти нашої держави.

Перелік використаних джерел:

1. Воєнна політика, безпека та стратегічне планування. Інформаційна безпека держави у військовій сфері. Терміни та визначення. Військовий стандарт ВСТ 01.004.004–2014 (01). URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/katalogVSTmay2021.docx (дата звернення: 23.08.2023).

2. Левченко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування : монографія. Житомир : ПП “Євро-Волинь”, 2021. 172 с.

3. Воєнна політика, безпека та стратегічне планування. Система стратегічних комунікацій держави у воєнній сфері. Терміни та визначення. Військовий стандарт ВСТ 01.004.007–2017 (01). URL:

https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/katalogVSTmay2021.docx (дата звернення: 23.08.2023).

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року “Про Доктрину інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення: 23.08.2023).

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки” : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7> (дата звернення: 23.08.2023).

6. Юзова І. Аналіз організації та ведення інформаційно-психологічних операцій при веденні гібридної війни. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2020. № 2 (64). С. 40–44.

7. Ellis D. Narrative Statecraft: a primer for special operations. *Kingston Consortium on international security*. 12.01.2022. URL: <https://www.thekcis.org/publications/insights/insight-21> (дата звернення: 24.09.2023)

8. Kashperska D. Symbols of the full-scale Russian federation invasion of Ukraine: public relations tools of mythologization of the military aggression. *Political Science and Security Studies Journal*. 2022. № 3 (2). Р. 3–10.

9. NATO Strategic Communications Handbook. Ver.9.1.21. 31 March 2015. 88 p.

10. Чернега В., Войтко О., Рахімов В. Аналіз підготовки і ведення психологічних операцій за стандартами НАТО. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2017. № 3. С.170–176.

11. Черненко Т. Можливості впливу України на російський інформаційний простір. *Стратегічна панорама*. 2016. № 2. С. 95–103.

12. В России признали существование “войск информационных операций”. *BBC News Україна*. 22.02.2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39056514> (дата звернення: 24.09.2023).

13. Военная доктрина Российской Федерации. Утверждено Указом Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014г. № Пр – 2976. URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document/> (дата звернення 18.11.23).

14. Концептуальные взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве. Министерство обороны Российской Федерации. URL:

<https://ens.mil.ru/science/publications/more.htm?id=10845074@cmsArticle> (дата звернення: 27.11.2023)

15. Основы государственной политики РФ в области международной информационной безопасности. Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 12.04.2021. № 213. URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/> (дата звернення 18.11.23).

16. Герасимов В. Ценность науки в предвидении. URL: <https://web.archive.org/web/20211220001911/https://vpk-news.ru/articles/14632> (дата звернення: 21.11.2023).

17. Galeotti M. The “Gerasimov doctrine” and Russian Non-Linear War. In Moscow’s shadows. URL: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimovdoctrine-and-russian-non-linear-war/> (дата звернення 09.10.2023).

18. Горбулін В. “Гібридна війна” як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (33). С. 5–12.

19. Кофман М. Миф о доктрине Герасимова. *Россия в глобальной политике*. 05.02.2018. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/mif-o-doktrine-gerasimova/> (дата звернення: 11.11.2023).

20. Герасимов В. Векторы развития военной стратегии. *Красная Звезда*. 03.03.2019. URL: <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/> (дата звернення: 11.12.2023).

21. Подберезкин А. И. Харкевич М. В. Долгосрочное прогнозирование международных отношений как стратегическое планирование политики национальной безопасности. *Сравнительная политика*. 2017. № 3. С. 20–36.

22. Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации : Указ Президента Российской Федерации от 31.03.2023 № 229. URL: <http://kremlin.ru/> (дата звернення: 24.09.2023).

23. Манойло А. В. Психологические операции: модели и технологии управления конфликтами. *Политэкс (Политическая экспертиза)*. 2008. № 3. С. 62–73.

24. Manoilo A. V. Psychological Warfare Management. *Internet-Education-Science-2004 : Proceedings of The Forth International Scientific and Methodic Conference*. VSTU, 2004. P. 375–378.

25. Манойло А. В. Эволюция информационных операций. *Вестник Московского государственного областного Университета (электронный журнал)*. 2021. № 4. С. 80–102.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-informatsionnyh-operatsiy/viewer> (дата звернения: 29.09.2023).

26. Карпович О. Г. Практика проведения США операций информационной войны в сфере внешней политики. *Национальная безопасность/nota bene*. 2017. № 1. С. 112–126.

27. Манойло А. В. Информационные войны и психологические операции. Руководство к действию. Москва : Горячая линия-Телеком, 2018. 480 с.

28. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва : Горячая линия-Телеком, 2020. 636 с.

29. Петренко А. И. К вопросу о нейтрализации замыслов психологических операций. *Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал)*. 2021. № 3. URL: <https://vestnik-mgou.ru/ru> (дата звернения: 20.11.2023).

30. Как Россия добивается своего. Философия войны. 22 февраля 2017. URL: <https://ria.ru/20170222/1488617708.html> (дата звернения: 20.11.2023).

31. Panama Papers. ICIJ website. URL: <https://www.icij.org/investigations/panama-papers> (дата звернения: 10.12.2023).

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (НА ПРИКЛАДІ США)

Перед Україною нині постали надскладні завдання, оскільки водночас із життєвою необхідністю захисту фундаментальних національних цінностей – незалежності, територіальної цілісності та суверенітету держави, свободи, прав людини й верховенства права, добробуту, миру і безпеки – усіма доступними, хоча й суттєво обмеженими засобами, держава має якомога швидше провести комплекс реформ у сфері національної безпеки. Оскільки ефективне функціонування сектору безпеки і оборони в умовах обмежених ресурсів держави та послідовна й конструктивна підтримка міжнародним співтовариством України для забезпечення її суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку та регіональної безпеки є запорукою відновлення миру в Україні.

Реформування системи забезпечення національної безпеки відбувається не так швидко, як хотілося б. Іноді перешкодами стають термінологічна невизначеність або застарілість відповідної правової бази в цій сфері. З огляду на це є необхідність визначити концептуальні підходи до такого реформування, розробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо встановлення основних термінів; комплексно переглянути законодавство України з питань забезпечення національної безпеки; оновити систему відносин між гілками влади, державними органами, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, громадськими організаціями та особами з питань забезпечення національної безпеки; удосконалити такі важливі процеси, як прогнозування й планування в системі забезпечення національної безпеки тощо.

Із закінченням Другої світової війни на перший план післявоєнного світоустрою вийшли національні інтереси колишніх країн – союзниць по антигітлерівській коаліції. Особливо не збігалися інтереси країн, які володіли найбільшими сферами впливу на період закінчення Другої світової війни, – це СРСР і США. Безумовно, що без спільних дій і чималих жертв цих двох наддержав того часу, перемога була б недосяжною метою. Однак дві країни, які зробили для переможного результату Другої світової війни величезний внесок, зіткнулися з необхідністю забезпечити для себе найбільш вигідне співвідношення сил не тільки в післявоєнній Європі, а й в усьому світі в цілому. Міжнародна обстановка після Другої світової війни створила сприятливі умови для конфронтації національних інтересів СРСР і США. Спроби утримати й розширити свою сферу впливу створили необхідність використання США нових інструментів зовнішньої політики. Економічна допомога країнам-союзникам, військовий і психологічний вплив стали трьома основними принципами доктрини Трумена, які мали збільшити політичний тиск на СРСР з боку США. Протягом 1940–1950 рр. градус напруги зростав все більше і більше. Кілька разів військові підрозділи СРСР і США було приведено в бойову готовність. Можна сказати, що претензії І. Сталіна на перегляд кордонів в Європі та Азії й режиму Чорноморських проток, зміна режиму управління колишніми італійськими колоніями в Африці, а також промова У. Черчилля у Фултоні в березні 1946 року із закликом захистити всіма можливими засобами західний світ від «поширення впливу СРСР» стали поштовхом до початку Холодної війни: самого глобального протистояння двох наддержав – США та СРСР [1].

Зовнішньополітична обстановка між СРСР і США після приходу до влади Дж. Кеннеді і надалі загострювалася. Провал операції в затоці Свиней на Кубі та операції із повалення режиму Фіделя Кастро за допомогою кубинських емігрантів у 1961 році, будівництво Берлінської стіни в 1961 році, Карибська криза 1962 року, вступ США у війну в Лаосі та Південному В'єтнамі в 1965 році збільшували напруженість між двома

наддержавами. Водночас, в довгостроковій перспективі, цей період заклав основи для розвитку нових відносин в сфері міжнародної політики. Своїм головним завданням Дж. Кеннеді вважав розрядку напруженості між Заходом і Сходом. Так, виступаючи на зустрічі у Вашингтоні в червні 1963 року, він закликав до розриву «порочного й небезпечного кола» Холодної війни та навіть оголосив про майбутню нову зустріч для укладання угоди про заборону випробувань ядерної зброї. Період Кеннеді – Джонсона характеризується частою зміною характеру зовнішньої політики. Напруженість в глобальній конфронтації СРСР та США, що постійно зростала, досягла свого піку. Невдала висадка на Пляя-Хірон, численні замахы на Фіделя Кастро, гонка озброєнь, будівництво Берлінської стіни – всі ці події призвели до того, що багато дослідників називають апогеєм Холодної війни, – Карибською кризою. Під час Карибської кризи весь світ стояв на межі ядерного знищення. Цей період історії став першою реальною загрозою ядерної війни. Але завдяки політичній гнучкості керівників СРСР і США цю проблему вдалося вирішити через мирні переговори. Після цього напруженість почала спадати. В уряді США стали переважати концепції «мирного залучення» та «наведення мостів». Однак після вбивства Дж. Кеннеді ситуація знову змінилася. Жорсткі принципи доктрин Джонсона та Манна, початок бомбардувань Демократичної Республіки В'єтнам і використання сухопутної армії США призвели до того, що протистояння розгорілося з новою силою. Це спричинило різкий спад популярності Л. Джонсона, через що він не виставив свою кандидатуру на президентських виборах 1968 року.

Наступним Президентом США став Р. Ніксон, який мав вирішити виниклі зовнішньополітичні проблеми та «розрядити» напругу в Холодній війні, що постійно зростала. Перемога республіканців на чергових виборах над кандидатом від демократів Х. Хемфрі була приписана громадській незгоді з політичним курсом демократів. Р. Ніксон 20 січня 1969 року став 37-м Президентом США. Внутрішня політика перебувала в кризі, країна

відчувала серйозні соціальні невдоволення та хвилювання. Період президентства Р. Ніксона, Дж. Форда і Дж. Картера характеризується не одноманітністю, а частою зміною спрямованості вектора зовнішньої політики та її доктринальних основ. Гуамська доктрина, як і сама зовнішньополітична діяльність Р. Ніксона, була першою доктриною часів Холодної війни, яка давала змогу дійсно стабілізувати відносини із СРСР. Наступний Президент США, Дж. Форд, продовжив політику свого попередника.

Доктрина Форда або Тихоокеанська доктрина змістила основний вектор американської зовнішньої політики з Європи на Тихоокеанський регіон і Близький Схід, що дало змогу поліпшити відносини із СРСР та укласти ряд важливих міжнародних договорів. Позицію сили, яка була основою усіх минулих зовнішньополітичних доктрин, було замінено на політику розрядки і політичного торгу. Але таку розрядку міжнародної напруженості було припинено після приходу в Білий дім Дж. Картера. Доктрина Картера або теорія агресивного виклику перекреслила майже всі успіхи, досягнуті в ході переговорів та укладанні домовленостей із СРСР. Після приходу Картера протиборство перенеслося не тільки на політичну арену, але й навіть мало своє відображення в різних соціальних сферах, наприклад, у спорті. Катастрофа під час операції «Орлиний кіготь», невдачі на політичній арені та непопулярна внутрішня політика призвели до того, що американський народ відмовив Картеру в довірі, і на виборах 1980 року переміг кандидат від партії республіканців Р. Рейган. Доктрина національної безпеки адміністрації Р. Рейгана представляла собою цілісну систему поглядів на американську зовнішньополітичну та оборонну стратегію, яка ґрунтувалася на неоконсервативних принципах. Основні положення доктрини, уявлення про цілі, завдання й методи здійснення американської політики в сфері національної безпеки протягом усього восьмирічного терміну перебування при владі республіканської адміністрації Рейгана залишалися незмінними й базувалися на теорії миру через силу [6]. Закладені доктриною Рейгана фундаментальні підходи та принципи, розроблені з

огляду на традиційні геополітичні інтереси США, надовго пережили адміністрацію Рейгана й до сих пір істотно впливають на формування зовнішньополітичної та оборонної стратегії США.

У Сполучених Штатах Америки питання створення ефективної системи забезпечення національної безпеки опрацьовують упродовж тривалого часу не лише на теоретичному, але й на практичному рівні. По суті, США пройшли всі можливі етапи розвитку цієї системи, реалізували низку моделей, припустилися типових помилок та дійшли відповідних висновків. Під час упровадження системи забезпечення національної безпеки США було створено всі можливі прецеденти та приклади, на які у своїй практиці орієнтуються інші країни.

Категорія національна безпека у Сполучених Штатах отримала наукове обґрунтування після Другої світової війни. На першому етапі набуло поширення уявлення школи політичного реалізму, які базувалися на несумісності безпеки держави з колективною міжнародною безпекою та її залежності від власної сили держави. Водночас одна група вчених розглядала національну безпеку крізь призму національних інтересів, а представники іншої групи пов'язували її із системою базових цінностей суспільства. У подальшому почав превалювати підхід до цієї проблеми, за яким національну безпеку розглядали як частину державної політики, що має на меті створення внутрішніх і зовнішніх політичних умов, які сприяють збереженню і зміцненню життєво важливих національних інтересів (конституційного ладу, територіальної цілісності, непорушності кордонів тощо) від наявних чи потенційних противників. Американське стратегічне мислення у сфері забезпечення національної безпеки в післявоєнний період базувалося на доктрині стримування комунізму, яку було спрямовано на обмеження впливу (а в перспективі й на знищення) противника в особі СРСР та його союзників [2].

Зазначимо, що вперше безпекову стратегію було представлено адміністрацією Р. Ніксона, а 1986 року було ухвалено закон Голдуотера-

Нікольса, за яким Стратегія національної безпеки стала обов'язковим документом для кожної нової адміністрації президента США. США будують свої стратегії на основі концепції беззаперечного й тотального домінування (лідерства) із позиції сили, яка ґрунтується на принципах абсолютної переваги у воєнній, технологічній, економічній, інформаційній сферах. У комплексі сучасних інструментів безпекової політики США також важливу роль відіграють невійськові засоби (економічні, фінансові, науково-технологічні, інформаційні, культурні тощо), які умовно об'єднано поняттям м'який вплив, що суттєво розширює можливості країни виступати не тільки центром тяжіння для інших акторів міжнародних відносин, але й здійснювати на них ефективний несиловий тиск. Як зазначають експерти, феномен сили у міжнародному середовищі – це насамперед здатність впливати на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямі, здатність встановлювати різні форми залежності однієї держави від іншої (прямі, непрямі, опосередковані, за допомогою насильства, переконання, обіцянки вигод, позбавлення наявних переваг, створення умов), в яких залишається лише одна альтернатива, один спосіб розв'язання суперечок, виходу із ситуації, що склалася. У цьому разі очевидним стає той факт, що такого впливу може бути досягнуто різними способами, а не тільки за допомогою використання військового потенціалу, військового тиску, загрози або ведення війни. Саме досвід США щодо розроблення та реалізації стратегій національної безпеки та зовнішньої політики є найбільш показовим в цьому контексті. Найбільш гостро питання співвідношення застосування методів м'якого та жорсткого впливу в безпековій політиці постали за часів адміністрації Дж. Буша-молодшого через проєкт придушення «вісі зла», до якої увійшли переважно близькосхідні держави (Палестина, Сирія, Ліван, Йорданія, Єгипет, країни Аравійського півострова, Ірак, Іран). У межах проєкту пріоритетним напрямом було визначено нейтралізацію деспотичних й агресивних режимів, що загрожують миру та безпеці не тільки США, а й усього світу. В авторському вступі президента держави до Стратегії національної безпеки

США 2006 року із першого рядка зазначено, що Сполучені Штати є в стані війни: «Це стратегія воєнного часу, що зумовлена страшним викликом тероризму, який живиться від ідеології вбивства й ненависті, і який проявив себе повною мірою щодо народу Сполучених Штатів у подіях 11 вересня 2001 року» [3]. Продовжено стратегію констатацією безпрецедентних можливостей США щодо закладання основ майбутнього миру через поширення лібералізму й демократії, як чинників миротворення у міжнародних відносинах. Як зазначено у стратегії, задля реалізації цих можливостей треба обрати напрям упевненості й лідерства, відмовившись від ізоляціонізму, протекціонізму та пасивної оборони. Президент США визначає дві ключові мети політики національної безпеки США. Перша мета – це подолання тиранічних режимів і встановлення свободи, справедливості та поваги до людської гідності. З огляду на логіку документа автори стратегії виходять із презумпції, що демократичні уряди ефективно управляють територіями, не утискають своїх громадян і не атакують інші нації. «Свобода – найбільш надійна основа миру й міжнародної стабільності», – підкреслено в документі. Другою ключовою метою Сполучені Штати вважають лідерство у спільноті демократичних націй, яка стає дедалі більшою. Багато наявних глобальних проблем – поширення пандемічних захворювань, тероризм, природні катастрофи – потребують багатонаціональних зусиль для їхнього вирішення. Америка має і надалі головування у світі. Документ чітко визначає завдання зовнішньої політики США: підтримувати рух щодо захисту прав і гідності людини; зміцнювати коаліції для боротьби з тероризмом і працювати для запобігання атак на друзів і союзників; працювати з іншими для владнання регіональних конфліктів; не давати ворогам погрожувати нам, нашим друзям та союзникам зброєю масового знищення; розпочати нову еру глобального економічного зростання через вільні ринки й вільну торгівлю; поширити коло розвитку через формування відкритих суспільств і побудову інфраструктури демократії; розробити порядок денний для кооперування з іншими

основними центрами глобальної сили. Отже, стратегія національної безпеки виокремлює пріоритети державної політики в термінах політики та її інструментів, які застосовують для протидії принциповим загрозам національній безпеці США. Американська зовнішня політика, яку традиційно будували на поєднанні стратегій національної безпеки та глобальної демократизації, виявила нездатність сприяти реалізації амбіцій керівництва США за президентства Дж. Буша-молодшого, який, офіційно проголосивши в січні 2006 року концепцію трансформаційної дипломатії, не зміг домогтися перетворення авторитарних режимів на стабільні демократії [4].

Реалізація нової концепції «розумної сили» США знайшла втілення у Стратегії національної безпеки, яку було оприлюднено в травні 2010 року, і в якій визначено принципи обстоювання геополітичних інтересів Сполучених Штатів у сучасному світі [5]. Суть нової консенсусної американської стратегії (розробники Дж. Най і Р. Армітідж) полягає у поєднанні жорсткої (воєнної) і м'якої (культурної) сили у спільну ефективну стратегію діяльності США на міжнародній арені задля повернення Америці статусу інтелектуального лідера та підтримання іміджу й репутації США на засадах ідеї глобального добробуту. Водночас документ відзначається декларативним характером, містить дипломатичні формулювання, не розкриває багатьох аспектів реальної політики. Проте Стратегія національної безпеки 2010 року разом із такими доктринальними документами, як Чотирирічний огляд військової політики, Огляд ядерної політики, Огляд підходу до протиракетної оборони, Стратегія у сфері кібербезпеки подає достатньо розгорнуте уявлення про політичні пріоритети американського керівництва. Традиційно американський підхід до проблеми національної безпеки було обмежено міжнародними аспектами, оскільки вважалося, що питання внутрішньої політики й економічного розвитку не належать до сфери національної безпеки США, проте адміністрація Б. Обама відійшла від такого жорсткого розмежування й розширила поняття національної безпеки. Б. Обама підтримує ідею служіння історичній місії США – гарантуванню

глобальної безпеки, але на відміну від попередників із Білого дому Національна стратегія безпеки Б. Обама визнає цінність партнерства, надає більшого значення громадянському виміру на противагу військовому й підкреслює значення діалогу та необхідності зміцнення міжнародних інституцій. Тож, у документі, що складається з 52 сторінок, як вважають політичні аналітики, є спроба примирити ідеалізм кампанії Б. Обама з реальністю його конфронтації з неспокійним і небезпечним світом. У ньому описано Америку, що «загартована війною» і «дисциплінована спустошливою економічною кризою». Там дійшли висновку, що США не можуть нести тягар тривалих війн в Іраку й Афганістані, виконуючи водночас й інші зобов'язання. Критики дорікали Б. Обамі в прагненні вибачатися за невдачі Америки й за готовність відмовитися від ролі єдиної супердержави. Але для команди Б. Обама це документ, який бачить світ таким, яким він є, і знаменує кінець епохи ілюзій, коли Вашингтон вбачав переваги застосування жорсткої сили у досягненні результатів. Стратегія національної безпеки містить низку важливих новацій тактичного й стратегічного характеру: зокрема, уперше в стратегії запропоновано інтегрувати основні інструменти американської потужності – дипломатію, військову силу, економічні інструменти, розвідку; сили забезпечення внутрішньої безпеки. Окрім того, проаналізувавши документ, можна виділити й чотири стратегічні аспекти: безпеку; економічне процвітання; просування універсальних цінностей; зміцнення світопорядку за умови американського лідерства у вирішенні важливих міжнародних проблем. Стратегія мала всеосяжний характер і була спробою інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки з огляду на те, що найгостріша системна криза спричиняє перевантаження сил Америки у спробі консолідувати однополярний світ, оскільки жодна країна не в змозі повністю забезпечувати міжнародну відповідальність. Проблема внутрішньої безпеки в документі стосується відновлення американської економіки (уперше до сфери національної безпеки віднесено завдання збільшити американський

експорт у 2 рази до 2014 року й частку капіталів у ВВП), здатності її до інновацій як основи американської потужності й конкурентоспроможності, вирішення проблеми дефіциту державного бюджету. Особливий наголос зроблено на проблемах розвитку освіти, охорони здоров'я, науки і техніки. Також ідеться про підвищення інтелектуального потенціалу США за допомогою повної освіти всього американського населення і збільшення до 2020 року відсотка осіб із вищою освітою. З огляду на інтелектуальний складник м'якої сили у Стратегії національної безпеки розглянуто науково-технологічні досягнення як інструмент забезпечення пріоритетів безпеки США, зокрема метою було захистити американські війська від асиметричних інформаційних атак; забезпечити виконання угод про контроль над новітніми озброєннями та їх нерозповсюдженням; запобігти терористичним нападам на території США; попередити й зупинити розповсюдження епідемій; захистити інформаційну інфраструктуру, засоби транспорту і зв'язку. У документі наголошено й на провідній ролі військового чинника, тобто жорсткої сили, у стратегії безпеки, оскільки США мають намір зберігати військове лідерство та здатність до протидії загрозам будь-якого потенційного супротивника. Так, у стратегії не знято повністю тезу про право Вашингтона на жорстку силу, тобто односторонні військово-силові дії за вибором США: «Коли використано всі інші методи, застосування сили іноді стає необхідним. До ведення війни ми ретельно зважимо вартість і ризики дії і бездіяльності... Ми будемо прагнути до широкої міжнародної підтримки, зокрема таких інститутів, як НАТО і Рада Безпеки ООН. США зберігають право на односторонні дії, якщо необхідно захистити нашу країну й наші інтереси, але ми будемо прагнути дотримуватися норм, що регулюють застосування сили» [10]. Документ подає бачення адміністрації Б. Обама щодо ролі США у поліцентричній системі міжнародних відносин. Також проголошено про пріоритет колективних дій світової спільноти в межах міжнародного права, підкреслено необхідність зміцнення міжнародних інститутів, задекларовано визнання прав та обов'язків усіх держав щодо прогресивного розвитку

людства, акцентовано необхідність взаємодії з американськими союзниками – країнами НАТО, зокрема з Великою Британією, Францією, Німеччиною, а також з Японією, Південною Кореєю, Австралією тощо. Особливу увагу в стратегії Б. Обама звернуто на те, що у світі зростає кількість нових центрів впливу, з якими США необхідно взаємодіяти. Серед таких центрів розглядають Китай, Індію, Росію, а також і регіональні центри впливу – Бразилію, Індонезію, Південну Африку, Саудівську Аравію, Нігерію, Кенію. Стратегія відзначає дифузію економічної потужності в світі, що передбачає вирішення глобальних фінансово-економічних проблем за допомогою не тільки Великої вісімки (сім західних країн і Росія), а й Великої двадцятки, куди входять майже всі нові центри впливу. Це означає, що Вашингтон переходить від стратегії єдиної наддержави в однополярному світі до стратегії забезпечення лідерства США в поліцентричній системі міжнародних відносин. Згаданий документ здатний викликати критику щодо зміни курсу американської зовнішньої політики останнього часу, готовності відмовитися від ролі єдиної супердержави, але для команди Б. Обама це документ, який знаменує відмову від доктрини стримування на користь доктрини розумної сили. Водночас, нова стратегія приділяє увагу тим аспектам безпеки держави, яким у попередніх стратегіях не було приділено суттєвого значення. У Стратегії національної безпеки 2010 року проблему захисту кібермереж згадано водночас із проблемою захисту США від біологічних атак, а ступінь проникнення кібермереж у життя американського суспільства визначено як залежність від них, оскільки космос та кіберпростір мають силу впливати на повсякденне життя та військові операції. Окрім того, кібератаки віднесено до однієї з ключових проблем у внутрішній безпеці США: «Усередині країни США будуть прагнути стратегії, спроможної протидіяти всьому спектру загроз і небезпек для нашого суспільства. Це загрози та небезпеки, що включають в себе тероризм, стихійні лиха, масштабні кібератаки й пандемії». Загалом роз'ясненню позиції адміністрації Б. Обама щодо безпеки кіберпростору в новій стратегії надано окремий

параграф «Безпека кіберпростору». У ньому зазначено, що загроза у сфері кіберпростору є однією з найбільших загроз національній, суспільній та економічній безпеці, з якими зіткнулися США: «Високий рівень нашої технологічності, що дає змогу нам існувати та створювати, водночас надає додаткові можливості для тих, хто хоче підірвати наші можливості або знищити їх». Ця ж технологічність дає Збройним силам США значну перевагу, однак не убезпечує несекретні урядові мережі від постійного несанкціонованого втручання. Відповідно до аналізу в Стратегії національної безпеки традиційною є проблема захисту демократії і прав людини: по-перше, наголошено, що необхідно насамперед дотримуватися захисту прав людини у США; по-друге, уперше відзначено важливе значення економічних і соціальних прав і свобод, подолання бідності; по-третє, стверджено, що США не нав'язуватимуть свою модель демократії, а будуть спиратися на силу прикладу і вести діалог щодо прав людини навіть із недемократичними режимами. Отже, для адміністрації Б. Обама пріоритетною є стратегія розумної сили, яка охоплює дипломатію, національні цінності, науково-технологічні інновації та безпеку, що свідчить про політичне прагнення США підтримати міжнародний порядок, здатний вирішити глобальні проблеми. У лютому 2015 року в США було прийнято нову редакцію Стратегії національної безпеки [6]. У доповіді президента сформульовано підходи адміністрації Б. Обама щодо політичних, оборонних, економічних та інших аспектів забезпечення безпеки та добробуту Сполучених Штатів, адаптовані до наявних та потенційних загроз і викликів. Згідно з усталеною практикою положення оновленої стратегії сприятимуть відповідним змінам у міжнародному курсі Вашингтона, який спрямовано на найбільш ефективне просування американських інтересів за кордоном на регіональному та глобальному рівнях. Запропоновано широку програму взаємодії з навколишнім світом у його сучасному стані. У документі прагнення до зміни світового порядку за допомогою сили поступається усвідомленню глобальної ролі росії та виходу на світову арену таких держав, як Китай та Індія.

Зовнішню політику США планують адаптувати до нових еволюційних загроз, включаючи кібервійни, епідемічні захворювання, етнічні конфлікти тощо. Основною гарантією збереження впливу США у світі, як і раніше, розглядають міцні та боєздатні військові сили попри тези про необхідність використання комплексного підходу щодо забезпечення безпеки держави, який передбачає постійне сполучення політико-дипломатичних, військових, економічних, ідеологічних та інших інструментів впливу на оточення. У вступній частині документа стверджено, що всередині американської політичної еліти є консенсус щодо світового лідерства США. Саме тут визначено такі цілі лідерства та національні інтереси:

безпека Сполучених Штатів, їх громадян, а також американських союзників і партнерів;

міцна інноваційна та національна економіка, яка функціонує в межах відкритої міжнародної економічної системи та сприяє процвітанню держави;

повага до універсальних цінностей усередині держави та за кордоном;

заснований на першості закону світопорядок, забезпечений провідною роллю США та спрямований на підтримання безпеки, нарощування можливостей реагування на глобальні виклики через тісніше міжнародне співробітництво. Автори документа також вважають, що Сполучені Штати забезпечуватимуть своє лідерство, виступаючи прикладом для інших держав.

Там наголошено: «Міцність американських інститутів влади, наша прихильність до верховенства закону є наочними прикладами для всіх демократичних урядів. Якщо ми наполегливо відстоюємо свої цінності у себе вдома, то будемо здатними ефективніше просувати їх за кордоном. Дотримання міжнародних норм і стандартів дає змогу очікувати аналогічні дії з боку інших держав».

За каденції президента Д. Трампа зафіксована у Стратегії національної безпеки США 2018 року риторика стала більш різкою та радикальною на адресу Пекіна. Китай було названо стратегічним конкурентом, який використовує хижацьку економіку для залякування сусідів, воєнізуючи

акваторію Південно-Китайського моря. Китай, за положеннями документа, використовує військову модернізацію для того, щоб змусити сусідні країни змінити міжнародний порядок Індो-Тихоокеанського регіону на свою користь. Продовжуючи економічне та військове нарощування, утверджуючи владу за допомогою 59 загальнодержавної довгострокової стратегії, Китай намагається проводити програму військової модернізації, метою якої є усунення найближчим часом гегемонії Сполучених Штатів в Індо-Тихоокеанському регіоні для досягнення глобальної переваги в майбутньому. Найбільш далекосяжною ціллю цієї оборонної стратегії, за текстом документа, є встановлення прозорих і неагресивних військових відносин між Вашингтоном та Пекіном [7]. У Стратегії національної безпеки йдеться про те, що довгострокові стратегічні змагання з Китаєм та Росією є головними пріоритетами для Державного департаменту. Отже, зростання могутності Китаю визнано як основну загрозу безпеки та процвітання США сьогодні.

Адміністрація США 12 жовтня 2022 року представила нову Стратегію національної безпеки США. У документі акцентовано увагу на двох фундаментальних стратегічних викликах: на конкуренції між великими державами за формування майбутнього міжнародного порядку та на транснаціональних спільних загрозах, зокрема зміні клімату, загрозі продовольчій безпеці та інфекційних захворювань, тероризмі, дефіциті енергії, інфляції тощо [8].

Документ підтверджує основний постулат попередньої Національної оборонної стратегії від січня 2018 року, де наголошено, що визначальним чинником впливу на політику національної безпеки буде стратегічне міждержавне протистояння, а не міжнародний тероризм. Відповідно до стратегії визначальною рисою безпекового середовища є радикальна глобальна зміна балансу воєнних спроможностей, яку підсилюють поява нових технологій, транскордонні виклики, нові ворожі доктрини застосування збройних сил і тактики тиску/примусу до порогу прямої воєнної ескалації. У сукупності зазначені чинники можуть ускладнити для

США проєктування сили в провідних регіонах світу й уможливити швидкі ворожі інтервенції.

Головними новаціями стратегії можна вважати концепції інтегрованого стримування і протиборства в умовах миру. Саме в межах цих концепцій США планують забезпечити реалізацію зазначених пріоритетів і цілей. Також важливе місце у втіленні пріоритетів стратегії посідає взаємодія із союзниками та партнерами. В основу концепції інтегрованого стримування покладено спроможність Збройних сил США діяти в усіх сферах протиборства разом із потенціалом союзників та інших урядових відомств США. Інтегроване стримування передбачає комбінування різних видів стримування з метою переконати іншу сторону відмовитися від агресивних намірів. Ідеться про стримування через заборону, стримування за допомогою стійкості та стримування завдяки можливостям завдання неприйняттого рівня втрат.

Вихідні положення нового стратегічного підходу такі:

стирання межі між внутрішньою та зовнішньою політикою США як проєкція американської сили та впливу в міжнародному вимірі;

альянси та партнерства США в усьому світі залишаються найважливішими стратегічними активами та незамінними елементами, які забезпечують міжнародний мир і стабільність. Потужна Організація Північноатлантичного договору, альянси в Індо-Тихоокеанському регіоні й традиційні безпекові партнерства не лише стримують агресію, а й забезпечують основу взаємовигідної співпраці;

КНР є найбільшим геополітичним викликом для США, тому важливо розуміти глобальний масштаб цього виклику попри те, що основні його небезпеки зосереджуватимуться в Індо-Тихоокеанському регіоні;

росія становить безпосередню та постійну загрозу регіональній безпеці та порядку в Європі, є джерелом нестабільності в усьому світі, проте вона не має можливостей КНР;

із поля зору не мають випадати менші за рівнем загрози автократичні держави, що також діють агресивно і дестабілізаційно, – Іран і КНДР. Наприклад, Іран втручається у внутрішні справи сусідніх держав, постачає ракети та безпілотники через проксі-акторів, а КНДР розвиває свої незаконні програми створення ядерної зброї та ракет, зокрема й за допомогою Ірану;

зادля збереження й розширення міжнародної співпраці передбачено дотримання двоколійного підходу: по-перше, співробітництво з усіма країнами, також і з-поміж геополітичних конкурентів, які готові до конструктивної співпраці; по-друге, поглиблення взаємодії з державами-однодумцями, зокрема тими, що входять до складу Ради з торгівлі та технологій США – ЄС (ТТС), QUAD (Австралія, Індія, Японія, США), AUKUS (Австралія, Велика Британія, США), I2-U2 (Індія, Ізраїль, ОАЕ, Сполучені Штати).

У стратегії зазначено, що КНР і рф дедалі зближуються, проте виклики з боку кожної із цих країн різняться. Пріоритетом США є утримання стійкої конкурентної переваги над Китаєм з одночасним стримуванням “усе ще глибоко небезпечної” росії [9].

Китай залишається єдиним конкурентом, який має намір змінити міжнародний порядок, адже економічна, дипломатична, військова й технологічна потужності цієї країни дедалі більше зростають.

Сферою конструктивної взаємодії з КНР і надалі є питання зміни клімату, пандемічних загроз, протидії незаконному наркотрафіку, глобальної продовольчої кризи, а також макроекономічні проблеми.

Протягом останнього десятиліття керівництво росії проводить імперіалістичну зовнішню політику, відкидаючи ключові елементи міжнародного порядку. Кульмінацією цієї політики стали повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 року, якому передувала агресія 2014 року, військове втручання в Сирії, багаторічні спроби дестабілізувати сусідні держави, відверті спроби підірвати внутрішні демократичні процеси в країнах Європи, Центральної Азії та інших регіонах світу.

США та їхні союзники підтримують Збройні Сили України та зміцнюють оборону в сусідніх з росією країнах НАТО, водночас запроваджуючи санкції проти Москви через вторгнення. За звірства в Україні рф буде притягнуто до відповідальності. Завдяки колективним зусиллям багатьох країн війна росії проти України перетворюється на стратегічний провал.

Сполучені Штати разом із союзниками запобігатимуть намаганням рф завдати ще більшої шкоди європейській безпеці, демократії та інституціям; стримуватимуть і за необхідності відповідатимуть на дії, що становлять загрозу інтересам США.

Розвиток сил оборони США визначено основою підтримання й посилення ефекту стримування. Пріоритетними напрямками розвитку сил оборони є підтримання інформаційної переваги завдяки інтеграції, захисту і відтворення системи обробки інформації та ухвалення рішень; посилення швидкості й точності виявлення й нанесення ураження; логістичне забезпечення й утримання угруповання військ в умовах активних ворожих контрзаходів; розроблення концепцій і спроможностей для вибіркового ураження систем озброєння. Передбачено також й оптимальне поєднання технологічних рішень і способів застосування, які ускладнюють для противника проектування сили. В екстрених випадках Міністерство оборони США може напряду надавати ефективні асиметричні спроможності для найбільш уразливих союзників/партнерів. Американські аналітики відзначили низку сильних і слабких сторін нової стратегії. До сильних сторін віднесено чітке визначення основного пріоритету (протистояння з КНР) і чіткішу розстановку пріоритетів, наголос на взаємодії із союзниками й партнерами як головній асиметричній перевазі. Слабкі сторони – певна абстрактність концепцій інтегрованого стримування та протиборства в умовах миру, відсутність хоча б базових підрахунків вартості реалізації відповідної стратегії, кількості сил і засобів для її реалізації. Негативний вплив на реалізацію стратегії може мати відтермінування її публікації через

перенесення на пізніший строк публікації Стратегії національної безпеки – фактично, в адміністрації Дж. Байдена залишається лише два роки на реалізацію Національної оборонної стратегії. Хоча в адміністрації стверджують, що проєкт бюджету Пентагону на 2023 р. урахував положення цього документа.

У новій стратегії на відміну від стратегії січня 2018 року рф характеризують як джерело реальної та гострої загрози, а не розглядають як загрозу № 1 на одному рівні з КНР. Хоча США й надалі будуть виконувати взяті на себе зобов'язання за п'ятою статтею Вашингтонського договору про створення НАТО, у довгостроковій перспективі вони налаштовані переважно робити ставку на розвиток потенціалу європейських союзників по НАТО, щоб унеможливити для рф проєктування сили та дати змогу союзникам максимально самостійно вести війну високої інтенсивності у разі потреби з точковою опорою на системи розвідки/цілевказівки, вогневого ураження і РЕБ США. Стратегія передбачає розвиток потенціалу стримування завдяки здатності найбільш уразливих безпосередніх сусідів рф завдавати росії неприйнятної рівня втрат. На практиці це корелює з намірами США щодо довгострокового розвитку потенціалу сил оборони України через посилення ударного компонента і ППО. Також важливими є положення щодо можливості прямої передачі партнерам США ефективних асиметричних систем ураження. Фактично, цю ідею вже було протестовано США в межах відбиття повномасштабної агресії рф проти України через надання ЗСУ таких систем, як ПКР Harpoon та РСЗВ HIMARS. Це відкриває можливість подальшого асиметричного посилення України у разі критичної потреби.

Отже, національна безпека будь-якої держави внаслідок своєї багатокомпонентності потребує спеціальної системи її забезпечення, основним призначенням якої є виконання певних дій, спрямованих насамперед на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів.

Вивчивши світовий досвід створення й реформування систем забезпечення національної безпеки, а також застосувавши на практиці найкращі зразки, що довели свою ефективність, можливо уникнути помилок у процесах, які відбуваються нині в Україні.

Досвід США є цікавим із погляду створення розгалуженої мережі елементів системи забезпечення національної безпеки та ключової ролі в цій системі Ради національної безпеки США, однак варто взяти до уваги, що вона може працювати лише в умовах президентської республіки як форми державного правління. Окремі елементи такої системи можна успішно застосувати в Україні з огляду на доцільність забезпечення централізації функції політичного керівництва сектором безпеки і оборони.

Відродження міжнародних альянсів, зокрема НАТО, на противагу ізоляціоністським настроям попередньої адміністрації, а також зміцнення партнерства в Індо-Тихоокеанському регіоні залишаються центральними у підходах США до конкуренції з Китаєм та вирішенні спільних транснаціональних загроз.

Сполучені Штати не допустять, щоб росія чи будь-яка інша держава змогла досягти своїх цілей погрозами застосування ядерної зброї. Очікується, що положення про нові принципи ядерного стримування буде внесено до Стратегії національної оборони США.

Перелік використаних джерел:

1. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
2. Глобальна та національна безпека : підручник / Абрамов В. І. та ін.; за заг. ред. Ситника Г. П. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
3. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналітична доповідь / Резнікова О. О. та ін. Київ : НІСД, 2015. 58 с.
4. Житник О. М., Гриценко А. А. Концептуальні та методологічні засади формування державної політики національної безпеки. *Вчені записки*

ТНУ імені В. І. Вернадського. Державне управління. 2019. Том 30 (69), № 3. С. 67–73.

5. National Security Strategy – 2010. URL : https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (дата звернення : 02.04.2023).

6. National Security Strategy – 2015. URL : https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (дата звернення : 24.03.2023).

7. National Security Strategy – 2018. URL : <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (дата звернення: 29.03.2023).

8. National Security Strategy – 2022. URL : <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (дата звернення: 29.03.2023).

9. Гриценко А., Орлик В. Основні положення нової Стратегії національної безпеки США. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-novoyi-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky> (дата звернення : 07.05.2023).

ТРАНСФОРМАЦІЯ МАНІПУЛЯЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ПЛАТФОРМ

Глобальна мережа “Інтернет” уже давно стала невід’ємною частиною сучасного життя. Різноманітні платформи дають змогу спілкуватися один з одним, дізнаватися новини, знайомитися з новими людьми та ділитися своїми думками й ідеями. Масове залучення комп’ютерних технологій у повсякденне життя сучасного суспільства спонукає розглядати соціальні мережі як новітнє джерело надходження інформації, що поступово починає витісняти так звані класичні інформаційні інструменти (телебачення, радіо, газети тощо). Однак, окрім позитивних сторін, які несе у собі технологічний прогрес, є і зворотний бік медалі.

У сучасному світі будь-яке протистояння між державами характеризується інформаційним супроводженням, тобто інформація виступає як неконвенційний вид озброєння, який може бути застосовано як самостійно, так і в комплексі з проведенням традиційних бойових дій. У контексті збройної агресії росії проти України інформаційні заходи впливу йдуть разом із наявним арсеналом деструктивного впливу на нашу державу (політичний, економічний тиск, власне воєнні методи), при цьому соціальні мережі (СМ) мають велику вагу в поширенні контенту та виступають механізмом політичного маніпулювання [1]. Політична реклама, агітація є суцільним ефективним організмом, який формує порядок денний і регулює ідеологічно-ціннісні орієнтації населення. Фейкові новини поширюють у віртуальному просторі задля того, щоб маніпулювати почуттями аудиторії, підриваючи будь-який потенціал для колективних дій. Така інформація загрожує демократичному процесу, її спрямовують на результат, що суперечить волевиявленню народу [2]. Під час проведення інформаційних

операцій населення зазвичай виступає у ролі об'єкта маніпуляцій, на якого направлено велику кількість дезінформації та фейкових новин.

Серед основних індикаторів фейкових новин можна виокремити невідоме джерело; маніпулятивний заголовок новини; емоційне забарвлення тексту; відсутність посилання на першоджерело. Російські інформаційні кампанії, розроблені в межах певної операції впливу, включають у себе інформаційні загрози та наративи. Поширення неправдивої інформації та фейків характеризується активним залученням публічних осіб, автоматичним створенням фейкових акаунтів у соціальних мережах, створенням телеграм-каналів для поширення дезінформації.

Отже, інформаційну зброю можна розглядати як високоточну інформаційну технологію, що використовують в інтересах певної держави для досягнення своїх цілей. Її може бути представлено як вид маніпулювання із застосуванням інтернет-платформ і пропаганди [3]. Соціальні мережі виступають одним з інструментів сучасної війни в інформаційну епоху як джерело поширення пропаганди, наративів із використанням мережі автоматично створених облікових записів (акаунтів) для популяризації інформації [4]. Однією з форм інформаційної зброї є пропаганда та дезінформація, які можуть створювати віртуальну картину для зміни реальності, спотворювати систему людських цінностей, маніпулювати морально-психологічним життям населення противника. Наразі інформаційну зброю застосовують як ефективний засіб інформаційної політичної війни для досягнення цілей окремої нації з або без прямого військового вторгнення.

Порівнюючи функціонування соціальних мереж у період превалювання гібридних загроз і в умовах широкомасштабного вторгнення рф на територію України було виявлено певні тенденції їх розвитку, а саме:

удосконалення в більшості країн нормативно-правового обґрунтування для використання СМ;

політику цензурування контенту, яка найяскравіше проявляється в розробленні правових норм і технологій для блокування ресурсів;

утягування власників СМ в політичну боротьбу, унаслідок чого розвиток СМ став залежним від ступеню їх політичної заангажованості, наприклад, вплив Ілона Маска на редакційну політику застосунку “Х” (у минулому Twitter) [5];

можливість воєнно-політичних еліт країн, що конфліктують, регулювати політичну активність населення.

У контексті впливу на свідомість цільової аудиторії в інформаційному полі політичне маніпулювання розглядають як комплекс заходів, які передбачають спланований вплив на свідомість і поведінку людей із метою зміни в бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, думок, мотивів, настроїв, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв суспільної свідомості з використанням мережі “Інтернет” і пов’язаних із нею технологічних та інформаційних засобів.

Вплив інтернет-платформ на свідомість соціуму невпинно зростає, тому необхідно доповнювати наявні класифікації СМ таким параметром, як маніпулятивність. Ця класифікаційна ознака сприяє оптимальному вибору СМ у ході проведення операцій впливу для конкретного завдання. Залежно від конкретної ситуації пропонують ситуативно розрізняти СМ із високим та низьким маніпулятивним потенціалом. Слід зазначити, що маніпулятивний потенціал кожної СМ є динамічним і може змінюватися під впливом політики боротьби з дезінформацією, зміни політики власника мережі та інших трендів у функціонуванні СМ.

На основі співставлення технічних параметрів функціонування мультимедійних платформ та їх своєрідного медійного дискурсу можна виділити деякі параметри маніпуляційного потенціалу, якими володіє та чи інша соціальна мережа. Основними критеріальними показниками маніпулятивного потенціалу СМ слід вважати такі:

можливість блокування СМ наглядовими провладними органами;

політику СМ щодо блокування акаунта та його контенту (включно з параметрами цензурування контенту, особливостями політики верифікації контенту та його маркування);

забезпечення анонімності (можливість приховати свій номер, технологія автоматичного знищення повідомлень, приватні чати тощо);

соціометрію цільової аудиторії (тобто чим більш різноманітна аудиторія СМ, тим більший маніпулятивний потенціал);

можливість оцінювання статистичних даних, що є аутентичними показниками;

рівень інтерактивності та зручності інтерфейсу мережі, наявність зручних сервісів, що дають змогу користувачам ефективно відслідковувати та реалізовувати комунікаційні тренди.

Важливо те, що ці параметри пов'язані з технічними можливостями СМ та є вимірюваними. Проте саме їх наявністю чи браком обумовлено політичне маніпулювання.

Політичне маніпулювання в соціальних мережах має певні особливості, які можна розглядати з декількох ракурсів: із точки зору впливу на когнітивні параметри цільової аудиторії з боку маніпулятора (зокрема вищого державного керівництва країн, що конфліктують) та крізь призму особливого комунікативного дискурсу, який характеризує СМ. З огляду на політологію велику вагу має вивчення процесів інтеграції політичних комунікацій на різних ієрархічних рівнях входження в нову систему комунікативних каналів, якими і стали СМ. Отже, особливістю політичного маніпулювання у СМ є безпосередня залежність можливостей впливу на цільову аудиторію від спроможності політичних структур адаптуватися до вимог комунікативного каналу.

Слід зазначити, що політичний вплив у СМ має амбівалентний характер [6]: з одного боку, соціальна мережа надає можливості для ефективної комунікації, сприяє розвитку демократії, цивілізований взаємодії державної влади та суспільства, з іншого – продукує деструктивний вплив на

розвиток засад демократичного життя, здатний спровокувати радикалізацію суспільних настроїв і поглибити поляризацію суспільства. Дуальність політичного впливу у соціальних мережах має бути враховано під час оцінювання загроз національній безпеці України з огляду на те, що негативні з точки зору стійкості суспільства та його інформаційної безпеки явища та процеси несуть у собі величезний маніпулятивний потенціал. Деструктивна радикалізація суспільних настроїв, поляризація суспільства стали основними цілями в умовах війни.

На основі статистичного аналізу популярності соціальних мереж із лютого 2022 року зроблено висновок про те, що з початком широкомасштабної збройної агресії в рф розпочалося масове блокування іноземних онлайн-платформ [7]. Так, 14 березня 2022 року Роскомнагляд заблокував для російських користувачів доступ до соціальних мереж “Instagram” і “Facebook”. У подальшому планують заборонити доступ і до відеохостингу “Youtube”. Усі ці заходи здійснюють, щоб тримати громадян рф в інформаційному вакуумі та більш ефективно впливати на їх свідомість за допомогою фейкових новин.

Сьогодні найбільшим маніпуляційним потенціалом володіє застосунок “Telegram”. Серед його переваг можна виокремити те, що він підтримується практично всіма пристроями й операційними системами, тобто його використання поширюється на всі сучасні телекомунікаційні засоби: комп’ютери, планшети, смартфони. Важливою особливістю Telegram є змога здійснювати аудіо- та відеовиклики, відправляти текстові повідомлення, використовувати канали та чат-боти. Також завдяки своєму широкому функціоналу він користується надзвичайно великою популярністю не тільки серед звичайних користувачів, а й серед компаній, блогерів, публічних осіб. Підписавшись на популярний новинний канал, суб’єкт інформаційних операцій зможе шукати відповідних осіб, до яких за допомогою нав’язування заздалегідь визначених наративів можна донести певну ідею. Особливістю

Telegram є стійкість до блокування, що дає змогу безперешкодно розповсюджувати деструктивний контент, зокрема і дезінформацію.

Метою поширення дезінформації в інформаційному просторі є введення в оману конкретної людини або групи людей (навіть цілого народу); маніпулювання свідомістю; створення бажаної громадської думки.

Дезінформацію використовують задля спроби зруйнувати довіру, підірвати моральний дух, погіршити інформаційний простір, підірвати публічний дискурс і підвищити прихильність до уряду країни через поширення фейкових новин [8]. Однак здатність людини реагувати на дезінформацію залежить від критичного аналізу достовірності інформації. Розуміння важливих властивостей фейкових новин мінімізує руйнівний вплив пропаганди та дезінформації, тому для протидії дезінформації слід використовувати підхід, який адаптується до різних груп людей і цільової аудиторії. Для ефективної протидії дезінформації необхідно вживати заходи, які дадуть результат у коротко- та довгостроковій перспективі [9], а саме:

систематичний аналіз впливу дезінформації на громадян і рівень їхньої довіри до влади, включно з інструментами для відстеження контенту та новин у різних країнах, порівняння їх між собою. Такий аналіз дасть цілісне розуміння ефективного реагування на пропаганду. За допомогою детального аналізу медіасередовища можливо виявити кампанії з дезінформації та зрозуміти джерела інформування громадськості. Системний аналіз має включати у себе моніторинг соціальних мереж і визначення тенденцій та особистостей, популярних серед поляризованих соціальних груп, які можна залучити для створення довіри;

забезпечення якості ЗМІ через регулювання політичної реклами, виправлення медіапомилки та створення ефективних регуляторних інституцій;

нові агентства та нова співпраця. Практичним прикладом протидії пропаганді є створення в Україні Центру протидії дезінформації. Створення

відділу стратегічних комунікацій також є ефективним способом боротьби з дезінформацією;

виявлення дезінформації за допомогою розслідування пропаганди у співпраці з міжнародними організаціями (Global Witness, Transparency International) і руйнування міфів для аудиторії з критичним мисленням, сприйнятливої до аргументів, які засновано на достовірних фактах. Рекомендовано використовувати технології для автоматизації перевірки фактів, пошуку автоматизованих чат-ботів, навчання медіафахівців;

підвищення медіаграмотності населення, що передбачає навчання споживачів інформації виявляти фейкові новини. Наприклад, в Україні діють пілотні проєкти, зокрема IREX, які використовують нові методи для викриття дезінформації за межами академічного середовища [10].

Політичне маніпулювання ставить за мету сформувані прихильність чи навпаки – викликати антипатію електоральної бази до певних ідей, ідеологій, політиків і політичних партій. Завдяки маніпулюванню створюють певний світогляд та обходять процеси критичного мислення індивідів. Технологічний розвиток інформаційного середовища створив передумови для використання соціальних мереж як інструменту впливу на свідомість користувачів, що стало поштовхом для їх застосування під час значних політичних подій. До таких подій можна віднести референдум у Великій Британії щодо виходу зі складу ЄС (так званий Brexit) і вибори Президента США у 2016 році.

Згадуючи про президентські вибори в США 2016 року, варто звернути увагу на дослідження американських науковців Ф. Говарда, Б. Коллані, С. Бредшоу, Л. Нойдерта “Social Media, News and Political Information during the US Election: Was Polarizing Content Concentrated in Swing States?”, у якому розкрито роль соціальних інтернет-мереж, фейкових новин і дезінформації під час виборчого процесу в США [11]. Статистичні дані, наведені в статті, підтверджують надзвичайно важливе значення соціальних інтернет-мереж у сучасному житті, як невід’ємної частини виборчого процесу. Безперечною

перевагою соціальних мереж над іншими ЗМІ є швидкість поширення контенту в процесі підготовки до виборів: інформація, яка необхідна для реклами кандидата доноситься миттєво [12]. Аналізуючи процеси, що відбувалися під час президентських виборів у США та референдуму щодо виходу Великої Британії з Євросоюзу у 2016 році, можна відслідкувати певні аналогії в інформаційному полі обох країн. Насамперед це стосується створення в соціальних мережах великої кількості фейкових акаунтів, які репрезентують небайдужих громадян. За допомогою таких облікових записів у мережі “Інтернет” було поширено дискредитуючі повідомлення для того, щоб створити негативний дискурс навколо чинної влади в обох країнах. Водночас для привертання уваги до інформації, яку поширювали фейкові акаунти, створені сторінки зазвичай мали провокативне зображення профілю. Основними меседжами таких облікових записів були заклики вести ізоляційну політику, інформація расистського характеру, засудження міграційної політики, розпалювання ворожнечі між різними прошарками населення, дискредитація ідеї єдності західних держав і підриг засад демократичного розвитку суспільства. Притаманними ознаками фейкових акаунтів також можна вважати загострення уваги на внутрішньополітичних питаннях країн і заклики до ведення ізоляційної політики. Варто також виокремити сторінки соціальних мереж, які поширювали свої наративи під виглядом офіційних інформаційних новинних агентств. Із метою маніпулювання свідомістю виборців, такі “агентства” розповсюджували дезінформацію, посиляючися на неперевірені або взагалі неіснуючі джерела, проводили активні заходи дискредитуючого характеру стосовно чинної влади. Кінцевою метою суб’єкта впливу була дезорієнтація суспільства, дестабілізація політичного життя країн за допомогою поширення фальшивих новин, розпалювання ворожнечі між різними верствами суспільства, розповсюдження екстремістських ідей, та, урешті-решт, прийняття потрібної ідеологічної позиції об’єктом маніпулювання.

Застосована модель впливу (рис.1) призвела до доволі неочікуваних політичних результатів у зазначених країнах. Із цього випливає, що дієво впливати на свідомість людей можливо саме за допомогою цифрових інтернет-технологій. Сучасні технології впливу мають велику вагу у політичній діяльності та можуть переломити вже здавалося б визначений хід подій.

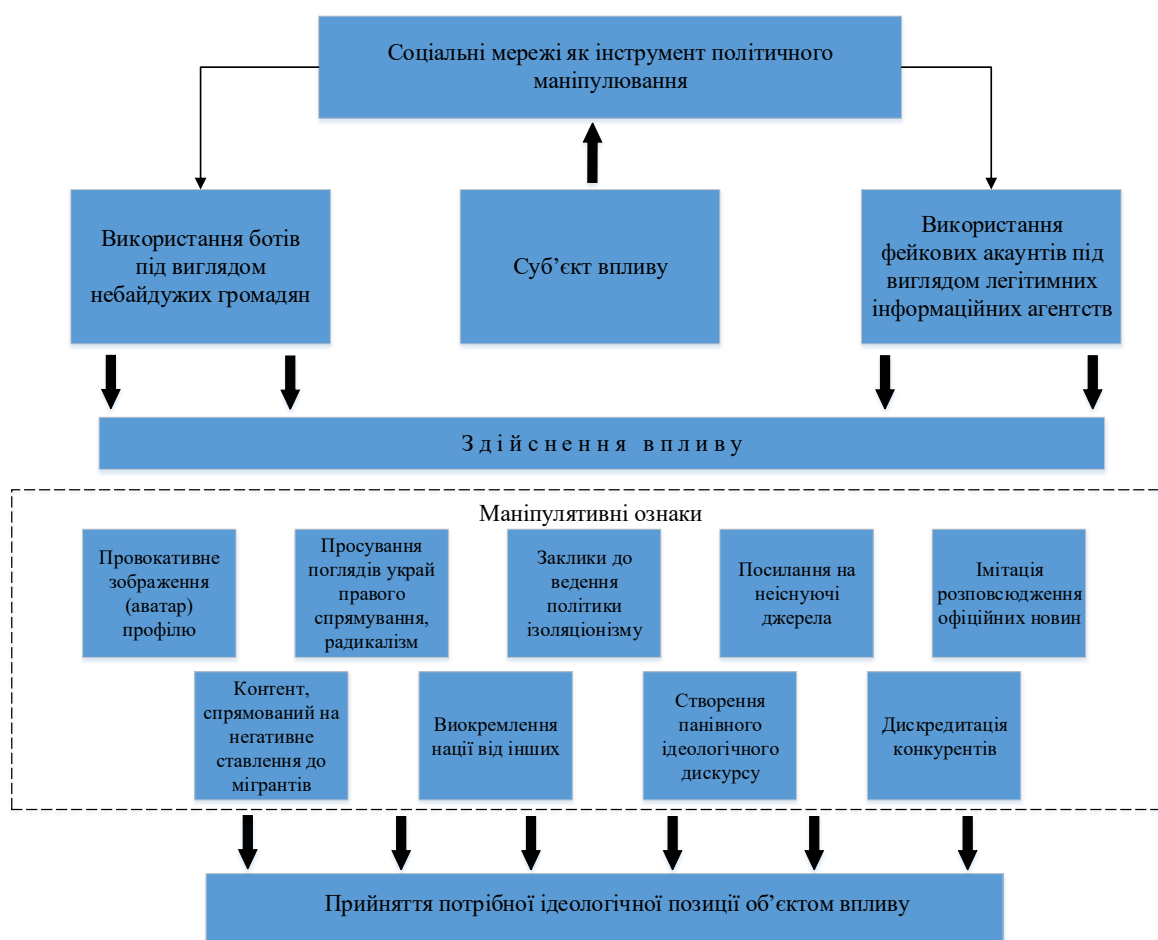

Рис.1. Модель політичного маніпулювання з використанням соціальних мереж на прикладі президентських виборів США і Brexit у Великобританії

Що стосується політичного маніпулювання з боку російської федерації, то слід зазначити, що вплив зосереджено одночасно на декількох об'єктах: населенні рф, населенні України та населенні країн Заходу (рис. 2). Для кожного з об'єктів впливу використовують звичні для нього СМ. Так, для поширення меседжів на населення росії зазвичай використовують платформи

вітчизняного виробництва (Ok.ru, VK.com). Ними поширюють наративи для створення негативного ставлення як до країн Заходу в цілому, так і конкретно до України. Створюючи ілюзію пригнічення російськомовного прошарку населення на території України, рф виправдовує перед електоратом необхідність проведення широкомасштабної збройної агресії, маскуючи її терміном спеціальна воєнна операція (СВО). Із метою виправдання великої втрати людських і матеріальних ресурсів, економічного занепаду, тривалих термінів проведення СВО в інформаційному середовищі постійно циркулюють повідомлення про те, що росії протистоїть не Україна, а блок НАТО. Загострення внутрішньополітичних проблем, насамперед економічного характеру, нівелюють необхідністю втілення у життя концепції “русского мира”, яка полягає в об’єднанні всього російськомовного населення.

Маніпулятивний вплив щодо населення України здійснюють в основному через застосунок “Telegram”, де створюють велику кількість каналів політичного спрямування регіонального й загальнодержавного масштабу. Основний мотив поширюваного контенту полягає в дискредитації вищого державного керівництва, розповсюдженні фейкової інформації про розквіт ультраправих сил та їх негативний вплив на російськомовне населення, необхідності проведення СВО із метою денацифікації “братнього народу”, поширенні дезінформації про ЗСУ для пригнічення морально-психологічного стану населення та позбавленні волі до супротиву збройним формуванням рф. Водночас необхідно виокремити методи, які використовує російська сторона для того, щоб залучити до прочитання маніпулятивної інформації численну цільову аудиторію, а саме:

створення патріотичних спільнот, через які публікують переважну більшість проукраїнського контенту. Проте, коли спільнота набирає великої популярності серед цільової аудиторії, у ній починають публікувати дезінформативні повідомлення, що призводить до значного суспільного резонансу;

створення пропагандистських зображень (мемів). Оскільки цільова аудиторія краще сприймає зображення, які не перевантажені текстовою частиною, багато інформації пропагандистського характеру розповсюджують через зображення та інфографіки;

використання повідомлень з окремих спільнот у соціальних мережах на телебаченні для підвищення довіри до опублікованих відомостей.

Що стосується впливу на населення країн Заходу, основним середовищем для здійснення маніпулювання обрано соціальні мережі “Facebook” та “Twitter”. Велика кількість створених фейкових акаунтів під виглядом небайдужих до політики громадян та інформаційних новинних агентств поширюють маніпулятивний контент, в якому наявні звинувачення української влади в геноциді свого народу і, як наслідок, необхідність російського вторгнення з метою захисту населення від так званих неонацистів. У дописах штучно створених російськими спецслужбами облікових записів є інформація, яка дискредитує політику чинної влади США та ЄС. Також там загострено увагу на внутрішніх проблемах американського та європейського суспільства (подорожчання цін на енергоносії, питання масової міграції тощо). Дії РФ в інформаційному середовищі країн Заходу спрямовано на порушення єдності держав демократичного устрою під час ухвалення політично важливих рішень.

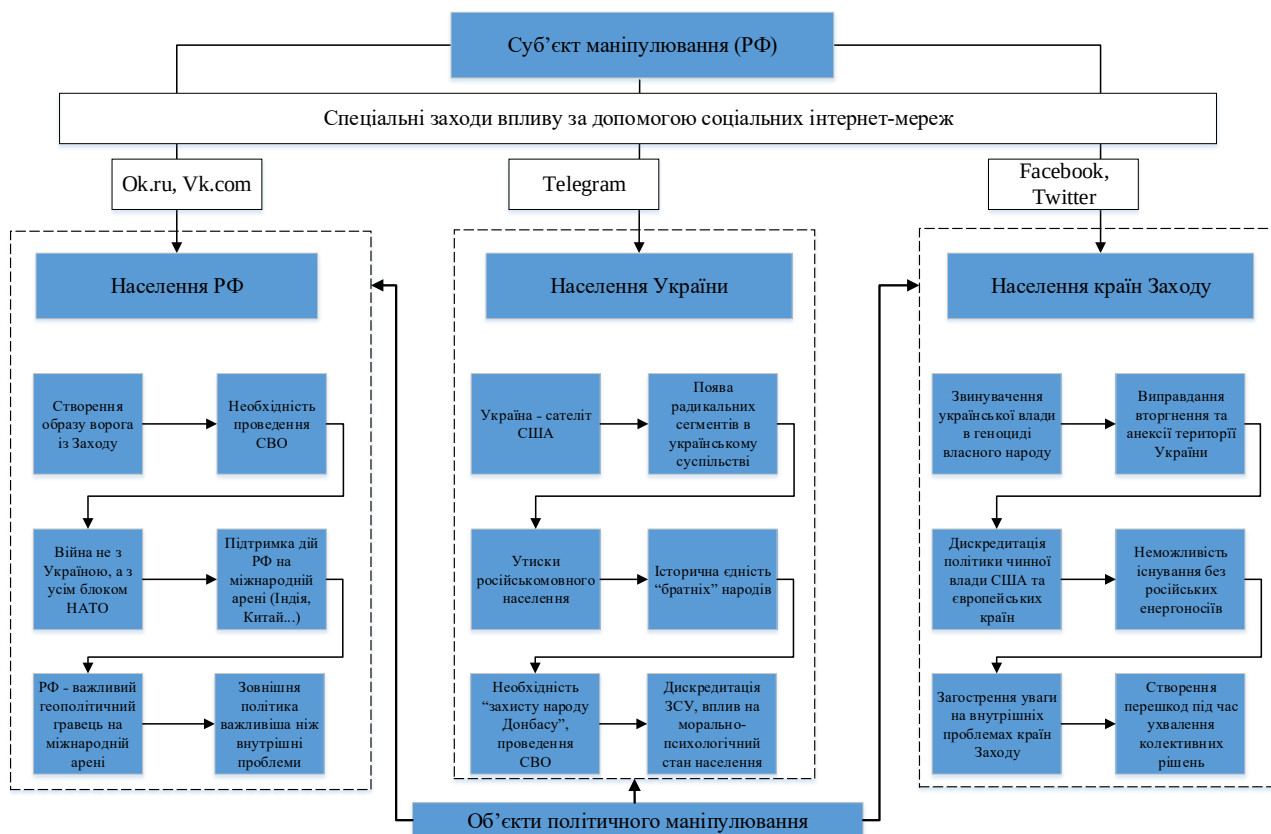

Рис.2. Модель політичного маніпулювання із використанням соціальних мереж на прикладі рф

Аналізуючи дії російських пропагандистів в інформаційному середовищі, можна дійти висновку, що основу політичного маніпулювання з боку рф складає перманентний процес циркулювання інформації. Пропагандисти висвітлюють одну й ту ж новину, використовуючи різні майданчики поширення інформації, щоб у споживачів не залишалося місця для альтернативного погляду на ситуацію. Процес маніпулювання в такому разі має декілька основних етапів. Розглянемо кожен із них.

1. Вибір новини, надання їй маніпулятивного заголовку для підвищення інтересу з боку аудиторії.
2. Видозмінення сюжету на свою користь, замовчування достовірних фактів, викривлення справжніх подій.
3. Засмічення інформаційного простору з метою блокування альтернативного висвітлення подій.

4. Замовчування посилання на першоджерело.

5. Інтегрування в новину певного наративу для здійснення когнітивного впливу на підсвідомість споживачів інформації.

Отже, для ефективного політичного маніпулювання необхідно враховувати певні чинники. Розглянемо їх більш детально.

1. Середовище здійснення впливу. Із розвитком технологічного прогресу відбувається трансформація соціокультурного базису, як наслідок, змінюються способи комунікації суб'єкта маніпулювання з об'єктом. Процес маніпулювання змінює свою форму донесення інформації суб'єктом впливу до споживача (рис. 3). Зважаючи на основну мету політичного маніпулювання (наприклад, перемогу на виборах), питання кількості залученої аудиторії є принципово важливим, тобто використання сучасних інструментів поширення інформації, зокрема соціальних мереж, є головним критерієм успішності дій суб'єкта впливу.

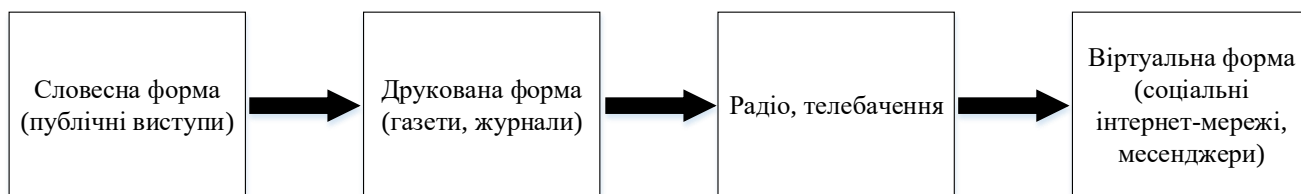

Рис.3 Способи комунікації в процесі політичного маніпулювання

2. Правильна форма подання. Інформація може подаватись у вигляді текстового повідомлення, фото, відеоматеріалу, при цьому не менш важливим є колір і стиль тексту, локація тощо.

3. Засоби та функції політичного маніпулювання. У ході маніпулювання суб'єкт впливу може використовувати такі прийоми, як звернення до емоцій об'єкта впливу, використання асоціацій, шаблонів, узагальнення, стереотипів тощо. Функціонально ці прийоми може бути застосовано під час інформування, агітації, привернення уваги до окремої проблеми, психологічного програмування тощо.

4. Прихованість впливу. У процесі здійснення політичного впливу виділяють прямі та непрямі методи. Однак таке формулювання є недоречним тому, що маніпулювання апріорі не може бути явним, адже об'єкт впливу не має відчувати тиску для ефективного нав'язування “правильної”, визначеної суб'єктом ідеї.

Окрім зазначених чинників, на успішність проведення політичного маніпулювання також впливає й політична система країни. Наприклад, якщо політична система певної країни є ліберальною, то форма примусу населення до певних дій є в будь-якому разі неприйнятною, а отже використання маніпулятивних технологій є логічним кроком під час здійснення впливу.

Метою політичного маніпулювання є програмування психологічного сприйняття об'єкта за допомогою спеціальних заходів впливу. Це здійснюють за допомогою певних словесних конструкцій прихованим способом. Суб'єкт маніпулювання не використовує текстові повідомлення у вигляді прямих відсилок, а робить це так, щоб на підсвідомому рівні об'єкта відбулася поведінкова та ціннісна трансформація, що матиме безпосередній вплив на поведінку та дії особи. Використовуючи популярні джерела розповсюдження інформації (ЗМІ, телебачення, публічні виступи, соціальні мережі), суб'єкт впливу може застосовувати різноманітні прийоми, які включають у себе навіювання, інформаційне блокування, використання стереотипів, навішування ярликів, підміну понять, інформаційне залякування тощо. У разі успішних маніпуляцій у жертви виникнуть ілюзорні, вигідні для суб'єкта уявлення. Для того, щоб заблокувати критичне мислення та оцінювальні судження (здійснити так зване зомбування), окрім прихованого характеру маніпуляції, в об'єкта впливу має бути довіра до джерела здійснення маніпулювання. Адже в разі підозри щодо щирості цілей суб'єкта одразу буде задіяно критичне мислення та персональний аналіз змісту отриманої інформації. Це, зі свого боку, ускладнить процес інтегрування потрібного наративу через психологічний бар'єр недовіри. Кінцевою метою маніпулятора є “правильна реакція” об'єкта впливу на проведені ним

спеціальні заходи впливу. У такому разі в об'єкта блокується критичне сприйняття інформації, формується хибна думка про суб'єкт впливу, активно сприймаються поширювані суб'єктом наративи. Узагальнену модель політичного маніпулювання зображено на рис. 4.

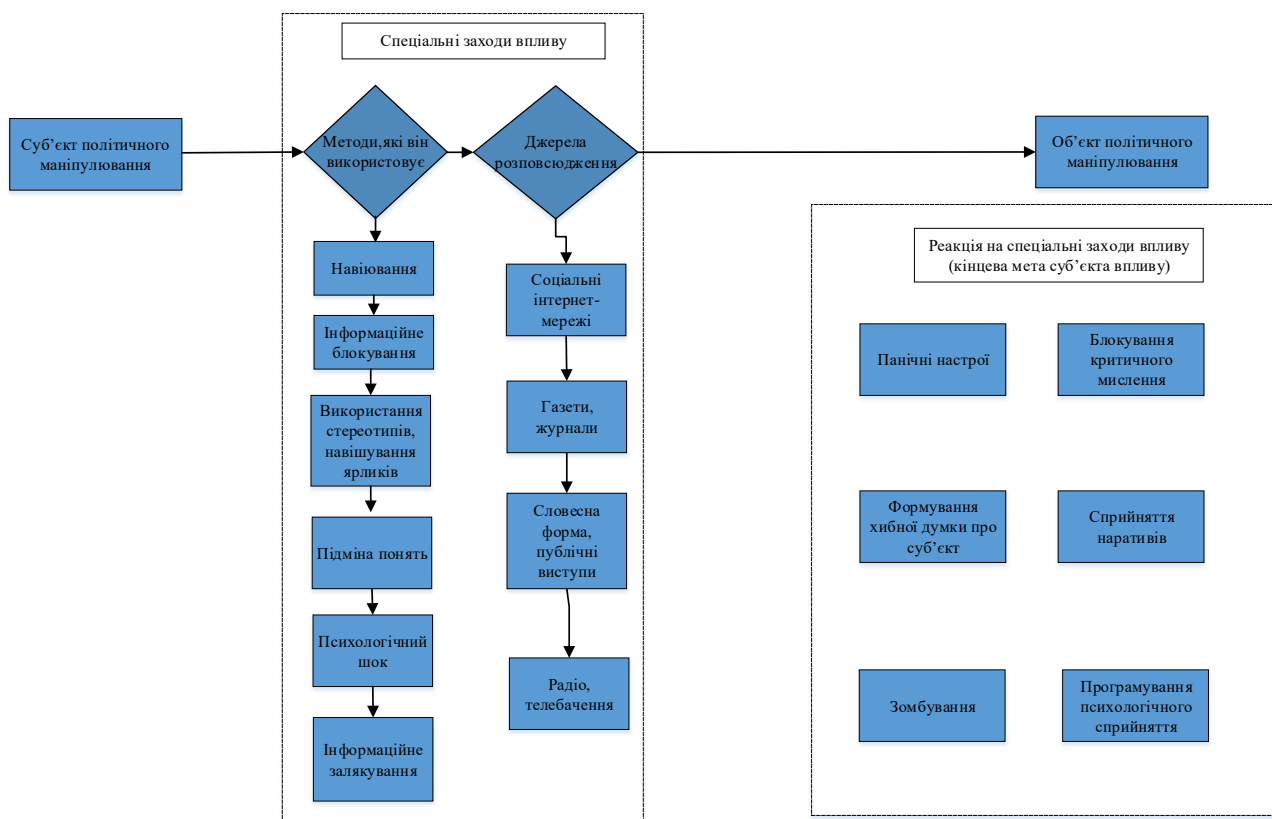

Рис.4. Узагальнена модель політичного маніпулювання

Отже, в умовах розвитку новітніх інформаційних технологій глобальна мережа «Інтернет» та соціальні мережі активно використовують як дієвий механізм здійснення політичного маніпулювання, який сприяє вирішенню необхідних завдань на політичній арені та відповідає національним інтересам держави. Визначення маніпуляційного потенціалу СМ розширює можливості ефективного планування інформаційних кампаній реалізації впливу на основі використання інтернет-платформ як інструменту політичного маніпулювання. Потрібно проводити відповідні заходи, які спрямовано на отримання конкурентних переваг над противником, а також ефективно

протистояти аналогічним заходам із боку противника. Це зумовлює необхідність проведення заходів впливу в інформаційному середовищі.

Визначення зв'язків між такими явищами, як еволюція технологічного складника соціальних мереж і правового регулювання їх діяльності, а також інституалізація СМ як форми політичної комунікації (зокрема на міжнародній арені), сприятиме розв'язанню наукової проблеми виявлення позитивних і негативних рольових функцій соціальних мереж у міжнародних комунікаціях, особливо у кризовий період (під час війни).

Із розвитком інтернет-платформ змінилися підходи до маніпулювання свідомістю. Мережа "Інтернет" надала маніпуляторам нові інструменти та можливості, які дуже полегшили й удосконалили їхню діяльність.

Однією із основних змін у процесі маніпулювання стало збільшення масштабу маніпуляції. Мережеве середовище дає змогу маніпуляторам поширювати інформацію на мільйони людей одночасно. Це значно збільшує потенційний вплив від маніпуляційних процесів. Не менш важливою зміною під час маніпулювання є збільшення його ефективності. За допомогою інтернет-платформ маніпулятори можуть таргетувати свою інформацію на конкретні цільові аудиторії. Завдяки цьому вони мають змогу точніше підбирати контент, який найбільше вплине на ту чи іншу групу людей.

Також змінилися методи маніпуляції. За допомогою інтернет-платформ маніпулятори використовують більш витончені методи впливу. Наприклад, вони можуть використовувати психологічні прийоми, такі, як асоціації, тригери, емоційне захоплення тощо.

Зміну підходів до маніпулювання свідомістю із розвитком інтернет-платформ можна охарактеризувати такими кроками :

широке поширення дезінформації. Інтернет-платформи дуже спростили створення та поширення фейкових новин, маніпулятивних статей та інших форм дезінформації. Це призвело до того, що дезінформація стала однією з найпоширеніших форм маніпуляції в сучасному світі;

використання штучного інтелекту (ШІ). Яскравим прикладом амбівалентності наукового прогресу є тенденція до застосування ШІ у багатьох сферах, у яких донедавна всі процеси виконувала виключно людина. З одного боку, за допомогою комп'ютерних технологій можливо аналізувати й обробляти великі обсяги інформації, усуваючи людський фактор (помилки через перевтому, необхідність перерви на прийом їжі, сон тощо). З іншого боку, можливість застосування ШІ в інформаційному просторі несе за собою певні ризики, що пов'язані, насамперед, із широкомасштабним вторгненням РФ на територію України, де окрім збройної агресії ворог активно застосовує інформаційний складник. ШІ почали активно використовувати для створення нових інструментів маніпуляції, таких, як боти, що можуть автоматично поширювати маніпулятивний контент. ШІ також використовують для аналізу поведінки користувачів, що дає змогу маніпуляторам більш точно підбирати контент для кожної людини. Особливо актуальним питанням є використання можливостей штучного інтелекту у ході проведення інформаційних операцій. Технологію "Deepfake", яка базується на принципі синтезу зображення людини чи аудіоряду її мовлення, застосовують для поєднання й накладення наявних зображень та відео на вихідні зображення або відеоролики. На сучасному етапі розвитку вищезгадана технологія досягнула такого рівня, що зацікавлені особи можуть створювати надзвичайно правдоподібний контент. В умовах недостатньої медіаграмотності цільової аудиторії такі маніпулятивні технології активно використовують протидіючими сторонами в ході гібридного протистояння. Залежно від того, хто виступає в ролі об'єкта та суб'єкта маніпулювання, створення якісних deepfake-проектів може нести за собою як ризики, пов'язані з нагнітанням панічних настроїв у суспільстві, так і відкривати можливості для отримання переваги в інформаційному полі супротивника;

вплив на соціальні мережі. Соціальні мережі є ідеальним середовищем для маніпуляції. За їх допомогою маніпулятори можуть створювати ілюзію спільноти та підтримки, що робить їхній вплив більш ефективним.

Такі зміни мають серйозні наслідки для суспільства. Вони роблять маніпулювання свідомістю більш масштабним, ефективним і складним для виявлення. Це потребує від людей розвитку критичного мислення та навичок медіаграмотності, щоб мати змогу захищатися від маніпуляцій.

Слід зауважити, що інформаційна вразливість у мережевому середовищі може і має використовуватися в інформаційних заходах впливу, які необхідно проводити в інтересах забезпечення національної безпеки нашої держави. Тобто актуальним питанням є дослідження можливостей відповідних державних органів у контексті політичного маніпулювання на основі наявних інтернет-технологій. Створення заходів протидії в глобальній інтернет-мережі є необхідною передумовою для успішного протистояння інформаційним операціям противника. Для ефективності цих заходів необхідно виконувати одночасно та безперервно такі дві функції:

виявляти ознаки політичного маніпулювання противника із застосуванням інтернет-платформ;

здійснювати безпосередній вплив на користувачів інтернет-середовища за допомогою проведення інформаційно-психологічних операцій.

У ході виконання першої функції потрібно з'ясувати, хто є суб'єктом політичного маніпулювання, де місце проведення (яку соціальну інтернет-мережу застосовують) та ким (чим) є об'єкт маніпуляцій (політичний діяч, партія, організація чи група людей тощо).

Друга функція полягає у використанні соціальних мереж в інформаційному середовищі для просування вигідних державі наративів, для донесення правдивої інформації до внутрішньої та зовнішньої аудиторій щодо подій, які відбуваються в Україні, для здійснення когнітивного впливу на користувачів (здебільшого росіян) із метою зміни їх пасивного ставлення

до політики рф і спонування до адекватного реагування на події, які відбуваються внаслідок ухвалених у Кремлі політичних рішень.

Перелік використаних джерел:

1. Соцмережі стали інструментом маніпулювання інформацією та ведення розвідки ворогом. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/28/soczmerzhi-staly-instrumentom-manipulyuvannya-...> (дата звернення: 22.11.2023).
2. Loveless M. Information and Democracy: Fake News as an Emotional Weapon. In *Democracy and Fake News*. Routledge, 2020. P. 64–76.
3. Thomas T. L. Information Weapons: Russia's Nonnuclear Strategic Weapons of Choice. The Cyber Defense Review. *Information Operations/Information Warfare*. 2020. Vol. 5, № 2. P. 125–144. URL: <https://www.jstor.org/stable/26923527?seq=1> (дата звернення: 19.11.2023).
4. Prier J. The command of the trend: Social media as a weapon in the information age. School of advanced air and space studies, Air university Maxwell AFB United States. 2017. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1039253.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
5. Kastrenakes J., Heath A. Elon Musk gives X employees one year to replace your bank. *The Verge*. URL: <https://www.theverge.com/2023/10/26/23934216/x-twitter-bank-elon-musk-2024> (дата звернення: 21.11.2023).
6. Кокарча Ю. А. Соціальні мережі як чинник політичного впливу в умовах розвитку демократичної політичної культури. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34505> (дата звернення: 18.11.2023).
7. Дослідницька компанія Mediascope. Офіційний сайт. URL: https://mediascope.net/upload/iblock/9fb/3nfdyfloew36u7oqs3fip8loz14yad4g/Telegram_Otchet_Mediascope.pdf (дата звернення: 13.11.2023).
8. Lucas E. & Pomerantsev P. Winning the Information War. Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe. Washington: the Center for European Policy Analysis. 2016. URL: <https://cepa.org/article/winning-the-information-war/> (дата звернення: 16.11.2023).
9. Ablazov I., Demenko O., Leonov O., Mokliak S., Khamula S. Information weapons within the interstate struggle in the XXI century. *Amazonia Investiga*. 2022. 11 (52). P. 269–277.

10. Стартував конкурсний відбір для вчителів у проєкті «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність».
URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/startuvav-konkursnij-vidbir-dlya-vchiteliv-u-proyekti-vivchaj-ta-rozriznyaj-info-medijna-gramotnist> (дата звернення: 21.11.2023).

11. Social Media, News and Political Information during the US Election: Was Polarizing Content Concentrated in Swing States? URL: https://www.researchgate.net/publication/323142063_Social_Media_News_and_Political_Information_during_the_US_Election_Was_Polarizing_Content_Concentrated_in_Swing_States (дата звернення: 10.11.2023).

12. Specifications of election campaigns in North America: comparative aspects. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3546/BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 17.11.2023).

Розділ III.
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

*Кармазіна М. С.,
доктор політичних наук, професор*

ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРЕЗИДЕНТ ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ В ЕПІЦЕНТРІ СТРАТЕГІЧНИХ ПОТЯСІНЬ

*Починаючи з певної точки,
повернення вже неможливе.*

Цієї точки треба досягти.

Франц Кафка (1883–1924),
німецький письменник.

Не ми почали цю війну.

Але нам цю війну закінчувати.

Володимир Зеленський,
Президент України,
травень, 2019 р.

Аналіз стратегічної культури української політичної еліти і зокрема українських президентів у період після 1991 року свідчить насамперед про те, що її своєрідною домінантою були сподівання на демократизацію міждержавних взаємин між Україною й росією як двома колишніми «совєцькими республіками». Підтвердженням цього стало з-поміж іншого укладання Будапештського меморандуму (грудень 1994 року), підписання Л. Кучмою та Б. Єльциним Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та російською федерацією (травень 1997 року), як і той факт, що на зламі XX–XXI століть особливістю президентських рефлексій щодо україно-російських взаємин стала настанова Кучми. Цю настанову було викладено на старті його другого президентського терміну в книжці «Про найголовніше» [1, С. 314], суть якої сконцентрувалася у словах «до росії – із любов'ю». У наступний час політична мімікрія Президента В. Ющенка з його пієтетом до «батька» Кучми [2] по-своєму засвідчила

прагнення рухатися проторованим попередником шляхом, не вдаючися до однозначних кардинальних змін у міждержавних відносинах.

Наслідком досить своєрідного засвоєння наративу любові до росії та зовнішньополітичної анемії [3, С. 52] на тлі ігнорування не лише поширюваних західних «політичних апокрифів», лейтмотивом яких було твердження «Україну – обдурять. Так чи інакше, але вчергове обдурять», а й застережень вітчизняних аналітиків стали зрадництво й пастки, витворені в наступний час особами на президентській посаді: харківські угоди (квітень 2010 року) В. Януковича та мінські домовленості (вересень 2014 року; лютий 2015 року) П. Порошенка. І, як наслідок, кожен із президентів знову й знову підводив Україну до чергової точки біфуркації (фактично низки/каскаду біфуркацій), які зумовили як Помаранчеву революцію, так і Революцію Гідності. Саме ці дві революції стали характерним віддзеркаленням пермакризи, в яку все глибше занурювалася країна.

У переддень повномасштабного російського вторгнення в Україну деякі з міжнародних експертів активно обговорювали досвід і уроки нейтральності європейських країн (від найстаріших «зразків» – понад 200-літніх – шведського та швейцарського – до «випадків» Австрії та Фінляндії як наслідку своєрідної втрати політичної суб'єктності після Другої світової війни), «припасовуючи» їх до майбутнього України. Інші, перебуваючи в «газовому екстазі» (від росії), цього майбутнього Українській державі просто не бажали (хіба що припускали її подальше існування у специфічних межах украї фальшивої формули Штайнмаєра). А розвідка США (із весни 2021 р.) майже в прямому ефірі транслювала/викривала секретні путінські плани і сценарії щодо повномасштабного військового вторгнення в Україну. Але попри те, що звіра було викрито, російська федерація не зупинялася й нарощувала військову присутність поблизу українських кордонів, готуючися до нападу, пограбування та загарбання.

Сканування стратегічних горизонтів (зокрема поведінки росії поблизу кордону з Україною) наприкінці січня 2022 року дало змогу західним

експертам заговорити про наближення «чорного лебедя» [4] як прикметної і виняткової події, що врешті-решт спричинить значимі наслідки.

З огляду на ситуацію 19 лютого 2022 року Президент України представив учасниками 58-ї Мюнхенської конференції з питань безпеки своє бачення тогочасної ситуації, що склалася в Європі та світі [5], й акцентував кілька особливостей геополітичного середовища довкола України. Розглянемо їх більш детальною

1. Президент наголосив на нещирості, а отже й підступності як одному з чинників, які формували специфіку міждержавних взаємин у переддень розв'язання путінською росією війни в Європі: «Україна хоче миру. Європа хоче миру. Світ каже, що не хоче воювати, а росія – що не хоче нападати. Хтось із нас бреше. Це ще не аксіома, але вже не гіпотеза».

2. Український глава держави прямо вказав на причинно-наслідкові зв'язки, що вплинули на зміну правил безпеки, також акцентував увагу на нових викликах перед світовою спільнотою: «Правила, про які світ домовився десятки років тому, більше не працюють. Не встигають за новими загрозами... Архітектура безпеки в Європі та світі майже зруйнована»;

3. Наголос було поставлено також на виключному становищі Української держави в Європі: «...Україна... вісім років стримує одну з найбільших армій світу. ...Ми готові шукати ключ до закінчення війни в усіх можливих форматах і майданчиках...».

А втім, середовищу, в якому доводилося комунікувати В. Зеленському, бракувало не лише щирості, довіри й безпеки: воно зазнало деформації під впливом тривалих у часі когнітивних воєн, що планомірно проводили (в Україні, Європі, світі) ідеологами та адептами рашизму. Рашизм став новітньою ідеологією та політичною тоталітарною практикою – соціальним рухом, що сформувався і розвинувся наприкінці 1990-х років – у перші десятиліття XXI століття в росії в умовах путінізму. Путінізм був специфічним новітнім варіантом фашистської політичної системи, у центрі якої культ особи Путіна, вождь, що вимагає особистої вірності. В основі

життєздатності рашизму – фінанси, що надходили передусім від торгівлі енергоносіями; тероризм і шантаж застосуванням ядерної зброї, голодом у масштабах континентів, підхльостуванням потужних міграційних потоків тощо; активність як членів та adeptів (О. Гаман-Голутвіної, Н. Матвієнко, В. Суркова, Т. Сергєйцева та інших) партії «Единая Россия», так і реакційного утворення під назвою російська православна церква, ієрархи якої благословили знищення України). Окрім того, інші політичні сили як у самій росії (на зразок партії, очолюваної свого часу В. Жириновським), так і поза її межами підживлювали/підживлюють рашизм. Серед них – члени політичних партій, що функціонували чи й надалі функціонують у політичній системі та громадянському суспільстві України, представники шоу-бізнесу та спорту, медійного середовища, інших сфер – від правоохоронців, адвокатів і суддів до священників УПЦ МП [7].

Переформатовуючи (глобальне, регіональне і, власне, національне) безпекове середовище під себе, під свої інтереси, рашизм набирав сили та отримував своєрідне заохочення, насамперед з Європи. Зокрема, від ФРН, яка, здається, забула про «історичну відповідальність за Україну» (як висловився Тімоті Снайдер 20 червня 2017 року в Бундестазі) і вдруге по-своєму «допомогла» обрати українців об'єктом для поневолення, визиску, знищення. Окрім того, джерела живлення рашизм знайшов і в Азії, налагодивши стратегічні комунікації з КНР, Іраном, Північною Кореєю тощо. Він перетворився, урешті-решт, на новітній гібридний варіант сталінізму, нацизму й фашизму в російській іпостасі, характерною особливістю якого стало антизахідництво, антидемократизм, антиамериканізм, антиєвропейськість, юдофобія та антиукраїнськість і, як вказано вище, використання тероризму та ядерного шантажу в зовнішній політиці. На це вказує багато чинників, а саме:

риторика Путіна, який лицемірно заявляв 24 лютого 2022 року про те, що «нам просто з вами не залишили жодної іншої змоги захистити росію, наших людей, окрім тієї, яку ми будемо змушені використати сьогодні» [8].

Вона виявилася суголосною гітлерівській (цинічний копіпаст Гітлера) під час його звернення до армії 1 вересня 1939 року: «Польська держава відмовилася від мирного врегулювання відносин, якого я бажав, і взялася до зброї... Щоб покінчити з цим божевільям, у мене немає іншого виходу, ніж відтепер зустріти силу силою» [9];

ксенофобія, запуск механізмів поділу світу на ми і вони, із чого й починається, за влучним твердженням філософа Джейсона Стенлі, сучасний фашизм [10], також дифамація, про що згодом свідчили, зокрема, заяви Лаврова [11] – про провокації «колективного Заходу» і про своєрідне завдання росії звільнити світ від Заходу; акцентування успішності росії, якій усі заздять [12] та її невразливості [13]; заміна знань вірою;

специфічна самоідентифікація представників російської армії – використання прізвиська Німець [14], порівняння своїх дій зі злочинами фашистів – «ми... як фашисти...» [15], «історія назве наші дії другим гітлеризмом і влаштує черговий Нюрнберг» [14];

копіювання практик нацистів, наприклад, створення у 2016 році за ініціативою тодішнього російського міністра оборони С. Шойгу «Юнармії» [16];

використання символіки, яка перегукується з нацистською: використання латинської літери Z, що нагадує про концтабір «Заксенхаузен», поруч з яким розміщувалася, як відомо, станція «Z», де здійснювали масові вбивства;

обстоювання своєрідного кута зору як на історичне минуле, так і на політичне майбутнє і, зокрема, на геополітичні процеси минулого й сьогодення. Альтернативне демократичному світобачення, уникнення правди віддзеркалилися не лише в мюнхенській промові Путіна в лютому 2007 року [17], у путінських думках, озвучених у 2016 році про те, що «кордони росії ніде не закінчуються» [18], чи в доктрині Герасимова (2013 рік, 2019 рік) і в доктрині Путіна – Патрушева з ідеєю «ескалації заради деескалації». Це було закріплено в документі 2020 року під назвою «Об

основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания» і в статтях російського диктатора в «The National Interest» у 2020 році [19], у його ж статті «Об историческом единстве русских и украинцев» 2021 року, у статті В. Суркова «Туманное будущее похабного мира» 2022 року тощо;

широкомасштабне використання державних інститутів путінською клікою у своїх цілях, що стало проявом деградації російської держави;

деградація суспільної моралі, а саме підтримка мешканцями росії війни проти України. Про це, зокрема, свідчили результати опитування громадської думки, проведені Левада-Центр наприкінці квітня 2022 року [20], байдужість до своїх поранених та загиблих, тіла яких не забирають з України [21–23], що несе, із-поміж іншого, загрозу екології;

расизм і ненависть до інших народів, що віддзеркалилася у словах міністра закордонних справ росії С. Лаврова, який в інтерв'ю італійській телекомпанії «Медіасет» порівняв Президента України із Гітлером, оскільки той «теж мав єврейську кров» [24]. На це відреагував не лише керівник МЗС України Дмитро Кулеба, зауваживши, що «міністр Лавров не зміг приховати глибоко вкорінений антисемітизм російських еліт. Його огидні коментарі образливі для Президента Зеленського, України, Ізраїлю та єврейського народу. У ширшому сенсі його слова демонструють, що сучасна росія сповнена ненависті до інших народів» [25], але й очільник МЗС Ізраїлю, наголосивши, що «висловлювання Лаврова – це обурлива та непростачна заява, а також жахлива історична помилка. Євреї не вбивали себе під час Голокосту. Найнижчий рівень расизму щодо євреїв – це звинувачувати самих євреїв у антисемітизмі» [24];

деградація прав людини й громадянина в рф [26];

розвиненість каральних практик щодо опонентів путінського режиму у самій росії [27] та за її межами, а також масова готовність простих росіян до здійснення всіх можливих злочинів, що й продемонстрували ворожі сили щодо мирного українського населення на території України з 2014 року,

здійснюючи катування, розстріли, грабежі, численні акти мародерства, моріння голодом, згвалтування немовлят, дітей, жінок і чоловіків [28–35]. Про це свідчать перехоплені СБУ телефонні розмови російських військових із дружинами, батьками, друзями й близькими;

викрадення українських дітей та дорослих, депортація українців до Сибіру, на Далекий Схід. У такий спосіб було реалізовано плани, озвучені С. Шойгу наприкінці осені 2021 року, згідно з якими в умовах деградації у росії білого слов'янського населення й посилення в демографічному спектрі неслов'янського складника викрадені та депортовані, піддані асиміляції українці мають будувати міста в Сибіру [37–39];

тероризм із боку рф [40; 41];

уникнення правди російським суспільством і його керівниками [42; 43].

Напад росії у 2008 році на Грузію був своєрідною заявкою на головного агресора планети на наступний час. Дії росії у 2014 році щодо України лише підтвердили ту заявку. Окупація Криму, силове забезпечення фальшивих «ЛНР» та «ДНР», більше ніж дев'ять років військової агресії проти Української держави додали рашистам самовпевненості, як свідчила низка публікацій на офіційних російських ресурсах у мережі до та вже після повномасштабного вторгнення на територію України. До планів «возвращения соотечественников», розробленим та невдало реалізованим, починаючи з 1999 року, коли в росії було ухвалено закон «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом», згодом у 2006 році було ухвалено «Государственную программу по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом», розраховану на період до 2012 року. У 2013 році цю програму було оновлено (вона стала безстроковою) і додано до неї план війни. Цей план включав так наміри:

швидка перемога та проведення військового параду в центрі Києва, про що писали медіа на початку березня 2022 року [44];

денацифікація, деукраїнізація, дебандеризація, деєвропезація України та вилучення зі свідомості народу і з історії самого поняття Україна. Про це йшлося в статті російського пропагандиста Т. Сергєйцева «Що Росія має зробити з Україною», розміщеній 3 квітня 2022 року на сайті державного медіа «РИА Новости». Ця стаття була своєрідним розвитком попередніх ідей, викладених автором у квітні 2021 року в статті «Яка Україна нам не потрібна».

Прикметно, що «адаптована» рашистами Європа зокрема і світ загалом так чи інакше прийняли рашистський план: «чорний лебідь» фактично не був непрогнозованим.

Отже, готуючися до агресії проти України, путінська росія впродовж щонайменше двох десятиліть і в Європі, і на пострадянському просторі, а також і на території своєї держави за допомогою психосоціальної інженерії та з використанням кібер- та інфопростору вела потужні когнітивні війни. У ході «препарування» мізків індивідів насамперед відбувалося окреслення тематичних кордонів для думання/рефлексій, тобто була фіксація того, про що слід думати. Окрім того, у новостворені чи трансформовані наративи (історичні, політичні, соціально-культурні) просто-таки вкарбовувалися потрібні путіністам/рашистам акценти, поміщалися готові оцінки та висновки, які сіяли сумніви, фальсифікували, нацьковували. Тобто пропоновані зразки мислення фіксували те, як необхідно думати. Зрештою, об'єкту когнітивної війни по-своєму задавався алгоритм подальшої поведінки, що спонукав його до конкретної дії – що робити або як правильно діяти. Наслідком стало одурення не тільки, власне, російських мас, частини українських громадян, але й низки європейських політиків. Це, зокрема, проявилось в підбурюванні до сепаратизму, виникненні фейкових «ЛНР» та «ДНР», а також у зраді Батьківщини та колаборації з ворогом під час окупації «зеленими чоловічками» українського Криму.

Якщо одні з цих перших «жертв війни», підживлені сумнівами щодо легітимності українців та української державності, щодо переваг демократії,

просякнуті антисемітизмом, антизахідництвом, антиамериканізмом, вдалися до зрадництва, сепаратизму та співпраці з окупантами, то інші (власне, російські маси) – беззастережно сприйняли як міф Малоросії чи міф Новоросії, так і міф «руського мира», проковтнули міф про український нацизм, про всесилля і місію великої росії і про російську армію як другу армію світу. Зі свого боку були ще інші, як наприклад, «хтось у німецькому уряді і в політичній еліті» чекали, «коли ж нарешті Україна паде, коли ж нарешті Путін переможе» [45], і вірили в неспроможність українського націєта державотворення. Цих одурених, як і корумпованих Путіним європейців, влаштували російські евфемізми: вони не заперечували, коли з початком повномасштабного вторгнення російської армії в Україну, Путін заговорив про спеціальну військову операцію, а не війну. Прикладом цього можна назвати колишнього канцлера ФРН Г. Шрьодера, який із 2017 року був членом та головою ради директорів «Роснефти», головою комітету акціонерів Nord Stream 2 AG (компанії – оператора проєкту газопроводу «Північний потік-2»), а на початку лютого 2022 року його було висунуто до ради директорів «Газпрому» [46]. Деякі з європейців, як і французький лідер Е. Макрон, повторюючи гасла рашистської пропаганди, твердили про українців і росіян як про «два братні народи» [47].

У такий спосіб рашистами було досягнуто цілей не тільки на когнітивному рівні, про що свідчила поява не лише в інформаційному просторі (насамперед Європи) поляризованих оцінок і суджень, суперечливих наративів, але й на рівні практики, ознакою чого стало поглиблення сегментації суспільств, фрагментація груп і альянсів, поява в соціумах нових ліній розломів [48], наростання екстремістських дій та російського тероризму не лише в Європі чи в Україні, але й у самій росії. Свідченням цього стало у 2006 році вбивство А. Литвиненка, у 2015 році – вбивство Б. Немцова, у 2018 році – отруєння Скрипалів тощо.

Однак були у світі й ті, хто, відстежуючи та аналізуючи дії «московського Муссоліні», як озаглавив ще у вересні 2004 року у The Wall

Street Journal свою статтю Зб. Бжезінський, усвідомлював загрози рашизму для європейської демократії, для системи світопорядку, що склався.

Вищесказане дає змогу стверджувати, що в умовах когнітивних воєн, що у різний час накладалися на більш чи менш тривалу військову агресію росії своєрідним маркером ступеня залученості індивіда в поле впливу рашизму, глибини інтелектуальної, політичної, психологічної зрілості особистості, її масштабів є нині відповідь на таке гостре для української нації запитання: «Як ви мислите про війну росії проти України?». Окрім того, війна росії проти України спонукає до переосмислення поняття простору, зокрема і простору війни, який нині охоплює не лише сушу, повітря, воду чи є віртуальним: ваги набуває його когнітивний вимір, у якому війна «готується», «визріває» – єство індивіда нівелюється через позбавлення його правди й гальмування критичного мислення.

З перетворенням у лютому 2022 р. України на плацдарм війни, коли армія очільника тоталітарної росії, вторглася до України, сподіваючися на бліц-криг, «світло пролилося» і на інших «обдурених випадковістю», яких у світі виявилось чимало. Тож, якщо голоси з ФРН термін життя Української держави обмежували 48 годинами (після початку російського вторгнення) [49], то інші припускали, що українці втримаються трохи довше. Як акцентував Секретар РНБО України О. Данілов, «жодна розвідка світу не давала нашій країні більше ніж 21 день» [50].

Зовсім скоро, переживши поверховий стратегічний шок (побачили/відчули – довідалися), обдурені почали прозрівати, шоковані, заскочені зненацька – приходили до тями: опір українців змусив західних аналітиків класифікувати повномасштабну російську агресію проти Української держави як найчорнішу з подій «чорного лебедя» [51]. Це беззаперечно матиме планетарні наслідки як для країн глобального Півдня, так і глобальної Півночі.

Показово, що такі конотації по-своєму відобразили глибину стратегічного потрясіння, чергового стратегічного шоку в умовах перших

десятиліть ХХІ століття, включно з подіями 11 вересням 2001 року у США, фінансовою кризою 2008 року, пандемією Covid-2019 тощо, насамперед тих у демократичному світі, хто ухвалює рішення, спрямовані на забезпечення спроможності держав, суспільств, особистостей до опору й адаптації та подальшого розвитку, тих, хто управляє/управлятиме міждержавною (міжблоковою) конкуренцією в нових реаліях, у нових конфігураціях безпекового середовища. Зважаючи на це, по-своєму унікальний досвід відбиття українцями агресії «другої армії світу» здобуває ніяк не миттєвої актуальності: і сьогодні, і з часом його буде досліджено та нескінченно переосмислено як в Україні, так і за її межами у різних площинах, із різноманітними цілями, під тим чи іншим кутом зору, наприклад, у руслі порівнянь російсько-української війни з Першою світовою війною [52]. Особливості стратегії і тактики українців (на полі бою, у тилу, на міжнародній арені) із використанням широкого спектру інструментів увійдуть, щонайменше, до скарбниці воєнного мистецтва. Непересічний досвід політичного лідерства періоду війни дасть змогу Президентіві України віднайти своє місце у шерезі тих лідерів, які інтереси своєї держави і нації поставили вище власних; героїзм і патріотизм українців забезпечить нації гідне місце в оркестрі самодостатніх демократичних держав майбутнього і стане зерном істини як в оповідях, міфах, легендах (для настанов майбутнім поколінням), так і в наукових розвідках.

У такому стратегічно відформатованому по-рашистськи геополітичному (безпековому) середовищі та, як вказувалося вище, із «зовнішньополітичною анемією» України і президентові В. Зеленському як главі держави, і українській дипломатії, і патріотично налаштованим українцям необхідно було розпочинати боротьбу за виживання Української держави.

Процес подолання «зовнішньополітичної анемії» у досить несприятливому безпековому середовищі був досить складним і мав свої особливості. В. Зеленський відмовився від пропозиції західних партнерів

після Мюнхенської конференції не повертатися до України та стати творцем уряду у вигнанні. Було розірвано дипломатичні стосунки з державою-агресором. І головне – розпочався президентський марафон пошуку партнерів для боротьби з новітнім російським імперіалізмом, марафон організації зовнішньополітичних діалогів, комунікацій у різних форматах, на різних переговорних майданчиках заради набуття Україною дієвої підтримки з боку цивілізованої частини світу, марафон, у якому першопочатковим завданням було зламати ситуацію, коли, як зауважував президент, «ми залишаємося наодинці у захисті нашої держави. ... Всі бояться.» [53].

Ці слова – «всі бояться», «спостерігають здалеку» – стали своєрідним свідченням дистанціювання від України Заходу і не тільки його. Наприклад, Німеччина тривалий час, спокутуючи своє нацистське минуле й каючися про це, балансує між нинішньою брехнею росії і правдою України, не наважувалася на постачання озброєння для української армії; Президент Франції Е. Макрон відмовився називати дії росії в Україні геноцидом, тобто легковажно зневажив винищення українців і не побачив злочину геноциду; Угорщина місяць за місяцем і рік за роком незмінно блокувала й блокує все, що вдається блокувати – від закриття неба над Україною та надсилання миротворчої місії до України до блокування кожного чергового пакету санкцій проти рф. Україну зрадила і Грузія, що призвело до відкликання українського посла. Зрадила «своєму слову та міжнародному праву», за висловом Президента України, і Киргизія, звідки також було відкликано посла. Дивувала українців неоднозначна позиція папи Римського щодо російсько-української війни, огидна мімікрія Ради Безпеки ООН, яка лише на 72-й день після повномасштабного російського вторгнення в Україну спромоглася прийняти першу заяву, висловивши «глибоке занепокоєння з приводу підтримки миру та безпеки України». Також вражає аморальність і колаборація ICRC (Міжнародного Комітету Червоного Хреста) на території України з ворогом та його безпорадність в організації гуманітарних кордонів для цивільного населення з метою виходу із зони бойових дій чи

прифронтових регіонів, сприяння росії у легалізації депортації українців тощо.

Аналізуючи ці так звані зради, сумніви, подвійні стандарти, виклики й ризики, які ніяк не втрачають гостроти й наприкінці другого року війни, президент В. Зеленський багаторазово у тій чи іншій формі нагадував американцям та європейцям не лише про те, що Україна лишається нині єдиним місцем у Європі, де люди борються і віддають життя за цінності демократії. Своєрідним рефреном його виступів, які характеризувалися відвертістю й прямоотою, іноді різкою прямолінійністю («Ми не місце для трагічних селфі. До нас не треба приїздити з пустими руками» [54]), звучало нагадування, що кожна європейська нація важлива, а не лише обрані.

Особисті контакти Президента України з лідерами держав світу, представниками політичних, бізнесових, культурних та інших еліт стрімко розвивалися і здійснювалися, насамперед, у форматі відеоконференцій чи щоденних телефонних розмов [55]. Показово, що серед перших співрозмовників В. Зеленського у перший день повномасштабної війни були лідери з різних держав і континентів. «Я, – як зазначав Президент України 24 лютого 2022 року, – поговорив сьогодні з багатьма лідерами – Великої Британії, Туреччини, Франції, Німеччини, ЄС, США, Швеції, Румунії, Польщі, Австрії та іншими» [56]. 27 лютого 2022 року президент мав телефонну розмову із самопроголошеним президентом Білорусі О. Лукашенком [57]: то був час, коли путінська маріонетка намагалася відігравати роль посередника.

Домінантна увага до кількості і якості відео- та телефонних контактів В. Зеленського як пріоритетного типу стратегічної комунікації в перші години й дні повномасштабної російської агресії – своєрідний перший крок як у ході аналізу досвіду війни, якої ще ніколи не бачила Європа, так і аналізу характеристик самої особи президента і, зокрема, рівня усвідомлення В. Зеленським суті, масштабів російської загрози та відповідно глибини розуміння ним потреби формування антипутінської коаліції з певною геополітичною конфігурацією з тверезим зважанням на рівень

суб'єктності України як держави на початку та у кожен наступний момент, тиждень, місяць посилення терору росії проти України.

Аналіз пережитих днів війни показує, що результатом із, так би мовити, накопичувальним ефектом ставало окреслення все чіткіших обрисів антивоєнної коаліції: топ-контактерами В. Зеленського ставали такі політики, як Президент США Дж. Байден, Президент Польщі А. Дуда, Президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, Президент Європейської Ради Ш. Мішель, прем'єри Великої Британії Б. Джонсон, Л. Трасс, Р. Сунак, Прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте, Президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган, до яких доєднався Президент Франції Е. Макрон, Прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда, федеральний канцлер ФРН О. Щольц. Окрім того, досить регулярний телефонний зв'язок було встановлено із Прем'єр-міністром Канади Дж. Трюдо, із Генеральним секретарем НАТО Є. Столтенбергом, лідерами балтійських держав (Латвії, Естонії, Литви), а також Данії, Норвегії, Швеції та інших, які все активніше (за кілька днів після повномасштабного російського вторгнення) долучалися до формування антипутінської коаліції. Це було передусім результатом високого ступеня активності Президента України. Також це дало йому змогу від слів, вимовлених 25 лютого, що «цього ранку ми захищаємо нашу державу наодинці – як і вчора» [58], уже 26 лютого 2022 року після важкої ночі, коли «на наших вулицях, у небі Києва, у Василькові, у Вишгороді, навіть у навколишніх полях тривала справжня битва за Київ» і ворог «застосував проти нас усе: ракети, винищувачі, безпілотники, артилерію, бронетехніку, диверсантів, десант» [59] перейти до констатації того, що «антивоєнна коаліція діє».

Завдяки хорошому менеджменту в зовнішньополітичній діяльності держави, що стала жертвою неспровокованої війни, В. Зеленський міг долати більш чи менш тривалі в часі непорозуміння з політичними лідерами держав, прикладом цього є його спілкування 5 травня 2022 року із Президентом ФРН Франком-Вальтером Штайнмаєром [60]. Утім, у багатьох випадках мінімізація/відсутність зв'язку з лідерами іноземних держав була свідченням

їх тривалої невизначеності політики, їх коливань у ході ухвалення політичних рішень, що було зумовлено багаторічною слабкою міждержавною взаємодією до повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Щодо Ізраїлю В. Зеленський зауважував, що «довгий час у ході цієї війни хотів підтримки Ізраїлю: не лише від населення, а й від лідерів, політикуму... У нас було багато різних розмов на різних рівнях, із різним керівництвом: публічних, непублічних, на різних територіях. Було складно змінити позицію, бо в Ізраїлю непроста ситуація з росією, Іраном, Сирією тощо. Я хотів, щоб вони не були медіаторами в цій війні, а обрали сторону, сторону України, бо не уявляю, як Ізраїль може підтримувати війну», але про покращення відносин між двома державами Президент України заявив лише за рік – 24 лютого 2023 року [61].

Дещо запізнілі в часі телефонні контакти з Президентом України можна кваліфікувати, найперше, як фактичну підтримку політичною елітою тієї чи іншої держави країни-агресора. Деякі виходи на зв'язок із В. Зеленським можна розглядати як певну, але все ж таки досить примарну, трансформацію зовнішньополітичних орієнтирів тих, хто розуміє Путіна. Наприклад, лідер КНР Сі Цзіньпін лише наприкінці квітня 2023 року спромігся на першу розмову з Президентом України [62] і попри все зародив надію у В. Зеленського: «Зараз є можливість дати нову енергію відносинам України та Китаю» [63]. Однак Китай уникав/уникає допомоги Україні та нічого як не робив, так і не робить для припинення війни. Можливо, через хитру запопадливість росії і, відповідно, підписання 4 лютого 2022 року російсько-китайської заяви про стратегічне партнерство, можливо, через очікування ослаблення росії Заходом для подальшого безболісного для себе її «поглинання й перетравлення».

Президентська комунікація розвивалася й набувала інших особливостей.

По-перше, із початку березня 2022 року це були виступи перед представниками влади європейських країн (парламентарями Великої

Британії, Польщі), за тиждень комунікація поширилася до США й Канади, а далі, окрім Європи й Північної Америки, сягнула Ізраїлю, Японії, і, зрештою, охопила впродовж першого року війни Австралію, Південну Корею, Нову Зеландію. Показовим є те, що у період з 24 лютого 2022 року до 23 лютого 2023 року такі країни, як Австрія, Болгарія та Угорщина не надали парламентських трибун Президенту України.

Ситуація дещо змінилася лише на другий рік війни: 30 березня 2023 року Президент України мав змогу звернутися до Національної ради Австрії. Окрім того, із весни 2023 року почала стрімко розширюватися й географія президентських виступів. Про це свідчить виступ В. Зеленського у квітні 2023 року в Чилі, згодом у Саудівській Аравії тощо.

По-друге, виступи/звернення президента в перший рік війни проводилися переважно в онлайн-режимі. Виключеннями стали виступи на спільному засіданні обох палат Конгресу США 22 грудня 2022 року, перед обома палатами парламенту Великобританії 8 лютого 2023 року, на спеціальному пленарному засіданні Європарламенту та на спеціальному засіданні Європейської ради 9 лютого 2023 року. Перехід на інший рівень комунікації – рівень досить регулярних робочих візитів В. Зеленського до країн-партнерів – відбувся вже на початку другого року війни.

По-третє, окрім комунікації з представниками владних органів (як загальнодержавного, так і муніципального рівнів) країн Європи і світу, В. Зеленський неодноразово виступав на засіданнях низки безпосередньо європейських структур (на саміті ЄС, перед Кабінетом Міністрів та Колегією Єврокомісії).

Аналіз звернень і промов президента перед представниками владних структур держав світу показує, що вони фактично відбувалися в режимі нон-стоп, а якщо взяти до уваги ще й кілька сотень виступів, звернень та промов В. Зеленського, виголошених перед учасниками різноманітних форумів (безпекових й економічних), на самітах, зокрема «Ініціативи трьох морів» [64], у Радбезі ООН, у ході міжурядових консультацій [65],

віртуальних конференцій [66], під час круглих столів, телемостів, у ході інтерв'ю численним ЗМІ (зокрема і російським 27 березня 2022 року), то можна твердити про надзвичайно високу інтенсивність президентської комунікації під час взаємодії з різними сегментами політиків і соціумів світу в умовах російсько-української війни.

Потужний спектр онлайн-контактів зі світом віддзеркалив, безумовно, нову форму української президентської дипломатії, яку системно та систематично просував В. Зеленський. Окрім того, новацією в комунікації президента із політичною елітою світу стали:

численні візити європейських посадовців до України: голів урядів країн колишнього «соціалістичного табору», таких, як Польща, Чехія, Словенія (М Моравецький, Я. Качинський, П. Фіала, Я. Янз), голів парламентів Литви, Латвії, Естонії (І. Мурнієце, В. Чміліте-Нільсен, Ю. Ратас), Прем'єр-міністра Словаччини Е. Хегера. У квітні на війну по-своєму відреагував ЄС: Київ відвідала Президентка Європейського парламенту Р Мацола, а згодом – Президентка Європейської комісії та Високий представник Європейського Союзу із закордонних справ та політики безпеки – Урсула фон дер Ляєн та Ж. Боррель. І надалі рівень представництва європейських політичних кіл в Україні, що воює, залишався доволі високим, що прямо чи опосередковано свідчило як про ступінь готовності європейців до боротьби з новітніми імперіалістами в росії, так і про обсяги їх участі у російсько-українському воєнному протистоянні;

постійні приїзди до України представників влади США, потужного американського пулу, до якого ввійшли не тільки Державний секретар Е. Блінкен, міністр оборон Л. Остін, спікер палати представників Конгресу США Н. Пелосі, співголова Комітету з питань міжнародних відносин Сенату США Дж. Ріш, сенатори Л. Грем і Р. Блюменталь, делегація Палати представників Конгресу, сенатори Р. Портман і Е. Клобучар, адміністратор Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) С. Пауер, члени Палати представників Конгресу М. Тернер, Дж. Хаймс та Е. Сволвел, радник

Президента США Д. Салліван, голова Комітету з питань збройних сил Сенату Д. Рід та член комітету сенатор А. Кінг, а й Президент США Дж. Байден.

Окрім того, із перших місяців війни інтерес до України виявили представники однієї з найбільших інвестиційних компаній США та світу «Goldman Sachs» – виконавчий віце-президент Д. Роджерс та співголова відділу прикладних інновацій і президент глобальних справ компанії Д. Коен, представники провідних аналітичних центрів Сполучених Штатів Америки та Європи та інші. Відбулися перші візити до Києва, до місць злочинів російських агресорів (міст Буча, Ірпінь, Бородянка тощо) і зустрічі з Президентом України В. Зеленським відомих людей світу. Американський актор Ш. Пен прибув до Києва у перший день війни, а згодом – британський стріт-арт художник Бенксі, засновник благодійної організації «World Central Kitchen» Х. Андрес та інші. Вони засвідчували різними способами свою підтримку українців. І цей потужний інтерес американців (в епоху Байдена), британців та інших було націлено не лише на підтримку України: він віддзеркалював інтерес США та їх стратегічних партнерів до долі Європи в ході війни та в перспективі, тобто після закінчення російського вторгнення в Україну;

перші в історії України контакти (телефоном, онлайн чи наживо у ході візитів до столиці, інших українських міст іноземців) Президента України з вищими посадовими особами низки країн Африки та Латинської Америки. Зокрема, до кінця липня 2022 року було налагоджено президентську комунікацію з представниками влади Чилі, Парагваю, Коста-Рики, Уругваю; у серпні – з посадовцями владних структур Нігера, Гани, Конго, Малаві; згодом – Кенії (січень 2023 року), Уганди та Королівства Саудівська Аравія (лютий 2023 року), Ефіопії (липень 2023 року) тощо;

перші зв'язки України на рівні учасниці зустрічей держав Великої сімки, зокрема у травні–липні 2022 року [67];

присутність України як держави із-поза меж ЄС (уперше в історії Євросоюзу) на спеціальному засіданні Європарламенту під час щорічного звернення про стан об'єднаної Європи (вересень 2022 року);

перші після 24 лютого 2022 року, а також і перші в історії візити до Києва представників влади з азійської країни – Президента Індонезії (червень 2022 року), латиноамериканської – Президента Гватемали (липень 2022 року), африканської – Президента Гвінеї-Бісау (жовтень 2022 року);

перший із часу встановлення дипломатичних відносин (1992 рік) візит міністра закордонних справ Бахрейну до України і зустріч з Президентом України тощо.

Коли мова йде про перші в історії онлайн-контакти, візити/приїзди до України представників як політичної, так і будь-якого іншого рівня еліти зарубіжних країн, то така першість знову і знову по-своєму вказувала на слабкість і прорахунки української дипломатії зокрема і держави загалом у попередні десятиліття. Відсутність належного рівня контактів обернулася відсутністю належного рівня підтримки України з боку країн глобального Півдня, наприклад, у Радбезі ООН під час голосування питань, які стосувалися російської агресії. Зосередженість на Європі й США, на глобальній Півночі, а також надання переваг у зовнішньополітичних орієнтаціях і, відповідно, у геополітиці пострадянського простору чи так званих Співдружності Незалежних Держав або «слов'янським друзям/народом» – російській федерації та Білорусі – обернулося своєрідною трагедією для українців. Тож промова В. Зеленського у серпні 2022 року під час онлайн-зустрічі з журналістами з Нігерії, ПАР, Кенії та Гани про трансформацію політики України щодо країн Африки заради тіснішої взаємодії [68] була однією з відповідей на виклик із минулого. Виклик із того часу, коли Африка була поза орбітою української геополітики, коли про неї, за словами президента, «забула наша дипломатія». І це різко далось взнаки у критичний час – під час розгортання російсько-української війни.

Показово, що 1 вересня 2022 року з метою активізації та розвитку форм взаємовигідного співробітництва України з арабськими та мусульманськими державами в політичній, економічній, енергетичній, військово-технічній, продовольчій, гуманітарній, культурній та освітній сферах і розв'язання інших питань при Президентові України було створено і Консультативну раду з питань взаємодії України з арабськими та мусульманськими державами [69].

Зрозуміло, що аналіз зустрічей президента не може бути вичерпним, оскільки про декі з них ставало відомо лише згодом та й то в загальних рисах: наприклад, про таємні візити до Києва Директора ЦРУ В. Бернса та, відповідно, про його зустріч з Президентом України, як повідомляли згодом медіа, 20 січня та наприкінці червня – початку липня 2023 року. Утім, намагаючися виокремити формати спілкування В. Зеленського із представниками зарубіжних еліт, можна стверджувати, що у їх спектрі був також і такий важливий формат, як особисті зустрічі – публічні й таємні, які вимагали не розголошення подробиць [70]. Пласти війни – сегментовані, і люди, які творили/творять сучасну історію, як і безліч фактів складної фактографічної мозаїки війни, зі свого боку, залишаються невідомими на більший чи менший проміжок часу. Ілюстрацією цього твердження може бути, із-поміж іншого, таємна допомога Україні від Болгарії у вигляді боєприпасів і палива через треті країни на суму понад 1 млрд дол. на початку повномасштабного вторгнення РФ [71]. Про це писали Die Welt та BBC [72; 73]. Також були повідомлення медіа про таємне постачання Південною Кореєю Україні артилерійських снарядів, Польщею – гелікоптерів Мі-24 тощо [74; 75].

На другому році війни зарубіжні високопосадовці і надалі регулярно відвідували Україну та проводили переговори з президентом В. Зеленським. Серед них були як ті, що вже неодноразово побували в Україні, так і ті, хто приїздив уперше (прокурор Міжнародного кримінального суду К. Хан, генеральний секретар Організації економічного співробітництва та розвитку

М. Корман, Прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда, президент Європейського банку реконструкції та розвитку Оділь Рено-Бассо та інші).

Утім, однозначно виразною новацією початку 2023 року стали більш-менш регулярні закордонні поїздки і, відповідно, зустрічі Президента України з політичним керівництвом зарубіжних країн. Визначальною подією початку року став 24 саміт Україна – ЄС, що відбувся 3 лютого 2023 року в українській столиці та спільна заява за його підсумками, яка фактично підтверджувала рух назустріч одне одному – України і ЄС [76]. Окрім того, поїздка В. Зеленського до Великої Британії та ухвалення Декларації між урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та урядом України [77].

Після 24 лютого 2023 року зарубіжні візити В. Зеленського стали частішими й географічно більш віддаленими – до країн Близького Сходу, Японії тощо (таб. 1) [78].

Таблиця 1

**Зарубіжні візити Президента В. Зеленського
у період із 24 лютого до кінця листопада 2023 року**

<i>№ з/п</i>	<i>Дата візиту</i>	<i>Держава, місто</i>
1	05.04.2023	Офіційний візит до Республіки Польща, м. Варшава
2.	03.05.2023	Офіційний візит до Фінляндії, м. Гельсінки
3.	04.05.2023	Офіційний візит до Королівства Нідерланди, м. Гаага, база ВПС
4.	13.05.2023	Офіційний візит до Італійської Республіки, м. Рим
5.	13.05.2023	Офіційний візит до Ватикану
6.	14.05.2023	Офіційний візит до ФРН, м. Берлін, м. Аахен
7.	15.05.2023	Візит до Французької Республіки, м. Париж
8.	15.05.2023	Візит до Великої Британії, м. Лондон
9.	19.05.2023	Робочий візит до Королівства Саудівська Аравія, м. Джидда
10.	20.05.2023	Робочий візит до Японії (участь у саміті країн G7)
11.	01.06.2023	Робочий візит до Республіки Молдова (участь у другій зустрічі європейської політичної спільноти)

12.	06.06.2023	Офіційний візит до Республіки Болгарія, м. Софія
13.	06–07.06.2023	Робочий візит до Чеської Республіки, м. Прага
14.	07.07.2023	Робочий візит до Словацької Республіки, м. Братислава
15.	07.07.2023	Робочий візит до Турецької республіки, м. Стамбул
16.	11.07.2023	Робочий візит до Литовської Республіки, м. Вільнюс
17.	19.08.2023	Робочий візит до Королівства Швеція, м. Стокгольм
18.	20.08.2023	Робочий візит до Королівства Нідерланди, м. Ейндховен
19.	20.08.2023	Робочий візит до Королівства Данія, м. Копенгаген
20.	21.08.2023	Робочий візит до Грецької Республіки, м. Афіни
21.	19.09.2023	Візит до США, м. Вашингтон
22.	22.09.2023	Робочий візит до Канади, м. Оттава
23.	05.10.2023	Візит до Іспанії (участь у III саміті європейської політичної спільноти), м. Гранада
24..	10.10.2023	Офіційний візит до Румунії, м. Бухарест
25.	11.10.2023	Робочий візит до Бельгії, м. Брюссель

Загалом можна стверджувати, що всі зусилля українського лідера в різноманітні спектра його комунікацій спрямовувалися на те, щоб «війну перетворити на нашу перемогу» [79].

Президент впливав на свідомість як лідерів Європи, так і загалом всього демократичного/недемократичного світу, та працював на трьох рівнях: із минулим, сьогоденням, майбутнім (України, Європи, демократії). Його зусилля було спрямовано на емансипацію України від росії у свідомості як європейців, так і населення інших регіонів планети, які не розрізняли суверенну Україну та колишню імперію в новітній іпостасі; на створення антипутінської коаліції та закріплення у свідомості політичної еліти світу українського варіанту правди історії, ретельно спаплюженої росіянами впродовж століть. Розставляючи крапки над і, В. Зеленський по-своєму задавав представникам вільного світу сітку координат для адекватного сприйняття ними, з одного боку, України та українців, а з іншого – для рефлексій про росію, її керівників та всіх інших підданих Путіна.

Окрім того, можна стверджувати, що слова і дії В. Зеленського також було направлено на донесення до європейських і загалом західних еліт значення України в боротьбі Європи за саму себе – за вільну й демократичну Європу, упевненість якої у власному майбутньому зросте лише тоді, коли Україна стане повноправним членом Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу.

Президент, без перебільшення, по-своєму виступав не лише просвітником: упадає в очі те, що, проводячи роботу, спрямовану проти нейтральності Африки, український лідер поставав уже в іпостасі своєрідного культуртрегера. Під час спілкування, наприклад, із представниками африканських ЗМІ у серпні 2022 року він намагався не лише говорити зрозумілою для них мовою, а й прагнув відшукати переконливих аргументів для людей із цього сегменту світу, акцентуючи, що він не вважає, що нині «у війні має бути нейтральність», та обґрунтовував свою думку, спираючися на три аргументи. Перший аргумент був суто моральним: «не може бути нейтральності між життям і смертю». Другий – базувався на геополітичному підґрунті: у стані нейтральності «ти одразу навіть із великої держави перетворюєшся на дрібну, тебе ніхто не бачить, світ тебе не бачить, а отже – ти не впливаєш на процеси у світі». Третій – прагматичний: «коли в тебе виникнуть проблеми, треба пам'ятати, що світ також може бути нейтральним». Зрештою український лідер робив висновок: «Я вважаю, що позиція нейтральності не є сучасною» [80].

Незважаючи на несталість контактів із багатьма країнами Африки, на виснажливу війну, яку вела Україна, у вересні 2022 року «із метою сприяння подоланню голоду у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія та Федеративній Республіці Сомалі» президент ухвалив рішення про надання гуманітарної допомоги [81]. У листопаді того ж року з'явився новий Указ Президента щодо надання гуманітарної допомоги державам Африки й Азії [82]. На початку лютого 2023 року було надано допомогу Туреччині для подолання наслідків землетрусу [83].

Якщо говорити про просвітництво В. Зеленським, українською дипломатією, ЗСУ, та й усіма патріотичними українцями безпосередньо росії, то воно майже упродовж двох років війни пройшло кілька стадій – від провалу російського бліцкригу (блискавичного знеславлення й занепаду в очах українців і світу міфу про велич росії та її армії), спроб перемовин з рф до звільнення Україною до листопада 2023 року половини загарбаних росією територій.

Свідченням того, що демократичний світ почув українців, але насамперед українського лідера, свідченням переосмислення представниками європейських еліт політичних практик минулого й сьогодення стало не тільки усвідомлення німецькими лідерами того, як висловився канцлер ФРН О. Шольц, що «Путін не має виграти цю злочинну агресивну війну проти України, і він цю війну не виграє» [84], але й інші більш предметні речі. Розглянемо їх більш детально.

1. США, вочевидь, збагнули свою історичну місію – знищення рашизму як своєрідної еманції радянського тоталітаризму – і стали найбільшими донорами військової допомоги Україні. Як відзначалося в Інформаційній довідці про безпекову допомогу США Україні від 27 червня 2023 року, підготовленій Пентагоном, із початку правління адміністрації Д. Байдена (фактично із серпня 2021 року) Сполученими Штатами Америки на допомогу Україні вже було виділено 41,2 млрд дол., з яких 40,5 млрд дол. – після початку «неспровокованого та жорстокого вторгнення росії 24 лютого 2022 року» [85]. На початок літа 2023 року адміністрацією Д. Байдена, як було повідомлено в прес-релізі Пентагону від 7 липня 2023 року, було зроблено вже 42 «вилучення обладнання із інвентарних запасів» Міністерства оборони США на користь України [86]. Про 51-ий пакет допомоги стало відомо нещодавно – 20 листопада [87]. Окрім того, 26 квітня 2022 року за ініціативою США заради синхронізації та координації військової допомоги Києву в місті Рамштайн-Мізенбах (земля Рейнланд-Пфальц, ФРН) на авіабазі Повітряних Сил США «Рамштайн» відбулася

зустріч міністрів оборони понад 40 держав світу. Наприкінці першого року війни (14 лютого 2023 року) учасницями дев'ятої зустрічі у форматі «Рамштайн» стали 54 держави, засвідчивши своє бажання допомагати Україні здолати ворога. 17-й «Рамштайн» відбувся 23 листопада поточного року [88].

2. Країни Європейського Союзу з початку повномасштабного російського вторгнення надали Україні (станом на кінець червня 2023 року) різноманітної допомоги на 72 млрд євро, з яких економічна допомога склала 37,8 млрд євро, допомога українським біженцям (у межах ЄС) – 17 млрд євро, військова – 15,3 млрд євро, гуманітарна – 2 млрд євро [89]. Лідером у наданні допомоги Україні стала Німеччина – 7,282 млрд євро, із них гуманітарна допомога склала 1,739 млрд євро, фінансова – 1,3 млрд євро, військова – 4,242 млрд євро. Друге місце посіли Нідерланди – 3,938 млрд євро, із них 587 млн євро гуманітарної допомоги, 993 млн євро фінансової та 2,359 млрд євро військової. Третє місце належить Польщі, яка надала Україні 3,527 млрд євро загальної допомоги, із них – 170 млн євро гуманітарної допомоги, 934 млн євро фінансової та 2,423 млрд євро військової. Далі йдуть такі країни, як Франція (1,537 млрд євро), Швеція (1,4 млрд євро), Італія (1,022 млрд євро), Данія (961 млн євро), Чехія (937 млн євро), Фінляндія (899 млн євро), Австрія (767 млн євро), Іспанія (723 млн євро), Португалія (489 млн євро) [90].

Абсолютними лідерами за співвідношенням наданої Україні допомоги до рівня валового внутрішнього продукту стали Латвія, Естонія та Литва, відповідно – 1,24 млрд євро, що становить 1,24 % ВВП, 313 млн євро або 1,1 % від ВВП країни та 486 млн євро або 0,93 % ВВП [90].

Якщо Греція надала 188 млн євро виключно військової допомоги, то такі країни, як Ірландія, Угорщина, Кіпр та Мальта взагалі уникнули допомоги Україні. Серед країн-сусідів Україну найменше підтримували Румунія (8 млн євро гуманітарної та 3 млн євро військової допомоги, 0,005 %

ВВП) та Угорщина (47 млн євро гуманітарної допомоги, 0,033 % ВВП країни) [90].

3. Європейці підтримали українських біженців. За даними Кільського інституту світової економіки, оприлюдненими на сайті Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 4 липня 2023 року, європейські країни витратили понад 43 млрд євро на прихисток українців, включно з грошовими виплатами, наданням житла, медичної допомоги, освітніх послуг, забезпеченням харчовими продуктами та засобами першої необхідності [90].

4. До підтримки України долучилися в різний спосіб як країни з-поза меж ЄС (найперше – Норвегія) і НАТО (зокрема, Фінляндія – до моменту приєднання до НАТО), так і з-поза меж Європи й Північної Америки (Австралія, Нова Зеландія, Південна Корея, Японія).

5. 15 червня 2023 року Європарламент ухвалив резолюцію на підтримку європейських та євроатлантичних прагнень України.

6. Відбулося ухвалення рішень, публічних заяв, започаткованих ініціатив на саміті НАТО (липень 2023 року, місто Вільнюс), завдяки яким, за деякими оцінками, «розпочався транзитний період щодо вступу України в Альянс, який набуває дедалі більших ознак незворотності, і з погляду командної гри та змісту подій – це потужний крок вперед... Саміт дійсно історичний» [91]. Про підтримку України заявив Президент США Дж. Байден і Президент Туреччини Р. Ердоган, Прем'єр-міністр Італії Д. Мелоні та інші. Прем'єр-міністром Великої Британії Р. Сунаком було озвучено важливі слова: гарантії безпеки, надані Україні G7, не є альтернативою НАТО, що відобразило позицію й самої України. Окрім того, на саміті було ухвалено Спільну декларацію про підтримку України, текст якої було оприлюднено лідерами Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та президентами Європейської ради та Європейської комісії [92].

Результати саміту передбачали багаторічну програму підтримки трансформацій сектору безпеки і оборони України для досягнення повної сумісності з НАТО; надання нелетальної допомоги (паливо, допомога в розмінуванні, у галузі медицини тощо); створення Ради Україна – НАТО, в основі якої лежить «інша філософія та інший рівень суб'єктності». Як було відзначено у 11-му пункті підсумкового Комюніке саміту, Україні більше не потрібен План дій щодо членства, оскільки вона досягла прогресу щодо сумісності з НАТО та стала більш політично інтегрованою до Альянсу [92].

Усі ці практичні кроки демократій світу на підтримку України були відгуком на зусилля насамперед самого В. Зеленського, зусилля, що віддзеркалили цілковите порівняно з попередніми, обраними українськими виборцями персонами на президентську посаду, переформатування зовнішньополітичної стратегічної комунікації глави держави. Зусилля – у взаємодії з дипломатичним корпусом, ЗСУ та всіма патріотичними українцями.

Політика й дипломатія Президента України в період стратегічних потрясінь засвідчила присутність в Україні та Європі лідера, здатного до об'єднання нації у час «торжества зла, неправди і рік навіть дитячої крові» та до створення у найкоротший час антипутінської (антиросійської) коаліції; лідера, спроможного адекватно оцінити нелінійні процеси сьогодення і виклики з майбутнього, та запропонувати Європі нові варіанти цього майбутнього – з Україною в ЄС, із новими безпековими об'єднаннями (наприклад, U24), лідера, який демонструє розуміння того, що присутність ворога в майбутньому (і для Європи, і для України) – не тимчасова проблема. Така своєрідна перевірка майбутнім прихильності Європи до проголошуваних цінностей є тим чинником, який виявить (як для українців, так і самих європейців) справжню вагу цих цінностей у європейських політичних реаліях сьогодення, викриє справжність/мнимість відданості

цінностям європейських еліт, рівня усвідомленості ними викликів з майбутнього та, відповідно, відповідальності перед майбуттям.

Перелік використаних джерел:

1. Кучма Л. Про найголовніше. Київ, 1999. 351 с.
2. «Віктор Ющенко, який так часто називав pana Кучму своїм батьком, тепер вирішив повторити всі його помилки», – Ярослав Мендусь про Конституційну Раду. URL: https://zaxid.net/quotviktor_yushhenko_yakiy_tak_chasto_nazivav_pana_kuchmu_svoyim_batkom_teper_virishiv_povtoriti_vsi_yogo_pomilkiquot__yaroslav_mendus_pro_konstitutsiynu_radu_n1041860 (дата звернення: 11.09.2023).
3. Горбулін В. П. Хроніки передбачень: 2006–2017. Харків : Фоліо, 2017. 255 с.
4. Black Swan Is Coming! How Ukraine-Russian Crisis Might Hit Global Markets. URL: <https://www.top1markets.com/insights/Black-Swan-Is-Coming-How-Ukraine-Russian-Crisis-Might-Hit-Global-Markets> (дата звернення: 11.09.2023).
5. Виступ Президента України на 58-й Мюнхенській конференції з питань безпеки. 19 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-58-j-myunhenskij-konferenciyi-72997> (дата звернення: 11.09.2023).
6. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – початок 2020 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
7. Зрадники країни. URL: <https://www.chesno.org/traitors/?n=&new=&dead=&categories=&geoobject=&party=> (дата звернення: 11.09.2023).
8. Как Путин оправдывает вторжение в Украину. Фактчекинг DW. URL: <https://www.dw.com/ru/kak-putin-opravdyvaet-vtorzhenie-v-ukrainu-faktcheking-dw/a-60960083> (дата звернення: 11.09.2023).
9. 1 September 1939 Reichstag speech. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/1_September_1939_Reichstag_speech (дата звернення: 11.09.2023).

10. Stanley Jason. How Fascism Works: The Politics of Us and Them. Random House, 2018. 258 p.

11. Росія планує «звільнити світ від Заходу». Подоляк попередив союзників, що це означає насправді. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/rosija-planuje-zvilniti-svit-vid-zakhodu-podoljak-poperediv-sojuznikiv-shcho-tse-oznachaje-naspravdi-.html> (дата звернення: 11.09.2023).

12. «Это зависть людская. Они завидуют России». URL: <https://www.currenttime.tv/a/26905798.html> (дата звернення: 11.09.2023).

13. Die Schwachstellen der russischen Festung. URL: <https://www.spiegel.de/wirtschaft/sanktionen-im-ukraine-konflikt-wie-verwundbar-ist-russland-a-9e868e80-fc6d-45c6-ab65-c9cd8963d284> (дата звернення: 11.09.2023).

14. Щоденник російського окупанта. Записи офіцера, знайдені в Катюжанці на Київщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-katyuzhanka-shchodennyk-viyskovoho-rf/31806503.html> (дата звернення: 11.09.2023).

15. Полонені російські строковики заявили, що їх обдурили: ми вдерлися в Україну, як фашисти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3429659-poloneni-rosijski-soldatistrokoviki-zaavili-so-ih-obdurili-mi-vderlisa-v-ukrainu-ak-fasisti.html> (дата звернення: 11.09.2023).

16. Путін'югенд на окупованих територіях: як Росія готує дитячу армію. URL: <https://pravdatutnews.com/society/2021/09/01/7982-putinyugend-na-okupovanyh-terytoriyah-yak-rosiya-gotuye-dytyachu> (дата звернення: 20.09.2023).

17. Мюнхенская речь Путина, 10 февраля 2007 года. URL: https://m.youtube.com/watch?v=wsnoaABj_nE (дата звернення: 20.09.2023).

18. Путин: «Границы России нигде не заканчиваются». URL: <https://www.bbc.com/russian/news-38093222> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Vladimir Putin: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II. URL: <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> (дата звернення: 20.09.2023).

20. Конфликт с Украиной. URL: https://www.levada.ru/2022/04/28/konflikt-s-ukrainoj-i-otvetstvennost-za-gibel-mirnyh-zhitelej/?fbclid=IwAR15OWB7PvnXkO7To2Lee0MpL_m1jbVN_OWX_nNYPvp7eVhZ4PX_WnYSHdY (дата звернення: 20.09.2023).

21. Ірина Верещук: Просимо Червоний Хрест допомогти вивезти тіла російських солдатів з України до РФ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/irina-vereshchuk-prosimo-chervonij-hrest-dopomogti-vivezti-tila-rosijskih-soldativ-z-ukrayini-do-rf> (дата звернення: 20.09.2023).

22. Митрополит Епіфаній просить російського патріарха Кіріла допомогти забрати тіла військових РФ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-epifaniy-kyrylo-tila-viyskovykh/31726768.html> (дата звернення: 20.09.2023).

23. В Україні з'являються братські могили російських солдатів. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-z-yavlyayutsya-bratski-mogyly-rosijskyh-soldativ/> (дата звернення: 20.09.2023).

24. Лавров порівняв Зеленського з Гітлером, бо той «теж мав єврейську кров». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/2/7343451/> (дата звернення: 20.09.2023).

25. МЗС на слова Лаврова про Зеленського: образливо для всього єврейського народу. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/2/7343479/> (дата звернення: 20.09.2023).

26. Права человека в современной России: доклад Amnesty International. URL: <https://www.golosameriki.com/a/amnesty-international-2020-2021/5843789.html> (дата звернення: 20.09.2023).

27. Режимы Путина и Лукашенко: что общего, в чем различия. URL: <https://www.dw.com/ru/rezhimy-putina-i-lukashenko-chto-obshhego-v-chem-razlichija/a-60011581> (дата звернення: 20.09.2023).

28. Як я повернувся з російської в'язниці без пальців на ногах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61269390> (дата звернення: 20.09.2023).

29. Шевченко Сашко. Гвалтують усіх: літніх жінок, дітей і чоловіків. Світ дізнається про сексуальні злочини російських військових. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhvaltuvannya-war-russia-ukraine-rare/31797719.html> (дата звернення: 20.09.2023).

30. Росіяни стріляли в голови мирних мешканців та гвалтували жінок. Доклад Human Rights Watch. URL: <https://forbes.ua/inside/rosiyani-strilyali-u-golovi-mirnikh-meshkantsiv-ta-gvaltuvali-zhinok-doklad-human-rights-watch-04042022-5265> (дата звернення: 20.09.2023).

31. «Друга армія світу краде міксер, шуби і курей: як росіяни мародерять в Україні». URL:

<https://www.ukr.net/news/details/russianaggression/90653461.html> (дата звернення: 20.09.2023).

32. «Воєнні злочини і геноцид у Бучі вимагають додаткових санкцій проти Росії»: світ реагує на масові вбивства цивільних у Бучі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/buch-henotsyd-rosiya-mizhnarodni-reaktsiyi/31784982.html> (дата звернення: 20.09.2023).

33. ООН готова поіменно назвати майже 6 тис. жертв воєнних злочинів росіян в Україні. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61255442> (дата звернення: 20.09.2023).

34. Подоляк: Кількість загиблих у Маріуполі сягнула десятків тисяч. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/2/7343528/> (дата звернення: 20.09.2023).

35. Супутник зафіксував 300-метрову братську могилу маріупольців у Мангуші. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-bratska-mohyla-manhush/31814746.html> (дата звернення: 20.09.2023).

36. Власти РФ планували депортувати частку українців в Сибір для принудительных работ – Данилов. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/826205.html> (дата звернення: 20.09.2023).

37. «Викрадені» діти. Що готує РФ для українських дітей з окупованих територій? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovyya-viyna-rosiya-krade-ditey-ukrayini/31794816.html> (дата звернення: 20.09.2023).

38. Росія вивезла до Владивостока 300 мешканців Маріуполя – міськрада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-vladivostok-meshkantsi-mariupolia/31834088.html> (дата звернення: 20.09.2023).

39. Росія переселяє 100 тисяч українців у Сибір і Заполяр'я. URL: https://24tv.ua/rosiya-pereselyaye-100-tisyach-ukrayintsiv-sibir-zapolyarya-zmi_n1947978 (дата звернення: 20.09.2023).

40. Терор як засіб: навіщо Путіну вщент зруйнований Маріуполь. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-teroryzm-zalyakuvannya/31774975.html> (дата звернення: 20.09.2023).

41. РФ як держава-терорист: Україна направила у FATF нові докази. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/4/7328272/> (дата звернення: 20.09.2023).

42. Без «права на правду». Ілья Нузов о поправках к Конституции. URL: <https://www.svoboda.org/a/30685618.html> (дата звернення: 20.09.2023).

43. Разведка США: окружение Путина боится сказать ему правду. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60936441> (дата звернення: 20.09.2023).

44. Росіяни везли із собою парадну форму для урочистостей у Києві, – ССО. URL: https://lb.ua/society/2022/03/06/508294_rosiyani_vezli_zi_paradnu_formu.html (дата звернення: 20.09.2023).

45. «Українська сила лякає». Багато політиків в Німеччині побоюються, що Україна переможе, а Росія розпадеться. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/v-yevropi-boyatsya-shcho-ukrajina-peremozhe-a-rosiya-rozpadetsya-politolog-ostanni-novini-50224228.html> (дата звернення: 20.09.2023).

46. В уряді Німеччини пропонують скоротити держпідтримку ексанцлера Шрьодера через його співпрацю з РФ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/30/7343105/> (дата звернення: 20.09.2023).

47. Макрон все ще вважає українців та росіян «братніми народами». В МЗС нагадали про події, які свідчать про протилежне. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/makron-vse-shche-vvazhaje-ukrajintsiv-ta-rosijan-bratnimi-narodami-v-mzs-naveli-kilka-tez-jaki-svidchat-pro-zvorotnje-.html> (дата звернення: 20.09.2023).

48. Кармазіна М. Переосмислити сьогоднішнього: Президент України Володимир Зеленський про новітні «розломи» в Україні та світі (у період 24 лютого – 28 червня 2022 р.). *Вісник воєнної розвідки*. № 69. 2022. С. 3–9.

49. Міністр фінансів ФРН заявляв, що Росія захопить Україну за кілька годин, – посол. URL: https://lb.ua/news/2022/03/29/511492_ministr_finansiv_nimechchini_zayavlyav.html (дата звернення: 01.10.2023).

50. Олексій Данілов: план росіян був простий – знищення Зеленського. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61108199> (дата звернення: 01.10.2023).

51. Дубинянський М. День, коли закінчилася війна. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/11/11/7428071/> (дата звернення: 01.10.2023).

52. Mokrane M. Ukraine: the blackest of black swan events. URL: <https://www.patrizia.ag/en/news-detail/default-4361dfa8a7/> (дата звернення: 01.10.2023).

53. Звернення Президента до українців наприкінці першого дня атак Росії. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinciv-naprikinci-pershogo-dnya-73149> (дата звернення: 01.10.2023).

54. Зеленський і 200 журналістів у метро: тези розмови про війну. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyu-tezy-preskonferentsiya-metro/31817904.html> (дата звернення: 01.10.2023).

55. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Новини. URL: <https://www.president.gov.ua/news/all> (дата звернення: 01.10.2023).

56. Звернення Президента України. 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-73137> (дата звернення: 01.10.2023).

57. Зеленський: під час розмови з Лукашенком домовилися про умови зустрічі з делегацією РФ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-lukashenko-perehovory/31726417.html> (дата звернення: 01.10.2023).

58. Звернення Президента на другий ранок масштабної війни. 25 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-na-drugij-ranok-masshtabnoyi-vijni-73153>

59. Ми вистояли: звернення Президента України у третій день війни. 26 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-vistoyali-zvernennya-prezidenta-ukrayini-u-tretij-den-vij-73197> (дата звернення: 01.10.2023).

60. Зеленський розповів про розмову з президентом Німеччини. 5 травня 2022 року. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/5/7138941/> (дата звернення: 01.10.2023).

61. Зеленський заявив про «покращення відносин України й Ізраїлю, яке почалося». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-izrail/32287078.html> (дата звернення: 01.10.2023).

62. Відбулася телефонна розмова Президента України з головою КНР. 26 квітня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidbulasya-telefonna-rozmova-prezidenta-ukrayini-z-golovoju-82489> (дата звернення: 01.10.2023).

63. Зараз є можливість дати нову енергію відносинам України та Китаю – звернення Президента Володимира Зеленського. 26 квітня 2023 рік. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaraz-ye-mozhlyvist-dati-novu-energiyu-vidnosinam-ukrayini-t-82501> (дата звернення: 01.10.2023).

64. Потенціал України потрібен Тримор'ю – звернення Президента Володимира Зеленського до учасників саміту Ініціативи трьох морів. 20 червня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/potencial-ukrayini-potriben-trimoryu-zvernennya-prezidenta-v-75917> (дата звернення: 01.10.2023).

65. Володимир Зеленський взяв участь у відкритті українсько-польських міжурядових консультацій. 1 червня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-vzyav-uchast-u-vidkritti-ukrayinsko-pols-75509> (дата звернення: 01.10.2023).

66. Політична історія завжди йде поряд з економічною, і успіх буває тільки спільний – звернення Президента Володимира Зеленського до учасників Ukraine Virtual Investor Conference. URL: <https://www.president.gov.ua/news/politichna-istoriya-zavzhdi-jde-poryad-z-ekonomichnoyu-i-usp-75697> (дата звернення: 01.10.2023).

67. Виступ Президента України на відеоконференції лідерів Групи семи. 8 травня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-videokonferenciyi-lideriv-grup-74905> (дата звернення: 01.10.2023).

68. Глава держави: Україна змінює свою політику щодо Африки та прагне тіснішої взаємодії з африканськими країнами. 4 серпня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-ukrayina-zminyuye-svoyu-politiku-shodo-afriki-76881> (дата звернення: 01.10.2023).

69. Про Консультативну раду з питань взаємодії України з арабськими та мусульманськими державами : Указ Президента України від 1 вересня 2022 року № 622/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6222022-43793> (дата звернення: 01.10.2023).

70. Директор ЦРУ таємно відвідав Київ, щоб розповісти про плани Росії – WP. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-64344141> (дата звернення: 01.10.2023).

71. Болгарія через посередників передала Україні зброї на \$1 млрд – Euractiv. URL: <https://suspilne.media/406043-bolgaria-cerez-poserednikov-peredala-ukraini-zbroi-na-1-mlrd-euractiv/> (дата звернення: 01.10.2023).

72. Volkman-Schluck P. Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-das-heimlich-die-Ukraine-rettete.html> (дата звернення: 01.10.2023).

73. Як Болгарія таємно рятувала Україну і чому зараз ця співпраця під загрозою. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/czjdjq84yp9lo> (дата звернення: 01.10.2023).

74. Південна Корея таємно передає Україні сотні тисяч артснарядів, – ЗМІ. URL: <https://novynarnia.com/2023/05/25/pivdenna-koreya-tayemno-peredaye-ukrayini-sotni-tysyach-artsnaryadiv-zmi/> (дата звернення: 01.10.2023).

75. Смишляев С. Польша таємно передала Україні гелікоптери Mi-24 – WSJ. URL: <https://www.dw.com/uk/polsa-tayemno-peredala-ukraini-gelikopteri-mi24-wsj/a-66168575> (дата звернення: 01.10.2023).

76. Спільна заява за підсумками 24-го саміту Україна – ЄС. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-24-go-samitu-ukrayina-yes-80765> (дата звернення: 01.10.2023).

77. Декларація між урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та урядом України. 8 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-mizh-uryadom-spoluchenogo-korolivstva-velikoyi-b-80893> (дата звернення: 01.10.2023).

78. Офіційне інтернет-представництвом Президента України. Зарубіжні візити. URL: <https://www.president.gov.ua/photos/foreign-visits> (дата звернення: 01.10.2023).

79. Володимир Зеленський: У мене як у Президента держави, що воює, пріоритет один – як війну перетворити на нашу перемогу. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-u-mene-yak-u-prezidenta-derzhavi-sho-voyu-75645> (дата звернення: 01.10.2023).

80. Не можна бути нейтральним до війни, яку веде Росія проти України – Володимир Зеленський під час спілкування з представниками африканських ЗМІ. 4 серпня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ne-mozhna-buti-nejtralnim-do-vijni-yaku-vede-rosiya-proti-uk-76877> (дата звернення: 01.10.2023).

81. Про надання гуманітарної допомоги Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія та Федеративній Республіці Сомалі : Указ Президента України від 21 вересня 2022 року № 660/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6602022-44077> (дата звернення: 01.10.2023).

82. Про надання гуманітарної допомоги державам Африки та Азії : Указ Президента України від 14 листопада 2022 року № 771/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7712022-44809> (дата звернення: 01.10.2023).

83. Про надання гуманітарної допомоги Турецькій Республіці : Указ Президента України від 7 лютого 2023 року № 61/2023. URL:

<https://www.president.gov.ua/documents/612023-45717> (дата звернення: 01.10.2023).

84. Шольц: Путін не має виграти війну і не виграє її. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-bezpeky-oon-zayava-ukraina/31838087.html> (дата звернення: 01.10.2023).

85. IMMEDIATE RELEASE. Fact Sheet on U.S. Security Assistance to Ukraine. June 27, 2023. URL: <https://media.defense.gov/2023/Jun/27/2003248805/-1/-1/1/Ukraine-Fact-Sheet-27-June.PDF> (дата звернення: 01.10.2023).

86. Biden Administration Announces Additional Security Assistance for Ukraine. July 7, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3451570/biden-administration-announces-additional-security-assistance-for-ukraine/> (дата звернення: 01.10.2023).

87. Biden Administration Announces Additional Security Assistance for Ukraine. November 20, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3594318/biden-administration-announces-new-security-assistance-for-ukraine/> (дата звернення: 01.10.2023).

88. Підсумки 17-го засідання у форматі «Рамштайн». Довгострокове стратегічне планування оборони України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fdxLmBgoAEM> (дата звернення: 01.10.2023).

89. Бурбела Н., Шварц Д. В ЄС підрахували, скільки вже витрачено на допомогу Україні: цифра вражає. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/z-pochatku-rosiyskogo-vtorgnennya-ukrajina-otrimala-vid-yes-riznomanitnoji-dopomogi-na-72-mlrd-yevro-12311322.html> (дата звернення: 01.10.2023).

90. На прихисток для українців європейські країни витратили понад 43 млрд євро. URL: <https://minre.gov.ua/2023/07/04/na-pryhystok-dlya-ukrayincziv-yevropejski-krayiny-vytratyly-ponad-43-mlrd-yevro/> (дата звернення: 01.10.2023).

91. Резніков О. 18 липня продовжимо робити неможливе на черговому «Рамштайні». URL: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/v-nato-bez-emotsiy-chto-my-poluchili-na-sammite-v-vilnyuse> (дата звернення: 01.10.2023).

92. Спільна декларація про підтримку України. 12 липня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277> (дата звернення: 01.10.2023).

*Письменний О.О., кандидат політичних наук,
старший дослідник*

ГЕНЕЗА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Зовнішня політика є одним з найскладніших предметів наукового дослідження. Як ознака та інструментарій утвердження суверенітету та незалежності головних суб'єктів міжнародних відносин зовнішня політика окремих держав є невід'ємною характеристикою їх зовнішньополітичної активності, складовою системи міжнародних відносин. Саме тому проблематика зовнішньої політики в науковому пізнанні поєднує в собі комплекс системних складових всесвітньої і національної історії, геополітики, політології і права. Упродовж історичного розвитку людства систему світового устрою легітимізувала певна система міжнародних відносин, яка формувалася зовнішньополітичною діяльністю основних держав як наслідок тимчасового вирішення міждержавних конфліктних ситуацій [1].

Трансформація геополітичної реальності під впливом агресивної зовнішньої політики рф змушує науковців і політиків в усьому світі замислитися над проблемою глобальної турбулентності, що захопила всіх без винятку акторів сучасних міжнародних відносин [2]. Відомо, що великі держави мають більший вплив на світову політику. Відтак будь-які зовнішньополітичні кроки росії на пряму чи опосередковано зачіпають інтереси інших суб'єктів міжнародних відносин.

Широкомасштабна воєнна агресія проти України, яку росія почала 24 лютого 2022 року, змінила більш ніж піввіковий порядок мирного співіснування держав на європейському континенті, що ґрунтувався на взаємному визнанні суверенітету і територіальної цілісності згідно з нормами

міжнародного права. поставила Метою рф у цій війні є знищення України як держави. Сьогодні в зовнішній політиці агресор зосереджує зусилля на вирішенні завдання підкорення України військовим шляхом.

Ця війна стала індикатором неоімперської колоніальної політики Кремля. Російське керівництво розглядає війну в Україні лише як частину великої гри, націленої на досягнення світового лідерства.

Простежити зміни у зовнішній політиці рф, що призвели до воєнної агресії проти України у 2014 році та широкомасштабного вторгнення в лютому 2022 року, можна аналізуючи задекларовані принципи прийнятих у різний період концепцій зовнішньої політики росії.

Концепція зовнішньої політики – документ, що відображає систему поглядів на зміст, принципи та основні напрями зовнішньополітичної діяльності. Відповідно до законодавства російської федерації зовнішню політику країни визначає глава держави і він же представляє її в міжнародних відносинах. Підготовку та реалізацію Концепції покладено на міністерство закордонних справ. Упродовж новітньої російської історії було ухвалено шість концепцій зовнішньої політики: 1993, 2000, 2008, 2013, 2016 і 2023 років.

Після розпаду СРСР різко змінилося становище росії як в її безпосередньому оточенні, так і у світі в цілому. У рф відбулася швидка зміна керівної еліти. Було зруйновано порядок прийняття рішень, зокрема його зовнішньо-орієнтовану складову.

Протягом 1992 року зовнішня політика росії і за формою, і за змістом була реакцією на вимушене пристосування до постійно змінюваних нових реалій. Ця політика відображала всі аспекти внутрішньої боротьби, зокрема економічний і соціальний шлях розвитку росії. Цей процес був ускладнений боротьбою між різними політичними кланами, що супроводжувалася постійним гострим суперництвом за стратегічні напрями зовнішньої політики.

Наприкінці 1991 – початку 1992 рр. росія перебувала в надзвичайно складному становищі. Внутрішньополітична й економічна ситуація була надто напруженою. Після розпаду Радянського Союзу росія постала перед світом як держава – спадкоємиця країни з досить непривабливим іміджем заплямованою репутацією і величезними зовнішніми боргами. Рф удвічі поступається колишньому СРСР за кількістю населення та ще більше за економічним потенціалом. Із розпадом радянської держави росія втратила 25 % контрольованої союзної території та ключові портові виходи до Чорного й Балтійського морів [2]. Перед керівництвом держави постало важке завдання: в найкоротші терміни осмислити нові реалії, визначити цілі, місце і роль росії в новій постбіполярній системі міжнародних відносин, сформулювати основи нової зовнішньої політики суверенної росії, стати повноправним та впливовим суб'єктом міжнародних відносин, чітко сформулювати національні інтереси та послідовно реалізовувати й захищати їх на міжнародній арені.

23 квітня 1993 року президент росії Борис Єльцин своїм розпорядженням затвердив Основні положення концепції зовнішньої політики російської федерації. Найважливішими зовнішньополітичними завданнями в документі було названо збереження єдності та територіальної цілісності держави, припинення збройних сутичок і врегулювання конфліктів навколо країни, закріплення за росією “ролі у світовому балансі впливу, відповідної статусу великої держави”, забезпечення суворого дотримання в ближньому зарубіжжі прав людини, особливо етнічних росіян і російськомовного населення. У документі також наголошувалося на тому, що зовнішньополітична орієнтація росії має виходити не з ідеологічних установок, а з “фундаментальних загальнонаціональних інтересів”. Було задекларовано курс на розвиток особливих відносин із трьома групами країн: державами ближнього зарубіжжя, економічно потужними і технологічно розвиненими західними державами і новими індустріальними країнами в різних регіонах. У царині міжнародної безпеки ставилося завдання

підтримувати курс на обмеження озброєнь і роззброєння, кооперацію з провідними світовими державами і західними оборонними структурами. Ще однією пріоритетною метою було оголошено досягнення “сталого розвитку відносин зі США з установкою на стратегічне партнерство, а в перспективі – на союзництво” [3].

Як показує аналіз зазначеного документа, більшість напрямів зовнішньої політики було задекларовано, виходячи з ліберально налаштованої політики кремля, що ґрунтувалася на потребі адаптації рф до цивілізованого західного світу. Росія мусила виправляти імідж, спотворений сімдесятилітнім правлінням комуністичного режиму. Потреба в зовнішній допомозі й міжнародному визнанні росії як держави, що заслуговує на місце в новому постбіполярному світі, була реалізована у згаданому концептуальному документі, що визначав основні принципи і напрями зовнішньої політики на найближчий період.

Варто звернути увагу на два основних задекларованих у документі напрями, яких рф послідовно дотримується в зовнішній політиці й дотепер. Зокрема прагнення до визнання “ролі у світовому балансі сил впливу, відповідної статусу великої держави” та “забезпечення суворого дотримання в ближньому зарубіжжі прав людини, особливо етнічних росіян і російськомовного населення”. Перший напрям розкриває імперські амбіції сучасної росії, прагнення відновити вплив на міжнародній арені, другий – надає можливість втручатися у внутрішні справи суверенних держав, які вийшли з-під контролю росії.

Задеклароване прагнення відновлення імперської великодержавності є основною зовнішньополітичною ідеєю сучасної росії. Упродовж десятиліть російська влада використовує технології консцієнтального впливу на власних громадян і міжнародну спільноту з метою трансформації сприйняття рф як великої й непереможної держави. Неспроможність досягнути вагомих результатів у вирішенні базових потреб власних громадян влада компенсує продукуванням ефемерної величі держави. Це є об’єктивною потребою для

керівництва росії, оскільки для забезпечення стабільності у країні, контролю над невдоволеними рівнем життя російськими громадянами (для запобігання протестів) йому потрібно дати привід їм пишатися своєю державою. Важливою також є інформаційна підтримка перманентного консцієнтального впливу на іноземних громадян щодо ролі й статусу росії як великої держави у світовому балансі сил впливу.

Політика росії щодо підтримки етнічних росіян і російськомовного населення у ближньому зарубіжжі забезпечила потужну державну й громадську присутність в усіх сферах життя колишніх республік СРСР та меншою мірою – країн колишнього соціалістичного табору. За фактом росія проводила політику м'якої експансії в цих країнах. Захист російськомовного населення став надуманим приводом до окупації Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей України.

З огляду на викладене можна констатувати, що інші напрями зовнішньої політики, зазначені в цьому концептуальному документі 1993 року, покликані забезпечити виконання саме цієї мети.

Зміна влади в кремлі на зламі тисячоліть за традицією мала змінити й напрями зовнішньої і внутрішньої політики держави як доповнення до Концепції національної безпеки росії та інших ключових документів, зокрема Воєнної доктрини росії (затвердженої Указом президента російської федерації від 21 квітня 2000 р.) 28 червня 2000 року затверджено нову Концепцію зовнішньої політики росії [4]. У загальних положеннях цієї концепції було зазначено, що міжнародна обстановка, яка склалася на початку XXI століття, потребувала переосмислення політичної ситуації навколо росії, пріоритетів російської зовнішньої політики і можливостей її ресурсного забезпечення. Зазначалося, що поряд із певним зміцненням міжнародних позицій росії проявилися й негативні тенденції. Передбачувані в Концепції та інших документах розрахунки, пов'язані з формуванням нових рівноправних, взаємовигідних, партнерських відносин росії з навколишнім світом, не справдилися. Нова версія Концепції (2000 року), крім

м'якого звинувачення міжнародної спільноти у недружньому ставленні до росії, інших вагомих відмінностей не мала. Перш за все малося на увазі занепокоєння кремлівського керівництва було пов'язано з виходом з-під впливу росії колишніх союзників по Організації Варшавського договору та вступом до НАТО в березні 1999 року Чехії, Угорщини і Польщі. Нова концепція позначила початок епохи путінізму в зовнішній політиці росії. На думку В. Горбуліна, "...прихід до влади в. путіна можна вважати початком пошуку московою власної моделі геостратегії реваншу, метою якої є комплекс завдань, ключове з яких – поступове, але неухильне відновлення російської впливовості та значущості на міжнародній арені" [5].

Розширення Північноатлантичного альянсу, яке відбулося через п'ять років, також мало відповідну рефлексію у зовнішній політиці росії. Проведення активних заходів щодо зміцнення культурних, економічних, політичних і безпекових відносин із країнами ближнього зарубіжжя (передусім колишніми республіками СРСР) з метою створення передумов до нової форми інтеграції на пострадянському просторі не дало очікуваних результатів. Країни Балтії, Болгарія Румунія, Словаччина і Словенія обрали модель колективної безпеки у складі НАТО. Неспроможність росії конкурувати із Заходом призвела до відцентрових течій у країнах – колишніх союзниках. Остаточний перелом у зовнішній політиці росії стався 2007 року, тоді ж вона відмовилася від єльцинської міжнародної стратегії.

10 лютого 2007 року під час Мюнхенської конференції з питань політики і безпеки в Європі путін виголосив свою сумнозвісну промову, основні тези якої викладено нижче:

однополярна модель світового устрою, яка існує сьогодні, неприйнятна в сучасних міжнародних відносинах;

США нав'язує свою політику більшості країн світу;

тільки ООН має ексклюзивне право ухвалювати рішення про військове втручання для вирішення міжнародного конфлікту;

політика США є занадто агресивною;

НАТО не дотримується міжнародних домовленостей;

НАТО продовжує розширення на схід, незважаючи на свої ж запевнення про зворотне;

ОБСЄ перестала бути гарантом безпеки в Європі і перетворилася на інструмент, вигідний Північноатлантичному альянсу;

російська федерація веде зовнішню політику виключно у своїх інтересах, так само, “як це було тисячу років тому”.

Мюнхенська заява путіна викликала справжній політичний бум у світі. Деякі країни підтримали його думку, але багато європейських і американських політиків назвали слова російського президента найагресивнішими від часів холодної війни і навіть заговорили про її відновлення.

В одному з інтерв'ю британському провідному суспільному мовнику BBC путін визнав неспроможність політики колишніх президентів Єльцина і Горбачова, заявивши, що розпад СРСР став найбільшою катастрофою у світовій геополітиці [6].

Ключові моменти цієї заяви стали дороговказом у зовнішній політиці росії на подальші роки. Тимчасове правління з 2008 по 2012 рік Дмитра Медведєва не призвело до змін у зовнішній політиці кремля. Прийнята нова концепція мала очевидну спадкоємність щодо основних цілей і завдань. Вона враховувала еволюцію міжнародних відносин і необхідність зміцнення росії. При цьому в міжнародній обстановці поряд із позитивною тенденцією – зміцненням позицій росії на міжнародній арені, – проявилися й негативні тенденції, які необхідно було брати до уваги у проведенні зовнішньополітичного курсу росії на конкретних напрямках. Компаративний аналіз загальних положень концепцій 2000 і 2008 рр. показує, що їхні основні цілі збігаються, за винятком стилістичних, а також окремих смислових змін.

Слід зазначити, що у додатку 1 “Основні напрями політики російської федерації у сфері міжнародної культурно-гуманітарної співпраці” [7] до Концепції 2008 року було визначено систему поглядів на зміст, принципи та

основні напрями діяльності росії у сфері міжнародної культурної співпраці, що охоплює зв'язки у сфері культури і мистецтва, науки і освіти, засобів масової інформації, молодіжних обмінів, видавничої, музейної, бібліотечної та архівної справи, спорту і туризму. Відтоді російська інформаційна присутність у визначених країнах набирає ваги. За підтримки держави російські інформаційні ресурси закріплюються впроваджуються в міжнародному інформаційному просторі. Інформаційні ресурси, такі, як Russia Today стають ефективним інструментом підтримки російської політики за кордоном. Росія посилює використання новітніх інструментів нелінійного впливу, в яких інформаційна складова превалює над силовим чинником.

Як показує аналіз, Концепція зовнішньої політики росії зразка 2008 року не зазнала значних змін порівняно з попередніми документами. Водночас у цій Концепції вперше окреслювалися питання застосування в міжнародній політиці так званої м'якої сили, яку було визначено як “комплексний інструментарій розв'язання зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології”. У документі наголошено на ризиках деструктивного використання м'якої сили і правозахисних концепцій з метою політичного тиску на суверенні держави, втручання в їхні внутрішні справи.

У Концепції також уперше йшлося про необхідність сприяти залученню України до поглиблених інтеграційних процесів. Завдання щодо повернення України під повний контроль росії набуло концептуальної ваги. Проте Українська держава і її громадяни мали власну думку щодо цієї ідеї. З 2014 року рф успішно застосовує політику м'якої сили проти України. Добре сплановані інформаційні, інформаційно-психологічні (пропагандистські) акції в рамках інформаційної кампанії росії створили сприятливі умови для ведення гібридної війни. Вдала інформаційна кампанія дала можливість російській федерації досягати цілей агресії (окупація Криму та частини

Луганської і Донецької областей) з використанням людських ресурсів України та людських ресурсів інших країн й одночасно зменшувати вплив міжнародної спільноти на свої агресивні дії.

Концепція зовнішньої політики рф 2013 року ґрунтувалася на аналізі системи міжнародних відносин, яка зазнала впливу глобальної фінансово-економічної кризи. До уваги було взято той факт, що Захід втрачає свою домінуючу роль як у політиці, так і в економіці, водночас потенціал сили і розвитку зміщується на Схід, насамперед в Азіатсько-Тихоокеанський регіон. При цьому військово-політичні союзи вже не можуть забезпечити протидію сучасним транскордонним викликам і загрозам.

Подальшу трансформацію зовнішньої політики росії доцільно розглядати на прикладі концепцій зовнішньої політики рф після 2013 року (йдеться про документи 2016 та 2023 років).

31 березня 2023 року було затверджено нову Концепцію зовнішньої політики росії [8]. Її було представлено як виважений документ, що буде покладено в основу практичних дій рф у середньостроковій та віддаленій перспективі.

Для аналізу нової зовнішньополітичної концепції росії потрібно згадати попередню версію документа, який було ухвалено в листопаді 2016 року. У ньому росія декларувала прихильність демократичним цінностям та цінностям, які ґрунтуються на верховенстві права. У Концепції йшлося про “зміцнення правової держави та демократичних інститутів”, наголошувалося на тому, що росія підтримує універсальні демократичні цінності, зокрема забезпечення прав і свобод людини.

На відміну від Концепції 2016 року [9] Концепція 2023 року є більш войовничою і, як це не парадоксально, внутрішньополітичною. Тобто концепція зовнішньої політики рф 2023 року спрямована на виконання завдань у зовнішній політиці рф, що сприятиме розв’язанню внутрішніх проблем та проблем, які виникли внаслідок ведення її агресивної (войовничої) зовнішньої політики.

У розділі II Концепції 2016 року [9] здійснено аналіз сучасного світу, основних тенденцій та перспектив його розвитку, а також питань економічного характеру, що свідчило про чуттєвість економіки рф до санкцій, запроваджених провідними державами світу у відповідь на анексію Криму та розв'язану війну на сході України. Натомість питання воєнної безпеки в цій Концепції згадано поверхово. Достатньо уваги було приділено питанням терористичної загрози. В аналогічному розділі Концепції 2023 року [8] основну увагу зосереджено на питаннях політичного й економічного тиску на рф з боку колективного Заходу. При цьому тиск на рф розглядається як інструмент протидії заходам, які проводить росія для того, щоб не допустити узурпації певними державами військової, економічної і політичної влади у світі. Це свідчить про кризу зовнішньої політики рф, а претензії на адресу колективного Заходу – про намагання виправдатися за цю кризу насамперед перед власними громадянами.

Заслуговують на увагу цілі і завдання Концепцій 2016 і 2023 років. Якщо в Концепції 2016 року [9] завдання, на які спрямовано зусилля рф у зовнішній політиці, викладено в розділі I “Загальні положення”, то в Концепції 2023 року [8] ці завдання зосереджено в окремому розділі III “Національні інтереси російської федерації у зовнішньополітичній сфері, стратегічні цілі та основні завдання зовнішньої політики”. Цілі і завдання зовнішньої політики викладено після розділу II, в якому проаналізовано тенденції та перспективи розвитку сучасного світу. Така послідовність є логічною з огляду на спроби обґрунтування кризового становища рф та її місця у великій геополітиці. На тлі тез, викладених у розділі II, цілі і завдання рф у зовнішній політиці для пересічних громадян видаються більш обґрунтованими.

У Концепції 2016 року зазначалося, що центром регулювання міжнародних відносин та координації світової політики у XXI столітті має залишатися ООН [9]. Варто зауважити, що від 90-х років минулого століття до сьогодення росія у своїх концептуальних документах робила акцент на

визначальній ролі Ради Безпеки ООН як механізму підтримання миру і стабільності у світі. Людство, переживши жахи світових війн, почало шукати інструменти регулювання конфліктів й обрало формат всесвітньої Організації Об'єднаних Націй. Проте принцип роботи її структур, таких, як Рада Безпеки, побудовано на балансі інтересів обмеженої кількості держав – переможців Другої світової війни. Цей принцип сьогодні безнадійно застарів. Будь-яке рішення Радбезу росія має змогу блокувати, користуючись правом вето.

У новій редакції Концепції зовнішньої політики рф ООН згадується як міжнародний інструмент з-поміж багатьох інструментів і заходів, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів зовнішньої політики російської федерації з формування справедливого та сталого світоустрою з огляду на основну ідею – формування багатопольного світу. Водночас більше уваги приділяється міждержавним об'єднанням, таким, як БРІКС, Шанхайська організація співробітництва (ШОС), Співдружність Незалежних Держав (СНД), Євразійський економічний союз (ЄАЕС), Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), РІК (росія, Індія, Китай). Зміна пріоритетів на користь ситуативних регіональних та міждержавних об'єднань свідчить про невпевненість росії в тому, що її зовнішню політику буде підтримано ООН (лише 10 держав із 192 членів організації стали на бік рф).

Показовим є те, що в розділі III Концепції 2023 року “Національні інтереси росії в зовнішньополітичній сфері, стратегічні цілі та основні завдання” [8] пріоритетом державних інтересів російської федерації визначено захист конституційного ладу, суверенітету, незалежності, державної та територіальної цілісності від деструктивного іноземного впливу. Тобто Концепція 2023 року підтверджує, що внаслідок проведеної зовнішньої та внутрішньої політики кремля протягом останніх років суттєво збільшилася кількість загроз непорушності державного устрою рф та її цілісності.

Питання верховенства права в міжнародних відносинах задекларовано однаковою мірою в обох концепціях – 2016 та 2023 років. Згідно з положеннями цих концепцій, росія послідовно виступає за зміцнення правових засад міжнародних відносин, сумлінно дотримується міжнародно-правових зобов'язань. Як відомо, кремль постійно нехтує нормами міжнародного права, тож зміст цього розділу концепцій адресовано насамперед внутрішньому споживачеві. Зазнали змін деякі позиції розділу “Зміцнення міжнародної безпеки”. Основні тези Концепції 2016 року такі:

подолання загроз поширення зброї масового ураження, зокрема ядерної;

дотримання міжнародних договорів про скорочення стратегічних наступальних озброєнь та посилення контролю над обігом матеріалів і технологій подвійного призначення [9].

Позиції щодо зброї масового ураження в новій концепції вже мають маніпулятивний характер, а саме: “усунення передумов для розв'язання глобальної війни та ризиків застосування ядерної та інших видів зброї”. А передумовами російська влада може вважати будь-яку протидію її агресивній політиці.

У пункті 28 Концепції 2023 року рф закріпила право на ведення бойових дій за межами власних кордонів, насамперед на територіях суміжних держав, під приводом воєнної допомоги партнерам і союзникам [8]. Таким чином рф намагається легалізувати воєнне вторгнення в Україну.

Зазнав змін також розділ, що висвітлює питання міжнародної гуманітарної співпраці. У Концепції 2023 року росія вже не декларує відданість універсальним демократичним цінностям, зокрема забезпеченню прав і свобод людини. Натомість вона вносить до нової редакції Концепції заходи з протидії русофобії з боку “недружніх” держав, до чого її спонукала негативна реакція світу на широкомасштабну воєнну агресію проти України .

Для розуміння мети внесення наступного пункту до Концепції потрібно пригадати надумані рф приводи для вторгнення в Україну. Серед них такий,

як загроза нацизму. У новій редакції Концепції [8] окреслено низку завдань, метою яких є “проти дія фальсифікації історії, розпалюванню ненависті до росії, поширенню ідеології неонацизму, расової та національної винятковості, агресивного націоналізму та зміцнення моральних, правових та інституційних засад сучасних міжнародних відносин, що ґрунтуються головним чином на загальновизнаних підсумках Другої світової війни”. У такий спосіб рф намагається закріпити фейк про “нацистський режим” в Україні і забезпечити право на подальшу фальсифікацію історії Другої світової війни.

Викликає інтерес позиціонування росії у тексті Концепції 2023 року як окремого культурно-цивілізаційного формування. На думку авторів цього документа, рф посідає особливе місце у світовому устрої, що характеризується її статусом як однієї з найбільших ядерних держав, яка володіє чималими ресурсами й має постійне членство в Раді Безпеки ООН, а також тим, що вона зробила “вирішальний внесок у перемогу в Другій світовій війні”. Саме на цих тезах ґрунтується позиціонування рф як країни, що є глобальним полюсом світового значення.

Аналіз наведених у Концепціях 2016 та 2023 років регіональних напрямів зовнішньої політики рф дає підстави стверджувати, що змінилися деякі акценти зовнішньополітичної діяльності. Зокрема, щодо країн ближнього зарубіжжя політика рф залишається незмінною. Щодо України як суб’єкта зовнішньої політики в Концепції 2023 року згадується побічно, лише в пункті 13 другого розділу, в якому вказано, що “Сполучені Штати Америки (США) та їхні сателіти використовували вжиті російською федерацією заходи щодо захисту своїх життєво важливих інтересів на українському напрямі як привід для загострення багаторічної антиросійської політики” [8]. Той факт, що в документі немає інших згадок про Україну, з якою рф веде війну, є досить дивним. Проте це пояснюється тим, що надумані кремлем причини для вторгнення в Україну постійно змінюються, не витримують критики, а самі російські керівники не можуть чітко

сформулювати цілі й завдання війни особливо тоді, коли Збройні Сили України руйнують воєнні плани окупантів.

Необхідно також звернути увагу на те, як в обох концепціях визначено політику щодо європейських країн. Так, у Концепції 2016 року наголошується на тому, що ЄС є важливим торговельно-економічним партнером, з яким рф прагне розвивати економічні відносини та нарощувати співпрацю у сфері безпеки. Відзначається також важливість таких інституцій, як ОБСЄ і Рада Європи. Проте у тексті Концепції 2023 року робиться акцент на тому, що росія змінила ставлення до ЄС і країн Європейського континенту у зв'язку з тим, що вони активно підтримують Україну в її збройному протистоянні рф. Зокрема, зазначається, що більшість європейських країн проводить агресивну політику щодо росії, спрямовану на отримання односторонньої вигоди й підрив внутрішньополітичної стабільності рф.

Провідним країнам Азії, Америки й Африки в Концепції 2016 року приділено уваги однаковою мірою. Проте в Концепції 2023 року відчувається поляризація симпатій до певних держав.

Так, можна зробити висновок, що Китай та Індія є країнами – стратегічними партнерами росії, яка шукає союзників в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, країнах Латинської Америки та Карибського басейну. Окремим напрямом стане розвиток взаємодії з країнами ісламського світу Іраном і Сирією, а також поглиблення багатопланового взаємного партнерства з Туреччиною, Саудівською Аравією та Єгиптом.

США та країни Європи визнано такими, що несуть загрозу росії. У Концепції 2023 року підтверджено необхідність проведення державної політики, спрямованої на нейтралізацію загроз і налагодження взаємодії на паритетних засадах.

Загалом нова Концепція зовнішньої політики насичена оксиморонами щодо рф, як-то “політика добросусідства”, “дотримання норм міжнародного права”, “запобігання виникненню конфліктів”, “дотримання прав людини”.

Зрозуміло, що у зовнішній політиці росія не має наміру дотримуватися задекларованих принципів. Більш того, їх перманентне порушення є основою сучасної зовнішньої політики кремля. Внесення до концептуального документа таких важливих тез є спробою “відбілити” свої злочинні дії щодо сусідніх держав, розпалювання воєнних конфліктів і порушення прав людини.

Як зазначалося вище, у концепції 2023 року згадок про Україну немає, отже, це можна розцінювати як чергову спробу відмовити їй у суб’єктності. Адаптація зовнішньої політики рф у відповідь на протидію політиці колективного Заходу відбувається ситуативно, а концепція зовнішньої політики є лише спробою обґрунтувати основні тези керівництва кремля та описати, який вигляд хотіла б мати росія в очах світової спільноти і власного населення.

Окреме місце в геостратегії рф посідає ідея “русского мира”. В основі ідеї лежить сприйняття російської мови як чинника, що об’єднує всіх людей, які відчують прихильність до культури росії. Частиною “русского мира” можуть стати будь-які території, де є російськомовне населення. Використовуючи цю концепцію, російська влада виправдовує імперські амбіції. Оскільки кордони “русского мира” набагато ширші за кордони російської федерації, російські політичні еліти використовують російськомовне населення за кордоном як інструмент державного впливу. Особливо це стосується країн ближнього зарубіжжя – України та Білорусі, оскільки вони вважаються невід’ємною частиною “русского мира” [10]. Відновлення культурної єдності “русского мира” та “захист російської мови та людей, які нею говорять”, кремль використовує для виправдання свого вторгнення в Україну. До реалізації геостратегії рф досить активно залучається й рпц, яка відіграє роль одного зі стовпів “русского мира”. Типовим прикладом участі рпц у забезпеченні державної стратегії є збереження її церковних приходів в Україні, Білорусі, Молдові, Казахстані, Латвії, Естонії та інших країнах. Саме ідентифікація православних вірян із

російською православною церквою служить додатковим механізмом духовного й ідеологічного регіонального впливу росії.

Щоб не допустити провадження самостійної міжнародної політики сусідніми з росією державами, зменшити їх вплив на формування політичного порядку денного в регіоні, кремль широко застосовує проти них політику керованого хаосу. Цієї політики зазнають держави, які прагнуть зміцнити власний суверенітет і тим самим вийти з-під контролю рф.

Ознаками керованого хаосу є велика кількість локальних і регіональних конфліктів навколо росії та в країнах, які вважаються кремлем територією власного впливу. Заморожені конфлікти і конфлікти в активній фазі з відкритим збройним протистоянням за участі рф використовуються як інструмент досягнення нею політичних цілей. Найбільше напруження сьогодні відчувається у Близькосхідному регіоні та країнах пострадянського простору, на Африканському континенті. Створюючи стан хаосу та нестабільності в Україні, Сирії, Молдові, Грузії, Вірменії, Лівії, ЦАР, Малі, Судані та інших країнах, рф розширює свою геополітичну присутність.

У своїй зовнішній політиці до 24 лютого 2022 року рф тримала баланс на векторах “Схід – Захід” та “Північ – Південь як держава, що претендувала на лідерство на Євразійському континенті (в Європі та Азії). Водночас росія прагнула посилити вплив на пострадянські країни як сферу власної стратегічної відповідальності. Однак після широкомасштабного вторгнення в Україну міжнародна економічна й політична ізоляція не залишили росії вибору. На противагу класичній (ліберальній) моделі “м’якої сили” відтепер рф діє з позиції сили, відстоюючи таким чином свої геостратегічні інтереси на регіональному та глобальному рівнях. Для реалізації стратегії щодо посилення своєї геополітичної присутності росія вдається до використання цілої низки інструментів нелінійного впливу. Основним засобом досягнення зовнішньополітичних цілей росії стала інформаційна війна.

Економічні та політичні санкції, ініційовані Сполученими Штатами і Євросоюзом, у відповідь на воєнну агресію рф проти України суттєво

погіршили стан її економіки. Міжнародна ізоляція ускладнила ведення кремлем власної геополітичної гри. Сьогодні росія користується послугами декількох держав для обходу економічних санкцій. Її зовнішньополітична діяльність зосереджена на пошуку ринку збуту енергоносіїв як основного джерела наповнення власного бюджету та закупівлі критично важливих високотехнологічних складових для задоволення потреб військової і цивільної промисловості. Пошук ситуативних партнерів росія здійснює за принципом : “ворог мого ворога – мій друг”. Так вона намагається формувати коаліцію на антиамериканських настроях деяких країн Близького Сходу, Африки і Латинської Америки.

Враховуючи аналіз генези концепцій зовнішньої політики рф, можна стверджувати, що її політика стає більш войовничою. Конфронтація із Заходом зростає. Російська політика стосовно України є послідовною і агресивною, вона спрямована на підкорення України та знищення її як держави. Необхідно зазначити, що рівень агресії зовнішньої політики кремля зростає, як і рівень впевненості у власному військовому й економічному потенціалі. Водночас на сторінках зазначених документів простежується невідповідність у послідовності досягнення зовнішньополітичних цілей рф. Ігнорування Заходом концептуальних документів політичного режиму росії є, як вважають у Москві, «принциповою помилкою», яку можна виправити шляхом посилення уваги РФ до азійсько-тихоокеанських, близькосхідних чи африканських процесів.

Перелік використаних джерел:

1. Прийдун С.В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. (1991–2015). Тернопіль. 2019. 302 с.
2. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації: монографія / О. Кондратенко. Київ : ВПЦ “Київський університет”. 2017. 607 с.
3. Основные положения концепции внешней политики Российской Федерации утверждены Распоряжением Президента Российской Федерации

Б.Н. Ельцина от 23 апреля 1993 г. № 284-пп. URL: <https://www.russiamatters.org/sites/default/files/media/files/1993%20Foreign%20Policy%20Strategy%20RUS.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).

4. Концепция внешней политики Российской Федерации утверждена Президентом Российской Федерации 28 июня 2000 года. *“Российская газета”*, N 133, 11.07.2000.

5. Горбулін В. "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня*. 2015. 23–30 січ. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.htm> (дата звернення: 06.12.2023).

6. Путін назвав розпад СРСР катастрофою. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2005/04/printable/050425_putin_rus (дата звернення: 09.12.2023).

7. Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1751584/ (дата звернення: 20.12.2023).

8. Концепция внешней политики Российской Федерации : утверждена указом Президента Российской Федерации от 31 марта 2023 г. №229. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/70811> (дата звернення: 24.12.2023).

9. Концепция внешней политики Российской Федерации : утверждена указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 г. №640. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41451> (дата звернення: 27.12.2023).

10. Taras Kuzio. Five reasons why Ukraine rejected Vladimir Putin's "Russian World" URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/five-reasons-why-ukraine-rejected-vladimir-putins-russian-world/> (дата звернення: 29.12.2023).

*Кашиперська Д. О., доктор філософії з політології,
Письменний О. О., кандидат політичних наук,
старший дослідник*

НОВА ЕРА СТРАТЕГІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ США: ВІДПОВІДЬ НА ГЛОБАЛЬНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Розширення середовища проведення військових операцій на тлі глобального технологічного прогресу та загострення міжнародних відносин створюють умови для перегляду чинних і створення нових концептуальних підходів до процесів планування та ведення бойових дій, а також до принципів і способів забезпечення національної безпеки держави. Від початку вторгнення російської федерації в Україну в 2014 році та особливо після розгортання широкомасштабної збройної агресії росії 24 лютого 2022 року проблеми трансформації міжнародного безпекового середовища та міждержавних відносин неабияк загострилися. Це, зі свого боку, потребує нових підходів до їх вирішення та зумовлює пошук нових гарантій безпеки, зокрема для України.

Сучасні міждержавні конфлікти із сукупністю застосовуваних конвенційних і неконвенційних методів ведення боротьби піднімають нагору проблему виникненням нового балансу сил, що приводить до утворення нового світового порядку. Незаконна торгівля транснаціональними злочинними організаціями, кібератаки, інформаційні кампанії із трансформації свідомості цільової аудиторії, атаки безпілотників на критичну інфраструктуру та приватні військові компанії, які виступають державними довіреними особами – усе це компоненти глобальної змагальної концепції.

Модель, що ґрунтується на розумінні світового порядку як єдиного силового поля та наявності на ньому кількох протиборчих центрів сили, які постійно конкурують, ставить під сумнів дієздатність колишніх моделей світового порядку, починаючи від Вестфальського миру XVII століття і до Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (1945–1991 рр.). Такі центри можна поділити на глобальні (США, Велика Британія, Канада (атлантичний центр сили), Європейський Союз, Росія, Китай) та регіональні (Індія, Іран, Єгипет, Бразилія, імовірно, Туреччина). У фундаментальній науковій праці “Світовий порядок” найвідоміший американський теоретик зовнішньополітичних і міжнародних відносин Г. Кісінджер стверджує, що “Вестфальський мир був першою спробою стабілізувати міжнародні відносини на основі балансу сил, а не через силові переваги однієї держави”. Окрім того, він додає, що “жодна країна не зіграла більш значної ролі у формуванні сучасного світопорядку, ніж Сполучені Штати Америки, які ніколи не виявляли нерішучість щодо участі у ньому... Європейський, близькосхідний африканський, азійський та інші регіони світу мають рацію, коли визнають лідерство США”. Експерт наголошував на тому, що найкращим світовим порядком є американський [1].

Ще 2008 року Національною розвідувальною радою в доповіді “Глобальні зміни світу – 2025” було представлено неореалістичну інтерпретацію світового розвитку. Там було наголошено на тому, що міжнародна система до 2025 року стане глобальною та багатополлярною. У цьому аналітичному матеріалі зазначалося, що “міжнародна система в тому вигляді, якого вона набула після Другої світової війни, зміниться завдяки переходу від економічної могутності Заходу на Схід і зростанню ролі недержавних учасників міжнародних відносин... Радикальні зміни геополітичного ландшафту внаслідок зростання конфліктного потенціалу та через боротьбу за ресурси планети спричинить неминучий розподіл влади у світі, в якому Сполучені Штати впродовж 15–20 років і надалі будуть найвпливовішим актором”. У доповіді також указано, що окрему роль центрів

глобального впливу матимуть росія та Китай, що буде “визначальним чинником зовнішньої політики США” [2, С. 19, 29, 31, 41, 93].

У 2018 році США внесли зміни до Стратегії національної оборони [3], в якій указано, що головною загрозою національній безпеці є міждержавна конкуренція, а не тероризм, як було визначено в попередньому документі. Анексія росією Криму у 2014 році та широкомасштабне вторгнення в Україну 2022 року, використання Іраном проксі-серверів на Близькому Сході та все більш агресивні дії Китаю в Південно-Китайському морі – усе це актуалізувало питання стратегічної конкуренції. Загалом у політиці конкуренція є боротьбою держав і коаліцій за домінування у глобальному чи регіональному масштабі.

Будь-яке стратегічне змагання розгортається в більш широкому контексті: геополітичному, економічному, соціальному, військовому та екологічному. Основні тенденції, що відбуваються в кожній із цих сфер, можуть посилити чи послабити основних конкурентів. Країни, які відповідають подиху часу, можуть отримати конкурентну перевагу на відміну від тих, які не встигають за вимогами контексту або не використовують його можливості на свою користь. Глобальний контекст, що виникає, може мати особливо драматичний вплив на стратегічну конкуренцію: світ, очевидно, стоїть на переломній точці з огляду політики, технологій і характеру війни, що віщує драматичні зміни.

Стратегічна конкуренція – це тривала гра між тими, хто зацікавлений у збереженні міжнародного порядку, правил і норм, які склалися після Другої світової війни, та ревізіоністськими державами, які прагнуть порушити чи змінити цей порядок. Конкуренти отримують перевагу, коли вони можуть використовувати всі складники національної могутності: дипломатичний, інформаційний, військовий та економічний.

Розгляньмо докладніше головні межі оцінювання конкуренції між основними гравцями [4].

1. Середовище, в якому розвивається змагання: більш багатополярна світова система; виклики неоліберальній моделі; четверта промислова революція; поява вразливих інфосфер; зміна клімату та загальносвітова криза.

2. Критичні компоненти внутрішньої національної сили та життєдіяльності, що дають змогу підтримувати конкурентоспроможність: загальний виробничий потенціал країни; здатність будувати передові технології; фінансова гнучкість; ефективність управління; рівень та ефективність військових ресурсів.

3. Елементи глобальної позиції держави на міжнародній арені: економічна позиція та залучення в міжнародні процеси; військова позиція та залучення в міжнародні процеси; парадигмальна та ідеологічна конкуренція.

4. Конкретні суперечливі інтереси та цілі, що визначають природу двосторонньої конкуренції: основні національні інтереси; сфери, де інтереси стикаються або перетинаються; повторюваність зон змагань.

Так, у зв'язку із внесенням змін до Стратегії національної оборони в межах стратегічної конкуренції експерти Агентства оборонних дослідницьких проєктів DARPA (США) запропонували концепцію мультидоменних операцій (МДО). Термін мультидоменна операція вперше було використано та описано у 2018 році в публікації “Сухопутні війська США в мультидоменних операціях 2028” [5]. Результатом роботи над удосконаленням концепції МДО стала публікація в жовтні 2022 року нової доктрини МДО армії США “Field Manual 3-0. Operations” [6]. Командування армії США наголосило на тому, що ця доктрина стане ключовим керівництвом для збройних сил країн – членів НАТО на період до 2030 року. Багатовимірні або мультидоменні операції (Multi-Domain Operations, MDO) – взаємозалежне й одночасне ведення бойових дій у різних площинах (доменах), а саме: на суходолі, морі, у повітрі, космосі, а також у кібер- чи інфопросторі. Особливе значення має інформаційний домен та домен кіберпростору. Відповідно до концепцій різних країн НАТО виокремлюють

один з них чи два водночас, в межах яких безперервно ведеться конкурентна боротьба поза миром та війною. Концепція МДО передбачає, що майже рівноправні конкуренти можуть насправді не шукати конфлікту один з одним, а, можливо, лише короткострокову перевагу на певний час, доки одна зі сторін не стане домінувати.

Оборонний тренд, який започаткувала ця концепція, став поштовхом для розроблення її варіації іншими країнами, зокрема Великою Британією [7]. Українські науковці В. Злакоман та В. Гордійчук також розглядають можливі напрями розроблення концепції мультимедійної операції для оборони України на основі сучасних технологій, а також безперебійної спільної роботи всієї системи оборони з іншими державними установами та союзниками. Важливою складовою частиною такої концепції має стати інтегрування всіх наявних інформаційних державних систем з інформаційними системами партнерів і союзників із метою уникнення їх дублювання [8].

Водночас із зростанням кількості великих держав спостерігається суттєве збільшення кількості інструментів, спроможних надавати стратегічний вплив. Якщо за часів Холодної війни стратегічна стабільність визначалася рівністю стратегічних ядерних потенціалів, то зараз стратегічні позиції США, Росії та Китаю все більше залежать від концепцій і можливостей у різних операційних сферах. Сама собою ідея багатодоменної війни не є новою. Новим є збільшення можливостей, які настільки сильні, що можуть спровокувати ядерну ескалацію.

Отже, окрім розміру ядерних арсеналів, сьогодні стратегічне суперництво визначають гонкою за розроблення низки нових і руйнівних технологій (НРТ), таких, як протиракетна оборона, звичайні ударні озброєння великої дальності, можливості у кібер- та космічному просторі. Ці нові спроможності стирають кордони між ядерними та звичайними бойовими доктринами та поєднують ядерні, космічні, кібернетичні та звичайні концепції. Окрім того, складність цього багатодоменого стратегічного

середовища ускладнює визначення відмінностей між стабільністю та нестабільністю.

Стимування небезпеки з боку росії та “ефективна” конкуренція з Китаєм стали основними пріоритетами нової редакції Стратегії США з національної безпеки від 12 жовтня 2022 року [9]. З огляду на це головними цілями в документі названо такі:

- стримування загрози з боку рф;

- “ефективна” конкуренція з Китаєм;

- закріплення нових статусів Китаю (найсерйозніший геополітичний виклик) і рф (актуальна загроза безпеці Європі);

- можливість “мирного співіснування” з Китаєм та визнання його вирішального внеску у світову економіку;

- прагматичний підхід до взаємодії у сферах, де це взаємовигідно, у відносинах із рф;

- прагнення знизити ризики розв'язання ядерної війни;

- зміцнення союзів та партнерства по всьому світу.

Окрім того, на початку 2023 року Палата представників США переважною більшістю голосів підтримала створення спеціального комітету щодо стратегічної конкуренції з Китаєм, щоб підкреслити бажання членів палати протистояти зростанню міжнародного впливу Пекіна. Комітет займатиметься такими питаннями, як повернення робочих місць із Китаю до Сполучених Штатів, а також ланцюгів поставок до країни та захист інтелектуальної власності.

У 2022 році науково-дослідна корпорація RAND опублікувала докладну інформаційно-аналітичну доповідь “Роль інформації в концепціях США зі стратегічного суперництва” [10]. Ця праця має цільовий характер і виконана в інтересах уряду США, зокрема Міністерства оборони, для всебічного вивчення питань стратегічного суперництва та використання цих знань у ході формування ефективної конкурентної позиції та розроблення заходів протидії діяльності, що загрожує інтересам Вашингтона, а також

можливої агресії з боку ймовірних супротивників, передусім росії та Китаю. Результати цього дослідження мають зацікавити співробітників Міністерства оборони США, чия діяльність пов'язана із інформаційним середовищем, а також тих, хто працює на стратегічному рівні.

Дослідження підтверджує важливу роль інформації та інформаційної сфери (ІС) у контексті конкуренції, про що свідчить нова спільна концепція дій в ІС та різні ініціативи на рівні служб, орієнтовані на інформаційне забезпечення. Наприклад, запропоновано створити посади заступника командувача з інформації в Корпусі морської піхоти, нову функціональну сферу та додаткові формування у ВПС, а також нові інформаційні концепції та підрозділи у сухопутних військах тощо. Інформаційна міць не має обмежень щодо конкретних спроможностей засобів масової інформації і не обов'язково потребує складних механізмів реалізації, тому одні й ті самі дії можуть здійснювати суб'єкти, пов'язані з конкурентом, за допомогою різних способів і засобів масової інформації та задля реалізації різних цілей. Самі дії поділено на такі категорії: контроль за засобами комунікації; кібер- або електронна війна; дезінформація та пропаганда; позитивні повідомлення та пропаганда, заснована на правді; захист, контрінформація або дії у відповідь.

Стратегічна міждержавна конкуренція, яка не виходить за межі, що прийнято називати збройним конфліктом, цілком відповідає новим тенденціям міждержавної взаємодії. Така конкуренція відбувається з використанням зазначених вище інструментів і технологій боротьби, приховано чи напівприховано. Протягом останнього десятиліття провідні західні експерти ідентифікують такі дії, як боротьбу в сірій зоні. Образ сірої зони передає характер простору в проміжному конфліктному спектрі між мирною конкуренцією та збройним конфліктом.

Сірі зони (СЗ) – один із найважливіших складників міждержавного суперництва. Визначення цього поняття є недосконалим і недостатньо узгодженим як серед науковців, так і серед західних військово-політичних експертів. І це потребує докладного аналізу. Окрім того, термін став часто

використовуватися також і в росії переважно для позначення війни в Україні, що ще раз підтверджує актуальність дослідження цього поняття.

Поняття сірої зони в геополітиці активніше почало з'являтися в зарубіжних наукових та аналітичних джерелах у другому десятилітті ХХІ століття. Зокрема, тема постійно фігурує в документах стратегічного оцінювання розвідувальних служб США. Представник командування спеціальних операцій США Ф. Капуста опублікував працю, в якій розкрито сучасний погляд на роль і місце сірих зон у світовій геополітиці й національній безпеці [11]. Мітчел Дж. Мазар у своїй монографії розглядає сірі зони як місце, спосіб і засіб стратегічного міждержавного протистояння нової формації [12]. Дослідження сірих зон і гібридних викликів також викладено у науковій доробці співробітника Інституту стратегічних національних досліджень США Ф. Дж. Гофмана [13]. Представники науково-дослідної корпорації RAND Стейсі Л. Петтіджен і Бекка Вассер у своєму дослідженні пропонують концептуалізувати сірі зони як тактики стратегічного протистояння, а не зони проведення операцій [14]. Серед вітчизняних науковців варто відмітити дослідження І. В. Богінської [15].

Поряд із концепцією гібридної війни у західній військово-політичній спільноті активно використовують термін сіра зона, який зазнав суттєвої трансформації і став застосовуватися як маркер для опонентів США та НАТО. Командування Спеціальними операціями Збройних сил США використало поняття СЗ у своїх робочих документах. Зокрема, Біла книга Сил спеціальних операцій США дає таке визначення СЗ: “Виклики сірої зони визначаються як конкурентна взаємодія між державою та недержавними акторами, яка потрапляє між дуалізмом традиційної війни та миру. Для них характерна неоднозначність природи конфлікту, непрозорість залучених сторін чи невизначеність щодо політичних і правових меж” [11].

Поняття сірої зони ґрунтується на метафорі, заснованій на кольорі. Ідея полягає в тому, що безпечні та добросовісні мирні дії з боку спільноти або

держави можуть визначатися як білі, а небезпечні, ворожі дії або війна – як чорні. А отже все, що знаходиться між ними, є сірим [16].

Термін сіра зона став широко відомим після виступу очільника Командування спеціальних операцій США генерала Джозефа Л. Вотеля в Конгресі, який було присвячено боротьбі з викликами, що створюють РФ та Ісламська держава. Генерал наголосив, що “наш успіх у цьому просторі визначатиметься нашою спроможністю адекватно вирішувати конфлікти поза межами традиційної конструкції миру-або-війни” [17]. На думку Вотеля, “сіра зона характеризується інтенсивною політичною, економічною, інформаційною та воєнною конкуренцією – жорсткішою, ніж традиційна дипломатія, але поки що не звичайною війною” [18].

Серед експертів термін сіра зона часто вживається в контексті гібридних війн та поряд з іншими близькими за змістом поняттями: конкуренція без конфлікту, активні заходи, війна нового покоління, політична війна тощо [17, С.15].

“No war, no peace” (“Не війна і не мир”) – вислів, який найкраще дає характеристику сірій зоні. RAND й інші аналітичні центри ще з 2015 року почали використовувати цей термін у межах обговорення особливостей псевдоревізійської гібридної агресії РФ проти України. Директор програми зі стратегії, доктрини та ресурсів Центру Арройо вказаної корпорації Майкл Мазарр в одній зі своїх публікацій зазначив, що “справжнє значення кампаній сірої зони полягає в тому, що вони пов'язані з найбільш фундаментальним завданням майбутніх десятиліть: пошуком способу інтеграції квазіревізійських держав, що зростають, у міжнародний порядок” [19].

Одну з військових теорій щодо цього питання викладено в монографії, виданій Військовим коледжем армії США у квітні 2016 року під авторством Антуліо Ечеварріа II та назвою “Оперування в сірій зоні: альтернативна парадигма для військової стратегії США” [20]. У ній йдеться про необхідність переосмислення конвенційного типу війни у зв'язку з

динамікою методів стримування та примусу, які протягом багатьох десятиліть раніше були ефективними. Антуліо Ечеварріа II фактично ставить знак рівності між гібридною війною та війнами в сірій зоні, водночас зазначаючи, що вони не є чимось новим. Однак, таке рамкове поняття необхідне, щоб указати на недоліки військової системи та механізмів ухвалення рішень на Заході, адаптувати їх до нових викликів та виробити нову гнучку модель, яку можна застосовувати не лише під час кризи, а й як превентивний захід. Стару концепцію “операції поза умовами війни” у поєднанні із санкціями, оголошенням безполітних зон, авіаударами та контртерористичними рейдами також може бути застосовано в нових умовах.

Автор зазначає, що військові стратеги та особи, які планують такі кампанії, мають вибудовувати свої дії так, щоб використати максимальну кількість даних для здійснення належного тиску, а саму кампанію мають проводити стільки часу, скільки необхідно для досягнення політичних цілей. Загальне бачення сірої зони американськими військовими полягає у необхідності переосмислення старих підходів на користь більш активній міжвідомчій взаємодії та застосуванню військової сили для реалізації політичних цілей.

Отже, сіра зона – це театр гібридної війни, стратегічний простір, у межах якого міжнародна система переформатовується під правила нового світопорядку. Зміни в ній відбуваються на нормативно-правовому рівні, інституційному, на рівні національних інтересів і державних пріоритетів. Сірі зони передбачають використання різних методів, часто асиметричних і неоднозначних за своїм характером, для досягнення цілей певної держави та протидії цілям її суперників. У сірій зоні реалізують агресивні державні стратегії із високими ставками. Кожен із учасників використовує різні інструменти впливу та залякування для досягнення головних цілей війни за допомогою прихованих чи відкритих засобів і методів, провокацій і конфліктів. Кожен намагається не допустити свого викриття, уникнути

прямого військового конфлікту з іншими центрами сили та максимально використати свої переваги.

Відповідно до дослідження “Gaining Competitive Advantage in the Gray Zone” можна виокремити такі основні засоби, які використовують задля домінування у стратегічному просторі сірої зони [21]:

кібер-, інформаційні операції, зусилля щодо підризу громадського/союзницького/місцевого/регіонального опору, а також використання пропаганди на підтримку інших гібридних інструментів;

таємні операції під контролем держави, шпигунство, проникнення та підризна діяльність;

сили спеціального призначення та інші збройні підрозділи, контрольовані державою, а також парамілітарні формування;

підтримка (матеріально-технічна, політична та фінансова) для опозиційних, повстанських і терористичних рухів;

залучення неурядових суб'єктів, зокрема організованих злочинних груп, терористів і політичних, релігійних, етнічних чи сектантських екстремістських організацій;

допомога нерегулярних військових та воєнізованих формувань;

економічний тиск, що виходить за межі звичайної економічної конкуренції;

маніпулювання та дискредитація демократичних інститутів, зокрема виборчої та судової систем;

використання прихованих/непідтверджених операцій, а також технологій обману та заперечення;

явна чи неявна загроза застосування чи загрози застосування збройної сили, тероризму та зловживань щодо цивільного населення.

Сучасні гібридні війни та операції політичної війни в основному відбуваються в сірій зоні міжнародних відносин. З огляду на вищевикладене можна стверджувати, що Україна для росії завжди була сірою зоною, стратегічною територією, домінування на якій визначало основні

геополітичні інтереси Кремля. Як стверджує І. Богінська [15], дії росії на Донбасі у 2014 році було організовано так, щоб не спровокувати повномасштабне втручання США і їх союзників. Конфлікт на Сході України був тривалим, а процес посередництва складним, оскільки двома основними геополітичними гравцями в цьому конфлікті є росія і США, які діють через довірених осіб (проксі). Із 24 лютого 2022 року агресія набула нових форм і перейшла із так званої сірої зони в чорну, частково зберігаючи методи й форми агресивного впливу сірої зони.

Концепція конфліктів або війни в сірій зоні міжнародних відносин відрізняється від гібридної війни, хоча ці два поняття тісно пов'язані між собою і їх часто застосовують по черзі, як це було під час захоплення росією Кримського півострова України, вторгнення на Схід України, а також під час широкомасштабної агресії 2022 року. Операції гібридної війни рф проти України і по суті проти всього світу накладалися одна на одну, в ході чого здійснюється відхід у сіру зону міжнародних відносин.

Дослідники вважають, що завдання рф у сірій зоні переважно поділяються на такі три категорії [21]:

вплив на конкретний результат, такий, як вибори чи суперечка між росією та державою-метою;

формування середовища, що полягає в створенні в країні умов для національної політики, найбільш сприятливої для інтересів росії;

покарання держави за дії, які росія сприймає як образливі чи ті, які суперечать її національним інтересам. Ідея полягає в тому, що таке покарання має не лише висловлювати невдоволення росії, а й, що важливіше, переконувати лідерів цільових країн у тому, що така поведінка не має повторюватися.

Щодо питання використання сірих зон в межах стратегічної конкуренції виникає суперечність між методами, які застосовують для цього, та демократичним устроєм країни, яка це здійснює. Вважається, що недемократичні держави можуть діяти більш ефективно в сірій зоні

міжнародних відносин, оскільки вони менше обмежені законами та правилами. Демократичним країнам важче реагувати на загрози сірої зони, тому що їхні правові та військові системи спрямовано на те, щоб розглядати конфлікти через механізми суспільної згоди, які сьогодні спираються на дихотомію війни і миру, не беручи до уваги сірої зони у міждержавних відносинах і не готуючи відповідні засоби протидії (наприклад, вчасний захист свого інформаційного поля від чужої агресії, захист своїх кібернетичних мереж управління, енергомереж, нафто- і газопроводів, банківської системи, економіки тощо). Це може призвести до того, що демократії будуть реагувати на ворожі дії у сірій зоні міжнародних відносин або надмірно, або недостатньо, або запізно.

У цьому контексті виявлення та оцінювання природи загроз у сірій зоні є розвідувальним завданням, орієнтованим на військово-політичні пріоритети, установлені на національному чи коаліційному рівні. У дослідженні CSIS наголошено, що інформацію про стан сірої зони видобувають усі види розвідки [22], а саме:

HUMINT (Human Intelligence) – агентурна розвідка, що добуває відомості за допомогою агентів;

SIGINT (Signal Intelligence) – радіо- та радіотехнічна розвідка, що здійснює збір інформації через перехоплення сигналів, а також включає в себе COMINT (Communications Intelligence) – зв'язок між людьми та ELINT (Electronic Intelligence) – електронні сигнали, які безпосередньо не використовуються у зв'язку;

CYBINT (Cyber Intelligence) – кіберрозвідка, кібербезпека;

IMINT (Imagery Intelligence) – візуальна розвідка, що забезпечує отримання фотографічного зображення об'єкта;

MASINT (Measurement and Signature Intelligence) – вимірювально-сигнатурна розвідка, заснована на зборі розвідданих через виявлення, відстеження, ідентифікацію або опис відмінних характеристик (сигнатур) фіксованих або динамічних цільових джерел;

GEOINT (Geospatial Intelligence) – геопросторова розвідка, що використовує інформацію, отриману в результаті аналізу фото, відео та даних розташування. GEOINT використовує зображення для вивчення та оцінювання людської діяльності та фізичної географії у будь-якій точці Землі, зокрема фотограмметрію, картографію, аналіз зображень, дистанційне зондування та аналіз місцевості;

SOCINT (Social Intelligence) – отримання розвідданих про управління політичними, економічними чи соціальними процесами за допомогою збирання цифрових даних про соціальні відносини. Використовується для побудови докладної картини мережових структур, дані про які потім є відправними точками для подальшого аналізу.

У Стратегії національної розвідки США на 2023 рік зосереджено увагу на стратегічній конкуренції з Китаєм і росією в економічній, політичній та військовій сферах [23]. Також наголошено про те, що стратегія є основним документом, який відображає внесок лідерів кожного з 18 елементів американського розвідувального органу, оскільки він правильно скеровує операції, інвестиції та пріоритети колективу. У документі викладено шість цілей для міжвідомчої спільноти, а саме:

поліпшення здатності надавати своєчасну та точну інформацію про наміри, можливості та дії конкурентів через посилення мовної, технічної та культурної експертизи, а також використання відкритих джерел, великих даних, штучного інтелекту та передової аналітики;

залучення, розвиток та утримання талановитої робочої сили, яка працює як єдина спільнота. У документі зазначено, що розвідка має подолати давні культурні, структурні, бюрократичні, технічні та безпекові виклики, щоб переосмислити та підготувати кадровий потенціал майбутнього;

масштабне використання інноваційних рішень. Для цього, як вказано у стратегії, розвідка має створити єдині органи закупівель, централізовані системи подання заявок та систему укладання контрактів у масштабах Співтовариства, підкріплені інструментами автоматизації;

диверсифікація, розширення та зміцнення партнерств. Зокрема, інвестування в нові та різноманітніші партнерства, особливо з недержавними та субнаціональними суб'єктами;

розширення можливостей та експертиза з транснаціональних викликів. До таких викликів відносяться частіші та інтенсивніші кризи через наслідки зміни клімату, незаконний обіг наркотиків, фінансові кризи, порушення ланцюгів постачання, корупція, нові та рецидивні хвороби, а також нові та проривні технології, які, зі свого боку, викликають кризи безпеки, такі, як громадянські заворушення та міграція;

підвищення стійкості. Сюди входить посилення ролі розвідки у захисті критичної інфраструктури з метою покращення раннього попередження, що може забезпечити більш ефективне відновлення та реагування, а також розширення його ролі у розумінні загроз та вразливостей ланцюгів поставок та допомоги у пом'якшенні загроз для інфраструктури уряду та галузевих партнерів.

Отже, мова йде про гібридний характер розвідувальних відомостей і необхідність створення пристосованої до нього гібридної структури розвідки, здатної застосовувати спеціальні методи аналізу на основі технологій штучного інтелекту. Взаємне накладання різноманітних відомостей, які добуває розвідка, потребує точного виявлення справжніх даних з усієї сукупності таких відомостей, зокрема неправдивих або тих, які потребують додаткової перевірки. Розширення конкуренції у сірій зоні ставить перед розвідкою питання, пов'язані з адаптацією організаційної структури, процесів добування та аналізу розвідданих. Потреба нових даних актуалізує пошук нових джерел, методів і способів добування інформації. А сам процес керівництва розвідкою має бути динамічним, гнучким, адаптивним та інтерактивним.

Однією з відмінних характеристик дій в сірій зоні є те, що вони максимально не схожі на військові дії, а є такими, які дають змогу уникнути ескалації. Однак загроза ескалації, зокрема аж до ядерного конфлікту,

нависає над сучасним конкурентним контекстом. Спеціалісти RAND попередили: “Ядерний арсенал росії забезпечує їй високий ступінь імунітету до прямого військового примусу. Незважаючи на те, що рф є набагато слабшою державою, ніж Радянський Союз XX століття чи Китай XXI століття, її не можна відкидати або ігнорувати” [10]. Те саме стосується Китаю та, певною мірою, Північної Кореї. Попри те, що “ядерна парасолька” також захищає і Сполучені Штати та ядро альянсу НАТО від прямого військового примусу, вона діє як суттєве обмеження для звичайних військових реакцій на деякі дії в сірій зоні.

У таких умовах держави вимушені застосовувати під час ухвалення воєнно-політичних рішень інкрементальний підхід. Засновником інкременталізму вважають Ч. Ліндблом. У своїй праці «Наука плутанини» він описав його як “менеджерський підхід, коли рішення приймаються не з огляду на чітко визначені цілі, а на реалії сьогодення та можливості їх вирішення лише в загальному вигляді за допомогою поступових кроків, які, у свою чергу, базуються на постійній корекції стратегічних планів під дією внутрішніх та зовнішніх факторів” [24, С. 79–88]. У стратегічному змаганні інкременталізм створює постійні дилеми: якщо дії конкурента в сірій зоні явно нижчі за порогове значення, яке могло б спровокувати ескалацію конфлікту, то не зрозуміло, які з них виправдовують реакцію, коли і яку саме. Якщо конкурент постійно агресивно діє в міжнародній площині за принципом відкраювання “скибочок салямів” (ідеться про поступове агресивне завоювання невеликих територій), єдина сукупна реакція на накопичений ризик такого “відкушування” видається непропорційною. Іншими словами, якщо незначна агресія агресора стає основною і її важко відрізнити від фонового шуму, тоді відповідь держави-конкурента на ці дії ймовірно буде розглядатися як пряма агресія, а не як відповідь на таку загарбницьку політику іншого конкурента.

Концепція стратегічної конкуренції так відповідає на сучасні гібридні загрози. Вона також може позначатися як континуум конкуренції, який складається з трьох частин, а саме:

збройного конфлікту, який визначається як застосування військової сили задля досягнення політичних цілей;

конкуренції за межами збройного конфлікту у вигляді зазвичай ненасильницьких дій (зокрема дипломатичної чи економічної діяльності, політичної диверсії та операцій в інформаційній сфері) задля уникнення збройного конфлікту для досягнення політичних цілей;

співпраці, яка може включати заходи зі співробітництва у сфері безпеки, багатонаціональні тренування та навчання, обмін інформацією, програми обміну персоналом та інші заходи щодо мирної військової взаємодії.

Відносини між США та іншими стратегічними суб'єктами можуть охоплювати більш ніж одну з цих категорій. Наприклад, тоді, коли Сполучені Штати відстежують і реагують на російські кібероперації (конкуренція нижче за збройний конфлікт), обидві держави ведуть активні переговори щодо ядерного нерозповсюдження (співпраця). З огляду на це можна стверджувати, що стратегічна конкуренція, яка лягла в основу сучасної стратегії національної безпеки США, є відповіддю на стрімку зміну світоустрою та правил гри на ниві міждержавної взаємодії, що становить неабиякий інтерес і для України на довгострокову перспективу.

Узагальнюючи результати аналізу концепції стратегічної конкуренції США, було виявлено, що природа конкуренції та сучасне конкурентне середовище створюють кілька викликів для міністерства оборони та Сполучених Штатів загалом, а саме:

стратегічна конкуренція – це, по суті, довга гра між ревізіоністськими державами та тими, хто хоче зберегти статус-кво чинного міжнародного порядку. Замість того, щоб брати участь в окремих змаганнях, конкуренти

вживають заходів, щоб отримати перевагу в досягненні однієї з цілей на довгострокову перспективу;

стратегічна конкуренція стирає межу між миром і війною, має різні етапи: від співпраці через конкуренцію до конфліктів різної інтенсивності. Розмитість цих порогів може ускладнити ухвалення рішень про те, як належно реагувати на дії конкурента;

двозначність і невизначеність сприяють агресії в сірій зоні. Важко коректно реагувати, коли незрозуміло, що відбулося і хто відповідальний;

стратегічна конкуренція використовує всі можливості національної сили: дипломатичну, інформаційну, військову та економічну. Конкуруючи в сірій зоні, держави часто реагують на діяльність, пов'язану з використанням одного із вказаних важелів, використовуючи зовсім інший, наприклад, коли на військові вторгнення відповідають економічними санкціями.

На основі проаналізованих публікацій можна дійти висновку, що сіра зона найближчими роками буде спеціальним засобом прихованої агресивної політики міждержавної конкуренції певних держав, насамперед росії, Китаю, Ірану та Північної Кореї. На думку С. Шергіна, ті ж Китай, Індія, росія, Японія не спроможні конвертувати свої ресурси у військово-стратегічний потенціал так ефективно, як це роблять США. “Загальна перевага США в усіх сферах глобальної конкуренції залишиться на невизначений період. Тому жодний потенційний глобальний гравець не може кинути стратегічний виклик США в досяжному майбутньому”, – вагомий аргумент американських дослідників у дискусії про домінантного актора прийдешнього світового порядку [25, С. 45]. Проте, на нашу думку, не варто забувати, що у керівництва КНР є свої погляди на новий світовий порядок. Пристосована до потреб демократичних урядів, концепція сірої зони сприяє пошуку адекватних відповідей викликам, що походять від недемократичних режимів. Вона також дає змогу переглянути сутність локальних і регіональних конфліктів у межах глобальних процесів та використання нових способів конкуренції в міжнародних відносинах.

Перелік використаних джерел:

1. Kissinger H. World Order. N.Y.: Penguin Press, 2014. 432 p.
2. Global Trends 2025: A Transformed World. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_global_trends_2025.pdf (дата звернення: 25.06.2023).
3. Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America. Sharpening the American Military's Competitive Edge. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (дата звернення: 25.06.2023).
4. Michael J. Mazarr, Bryan F., Yvonne K. Crane. Understanding a New Era of Strategic Competition. Santa Monica, California : RAND Corporation, 2020. 58 p.
5. Andrew Feickert. Defense Primer: Army Multi-Domain Operations (MDO)//Congressional Research Service, November 21, 2022. URL: <https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF11409.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
6. The US Army's Multi-Domain-Operations Doctrine. URL: <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2022/the-us-armys-multi-domain-operations-doctrine> (дата звернення: 11.09.2023).
7. Multi-Domain Integration : Joint Concept Note. UK Ministry of Defence, 2020. №1/20. 78 p.
8. Злакоман В., Гордійчук В. Концепція мультидоменних операцій для оборони України: технологічний аспект. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2022. Том 45. №3. С. 37–44.
9. National security strategy. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
10. The Role of Information in U.S. Concepts for Strategic Competition. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1256-1.html (дата звернення: 25.06.2023).
11. Kapusta Philip. White Paper The Gray Zone. 9 September 2015. URL: <https://info.publicintelligence.net/USSOCOM-GrayZones.pdf> (дата звернення: 25.06.2023).
12. Michael J. Mazarr. Mastering the Gray Zone: Understanding a Changing Era of Conflict" (2015). Monographs, Books, and Publications. URL:

<https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1427&context=monographs> (дата звернення: 27.06.2023).

13. Hoffman Fr. J. Examining Complex Forms of Conflict: Gray Zone and Hybrid Challenges. URL: <https://cco.ndu.edu/news/article/1680696/examining-complex-forms-of-conflict-gray-zone-and-hybrid-challeng> (дата звернення: 27.06.2023).

14. S. L. Pettyjohn, B. Wasser. Competing in the Gray Zone Russian Tactics and Western Responses. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2791.html (дата звернення: 02.07.2023).

15. Богінська І. В. Медіація у “сірій зоні”. *Політичне життя*. 2022, №1. С. 7–16.

16. Beckett C. Getting to Grips with Grey Zone Conflict. URL: <https://stratcommand.blog.gov.uk/2021/04/26/getting-to-grips-with-grey-zone-conflict/> (дата звернення: 02.07.2023).

17. Stoker D., Whiteside Cr. Blurred Lines: Gray-Zone Conflict and Hybrid War – Two Failures of American Strategic Thinking. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8092&context=nwc-review> (дата звернення: 02.07.2023).

18. Challenging the Gray Zone: the Changing Character of Warfare and the Application of International Law. URL: <https://archive.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/greyzone/> (дата звернення: 02.07.2023).

19. Michael J. Mazarr, Struggle in the Gray Zone and World Order, December 22, 2015. URL: <https://warontherocks.com/2015/12/struggle-in-the-gray-zone-and-world-order> (дата звернення: 02.07.2023).

20. Antulio J. Echevarria II. Operating in the Gray Zone: an Alternative Paradigm for US : Military Strategy. US Army War College Press, 2016. 72 p.

21. Gaining Competitive Advantage in the Gray Zone. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2942.html (дата звернення: 02.07.2023).

22. By Other Means. Part II: Adapting to Compete in the Gray Zone. URL: <https://www.csis.org/analysis/other-means-part-ii-adapting-compete-gray-zone> (дата звернення: 02.07.2023).

23. The 2023 National Intelligence Strategy. URL: <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/reports-publications/reports->

publications-2023/3713-2023-national-intelligence-strategy (дата звернення: 02.07.2023).

24. Lindblom E. Ch. The Science of «Muddling Through». URL: <http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/planningtheory2009/lindblom.pdf> (дата звернення: 02.07.2023).

25. Шергін С. Прийдешній світовий порядок: американський погляд : кол. монографія “Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії” / за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко. Київ : Талком, 2023. 260 с.

ВПЛИВ КЕРОВАНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СУЧАСНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Спектр інструментів гібридної війни є доволі широким. Він містить у собі й такі, що на перший погляд не мають конфліктного складника. Навіть мирні суспільні процеси та явища може бути використано як інструменти гібридного впливу з акцентом на населення країни противника, зокрема на колективну свідомість і громадську думку, формування протестного потенціалу населення.

Однією з найважливіших особливостей суспільних процесів, завдяки яким вони стають ефективними інструментами впливу в контексті гібридної війни, є можливість для суб'єкта політики приховано контролювати ці процеси й керувати ними або пояснювати їх використання належними причинами. Це дає змогу суб'єкту політики навіть у разі завдання шкоди країні – об'єкту впливу – уникнути міжнародно-правової відповідальності та зберегти чи створити позитивний імідж на міжнародній арені.

З огляду на вказані особливості інструментів впливу в контексті сучасних гібридних війн одним із видів нових технологій може бути міжнародна міграція. Ефективність застосування міжнародних міграційних процесів можна пояснити їх політичними, економічними, соціальними й культурно-ідеологічними наслідками як для країни походження, так і для країни спрямування мігрантів.

Використання потоків людей як гібридної зброї – технологія відносно нова, тому дослідження цієї проблематики є актуальним.

Міграція населення (лат. *migratio* – переселення) – це механічні переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди, на більш-менш тривалий час або з регулярним поверненням до нього.

Міграцію дедалі частіше сприймають як явище, що становить серйозний виклик звичній парадигмі впевненості та порядку, тобто національній, суспільній, особистій безпеці. Взаємозв'язок між міграцією та безпекою віддзеркалює суспільна думка, політична боротьба, урядові рішення. Тривалий час міграцію не було охоплено безпековим дискурсом, оскільки погляд на безпеку обмежувався, по-перше, лише безпекою держави, по-друге, загрозами геополітичного та воєнного, тобто зовнішнього характеру, тоді як міграцію розглядали як питання внутрішніх справ. У межах такого підходу було зрозуміло, що криза безпеки, внутрішній конфлікт чи інтервенція, масове порушення прав людини призводять до міграції. Зворотний же зв'язок, тобто як міграція впливає на безпеку, потрапляв у поле зору дослідників меншою мірою. Розширення погляду на безпеку відбулося, коли після завершення Холодної війни дедалі більшу увагу почали привертати не жорсткі, тобто воєнні, а так звані м'які загрози безпеці. Це і деградація навколишнього середовища, і наркоманія, і злочинність, і нелегальна міграція тощо. Прорив у розумінні цієї проблематики великою мірою пов'язаний з ім'ям Баррі Бузана, який запропонував розглядати безпеку за кількома напрямками. Окрім воєнного, він виділив політичний, економічний, соціальний та екологічний напрями. Вивчали міграцію найчастіше з використанням удосконаленої моделі секторальної безпеки. Основою цієї моделі була не лише держава, на яку спрямовано загрози, а й суспільство, його соціальна згуртованість та культурна ідентичність. Це виражалося терміном соціетальна (societal) безпека. Системно взаємозв'язок міграції та безпеки вперше було розглянуто в роботах Мирона Вайнера. Він писав, що міграція впливає не лише на внутрішню стабільність, а й на міжнародну безпеку, та наполягав, що загрозу безпеці може становити не тільки приплив іноземців, а й відплив громадян своєї країни. На думку Вайнера, міграція та безпека пов'язані не лише прямим, а й зворотним зв'язком, тобто безпекові заходи держав впливають на переміщення населення. М. Вайнер розглядав наслідки міграції для

безпеки за чотирма напрямками: політичним, правовим, соціоекономічним, культурним. У міжнародно-політичній площині міграція може викликати напруженість у відносинах між державами походження й призначення, якщо мігранти або біженці є противниками панівного на батьківщині режиму. Тим паче, що в історії достатньо прикладів використання біженців проти країни походження (палестинці в арабських країнах, кубинці у США). Сприятливі підтримці опозиції вдома можуть й економічні мігранти, якщо вони здатні впливати на уряди країн, де проживають. Тому тоталітарні режими завжди розглядали біженців і мігрантів як потенційну загрозу, відкидаючи їхнє право вільно покидати батьківщину чи шукати притулок в інших державах. Водночас для країн призначення озброєння іноземних біженців та їх використання у власних геополітичних цілях нерідко завершувалися виникненням нових загроз. Наприклад, у певний історичний період палестинські біженці перетворилися на вагомий чинник внутрішньої нестабільності в Лівані, Ємені, Йорданії тощо. Вплив біженців, представників опозиції, може, навпаки, бути засобом, щоб позбутися внутрішніх загроз для країни походження. Вислання з СРСР класових ворогів, а пізніше дисидентів, – лише один із численних прикладів. Уряди стимулюють виїзд громадян за кордон також із метою послабити соціально-економічну напругу, не інвестуючи помітних коштів у соціальну сферу та зайнятість. Водночас ситуацію, коли країна примушує представників певних етнічних чи соціальних груп виїздити, або створює для них такі умови, що виштовхують їх в еміграцію, інші держави сприймають як недружній акт. Вони шукатимуть засоби тиску на країну походження біженців із метою припинення репресій аж до воєнного втручання. Прикладом такого розвитку подій є останній етап війни в колишній Югославії в 90-х роках минулого століття. Конфлікт на Балканах підтвердив, що рівень загрози, спричинений переміщеннями населення, часто залежить від того, як уряди їх сприймають. Так, реакція західних держав на етнічні чистки та акти геноциду в колишній Югославії, для припинення яких кінець кінцем було застосовано силу, дуже

відрізнялася від реакції на цілком подібні ситуації в Африці чи в Чечні. Найбільш відвертою формою пов'язаної з міграцією зовнішньополітичної загрози є анексування чи поділ територій із використанням переселень. Достатньо згадати будівництво єврейських поселень на Західному березі річки Йордан, переселення китайців до Тибету або проголошення незалежності Абхазії, якому передувало масове витіснення етнічних грузинів із території автономії. Внутрішньополітичні наслідки прибуття великих груп іноземців проявляються в посиленні екстремістських кіл, політичних успіхах крайніх правих партій, які активізуються на хвилі дедалі більшого занепокоєння припливом чужинців. Прикладом цього є правий радикалізм, однак, це переважно європейський феномен, який не має серйозних позицій у традиційно іммігрантських країнах (США, Канаді, Австралії). Під впливом популярності нових правих традиційні консервативні партії, зважаючи на настрої електорату, вимушені переглядати ставлення до міграції та дедалі частіше використовувати антиіммігрантську риторику. По-перше, ліберальна ідеологія та гарантії прав людини, за дотриманням яких пильнує громадянське суспільство, не дають змоги застосовувати дійсно жорсткі заходи. По-друге, імміграція необхідна з економічних міркувань. Про це постійно нагадує проіммігрантське лобі, яке утворюють передусім зацікавлені в дешевій робочій силі працедавці.

Політична роль самих іммігрантів залежить від їхнього правового та соціального статусу. З одного боку, нестабільність правового становища обмежує політичну активність, проте з другого – перебування на найнижчих щаблях суспільства її радикалізує. Самоусвідомлення етнокласу надає класовій боротьбі нового дихання, коли класові вимоги доповнюються етнічними та конфесійними. Це призводить до відновлення дещо забутих форм соціального протесту, таких, як вуличні марші, блокування, барикади. Вектори впливу міграції на економічну безпеку відрізняються залежно від того, чи йдеться про країну призначення, чи про походження мігрантів. Небезпеки міграції передусім фіксують у суспільствах, які приймають. Це,

загалом, парадоксально, оскільки завдяки іммігрантам вони поповнюють свої людські та інтелектуальні ресурси, тобто основні чинники виробництва, чим посилюють економічну безпеку. Попри це, населення часом негативно ставиться до міграції через її вартість, тобто додатковий тягар на систему соціальної допомоги, користувачами якої часто стають мігранти, підвищення навантаження на системи освіти, транспорту, забезпечення житлом тощо. Однак у підсумку мігранти відпрацьовують ці витрати і створюють для країни перебування додатковий дохід. Оцінювання впливу імміграції на економіку залежить від характеристик міграційних потоків. Звісно, що біженці коштують державі притулку більше, ніж трудові мігранти. Нелегальні мігранти не платять податків, не роблять внесків у соціальні фонди, проте зазвичай і не користуються соціальними послугами, оскільки не мають відповідних прав, а також побоюються викриття і видворення з держави. Місцеве населення інколи сприймає мігрантів як конкурентів на ринку праці. Їх звинувачують у тому, що внаслідок готовності працювати за мінімальну винагороду вони не лише відбирають робочі місця, а й знижують загальний рівень заробітної плати. Проте науковими дослідженнями цього не підтверджено. Адже мігранти не заміщають місцевих робітників, а працюють в окремому сегменті ринку праці, виконуючи брудні, небезпечні, непрестижні роботи.

Загрози ж економічній безпеці країн походження мігрантів пов'язані передусім із відтоком мізків і втратами трудового потенціалу, що може призвести до скорочення виробництва й деградації соціальної сфери. Однак спричинені міграцією ризики здатні компенсуватися завдяки переказам на батьківщину зароблених за кордоном коштів і поверненню мігрантів додому. У контексті впливу міграції на соціальну безпеку особливу стурбованість викликають пов'язані з нею криміногенна та терористична загрози. Перша з них стосується як наростання вуличної злочинності, особливо в районах, заселених іммігрантами, так і масштабного явища транснаціональної організованої злочинності у вигляді незаконного переправлення через

кордони та торгівлі людьми. За даними низки досліджень, рівень злочинності в містах корелюється із часткою чужонаціонального населення, яке в них проживає. Станом на вересень 2009 року у Швейцарії 69,7 % ув'язнених – іноземці (4 тис. осіб), в Австрії – їх 43,6 % (3,6 тис.), в Італії – 37,1 % (21,7 тис.), у Німеччині – 26,3 % (19,3 тис.), у Франції – 19,2 % (11,4 тис.), у Великій Британії – 13,6 % (11,4 тис.) [7]. Водночас варто звернути увагу на характеристики злочинів, скоєних іноземцями. Здебільшого це порушення міграційного законодавства, які до тяжких злочинів не належать. Також мігранти до шести разів частіше ніж місцеве населення фігурують у кримінальній статистиці не лише як злочинці, а й як жертви. У дійсності цей показник більший, оскільки внаслідок особливостей правового та соціального становища, ставлення правоохоронців про велику частину злочинів проти мігрантів не заявлено (за даними європейських дослідників, від 57 % до 74 % випадків). Високі показники злочинів проти мігрантів частково пов'язані з їх концентрацією в неблагополучних з огляду на злочинність районах. Частково це результат негативних явищ, що нерідко супроводжують сучасні міграції. Це і дискримінація, і порушення прав людини, і надексплуатація, і торгівля людьми. Ще більшу небезпеку для держави, суспільства та окремої особи несе міжнародний тероризм. Хоча, звичайно, більшість іммігрантів – не терористи, однак більшість терористів – іммігранти. Дослідниками було проаналізовано досьє 212 затриманих чи вбитих у США та Західній Європі у 1993–2003 рр. терористів, 86 % з яких виявилися іммігрантами або громадянами іммігрантського походження. Однак говорити про причинно-наслідковий зв'язок між міграцією та тероризмом підстав немає. Спільним між ними є лише те, що в умовах глобалізації обидва ці явища набувають транснаціонального характеру. Терористи можуть жити в одній країні, збирати кошти в іншій, а чинити кримінальні дії в третій. До того ж тероризм аж ніяк не є породженням міграції. Так, за даними глобальної бази даних терористичних актів, з 1970 до 2015 року в європейських країнах було здійснено 20975 терактів, мотивом

більшості з яких була боротьба за визнання чи незалежність окремих європейських радикальних угруповань. Ісламський характер мали лише 2 % терористичних атак [8]. Проте загроза тероризму змушує уряди переглядати міграційні законодавства та більше уваги приділяти охороні кордонів. Це невідворотно зумовлює посилення контролю, що призводить до більш прискіпливого, а то й підозрілого ставлення до іноземців як до носіїв певних загроз. Така тенденція особливо посилилася після терористичної атаки на США у вересні 2001 року та набула подальшого розвитку внаслідок жорстоких терористичних актів у Франції, Бельгії, Великій Британії. У сфері культури й ідентичності міграцію можна розглядати як загрозу базовим цінностям суспільства, тобто його безпеці, через різницю в культурах прибулого й місцевого населення, порушення мігрантами узвичаєних культурних норм. Нерідко щодо мовно, релігійно, культурно відмінних людей виникають упередження, формуються забобони. Це ще більше посилює негативне сприйняття суспільством мігрантів. Прояви расизму та ксенофобії, зі свого боку, можуть загрожувати внутрішній стабільності держави та трансформуватися в загрози особистій безпеці людей. Сприйняття міграції як загрози не є абсолютним. У різних суспільствах і навіть у різних прошарках одного й того ж суспільства воно відрізняється. Наприклад, етнічно однорідне суспільство частіше розцінює приплив чужонаціонального населення як загрозу, ніж багатонаціональна спільнота.

Наскільки іммігранти становлять культурну загрозу залежить від характеру самоусвідомлення суспільства. Якщо це суспільство базується на етнічній єдності, чужинців частіше сприймають як загрозу, проте толерантно ставляться до іммігрантів спільного походження (наприклад, євреїв у Ізраїлі, німців у Німеччині чи «співвітчизників» у росії). Неприйняття чужокультурного населення набагато менше спостерігається в суспільствах, де панує концепція політичної нації, панівними є політичні, а не етнічні критерії належності до спільноти, наприклад у США. Побойовання щодо міграції в контексті національної ідентичності постійно трансформуються,

оскільки така ідентичність є категорією конкретно історичною. Наприклад, колись американські протестанти не сприймали католиків та євреїв як своїх, вороже ставилися до ірландської, італійської, єврейської імміграції. Так само ще зовсім недавно жителі Західної Європи вбачали чужих у мешканцях Центральної Європи, проте в процесі розширення ЄС ситуація докорінно змінилася. Відрізняється ставлення до міграції як до загрози й залежно від характеристик мігрантів. Наприклад, американців, канадців чи австралійців у Великій Британії не сприймають як мігрантів, хоча вони мають відповідний правовий статус. Багато хто з українців був би так само здивований, якби мігрантами назвали співгромадян, які роками живуть в Україні, хоча народилися в інших республіках за часів СРСР. Що ж до мігрантів, з якими однозначно пов'язані загрози, то вони належать до так званих видимих груп, причому не лише культурно чи мовно, а й антропологічно. До того ж людей з іншим кольором шкіри нерідко ідентифікують як мігрантів, навіть якщо вони є громадянами тієї чи іншої країни або народилися на її території. Отже, важко сказати, чого тут більше – міркувань безпеки чи расистських упереджень. «Видимі» і відповідно «невидимі» мігранти відрізняються не лише зовнішністю. Зазвичай до перших належать особи з низькими доходами, зайняті на непрестижних роботах, тоді як до других – мігранти-бізнесмени, інвестори, спеціалісти, митці, тобто представники забезпеченої еліти, на походження яких звертають набагато менше уваги.

Отже, напруга в суспільстві навколо міграції далеко не завжди є її наслідком, а виникає в результаті інших причин. Поясненню цієї ситуації може прислужитися теорія сек'юритизації, яку було сформовано в межах Копенгагенської школи досліджень безпеки Оле Вевером [9]. Відповідно до цієї теорії справді міграція становить потенційну загрозу чи ні не має значення. Важливо, що міграцію сприймають як загрозу через постійне її згадування впливовими політичними акторами в контексті безпеки. За одним із визначень, сек'юритизація – це позиціювання в політичному дискурсі якоїсь проблеми як проблеми національної безпеки, іноді зі свідомою метою

запровадження політичних заходів, спрямованих на зміцнення політики держави у відповідній сфері. Окрім того, це політтехнологія, коли штучно створювану загрозу використовують політичні актори для забезпечення підтримки своїх дій. Вона живиться тривогами людей, конструює їх, якщо вони відсутні, щоб у результаті представити державу як правдивого виразника й захисника інтересів громадян. Вона виявляється доволі ефективною, якщо існує потреба відвернути увагу від дійсних проблем чи невдач влади. Недаремно сек'юритизація міграції припадає на період після завершення Холодної війни, що для західних держав означало не лише зникнення могутньої зовнішньої загрози безпеці, а й втрату образу ворога, який допомагав гуртувати суспільство [10].

Отже, з погляду сек'юритизації міграція інтерпретується як проблема зі сфери безпеки не у відповідь на реальні загрози сучасності (негативні ефекти глобалізації, поглиблення бідності та прірви між якістю життя «золотого мільярду» і більшості світу, злочинність, тероризм тощо), а через стурбованість суспільства тим, що велика кількість політичних акторів висловлюють свої страхи у зв'язку з міграцією. Провідна роль у конструюванні міграції як загрози належить, за словами Дідьє Біго, «громаді професіоналів у сфері безпеки». Оскільки відповідальні за безпеку держави служби мають розроблені механізми контролю та власне бачення загроз і протидії їм, вони не намагаються знайти відповіді на виклики нового часу, а, натомість, прагнуть сконструювати проблему так, щоб можна було застосувати традиційні методи. Із часу розпаду СРСР військові, розвідка, служби безпеки на заході постійно перебували в пошуках «ворога», образ якого мав би виправдати їхнє існування та фінансування. На політичні ігри впливають також дії традиційної бюрократії. Адже бюджет державних органів залежить від того, наскільки загрозу, від якої вони мають захищати суспільство, сприймають як реальну, а перспективи працевлаштування та кар'єрного зростання чиновників залежать від тривалості цієї загрози. Політизація небезпек, що зростає, у контексті міграції великою мірою є на

відповідальності засобів масової інформації. Журналісти нерідко некритично повторюють висловлювання політиків, наганяють страху на маси із метою підвищення своєї популярності. Долучаються до справи, за Д. Біго, й академічні кола. Дослідники, що пишуть на теми безпеки, найчастіше вільно чи мимоволі обслуговують певні державні органи чи політичні сили. Водночас сек'юритизація міграції живиться й настроями пересічних громадян, які часто почуваються незахищеними у швидко змінюваному сьогоденні. Найбільш уживаний аргумент сек'юритизації – небезпека нелегальної міграції, на боротьбу з якою націлено більшість безпекових заходів урядів. Як результат, у населення ця проблема часто асоціюється з усією міграційною сферою. Якщо поглянути на неї неупереджено, то не можна не погодитися, що, по-перше, нелегали становлять лише незначну частину міграції як такої, по-друге, серед нелегальних мігрантів дійсно можуть бути і кримінальні авторитети, і хворі на небезпечні хвороби. Ба більше, узагальнення зв'язку нелегальної міграції з криміналом й епідеміями загрожують тим, що виникає небезпека у загальній масі прогледіти тих, кого дійсно потрібно нейтралізувати або лікувати.

Другий популярний аргумент – взаємозв'язок між міграцією та криміналом. Попри це, з одного боку, існує реальна іммігрантська злочинність, а з іншого – система пріоритетів, які застосовують у роботі правоохоронців, та їх розуміння, що, власне, треба вважати девіантною поведінкою іммігрантів.

Мігранти нерідко стикаються з дискримінацією з боку правоохоронних органів і судової системи. Їх частіше ніж представників місцевого населення, затримує поліція, для них більшою є ймовірність опинитися в ув'язненні. Якщо навіть побоювання щодо посилення криміналізації суспільства внаслідок міграції є справедливим, залишається питання, чи обумовлено воно специфікою мігрантського середовища, чи тим фактом, що зазвичай мігрантів витісняють у найнижчі соціальні страти з типовим для них маргінальним типом поведінки. Хоча розширення сфери безпеки, включення

до неї міграції та поєднання через це сфер внутрішньої та зовнішньої безпеки спричинено об'єктивними процесами, що відбуваються в сучасному світі, конструювання цих змін як загроз часто здійснюється відповідно до інтересів безпекових та правоохоронних агенцій, їх конкуренції в боротьбі за бюджет та повноваження, а також унаслідок певних політичних, бюрократичних та медійних ігор, що трактують (або ні) соціальні зміни як безпекову проблему. Відповідно до теорії сек'юритизації дії урядів у разі, якщо міграція становить реальну проблему у сфері безпеки, і якщо такої проблеми вона не створює, не відрізнятимуться. У такому разі урядова реакція на міграцію як на загрозу зумовлює більш жорсткі норми допуску іноземців, посилення охорони кордону, обмеження права на вільне пересування. Оцінювання сек'юритизації досить суперечливе. Одні дослідники вбачають у ній засіб мобілізації суспільства у разі небезпеки, проте інші оцінюють її доволі критично. Більшість застережень щодо сек'юритизації міграції пов'язано з її низькою ефективністю, а також з етико-моральним аспектом. Річ у тім, що запровадження більш жорсткого міграційного контролю, попри витрачені на це значні сили й кошти, ніколи не мало за результат скорочення міграції, зокрема нелегальної. Обмежувальні заходи здатні зупинити лише тих, хто із самого початку не планував в'їхати, порушуючи закон, проте не впливають на приховані схеми нелегального переправлення людей. Іншими словами, такі заходи спрямовано на помилковий об'єкт. Окрім того, унаслідок посилення контролю ціни на послуги перемитників зростають.

Якщо мігранти продовжують платити, розраховуючи на майбутні заробітки, це означає, що заходи з протидії нелегальній міграції лише збільшують доходи злочинців і підвищують привабливість їхнього бізнесу. Вони не тільки не гарантують безпеку, а й посилюють небезпеку. Із морально-етичної точки зору сек'юритизація викликає тривогу, оскільки питання безпеки перебувають у царині вже не нормативної, а надзвичайної політики. Тому уряди, декларуючи захист демократичних цінностей, можуть водночас іти на їх порушення, продукуючи тим самим нові політичні загрози.

Як писав Д. Біго, трансформація іміджу іноземця в патологічного чужинця йде пліч-о-пліч із ліквідацією захисту громадянських свобод (а інколи й людських прав) на підставі тих ризиків, які він уособлює. До того ж розмивання межі між внутрішніми та зовнішніми загрозами призводить до того, що застосування силових методів, зазвичай націлених на зовнішнього ворога, може допускатися всередині країни.

Процесам сек'юритизації протиставляються процеси або політичні методики десек'юритизації, прямо протилежні по суті [11]. Ними проблеми виводяться з царини надзвичайної політики й повертаються до сфери політики нормативної, перестаючи бути загрозами і трансформуючись у ризики. Завдяки цьому політика безпеки дотична до інших категорій, оскільки ризики, на відміну від загроз, не руйнують систему, а є невід'ємними елементами її життєдіяльності. Тому політику безпеки, що будується на основі десек'юритизації, спрямовано вже не на знищення ворога, а на управління ризиками, пристосування до них. Повністю ліквідувати ризики неможливо, але їх можна локалізувати. Окрім того, від ризиків невід'ємні й можливості, на використання яких має бути спрямовано управління. У контексті міграції це передовсім залучення необхідної робочої сили, посилення завдяки цьому конкурентоспроможності, зростання інноваційного потенціалу суспільства внаслідок урізноманітнення його складу, позитивний вплив переказів мігрантів на розвиток країн походження тощо. Немає сумніву, що міграція перетворилася на випробування для суспільства. Проте розв'язання пов'язаних із нею проблем потребує не лише протидії небезпекам, а й використання переваг.

Сьогодні міграцію населення не можна оцінити ані позитивно, ані негативно. Це об'єктивна реальність, яку слід прийняти як даність часу, в якому ми живемо.

Відповідно до визначення Міжнародної організації з міграції (МОМ) мігрант – це кожен, хто переїжджає або вже переїхав через міжнародний

кордон або всередині країни й залишив своє звичайне місце проживання незалежно від причин переміщення.

Міжнародна міграція населення – це зовнішня міграція, переміщення людей між державами через державні кордони. Міграція є одним із головних викликів для країн Європейського Союзу. У наш час громадяни ЄС більше переймаються через ситуацію з мігрантами, яку вони часто пов'язують з тероризмом, ніж через економічні проблеми. Міграційні проблеми Європи сягають корінням в її післявоєнну історію, коли європейські країни відчували дефіцит робочої сили для відбудови економіки. Міграція як важливе джерело додаткових трудових ресурсів поступово стає незворотним явищем через натуралізацію, закріплення та возз'єднання сімей мігрантів [2].

Згідно з Доповіддю про міграцію у світі (2022 р.) Міжнародної організації з міграції за останні 50 років чисельність міжнародних мігрантів збільшилася [3]. У 2020 році в країні, яка не є країною їх походження, проживало майже 281 млн осіб, що на 128 млн перевищує показник 1990 року (153 млн) і більш ніж утричі їх імовірну чисельність у 1970 році (84 млн). Частка міжнародних мігрантів від загальної чисельності населення світу також збільшилася, але приріст був незначним (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількість міжнародних мігрантів
за даними Доповіді про міграцію у світі (2022 р.)**

Рік	Кількість міжнародних мігрантів	Відсоток мігрантів від загальної чисельності населення світу
1970	84 460 125	2,3
1975	90 368 010	2,2
1980	101 983 149	2,3
1985	113 206 691	2,3

1990	152 986 157	2,9
1995	161 289 976	2,8
2000	173 230 585	2,8
2005	191 446 828	2,9
2010	220 983 187	3,2
2015	247 958 644	3,4
2020	280 598 105	3,6

У формуванні основних коридорів міжнародної міграції та особистих грошових переказів велику вагу має географічна близькість країн відправників й отримувачів. Загалом, за даними 2017 року, найбільшими міграційними коридорами у світі є такі: Мексика – США (12,7 млн мігрантів); Індія – ОАЕ (3,3 млн); росія – Україна (3,3 млн); Україна – росія (3,3 млн); Сирія – Туреччина (3,3 млн); Бангладеш – Індія (3,1 млн); Казахстан – росія (2,6 млн); Китай – США (2,4 млн); росія – Казахстан (2,4 млн) [4]. Варто зазначити, що більшість мігрантів пересуваються в межах регіонів свого походження. 60 % мігрантів в Азії, 53 % в Африці є вихідцями з країн цих же континентів, у Європі європейці становлять понад 67 % іммігрантів. Найпоширенішим видом економічної міграції і водночас найчисельнішим світовим міграційним потоком завжди була й залишається трудова міграція. 74 % усіх мігрантів становлять особи у працездатному віці від 20 до 64 років. Це дає підстави оцінити обсяги трудової міграції в 190 млн осіб [12].

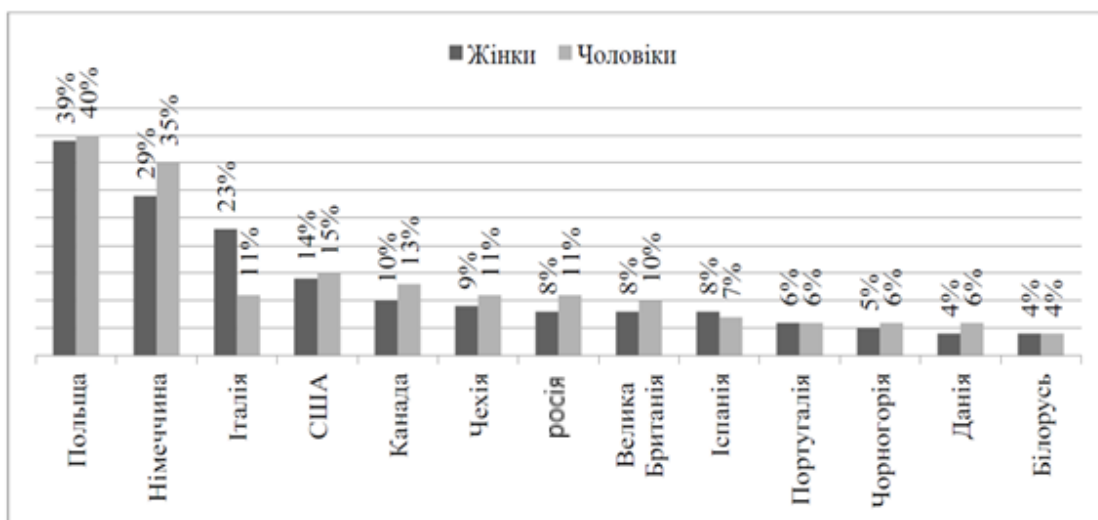

Рис. 1. Найбільш бажані країни для роботи за кордоном

Глобалізація сфери науки й освіти спричинила активізацію так званої інтелектуальної та навчальної міграції. Чисельність мобільних студентів, тобто громадян одних країн, які навчаються в інших, невідомо зростає (рис. 2).

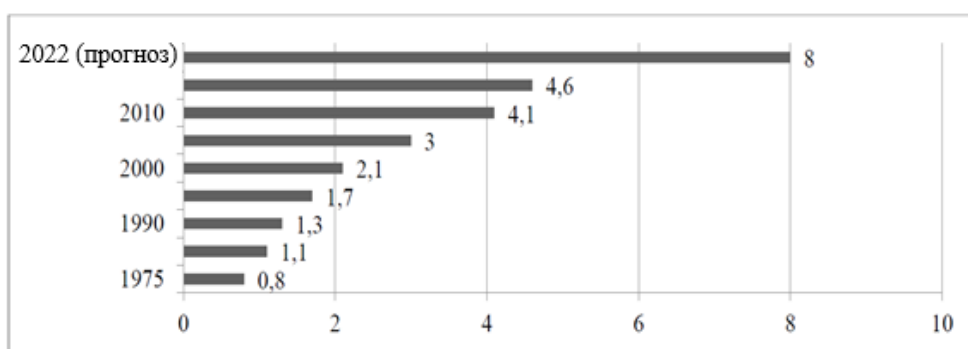

Рис. 2. Чисельність мобільних студентів у 1975–2020 рр., млн осіб

Щодо перерахунків грошових коштів мігрантами зауважимо, що за даними 2018 року, у світі налічується 29 країн (включно з Україною), де надходження коштів від мігрантів перевищили 10 % ВВП, і три країни

(Тонга, Киргизстан і Таджикистан), де цей показник перевищив 30 %. Лише п'ять країн із цієї групи – Молдова, Косово, Чорногорія, Україна та Боснія і Герцеговина – розташовані в Європі, причому три країни – Косово, Чорногорія та Боснія і Герцеговина – є частинами колишньої Югославії, і, скоріше за все, мають тісні економічні зв'язки із сімома країнами, утвореними в результаті її розпаду. Також вони є традиційними осередками формування потоків трудових мігрантів в Європі. Левова частка зазначених 29 країн (81 %) входять до другої (із високим рівнем) та третьої (із середнім рівнем) груп за індексом людського розвитку. Імовірно, що порівняно низькі значення надходжень від мігрантів для ВВП країн із високим рівнем людського розвитку обумовлено їхньою економічною ситуацією. Передусім це високий ВВП і високі заробітки, тобто відсутність нагальної потреби в допомозі з боку тих, хто працює за кордоном. Надходження ж до країн із низьким рівнем пояснюються недостатньою освітою та поганою професійною підготовкою мігрантів і відповідно їхніми малими заробітками в країнах тимчасового перебування. Серед європейських країн найбільш залежними від цього джерела валютних надходжень є Молдова (16,1 % ВВП), Косово (15,8 %), Україна (11,4 %), Чорногорія (11,4 %), Албанія (9,6 %), Сербія (9,1 %), Хорватія (4,9 %), Латвія (3,7 %). Поміж країн Європи й Центральної Азії Україна вже декілька років є найбільшим отримувачем переказів від своїх закордонних мігрантів (рис. 3) і входить до 10 країн із найвищою питомою вагою переказів у ВВП (табл. 2). Варто звернути увагу на те, що сума надходжень до України сягнула нового історичного максимуму, і значення цих коштів для добробуту домогосподарств, які їх отримують, важко переоцінити.

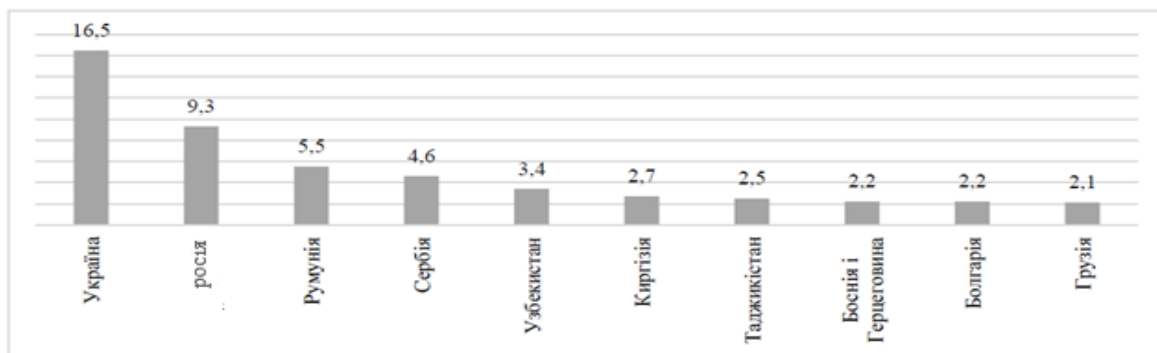

Рис. 3. Надходження особистих переказів мігрантів, млрд дол. США, 2018

Таблиця 2

Перекази зовнішніх мігрантів за країнами їх найбільшого надходження

Країна, до якої надходять перекази від мігрантів	Обсяг переказів, млрд дол. США	Чисельність постійного населення, тис. осіб	Сума переказів в розрахунку на одну особу, дол.	Частка переказів у ВВП, %
Індонезія	11237	273524	41,1	1,1
Бельгія	11450	11482	997,2	2,1
Іспанія	12301	46693	263,4	0,9
Україна	14378	44246	325,0	11,4
Бангладеш	15496	161377	96,0	5,4
В'єтнам	15934	95546	166,8	6,6
Німеччина	17364	83124	208,9	0,4
Пакистан	21014	212228	99,0	6,8
Нігерія	24311	195875	124,1	6,1
Франція	26428	64991	406,6	0,9
Єгипет	28918	98424	293,8	11,6
Філіппіни	33827	106651	317,2	10,2
Мексика	35659	126191	282,6	3,0
КНР	67414	1427648	47,2	0,5
Індія	78609	1352642	58,1	2,9

Отож, огляд динаміки й особливостей сучасних міграційних процесів дає змогу стверджувати, що міжнародна міграція інтенсифікується та набуває нових якісних рис, а структура та географія переміщень населення розширюються й урізноманітнюються.

Після військового вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року ЄС продемонстрував дієву солідарність, підтримуючи людей та надаючи їм необхідну допомогу: гуманітарну, медичну, психологічну, соціальну, а також прихисток тим, хто рятувався від війни. Уперше у своїй історії ЄС увів у дію Директиву про тимчасовий захист, яка запроваджує нормативно-правові положення для допомоги щодо врегулювання питання масової міграції людей. Водночас Європейська комісія негайно розпочала координацію дій із країнами ЄС для збору інформації про ситуацію на місцях і запобігання торгівлі людьми.

Генеральний директор із питань міграції і внутрішніх справ координує діяльність Платформи солідарності, яка об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та агенції ЄС для забезпечення імплементації Директиви про тимчасовий захист. План ЄС щодо запобігання кризовим ситуаціям включає в себе збір важливої інформації, зокрема про прибуття біженців, для належного регулювання міграційних процесів.

За даними згаданої доповіді, із 24 лютого 2022 року на тимчасовий захист в ЄС було зареєстровано 4 млн біженців з України; 779774 тисяч українських учнів уже інтегровано в освітні системи країн ЄС; 35780 українців попросили притулку в ЄС; понад 4 млн осіб – внутрішні переселенці в Україні, половина з яких діти.

Сучасні міжнародні міграції, що досягли безпрецедентних масштабів, спричиняють кардинальні економічні, політичні, соціальні зміни, зумовлюють виникнення суспільних явищ або наповнюють уже наявні новим змістом. Однак найбільшу загрозу безпеці ЄС становить нелегальна міграція, яка у наш час є причиною низки проблем, а саме:

деформація соціальної, демографічної, територіальної структур суспільства;

загострення конкуренції на місцевих ринках праці та житла;

зіткнення етнічних стереотипів і норм поведінки;

криміналізація суспільства;

виникнення осередків соціальної напруженості;
зростання ксенофобії і екстремізму;
зростання захворюваності на соціальні хвороби тощо.

Причин виникнення досліджуваного явища досить багато, серед яких можна виділити такі [4]:

неможливість для великої кількості громадян працевлаштування на батьківщині;

економічна нестабільність, що спостерігається в багатьох країнах світу;
зубожіння та високий ризик смерті від голоду на батьківщині;
бажання здобути гідну освіту в країнах Європи;
висока ймовірність опинитися в епіцентрі воєнних дій.

Остання причина є найбільш актуальною, адже у світі постійно виникають нові збройні конфлікти, унаслідок чого страждають тисячі людей, в основному мирне населення. Слід визнати, що ті труднощі, від яких втікають мігранти, не є стимулом для їх розвитку та професійного зростання в нових умовах. Для європейських держав у зв'язку з цим з'являються нові виклики [5]:

по-перше, більшість біженців поводить себе як споживачі, керуючися принципом “мені всі винні”. Вони впевнені в тому, що жодна європейська держава не відмовить їм у прихистку. І вони мають рацію – сьогодні лише Данія офіційно прийняла закони, які обмежують міграцію, тоді як Німеччина заявила про те, що готова прийняти близько 800 тис. біженців;

по-друге, мігранти, які переїжджають до Німеччини, Австрії та інших країн, не хочуть інтегруватися в європейський простір, переймати європейські цінності. Навпаки, вони виступають за збереження своєї національної та релігійної ідентичності;

по-третє, зважаючи на рівень виховання та досвід користування зброєю, мігранти швидко утворюють злочинні угруповання, загрожуючи безпеці місцевих жителів. Уже зараз у донедавна спокійних європейських

містах є райони, з яких через небезпеку для життя та здоров'я виїхали представники корінних націй;

по-четверте, появу та популярність численних праворадикальних груп і партій зумовлено зростанням невдоволеності через збільшення кількості мігрантів в європейських країнах. Конфлікти на міжетнічній і релігійній основі серед біженців можуть стати буденною реальністю, особливо зважаючи на активну пропаганду радикального ісламізму з боку терористичної організації Ісламська держава.

Як ніколи гостро питання міграції стояло на порядку денному в міжнародних організаціях та ЗМІ окремих країн у 2015 році. Міграційна криза 2015 року, викликана масовим напливом мігрантів із країн Близького Сходу та Африки до Європи, стала гуманітарною катастрофою. Окремі вчені та аналітики навіть порівнюють ситуацію, що склалася, з періодом Другої світової війни. Тільки за сім місяців 2015 року до Європи прибуло більше ніж 300 тис. мігрантів, із них понад 100 тис. – у липні. Прибуття майже одного мільйона біженців після кризи 2015–2016 років посилило расову та релігійну нетерпимість, ксенофобію та націоналістичні настрої у країнах ЄС, загрожуючи соціальній і політичній стабільності та громадській безпеці.

Міграційну політику країн Європи протягом тривалого часу було спрямовано на оптимальний розподіл осіб, які прагнули перетнути європейські кордони в пошуках кращого життя. Послідовність цієї політики передбачала розширення можливостей залучення робочої сили з метою підвищення конкурентоспроможності, що забезпечуватиме невпинний соціально-економічний розвиток територій. Зокрема, це стосувалося країн Близького Сходу, які були об'єктом зацікавлення Європи в контексті можливості використання робочої сили. Проте міграційні потоки з країн Близького Сходу протягом останніх років стали неконтрольованими. Керівництво європейських держав продемонструвало нездатність ефективно вирішувати проблеми, що виникають в міграційній сфері. З огляду на це виклики, які постійно виникають в сучасному світі, потребують щораз

нагальнішого вирішення. Насамперед проблема стосується мільйонів біженців, які покидають батьківщину через несприятливі політичні, економічні та соціальні обставини.

Також варто звернути увагу й на гуманітарний аспект проблеми. Переселенці часто мігрують у надзвичайно небезпечних умовах: перепливають море на човнах, непристосованих для цього, пересуваються цілими родинами, де є особи, що не мають сил для цього (вагітні жінки, літні люди, діти). Незважаючи на високий ризик загинути, біженці й надалі прямують до Європи в надії втекти від проблем, які вони мають на батьківщині, щоб змінити своє життя на краще. Наприклад, на сьогодні, більш ніж півмільйона людей очікують на те, щоб переплисти морем до берегів Європи лише на території Лівії. Гуманітарний аспект проблеми міграційних потоків яскраво свідчить про те, що ці тенденції є надзвичайно небезпечними для тисяч людей-мігрантів. Ці та інші причини зумовили значні збурення у стабільному європейському суспільстві. Міграційні тенденції останніх років не лише загострили соціальні, релігійні та культурні аспекти взаємодії корінного населення та біженців, але й навіть сприяли посиленню діяльності в багатьох європейських країнах радикально налаштованих крайніх правих партій та збільшила ймовірність їх приходу до влади або, принаймні, зростання їх впливу на рішення уряду. Яскравим прикладом можуть бути президентські вибори в Австрії у листопаді 2016 року, у яких ледь не переміг ультраправий кандидат Норберт Гофер, передвиборна діяльність якого характеризувалася різкими радикальними заявами. Зокрема, він вів мову про розпуск парламенту, якщо той буде занадто м'яким щодо питання мігрантів. Незважаючи на те, що все ж таки Австрія як європейська держава, змогла подолати небезпеку приходу до влади ультраправого європесиміста, криза мігрантів все ж таки стала приводом для деяких країн Європейського Союзу піти на непопулярні кроки. Наприклад, в Шенгенській зоні, яка вважається символом успішної євроінтеграції, довелося поновити прикордонний контроль. Прихильники

об'єднаної Європи були розчаровані такими кроками, і загалом ці дії в багатьох створили погані передчуття щодо стабільного, невпинного та прогресивного розвитку європейського суспільства навіть у короткостроковій перспективі. Розглядаючи невтішні для Європи тенденції, спричинені напливом мігрантів, варто згадати й Україну, яка досить довгий час очікувала на отримання безвізового режиму від європейського співтовариства. Якраз загрози з боку ультраправих сил і криза спричинили відтермінування отримання безвізу українською державою. Зі свого боку, це стало причиною того, що Євросоюз звинуватили у недотриманні своїх зобов'язань перед партнерами. Отже, можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що міграційні тенденції біженців у Євросоюзі стали причиною глибоких трансформаційних зрушень, які сприяли появі багатьох негативних явищ в європейському суспільстві. Так, у межах реалізації міграційної політики Євросоюз ще в середині 2014 року зіштовхнувся з великою проблемою, яка стосується потреби розроблення нових механізмів та принципів здійснення імміграційної політики щодо забезпечення свобод та прав окремої особи. Водночас невідкладних рішень потребувало питання, яке стосувалося збільшення кількості біженців із близькосхідного регіону на територію Європи. Особливістю цих мігрантів було те, що вони прагнули втекти із зони воєнних дій і так рятували своє життя. Відповідно, вони не могли підпадати під програми розвитку, що діяли на території європейських держав, оскільки участь у таких програмах не давала можливості припинити війну і знищити тероризм. Загалом протягом певного періоду сформувалися такі два типи міграційних потоків:

перший тип – це економічні мігранти, які переїжджали до європейських країн протягом останніх кількох десятиліть;

другий тип – біженці, змушені залишати свою батьківщину внаслідок об'єктивних причин, що загрожували життю і здоров'ю їх та їхніх родин.

Варто зауважити, що такі обставини, як підвищення рівня життя та зменшення показників бідності населення в країнах походження мігрантів

можуть стати поштовхом до скорочення числа цих осіб в розвинених країнах Європи, які приймали цих переселенців на умовах працевлаштування. Якраз на це і скеровано програми економічного розвитку ООН та Євросоюзу, покликані допомогти біженцям подолати труднощі, які виникли в їхньому житті у зв'язку з подіями на батьківщині. Проте слід визнати, що труднощі, від яких масово втікають мігранти, не є стимулом для їх професійного зросту та прогресивного розвитку в нових умовах. Спостерігаються зовсім інші тенденції, з якими все частіше зіштовхуються європейські держави, а саме:

споживацька поведінка мігрантів, які часто вважають, що європейське суспільство в боргу перед ними і поводяться відповідно. Біженці переконані, що ні одна європейська країна не має відмовляти їм поселитися на її території. Зважаючи на сьогоденні реалії, можна підтвердити істинність таких переконань;

переселенці, прагнучи оселитися в Європі, не бажають переймати європейські цінності та інтегруватися в європейське суспільство. Вони всіяко зберігають свою релігійну й національну приналежність та ідентичність, спричиняючи таким чином міжцивілізаційні, міжнаціональні та міжетнічні конфлікти;

відмінності в світогляді, вихованні, спілкуванні та інші розходження, що сприяють посиленню загрози для місцевих жителів із боку мігрантів, які все частіше формують злочинні угруповання та породжують хаос в стабільному європейському соціумі. Нині зростає тенденція заселення цілих кварталів у європейських містах вихідцями із близькосхідних регіонів, які змусили корінне населення переїхати у більш безпечні зони для свого проживання;

із боку європейців посилення невдоволення такими подіями, відповідно до чого зростає кількість праворадикальних рухів і партій. Це також є причиною зростання ворожнечі та роздмухування конфліктів, особливо актуальним це є в контексті пропаганди радикального ісламізму в Європі. Ці та інші моменти постійно нагадують про існування проблеми із

нелегальними мігрантами та біженцями з країн Близького Сходу, яка щораз більше загострюється на європейському континенті. Варто акцентувати увагу на діяльності націоналістичних організацій, які наголошують на тому, що міграційні тенденції сьогодення призведуть у найближчому майбутньому до розмивання ідентичності європейських націй, адже вже сьогодні Європа втратила значну частку своїх національних традицій і культурних здобутків. Цілком природно, що корінному європейському населенню не може це подобатися, тому існує велика ймовірність протестних настроїв в європейському суспільстві, вважають радикали [6].

Із вересня 2015 року почала поширюватися інформація про зв'язок між напливом біженців до Європи та російською агресією проти України. Так, за ініціативи Президента Сирії Б. Асада на державному сирійському телебаченні почалася масова пропаганда в російському стилі із закликом до людей виїжджати з країни. Водночас росія спонсорує крайні праві європейські організації та радикальні антиісламські рухи. Очевидна мета таких дій для росії – створити в Європі хаос і завадити підтримці України, для Сирії – позбутися частини населення, яке не виказує палкої прихильності Б. Асаду.

Подібно до того, як у березні 2020 року Туреччина відкрила свої кордони із Грецією, країною ЄС, щоб дозволити сирійським біженцям потрапити до Західної Європи, Білорусь використала мігрантів як важіль впливу для просування своїх політичних інтересів в Європі.

Президент Білорусі О. Лукашенко навіть не приховував намірів таких дій, що полягали у тиску з елементами політичного шантажу на ЄС із метою зняття індивідуальних і міждержавних санкцій. Окрім того, Білорусь відволікала увагу громадськості від внутрішньодержавних порушень прав людини. Те ж саме вчинила Туреччина, коли намагалася змусити НАТО та ЄС стати на свою сторону у сирійській війні після конфлікту 2020 року між сирійськими урядовими силами та повстанцями, яких вона підтримувала.

Після президентських виборів у Білорусі в серпні 2020 року, на яких переможцем оголосили чинного главу держави О. Лукашенка, країною прокотилася хвиля протестів. Десятки тисяч білорусів вийшли на вулиці, вимагаючи скасування результатів голосування, оскільки вважали їх сфальсифікованими. У відповідь білоруська влада почала жорстко придушувати вуличні протести. Мітингувальників масово арештовували, били під час затримання, переслідували, обшукували та фактично змушували тікати з країни. З'являлися повідомлення про зникнення та вбивства опозиціонерів.

Не визнали вибори дійсними і в ЄС, де О. Лукашенка й досі вважають нелегітимним президентом. Усе це призвело до запровадження Євросоюзом санкцій проти представників білоруської влади. Вони лише посилилися після інциденту з примусовою посадкою в країні літака авіакомпанії «Ryanair», на борту якого був опозиційний журналіст, засновник забороненого в Білорусі Telegram-каналу «NEXTA» Роман Протасевич. Після цього ЄС закрити своє небо для білоруських авіаперевізників та розширив список економічних і торгових санкцій. Реакцією О. Лукашенка стала заява про те, що він більше не дотримуватиметься угоди про припинення нелегальної міграції.

Міграційна криза на білорусько-польському кордоні стала зоряним часом для білоруських пропагандистів, які всю свою увагу зосередили на “жорстокій Польщі” та “гуманній Білорусі”. Білоруські ЗМІ зосереджено працювали над образом агресивного Заходу, який чомусь не допускає мігрантів на свою територію. Демонструючи різні зафільмовані кадри з кордону, білоруська преса намагалася викликати в читачів і глядачів ненависть до поляків, через яких нібито страждають невинні люди.

Однак білоруська пропаганда, на відміну від російської, яка вийшла на арену після Революції Гідності в Україні, не занурювалася в передісторію кризи та не вдавалася до постановочного фактажу. Якщо в росії монтували провокаційні матеріали засобами фотошопу, шукали підставних жителів Донбасу, щоб нібито аргументувати своє вторгнення в країну та викликати

агресію до українців, то в білоруських ЗМІ навіть не було відповіді на запитання, як мігранти потрапили на кордон.

Найбільше державне інформгентство Білорусі «Belta» із першого дня висвітлювало події на кордоні так, щоб викликати співчуття в аудиторії, для чого основний акцент робила на численних фото з дітьми мігрантів. Однак у жодному матеріалі пропагандисти не пояснювали, звідки нелегали взялися на кордоні.

За висновками експертів американського Інституту досліджень глобальних загроз та демократії Роберта Ленсінга, Білорусь може бути джерелом постачання до країн Європи зброї та терористичних угруповань. Варто зазначити, що операції такого рівня Білорусь не може здійснювати самотужки, лише під управлінням російської федерації за схемами, відпрацьованими ще за часів Холодної війни, коли радянський союз здійснював інфільтрацію бойових груп та зброї для дестабілізації ситуації в якійсь країні в разі потреби.

Отже, можемо констатувати, що вплив наслідків міграції на національну безпеку має здебільшого деструктивний характер і призводить до дестабілізації безпекового простору тієї чи іншої країни, а також до негативних змін в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах.

російська федерація розглядає міграційну кризу в ЄС як різновид гібридної війни, а українських біженців як інструмент її реалізації (перші спроби таких масштабних провокацій – сирійська міграційна криза та криза на польсько-білоруському кордоні в жовтні – листопаді 2021 року). Кінцевою метою гібридної війни є бажання порушити стабільність і цілісність європейської спільноти для її послаблення, адже обов'язково будуть такі країни, які стоятимуть осторонь загальноєвропейських процесів, наприклад, Угорщина. Міграційна криза – ідеальний механізм посилення протиріч усередині ЄС.

Перелік використаних джерел:

1. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. С. 64, С. 472.
2. Пак Н. А. Неконтрольована міграція як загроза безпеці країн Європейського Союзу. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3237> (дата звернення: 14.04.2023).
3. World Migration Report 2022. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (дата звернення: 24.04.2023).
4. Заставна О. Міграційна політика ЄС у контексті безпеки країн Європейського Союзу. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/47.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
5. Гречка О. Міграційна криза в Європі як загроза безпеці ЄС: факти, виклики та можливі рішення. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Вип. 2 (62). С. 48–53.
6. Біженці в Європі: стан проблеми, загрози, шляхи вирішення. Міграція. 30.10.2015. URL: <http://migraciya.com.ua/news/HotTopic/ua-refugees-in-europe-state-of-problem-threats-solutions/> (дата звернення: 24.04.2023).
7. Меры предупреждения преступности и уголовного правосудия в борьбе с насилием в отношении мигрантов, рабочих-мигрантов и их семей. Двенадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию, Сальвадор, Бразилия, 12–19 апреля 2010 года. URL: http://www.unodc.org/documents/crime-congress/12th-Crime-Congress/Documents/In-session/ACONF.213L.2_Add.3/V1052861r.pdf 372 (дата звернення: 24.04.2023).
8. Гулина О. Мигранты не террористы. URL: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/05/26/691579-migranti-ne-terroristi> (дата звернення: 24.04.2023).
9. Weaver O. Aberystwyth, Paris, Copenhagen. New “Schools” in Security. Theory and their Origins between Core and Periphery. URL: <http://bespo.org/upload/93a145a3a12b1b8aa2e33c1ebd320d91.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
10. Stivachtis Y. International Migration and the Politics of Identity and Security. *Journal of Humanities & Social Sciences*. 2008. Vol. 2. № 1.

11. Aradau C. Challenges and Opportunities of African Migration to EU Countries. *The Security-Migration Nexus*. 2008. P. 35–40.

12. Романюк М. Д. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 99–111.

Розділ IV.
ЕКОНОМІКА

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В МЕЖАХ КРАЇН – ЧЛЕНІВ ЄС ТА НАТО

Україна систематично реалізує стратегічний курс на європейську інтеграцію, який було задекларовано ще декілька років тому, та активно розвиває міжнародне співробітництво з країнами ЄС та НАТО за усіма напрямками. Особливе місце серед них посідає воєнно-економічне співробітництво, завдяки якому збільшується бойовий потенціал українських ЗС. Слід зазначити, що обов'язковою частиною інтеграції усіх держав, які вступали до ЄС, були реформи оборонного сектору. І одним із вагомих складників цих реформ була реформа оборонно-промислового комплексу (ОПК).

Оборонна промисловість в Україні є важливою частиною економіки. Тому інтеграція України до європейських структур має охоплювати також і цей сектор, включно з його реформуванням, модернізацією, із поступовим включенням в європейське економічне життя. Стабільно високий науково-виробничий потенціал цієї галузі має зробити співробітництво з Україною корисним і привабливим для інших країн, насамперед для наших європейських партнерів [1].

Аналізувати сучасний стан ОПК України та можливі способи підвищення його ефективності щодо забезпечення своїх ЗС сучасним озброєнням необхідно на основі узагальненого досвіду воєнно-економічного співробітництва (ВЕС), насамперед країн ЄС та НАТО. Водночас треба зважати на те, що інтеграція вітчизняного ОПК у глобальне економічне середовище несе в собі не тільки потенційні позитивні можливості, а й певні загрози.

Однією з важливих умов щораз більшої ролі ЄС на міжнародній арені, його ефективної участі в урегулюванні міжнародних криз і конфліктів є нарощування воєнного потенціалу Співдружності. Виконання цього завдання передбачає динамічний розвиток оборонної промисловості Євросоюзу як основи його воєнного потенціалу. Це, зі свого боку, потребувало створення єдиного центру, який координував би зусилля країн ЄС у сфері військово-технічної та воєнно-промислової політики. 12 липня 2004 року Рада Європейського Союзу створила Європейське оборонне агентство (The European Defence Agency, EDA) [2]. Це стало важливим кроком у формуванні ефективного механізму реалізації спільної оборонної політики та розвитку обмежених європейських воєнних ресурсів.

Головна місія агентства полягає в підтриманні держав-членів щодо реалізації їх зусиль у питаннях удосконалення європейського оборонного потенціалу в галузі управління кризами, європейської безпеки й оборони на короткострокову та довгострокову перспективу. Зокрема, на агентство було покладено виконання трьох головних функцій, пов'язаних із розвитком оборонного потенціалу, а саме: сприяння європейському співробітництву у сфері озброєння та його вдосконалення; вироблення й реалізація політики щодо зміцнення індустріальної та технологічної бази у сфері оборони, а також створення європейського ринку оборонної техніки, який має стати конкурентоспроможним на міжнародній арені; підвищення ефективності європейських наукових досліджень і технологій [3]. Під час виконання цих функцій агентство не має права обмежувати компетенцію держав-членів у сфері оборони. Розглянемо більш детально кожен з цих функцій.

Сприяння європейському співробітництву у сфері озброєння та його вдосконалення. Із метою оптимізації європейського військово-технічного співробітництва щодо підтримки спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС Європейське оборонне агентство ухвалило в жовтні 2008 року Європейську стратегію військово-технічного співробітництва [4].

Одним із ключових документів, що визначає можливості кооперації, є План розвитку потенціалу [5]. План було розроблено на основі доповіді «Попереднє довгострокове бачення європейського оборонного потенціалу та вимоги до ресурсної бази» [6]. Він містить огляд глобальної безпеки, потенційних викликів для європейських сил оборони та спільної політики безпеки й оборони Європейської Співдружності. Також у документі виокремлено конкретні кроки щодо формування майбутнього потенціалу, необхідного європейським силам оборони для успішного протистояння можливим загрозам і викликам. Серед них пріоритетними є такі:

уніфікація озброєння та військової техніки, спільна ресурсна база для забезпечення здатності різних програм, систем і мереж до ефективної спільної роботи, обміну інформацією з подальшим її використанням;

прискорене розроблення, виробництво й закупівля озброєння та військової техніки, зокрема завдяки застосуванню нових технологій;

запобігання процесу постійного скорочення європейської оборонної промисловості через збільшення інвестицій;

зміцнення європейської технологічної та промислової бази;

орієнтування на стратегічно важливі виробничі потужності, які необхідно зберегти та надалі розвивати.

Головна мета Плану розвитку потенціалу в цьому контексті полягає у визначенні глибини співпраці щодо розвитку оборонного потенціалу. Документ містить аналіз ресурсної бази, тенденції розвитку та можливого дефіциту озброєння до 2025 року. План також передбачає необхідність створення спільної бази національних пріоритетів і планів. План не є наднаціональним документом, що підміняє національні плани та програми. Він фактично оптимізує процес ухвалення національних рішень.

Однак в Європейській стратегії військово-технічного співробітництва зазначено, що не всі вимоги, обумовлені цим планом, буде реалізовано через спільні програми. Тому стратегія покликана знайти зв'язок між майбутніми потребами збройних сил Євросоюзу та майбутньою промислово-

технологічною базою. Документ складається з двох частин: перша визначає стратегічні цілі, друга – кроки їх реалізації.

Перша ціль – це полегшення процедури ініціювання спільних програм. Для її досягнення країни – члени агентства, що беруть участь у програмі, та Європейське оборонне агентство мають керуватися Планом розвитку потенціалу для виявлення можливостей щодо кооперації. Після того, як країни домовляться про потрібне їм озброєння та військову техніку, вони мають підготувати свої майбутні спільні програми в чітко прописаній структурованій формі. Надалі все це має контролювати відповідний виконавчий орган. Співробітництво необхідно використовувати не лише для розроблення, виробництва й закупівель озброєння та військової техніки, а й для експлуатаційної підтримки протягом усього строку служби техніки та її можливих модернізацій.

Друга ціль передбачає, що процес розвитку європейської військово-технічної та воєнно-промислової бази має повністю відповідати Плану розвитку потенціалу з подальшим підтриманням спільних програм. Щоб це реалізувати, необхідно мати відповідний рівень військово-технічної та воєнно-промислової бази. Це, зі свого боку, потребує забезпечення урядів і промисловості обміном інформацією на основі даних, отриманих у процесі реалізації Плану розвитку потенціалу, Європейської стратегії військових науково-технічних досліджень [7] і Стратегії розвитку європейської військово-технічної та воєнно-промислової бази [8]. Для формування пріоритетів та напрямів розвитку європейської воєнно-промислової бази необхідно визначити, які галузі є стратегічними для європейського ринку озброєння в контексті змін, що відбуваються на світових ринках.

Третьою ціллю стратегії є підвищення ефективності європейського військово-технічного співробітництва. Для цього необхідно визначити процедуру проведення так званого підготовчого періоду. Під час цього періоду потрібно визначити загальні вимоги до нової системи озброєння, які потім буде трансформовано в спільну заявку на розроблення нової системи озброєння. Розроблення має містити в собі кількість замовлень, витрати,

ключові терміни реалізації програми, стратегії закупівель, питання технологій подвійного призначення, оцінювання можливих ризиків для програми та відповідні заходи їх нейтралізації. Третя ціль також передбачає вироблення та реалізацію механізму, що враховує витрати протягом усього експлуатаційного терміну військової техніки, а також уніфікацію процесу розроблення, виробництва та закупівлі озброєння та військової техніки, застосування передових управлінських практик, регулярне тестування та оцінювання воєнно-промислової бази.

Вироблення й реалізація політики щодо зміцнення індустріальної та технологічної бази у сфері оборони, а також створення конкурентоспроможного європейського ринку оборонної техніки. Одним із пріоритетних завдань безпекової та оборонної політики Європейського Союзу визнано формування єдиного ринку озброєнь. Головною перешкодою для досягнення цієї мети було право, закріплене за державою – членом ЄС, «вживати таких заходів, які вона вважає необхідними для захисту істотних інтересів своєї безпеки, пов'язаних із виробництвом або торгівлею зброєю, боєприпасами та військовими матеріалами; такі заходи не мають негативно впливати на умови конкуренції на внутрішньому ринку щодо продукції, не призначеної винятково для військових цілей» [9]. Слід зазначити, що останнім часом Європейська Співдружність зробила важливі кроки для розв'язання цієї проблеми та для створення оптимальних умов розвитку цієї сфери інтеграції.

Першою спробою лібералізації європейського ринку озброєння стало ухвалення 1998 року Кодексу поведінки щодо експорту озброєнь [10], яким було визначено мінімальні вимоги до торгівлі озброєнням. Однак документ не мав юридичної сили.

Активна фаза формування європейського ринку озброєнь почалася саме зі створення Європейського оборонного агентства. Зокрема, агентство у 2005 році розробило Кодекс поведінки щодо оборонних закупівель у державах – членах Європейського Союзу, які є учасниками Європейського оборонного

агентства [11]. Це стало логічним розвитком попередньої редакції кодексу, однак і цей кодекс також не мав юридичної сили.

Важливим кроком до вирішення проблеми щодо побудови європейської оборонно-технологічної та промислової бази стало надання міжнародним зобов'язанням держав ЄС юридичної сили. Зокрема, Рада ЄС 8 грудня 2008 року ухвалила Спільну позицію ради 2008/944/CFSP [12], якою було визначено спільні правила регулювання експорту військових технологій та устаткування. Цією позицією було замінено Кодекс поведінки щодо експорту озброєнь, що не мав юридичної сили.

Для подальшого розвитку європейського ринку озброєнь було зроблено важливий крок. У 2009 році Європейською комісією було запропоновано два законопроекти щодо забезпечення подальшого розвитку європейського ринку озброєнь у межах компетенції ЄС.

Перший документ – Регламент Ради ЄС від 6 травня 2009 року №2009/43/EC про спрощення умов переміщення продукції, що має оборонне значення, територією Співдружності [13]. Питання торгівлі озброєнням із третіми країнами досі регулює зазначена вище Спільна позиція ради 2008/944/CFSP, що має менш ефективний механізм регулювання. Регламент призначений сприяти подоланню наявної практики, згідно з якою навіть багатонаціональні компанії з виробництва озброєння фактично поділено на національні сектори, а передачу технологій між різними компаніями вкрай ускладнено. Водночас слід зазначити, що йдеться не про розповсюдження принципу свободи переміщення товарів, а лише про спрощення такого переміщення із збереженням адміністративних бар'єрів.

Основною метою Директиви про координацію процедур укладання контрактів на виконання робіт та надання послуг, договорів на постачання органами влади або спільнотами, відповідальними за розміщення замовлень у сфері безпеки й оборони [14], є вдосконалення та гармонізація національного законодавства, що регулює державні замовлення у сфері оборони й безпеки, та

забезпечення відповідності такого законодавства принципам прозорості, рівноправ'я й недискримінації.

Заходи, передбачені цією директивою (зокрема й регулювання проведення конкурсів на розміщення оборонних замовлень), спрямовано на підвищення рівня відкритості озброєнь, скорочення витрат і, у підсумку, підвищення його конкурентоздатності. Фактично це відтворення та надання багатьом положенням Кодексу поведінки щодо оборонних закупівель у державах – членах ЄС, що є учасниками Європейського оборонного агентства, юридичної сили.

Подальшим кроком розвитку європейського ринку озброєнь мають стати заходи, що відкривають доступ озброєння з третіх країн на національні ринки країн – членів ЄС. Це має сприяти втіленню в життя положень Директиви 2009/81/ЕС щодо можливості розміщення оборонних замовлень суб'єктів господарювання з третіх країн. Питання про їх допуск залишається за державою – членом ЄС, однак перепони щодо переміщення оборонних технологій зводять таку можливість до нуля, що явно суперечить цій директиві, в якій наголошено на підвищенні відкритості ринку озброєнь.

Варто зауважити, що ЄС відступає від практики НАТО, в межах якої застосовують класичні міжнародно-правові механізми, тобто укладаються договори зі стандартизації (STANAG). Однак у цьому разі йдеться не про мінімальну стандартизацію, а про ринок озброєнь, а для регулювання ринкових відносин ЄС створено свої унікальні механізми. Зокрема, Європейське оборонне агентство надає особливих повноважень малому та середньому бізнесу в процесі лібералізації європейського ринку озброєнь. Агентство вважає, що малий і середній бізнес є важливим елементом у питаннях зміцнення й подальшого розвитку європейської індустріальної та технологічної бази у сфері оборони.

Отже, до основних документів, прийнятих EDA, для активізації та нормування військово-технічної співпраці в межах ЄС належать такі:

Кодекс поведінки країн – членів Європейського оборонного агентства у ході оборонних закупівель, 2005 р. (The Code of Conduct on Defence Procurement of the EU Member States Participating in the European Defence Agency of 21 November 2005) – перший базовий документ у сфері створення європейського ринку оборонної продукції, що визначає мінімальні вимоги щодо торгівлі озброєнням, однак має характер рекомендацій і не має юридичної сили;

Кодекс передових практик із побудови мережі постачальників оборонної продукції, 2006 р. (The Code of Best Practice in the Supply Chain: Approved by the Aerospace and Defence Industries Association of Europe (ASD) on 27 April 2006 and agreed by the EU Member States participating in the European Defence Agency of 15 May 2006) – документ, що визначає принципи щодо посилення конкуренції та створення справедливих можливостей для всіх постачальників оборонної продукції та продукції подвійного призначення, включно із суб'єктами малого й середнього бізнесу в країнах – членах EDA;

Кодекс поведінки щодо офсетних угод, 2008 р. (The Code of Conduct on Offsets of 24 October 2008) – документ, що визначає правові межі офсетних угод для сприяння розвитку європейського ринку оборонної продукції;

Рамкова угода щодо безпеки термінових постачань продукції військового призначення між країнами-учасниками, 2006 р. (Framework Arrangement for Security of Supply between Subscribing Member States (sMS) in Circumstance of Operational Urgency of 20 September 2006) – документ, що орієнтований на розроблення принципів термінового постачання оборонної продукції та продукції подвійного призначення в контексті розвитку європейського ринку оборонної продукції з огляду на чинні норми національного, європейського й міжнародного права;

Загальні мінімальні стандарти щодо безпеки інформації між країнами-учасниками, 2006 р. (Common Minimum Standards on Industrial Security. Security of Information between Subscribing Member States (sMS) of 20 September 2006) – документ, що визначає мінімальні стандарти для

гарантування безпеки обміну інформацією між основними учасниками оборонного ринку ЄС;

Стратегія для європейської військово-технічної та воєнно-промислової бази, 2007 р. (Strategy for the European Defence Technological and Industrial Base of 14 May 2007) – ключовий документ, що регулює формування ресурсної бази оборонного ринку ЄС, з оцінюванням наявних активів та уніфікацією процесу розроблення, виробництва й закупівлі озброєння та військової техніки;

Європейська стратегія з оборонних наукових досліджень та обміну науково-технічною інформацією, 2008 р. (European Defence Research & Technology Strategy of 10 November 2008) – документ, що визначає стратегічні пріоритети розвитку науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) у сфері оборонної промисловості ЄС;

Європейська стратегія військово-технічного співробітництва, 2008 р. (European Armaments Cooperation Strategy of 15 October 2008) – документ, що визначає баланс щодо потреб збройних сил Євросоюзу та можливості європейської промислово-технологічної бази, що формується;

План розвитку озброєння та військової техніки (Capability Development Plan of 8 July 2008) – документ для вироблення структурованого підходу до побудови ресурсної бази оборонного ринку ЄС, а також надання допомоги країнам – членам ЄС щодо розроблення державних планів і програм у сфері оборонної промисловості.

Європейське оборонне агентство у 2012 році в межах розвитку ВЕС та зміцнення європейської воєнної промисловості, базуючися на раніше прийнятих документах (зазначених вище) та підтримуючи ініціативу НАТО «Розумна оборона» (Smart Defense), ухвалило Кодекс поведінки щодо програми «Об'єднуй та розподіляй» (Code of Conduct on Pooling & Sharing, 19 November 2012). Цей кодекс визначає нові принципи участі країн – учасниць EDA щодо військово-технічного забезпечення оборонного сектору Євросоюзу та закріплює за кожною країною свою спеціалізацію для запобігання дублювання та зайвих витрат. Цей принцип був базовим для

розвитку напрямів військово-промислової кооперації ЄС до 2020 року, основними пріоритетами якого є такі:

спільні інвестиції в науку й техніку;

ще більша взаємоузгодженість зусиль між європейськими країнами – членами НАТО;

налагодження більш тісного співробітництва з приватним сектором промисловості, включно з вивченням можливостей використання новітніх технологій в оборонних цілях;

зміцнення партнерства між НАТО та ЄС, зокрема щодо питань фінансування оборонної сфери та взаємодії з країнами-партнерами.

На думку керівництва НАТО, зазначену мету концепції може бути досягнуто різними способами. Однак варто виокремити основні. Це насамперед об'єднання та спільне використання наявних військових та військово-технічних можливостей (так звані об'єднання ресурсів і розподіл відповідальності). Усі інші способи (концентрація зусиль та фінансів на найбільш пріоритетних напрямках, економне використання паливно-енергетичних ресурсів, розвиток і впровадження енергозберігаючих технологій в оборонному секторі тощо) убачають додатковими або похідними від зазначеного вище способу. Незважаючи на зацікавленість керівництва НАТО, активність країн-партнерів на цьому напрямі залишається низькою, що зумовлено наявністю національних нормативно-правових обмежень у сфері обміну інформацією й надання взаємного доступу до оборонних технологій.

Після формування стратегічних документів у сфері воєнної промисловості ЄС Єврокомісія запропонувала План дій щодо підвищення ефективності та конкурентоздатності європейського сектору оборони й безпеки [15]. Документ містить детальний аналіз європейського оборонно-промислового сектору, відомості про його місце та потенціал у глобальному вимірі. Цим планом передбачено заходи щодо зміцнення внутрішнього оборонного ринку, сприяння конкурентоздатності оборонної промисловості й

досягнення синергії між цивільними та воєнними дослідженнями ЄС, а також щодо підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів в оборонному секторі.

На саміті ЄС (19–20 грудня 2013 року, Брюссель) було приділено особливу увагу питанням удосконалення спільної політики Співдружності у сфері безпеки й оборони [16]. Зокрема, одним із трьох головних пріоритетів Спільної політики безпеки й оборони (СПБО) було визнано зміцнення воєнно-промислової та технологічної бази ЄС. Один з оптимальних шляхів щодо реалізації цього напрямку – це активізація співпраці в межах Гентської ініціативи Європейського Союзу. Можливими пріоритетними сферами визначено такі:

- гармонізація та стандартизація підходів держав ЄС до визначення необхідних воєнних потреб;

- спільні наукові дослідження в оборонній сфері, а також розроблення нових зразків ОВТ;

- виробництво, закупівля та експлуатація ОВТ;

- оптимізація системи оперативних витрат на оборонні потреби ЄС.

Серед конкретних проєктів – створення перспективних систем середньовисотних безпілотних літальних апаратів (БпЛА) із великою тривалістю польоту (програма «the Medium Altitude Long Endurance Remotely Piloted Aircraft System», MALE RPAS) [17]. Для реалізації цієї програми затверджено дорожню карту, яка передбачає налагодження протягом 2020–2025 рр. виробництва європейських розвідувальних БпЛА. Європейське оборонне агентство має сформувати групу держав ЄС, що візьмуть участь у проєкті та сертифікації БпЛА, а також узгодити питання щодо включення БпЛА в схему повітряного руху Європи.

На міжнародному авіакосмічному салоні «Фарнборо-2014» міністр оборони Франції Жан-Ів Ле Дріан і колишній міністр оборони Великої Британії Філіп Хаммонд 15 липня 2014 року підписали договір про початок окремої дворічної спільної програми концептуального проєктування бойового БпЛА. Це в остаточному підсумку мало забезпечити створення

європейської перспективної бойової авіаційної системи «Future Combat Air System» (FCAS). Вартість програми – 120 млн фунтів стерлінгів (193 млн доларів США). У програмі брали участь шість компаній військової промисловості: «BAE Системз» (BAE Systems), «Дассо авиасьон» (Dassault Aviation), «Роллс-Ройс» (Rolls-Royce), «Сафран» (Safran), «Селекс» (Selex) і «Талес» (Thales). Об'єднавши можливості пілотованих винищувачів шостого покоління з безпілотними платформами, система зброї наступного покоління або NGWS надасть європейським ВПС ще більше переваг [18].

У січні 2013 року країни-партнери Німеччина та Франція оголосили про плани співробітництва в межах програми FCAS після попередніх досліджень, проведених компаніями «BAE» і «Дассо». У червні 2019 року на міжнародному авіаційному й космічному салоні в Ле Бурже «Paris Air Show» ці країни продемонстрували макет нового літака з умовним позначенням NGF. Ця проміжна ланка майбутнього винищувача Європи стала результатом довготривалих перемовин і погоджень спочатку Німеччини та Франції, а згодом й Іспанії, що приєдналася до програми FCAS наприкінці 2019 року, у межах якої і створювався літак NGF [19].

До нових досліджень підключаються також об'єднані групи фахівців компаній «Роллс-Ройс» і «Снекма» (дочірнє підприємство компанії «Сафран») для створення авіадвигуна, «Селекс» та «Талес» – для розроблення багатофункціонального набору датчиків і системи зв'язку. Водночас буде використано досвід, накопичений Францією та Великою Британією у проєктах БпЛА «Нейрон» і «Тараніс»; розширення оперативних можливостей заправної авіації (є суттєвий дисбаланс між поточними потребами та наявним потенціалом). Планується закупівля нових заправників і модернізація наявного парку літаків зазначеного типу, а також розроблення багатоцільового транспортно-заправного літака.

Підтримуючи ініціативу НАТО «Розумна оборона» та програму ЄС «Об'єднуй та розподіляй», Польща, Нідерланди та Норвегія заявили про плани придбання 3–4 паливозаправників на базі літаків A330MRTT та їх спільного

використання в інтересах ЄС та НАТО. Окрім того, передбачено поєднати такі питання у цій сфері:

питання сертифікації, сервісного обслуговування й підготовки персоналу для експлуатації літаків A330MRTT;

питання створення перспективної системи супутникового зв'язку подвійного призначення за участі країн ЄС, Єврокомісії та Європейського космічного агентства;

питання розроблення дорожньої карти конкретних проєктів та їх запуск у сфері забезпечення кібербезпеки, які буде сфокусовано на підготовці ІТ-спеціалістів;

питання покращення воєнно-цивільної взаємодії у сфері кібербезпеки;

питання захисту інфраструктури, що використовується в ході операцій і місій кризисного врегулювання за межами ЄС (у контексті реалізації положень Стратегії кібербезпеки ЄС «Відкритий, захищений і безпечний кіберпростір», 7.02.2013 р.).

Для зміцнення воєнно-промислової та технологічної бази ЄС у грудні 2013 року було ухвалено рішення розширити взаємодію країн-учасниць на внутрішньому ринку ОВТ за такими напрямками:

організація контролю та підвищення ефективності чинних у країнах ЄС правил проведення конкурсів і процедур закупівлі ОВТ;

забезпечення належного рівня безпеки постачання матеріалів, товарів і послуг в інтересах воєнної промисловості та збройних сил;

координація зусиль щодо стандартизації та сертифікації продукції військового призначення для зменшення собівартості, гармонізації технічних вимог до цієї продукції та забезпечення її оперативної сумісності;

збільшення інвестицій в науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в оборонній сфері.

Варто зауважити, що ініціатива впровадження результатів наукових досліджень та інновацій подвійного призначення здійснюється з 1 січня

2014 року в межах профільної програми «Горизонт-2020». Нині вже є приклади такого співробітництва.

П'ять країн ЄС (Італія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Німеччина) у 2015 році об'єдналися, щоб провести дослідження відносно технологій побудови майбутніх конструкцій легких броньованих машин. Це був проєкт «Легка броньована багатоцільова машина» (Lightweight Armoured Multi-Purpose Vehicles, L-AMPV), який очолила Німеччина [20].

Як заявило Європейське оборонне агентство 21 грудня 2015 року, головна мета проєкту – це впровадження нових легких матеріалів, зокрема армованих вуглецевими нитками вуглепластиків та інших композитів. Їх було розроблено в дослідницьких організаціях і в промисловості впродовж останніх років, щоб зробити конструкцію броньованих багатоцільових машин легшою та більш ефективною. Це вплине і на підвищення мобільності машин, і на збільшення додаткового простору для спеціального устаткування або захисту.

У проєкті L-AMPV п'ятнадцятимісячні початкові дослідження було розраховано на отримання кінцевого результату в першому кварталі 2017 року. За оцінками EDA, загальний бюджет для вивчення технологій створення L-AMPV – орієнтовно більше €1 млн (\$1,1 млн). Згідно з інформацією EDA у дослідженнях L-AMPV беруть участь 10 компаній. Компанія «Krauss-Maffei Wegmann» виступає як координатор промислових підприємств і наукових установ. У цьому проєкті також беруть участь ще дев'ять компаній: «Airborne», «Camattini Meccanica», CEPA, IABG, IVECO, «Scania Nederland», «Tecnalia», TNO і UROVESA. Проєкт L-AMPV розділено на два етапи.

Перший етап дослідження спрямовано на одержання докладної інформації щодо матеріалу, ваги, розміру, ціни, що використовуються у цей час у броньованих компонентах/вузлах машин; на визначення перспектив для зниження ваги цих частин, одночасне виконання аналізу загального внеску систем у життєвий цикл; на з'ясування, як дослідження й технології у сфері

озброєння можуть сприяти подальшому стимулюванню процесу зниження ваги броньованих матеріалів; на підготовку пропозицій щодо другого етапу.

Другий етап буде етапом створення демонстратора експериментальних технологій для зменшення ваги броньованих машин.

У межах інвестицій та інновацій в НДДКР в оборонній сфері Єврокомісії доручено активно сприяти широкому залученню підприємств малого й середнього бізнесу країн-учасниць у структуру воєнно-промислової та технологічної бази ЄС.

24 червня 2014 року Єврокомісія оприлюднила доповідь, в якій розглядаються численні приклади недотримання правил конкуренції, визначених законами ЄС [21; 22]. У документі визначено комплекс заходів і дій щодо зміцнення спільного ринку озброєнь та військової техніки відповідно до рішень Ради Європи в грудні 2013 року. Доповідь є так званою дорожньою картою із семи тематичних розділів за різними напрямками дій (державні закупівлі, конкуренція, космос, енергетика, експорт озброєння, використання НДДКР та інновацій, що мають подвійне призначення). Головна мета – забезпечити виконання Директиви 2009/81/ЄС про ринки озброєнь за допомогою моніторингу, розроблення керівних настанов, а також виявлення випадків і врегулювання практики економічної компенсації у процесі закупівлі ОВТ.

Для виконання останнього завдання було створено спеціальну консультативну комісію. Комісія взяла на себе зобов'язання забезпечувати разом із країнами-учасницями та задіяними промисловими компаніями трансграничний доступ у межах спільного ринку ОВТ. До червня 2015 року було заплановано розробити дорожню карту щодо формування в ЄС системи безпеки відповідного постачання. У 2015 році Єврокомісія розглянула питання про необхідність реалізації пропозицій щодо підтримання доступу воєнної промисловості до ринків сировини та про умови використання структурних та інвестиційних фондів у сегменті продукції подвійного призначення. Для підтримки НДДКР у цій сфері (на основі рамкової

програми «Горизонт-2020») Європейська комісія разом з Європейським оборонним агентством розробила спільну методика оцінювання потреб у продукції подвійного призначення. В останньому кварталі 2014 року Єврокомісія сформувала групу для вивчення та обговорення питань експортного постачання озброєння та військової техніки з ЄС, включно з продукцією подвійного призначення.

Загострення політичної ситуації у світі визначило головні пріоритетні питання у сфері безпеки та розвитку воєнної промисловості на червневому саміті ЄС, що відбувся 25–26 червня 2015 року в Брюсселі [23]. Для забезпечення безпекового зовнішнього оточення ЄС заплановано діяти в трьох взаємопов'язаних сферах, а саме:

- розроблення оновленої Стратегії внутрішньої безпеки ЄС (European Union Internal Security Strategy);

- підготовка глобальної стратегії ЄС у сфері зовнішньої та оборонної політики;

- подальша робота над більш ефективною, зрозумілою та орієнтованою на результати СПБО, подальший розвиток цивільного та воєнного потенціалів і зміцнення воєнної промисловості ЄС.

Рада Європи закликала суттєво збільшити витрати країн-членів на оборону, забезпечити адекватне фінансування пов'язаних із СПБО досліджень і розроблень із бюджету ЄС, мобілізувати ресурси та інструменти ЄС для протидії гібридним загрозам, інтенсифікувати партнерство з ООН, НАТО, ОБСЄ та Африканським Союзом.

Важливим кроком у процесі промислової консолідації оборонної індустрії ЄС стало створення Організації спільного співробітництва у сфері озброєнь (L'Organisation de Coopération Conjointe en Matière d'Armement, OCCAR), заснованої за ініціативою Франції та Німеччини у 1996 році. Пізніше до організації приєдналися Сполучене Королівство, Італія, Бельгія та Іспанія. Для об'єднання промислових ресурсів і технологічного потенціалу

створено великі концерни з виробництва оборонних технологій та продукції. У цьому процесі провідну роль відіграють Німеччина та Франція.

У січні 2001 року було ухвалено Конвенцію OCCAR, яка надала організації офіційного статусу та юридично закріпила її повноваження з менеджменту та координації спільних європейських оборонних програм та ініціатив. У проєктах OCCAR Польща, Фінляндія, Люксембург, Нідерланди, Швеція та Туреччина виступають як асоційовані члени. Штаб квартира організації знаходиться в Німеччині (м. Бонн). Портфель проєктів OCCAR передбачає 13 важливих програм щодо озброєння із загальним оперативним бюджетом у 2016 році приблизно €3,1 млрд. Серед основних програм слід виокремити такі:

A400M (Tactical and Strategic Airlifter, бойові транспортні літаки). Період дії: 2003–2030 рр.; обсяги фінансування: €20,991 млрд; країни-учасниці: Бельгія, Франція, Німеччина, Іспанія, Велика Британія, Нідерланди, Туреччина. Генпідрядником проєкту є консорціум «Airbus», проєкт координує Франція. Наприкінці 2015 року стало відомо, що крім Малайзії літаки A400M буде імпортувати Єгипет [24].

Потребу в гнучких та економічно ефективних засобах швидкого розгортання збройних сил та ресурсів було відображено у спільній Європейській вимозі до спільних можливостей ЗС, яку затвердили у 1997 році вісім європейських держав – членів НАТО. Після оцінювання низки пропозицій щодо виконання цієї вимоги 27 липня 2000 року країни оголосили, що їх вибір був на користь пропозиції Airbus A400M.

Програму було офіційно запущено та інтегровано до OCCAR у травні 2003 року. Нині держави-учасниці мають намір закупити 170 літаків, а саме: Німеччина – 53 одиниці, Франція – 50, Іспанія – 27, Туреччина – 10, Велика Британія – 22, Бельгія – 7, Люксембург – 1 (Люксембург представлено Бельгією в межах Програми OCCAR A400M).

BOXER (Multirole Armoured Vehicles, багатоцільова бронетехніка). BOXER – це багатофункціональний бронеавтомобіль 8 × 8 (MRAP), який

розробляють у межах Європейського агентства з озброєнь, а саме Організації спільного співробітництва у сфері озброєнь [25].

Період дії: розроблення (1999–2015 рр.), виробництво двигунів (2009–2018 рр.). Обсяги фінансування: €1,58 млрд; країни-учасниці: Німеччина, Нідерланди. Генпідрядником проекту є консорціум ARTEC, проєкт координує Німеччина.

COBRA (Counter Battery Radar, радіолокаційні станції). COBRA – це радіолокаційна система для точного та швидкого визначення розташування ворожих гармат, ракетних установок і мінометів. Її також може бути використано для регулювання/реєстрації вогню власної артилерії. COBRA розміщується на одному транспортному засобі. Система досягає своїх повних вимог до продуктивності без нівелірів для вирівнювання та стабілізації, перевищуючи тим самим швидке розгортання та високі вимоги до мобільності. Потужні програмні алгоритми автоматично компенсують схили місцевості (крок і нахил COBRA) і обчислюють кожен висоту променя пошуку, щоб визначити радіолокаційний горизонт перед початком передачі [26].

Період дії: виробництво (1998–2010 рр.), експлуатація (2004–2015 рр.), модернізація (2014–2017 рр.). Обсяги фінансування: €794 млн; країни-учасниці: Франція, Німеччина, Велика Британія (до 2013 р.), Туреччина (із 2013 р.). Генпідрядником проекту є консорціум EURO-ART, проєкт координує Німеччина.

ESSOR (European Secure Software Defined Radio, програмно-визначальні радіосистеми безпеки). Період дії: 2009–2014 рр. Обсяги фінансування: €106,3 млн; країни-учасниці: Франція, Італія, Іспанія, Швеція, Польща, Фінляндія. Генпідрядником проекту є компанія a4ESSOR SAS, проєкт координує Франція [27]. Продукція ESSOR базуватиметься на архітектурі програмного забезпечення зв'язку (SCA), розробленій спочатку в США в межах виконавчого бюро спільної програми для спільної тактичної радіосистеми (JPEO JTRS).

FREMM (Future Multi-Mission Frigates, фрегати багатоцільового призначення). Європейський багатоцільовий фрегат FREMM – це спільна програма Франції та Італії. У межах цієї програми планується побудувати 21 фрегат FREMM для ВМС Франції та ВМС Італії. Фрегати мають довжину 140 м і ширину 20 м із водотоннажністю 6000 т. Корабель розраховано на 108 членів екіпажу. Основними підрядниками програми FREMM є «Armaris» із Франції та «Orizzonte Sistemi Navali» з Італії [28]. Період дії: 2006–2022 рр. Обсяги фінансування: €10,539 млрд; країни-учасниці: Франція, Італія. Генпідрядником проєкту є група компаній DCNS, проєкт координує Франція.

FSAF-PAAMS (Famille de Sol-Air Futurs – Principal Anti Air Missile Systems, протиракетні системи). PAAMS – це основні протиповітряні ракетні системи, основані на загальних елементах, розроблених у межах програми FSAF [29]. Період дії: розроблення, виробництво, експлуатація (2003–2016 рр.), забезпечення сумісності програм COBRA і FSAF-PAAMS та реструктуризація промисловості під майбутні замовлення (2012–2017 рр.). Обсяги фінансування: €2,859 млрд; країни-учасниці: Франція, Італія, Велика Британія.

MUSIS (Multinational Space-Based Imaging System, багатонаціональна космічна система для розвідки та спостереження). Період дії: 2011–2015 рр. Обсяги фінансування: €4 млн. Це міжнародна програма, що включає Францію, Італію, Бельгію, Німеччину, Грецію та Іспанію, щодо дозволу шести країнам обмінюватися зображеннями з різних військових супутників через спільну технічну платформу [30].

TIGER (бойові вертольоти). Період дії: 1988–2018 рр. Обсяги фінансування: €7,3 млрд; країни-учасниці: Франція, Німеччина, Іспанія. Проєкт реалізується на базі групи «Eurocopter», збирають вертольоти на трьох заводах у Франції, Німеччині та Іспанії [31].

LSS (Logistic Support Ship, корабель підтримки (забезпечення паливом, боєприпасами, продуктами харчування; ремонтні роботи; надання медичної

допомоги)). Період дії: 2015–2019 рр. Обсяги фінансування: €1,2 млрд; країна-учасниця: Італія. Проєкт реалізує компанія «Fincantieri» [32].

PPA (Pattugliatori Polivalenti d'Altura, патрульні катери). Період дії: 2015–2019 рр. Обсяги фінансування: €2,3 млрд; країна-учасниця: Італія. Проєкт реалізує компанія «Finmeccanica» [33].

ММСМ (Maritime Mine Counter Measures, роботизована система для виявлення та знешкодження морських мін, інших вибухових пристроїв). Період дії: 2015–2017 рр. Обсяги фінансування 1 етапу (розроблення): €22 млн; країни-учасниці: Велика Британія, Франція. Проєкт реалізують компанії «Thales» та «BAE Systems» спільно з партнерами «ECA Group», ASV, «Wood & Douglas», SAAB [34].

З огляду на великий практичний досвід у питаннях консолідації воєнної індустрії ЄС наприкінці липня 2012 року між Європейським оборонним агентством та OCCAR було укладено адміністративну угоду, яка дала змогу під час реалізації спільних проєктів та програм акцентувати увагу на зміцненні європейського воєнного потенціалу, оптимізації європейського військово-технічного співробітництва, а також на розвитку європейської військово-технічної та воєнно-промислової бази. У межах угоди обидві інституції мають обмінюватися інформацією про проєкти та програми протягом усього їх «життєвого циклу». 16 грудня 2015 року було укладено нову адміністративну угоду про співробітництво між EDA та OCCAR, в якій більш детально та прагматично визначено умови майбутнього співробітництва. Дію угоди розраховано на 10 років.

Отже, проаналізувавши підхід ЄС до військово-технічного співробітництва, можна зробити висновок, що сьогодні має суттєву вагу інноваційний розвиток у системі міжнародних відносин безпеки. Інновації, насамперед технологічні, стають ключовим чинником масштабних структурних перетворень як на національному, так і на міжнародному рівні.

Швидке застосування технологій в умовах глобального світу є основою розвитку військово-технічного потенціалу. Особливістю цього процесу є той

факт, що відмінності між оборонною та цивільною наукою й технологіями фактично зникають. Цивільна наука стає більш значущою для реалізації оборонних потреб, а швидкість цивільного технологічного процесу буде прогнозовано неухильно збільшуватися. За прогнозами експертів, воєнний потенціал буде підтримуватися переважно завдяки впровадженню технологій у старі платформи, а не розробленню принципово нових програм озброєння. Головним напрямом підвищення ефективності розвитку воєнного потенціалу має стати суттєве скорочення часу від появи інновації до її впровадження. Це, зі свого боку, необхідно для створення не нової зброї, а чіткого усвідомлення того, які аспекти традиційного озброєння потребують модифікації і як швидко саме для збереження його актуальності.

Для формування спільного європейського ринку озброєнь потрібно нові, більш ліберальні правила гри, які б суттєво підвищили рівень конкуренції на ньому й посилили позиції європейських країн на світовому ринку озброєнь. Досвід ЄС у питаннях економічного розвитку показує, що малий і середній бізнес із властивою йому гнучкістю, маневреністю та оперативною реакцією на постійні зміни економічного середовища сприяє розвитку конкурентного середовища. Тому одним із пріоритетів воєнно-промислової політики Європейське оборонне агентство визначає підтримання малого та середнього бізнесу як важливого чинника для інноваційного розвитку та зростання конкурентоспроможності європейської воєнно-промислової бази.

Перелік використаних джерел:

1. Литвин Г. Співробітництво оборонної промисловості України та країн Заходу. *Оборонна промисловість України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Кельце, 3 вересня 2014 р. С. 12–14. URL: <https://www.slideshare.net/OleksandrMykhalik/ss-43753751> (дата звернення: 02.09.2023)

2. Council Joint Action 2004/551/CFSP of 12 July 2004 on the establishment of the European Defence Agency. *Official Journal of the European Union*. 2004. L 245, P. 17–28.

3. Council Joint Action 2004/551/CFSP of 12 July 2004 on the establishment of the European Defence Agency. *Official Journal of the European Union*. 2004. L 245, P. 19–20.

4. Європейська стратегія військово-технічного співробітництва, жовтень 2008 року. URL: http://www.eda.europa.eu/documents/09-02-3/European_Armaments_Cooperation_Strategy (дата звернення: 02.09.2023).

5. План розвитку потенціалу. URL: http://www.eda.europa.eu/documents/08-07-08/background_note_on_capability_development_plan (дата звернення: 02.09.2023).

6. Доповідь «Попереднє довгострокове бачення європейського оборонного потенціалу та вимоги до ресурсної бази». URL: http://www.eda.europa.eu/documents/06-10-20/Long_Term_Vision_Report_-_Paper_Version (дата звернення: 02.09.2023).

7. Європейська стратегія військових науково-технічних досліджень. URL: http://www.eda.europa.eu/documents/06-10-20/Long_Term_Vision_Report_-_Paper_Version (дата звернення: 02.09.2023).

8. A Strategy for the European Defence Technological and Industrial Base, Brussels, 14 May 2007. URL: https://eda.europa.eu/docs/documents/strategy_for_the_european_defence_technological_and_industrial_base.pdf (дата звернення: 23.09.2023).

9. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2010/C 83/01). *Official Journal of the European Union*. 2010. P. 194.

10. Council of the European Union, European Union Code of Conduct on Arms Exports, document 8675/2/98 Rev 2, Brussels, 5 June 1998. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/031006codeofconduct1998_/031006codeofconduct1998_en.pdf (дата звернення: 23.09.2023).

11. The Code of Conduct on Defence Procurement of the EU Member States Participating in the European Defence Agency (Adopted by the Steering Board, on 21 November 2005). URL: http://www.eda.europa.eu/documents/05-11-5/the_code_of_conduct_on_defence_procurement (дата звернення: 23.09.2023).

12. Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment. *Official Journal of the European Union*. 2008. L 335, P. 99–103.

13. Council Regulation (EC) № 43/2009 of 16 January 2009 fixing for 2009 the fishing opportunities and associated conditions for certain fish stocks and groups of fish stocks, applicable in Community waters and, for Community vessels, in waters where catch limitations are required. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 22. P. 1–205.

14. Directive 2009/81/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of procedures for the award of certain works contracts, supply contracts and service contracts by contracting authorities or entities in the fields of defence and security, and amending Directives 2004/17/EC and 2004/18/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 216. P. 76–136.

15. European Commission, Towards a more competitive and efficient defence and security sector (COM (2013) 542 final), 24 July 2013. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52013DC0542> (дата звернення: 23.09.2023).

16. European Council (2013) European Council – 19/20 December 2013 – Conclusions, EUCO 217/13, 20 December, Brussels. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede220114conclusionscsdp_/sede220114conclusionscsdp_en.pdf (дата звернення: 23.09.2023).

17. European Medium Altitude Long Endurance Remotely Piloted Aircraft Systems – MALE RPAS (Eurodrone). URL: <https://pesco.europa.eu/project/european-medium-altitude-long-endurance-remotely-piloted-aircraft-systems-male-rpas-eurodrone/> (дата звернення: 23.09.2023).

18. Міністр оборони Франції Жан-Ів Ле Дріан і колишній міністр оборони Великої Британії Філіп Хаммонд 15 липня 2014 р. підписали договір про початок окремої дворічної спільної програми концептуального проектування бойового БПЛА. URL: <https://www.airbus.com/newsroom/stories/html> (дата звернення: 03.10.2023).

19. Детальний аналіз перспективної європейської розробки у межах програми FCAS. URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/detalnij_analiz_perspektivnoji_jevropejskoji_rozrobki-1211.html (дата звернення: 03.10.2023).

20. Lightweight Armoured Multi-Purpose Vehicles, L-AMPV. URL: <https://www.eda.europa.eu/info-hub/press-centre/latest-news/2015/12/18/eda-initiates-a-project-on-lightweight-land> (дата звернення: 03.10.2023).

21. Report about A New Deal for European Defence Implementation Roadmap for Communication COM (2013) 542. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52014DC0387> (дата звернення: 03.10.2023).

22. Towards a more competitive and efficient defence and security sector, Eur-Lex, June 24, 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0387> (дата звернення: 3.10.2023).

23. European Council (2015) European Council – 25/26 June 2015 – Conclusions, EUCO 22/15, 26 June, Brussels. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21717/euco-conclusions-25-26-june-2015.pdf> (дата звернення: 03.10.2023).

24. A400M – A Tactical And Strategic Airlifter. URL: <http://www.occar.int/programmes/a400m> (дата звернення: 03.10.2023).

25. Boxer Multi-Role Armoured Vehicle (MRAV). URL: <https://www.army-technology.com/projects/mrav/> (дата звернення: 03.10.2023).

26. Cobra Battery Radar. Multifunction Battlefield Radar. URL: <https://www.hensoldt.net/products/radar-iff-and-datalink/cobra-counter-battery-radar/> (дата звернення: 03.10.2023).

27. ESSOR – European Secure Software Defined Radio. URL: <http://www.occar.int/programmes/essor> (дата звернення: 03.10.2023).

28. FREMM European Multimission Frigate, France/Italy. URL: <https://www.naval-technology.com/projects/fremm/> (дата звернення: 10.10.2023).

29. FSAF-PAAMS. The Next Generation of Surface-to-Air Anti-Missile Systems. URL: <http://www.occar.int/programmes/fsaf> (дата звернення: 10.10.2023).

30. MUSIS Stage 2 Contract Signature. URL: <http://www.occar.int/musis-stage-2-contract-signature> (дата звернення: 10.10.2023).

31. Eurocopter TIGER. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Eurocopter_Tiger (дата звернення: 10.10.2023).

32. LSS – Logistic Support Ship. URL: <http://www.occar.int/lss-logistic-support-ship> (дата звернення: 10.10.2023).

33. Pattugliatori polivalenti d'altura PPA. URL:
<https://www.fincantieri.com/it/prodotti-servizi/navi-militari/pattugliatori-polivalenti-daltura/ppa/> (дата звернення: 10.10.2023).

34. New UK-France mine countermeasures contract awarded. URL:
<https://www.baesystems.com/en-uk/feature/the-maritime-mine-counter-measures-mmcm-programme> (дата звернення: 10.10.2023).

*Баланда А.Л., доктор економічних наук, професор,
Потелещенко П.В., кандидат технічних наук*

ВІЙСЬКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Дефінітивний аналіз базових понять

Військова трансформація – це термін, який використовується військовими аналітиками та науковцями для характеристики усвідомленого процесу реформування, реорганізації та технологічних змін у збройних силах [1, с. 7]. Найбільш поширеним сьогодні є визначення, сформульоване колишнім міністром оборони США Дональдом Рамсфельдом. На його думку, військова трансформація – це процес, який формує мінливий характер військової конкуренції і співпраці за допомогою нових комбінацій, концепцій, сил і засобів, людей і організацій, що використовують переваги країни й захищають її від асиметричних загроз для підтримання миру і стабільності у світі [2, с. 3].

Уважається, що процеси трансформації дають змогу досягти кращої бойової потужності з більшою ефективністю і меншими витратами. Військова трансформація тісно пов'язана з низкою суміжних термінів, серед яких:

“революція у військовій справі” (revolution in military affairs – RMA) – значні зміни сутності війни, зумовлені застосуванням новітніх технологій, що в поєднанні з інноваціями військової доктрини, оперативних та управлінських концепцій фундаментально змінюють характер і способи ведення військових операцій [3, с. 1];

“оборонна трансформація” (defense transformation) – зміни у взаємозалежності між політичною, економічною і військовою сферами внаслідок швидкого технологічного прогресу та впливу глобалізації [4, с. 2];

“військово-технічна революція” (military technical revolution – MTR) – кожна революція сприяє не тільки техніко-технологічним трансформаціям в озброєнні військ, а обов’язково буде “стимулювати” перехід до нового характеру ведення бойових дій і, як наслідок, буде чинником, завдяки якому війна матиме особливі характеристики. Змінюється онтологізація військового простору, оскільки війна проводиться у просторі, в якому поєднуються реальний та інформаційний світи, через що відбувається переплетіння таких явищ, як інформатизація та роботизація, до яких додається антропологічний чинник. Людство стоїть на межі переходу до війн сьомого покоління, де в центрі уваги опиняється використання штучного інтелекту, поступове застосовування нанотехнології, а інформатизація війська стає глобальною і багаторівневою, проникає в усі військові структури, формує новітні зразки озброєння, диджиталізує військове управління [5, с. 59].

Критерії, за якими можна оцінити військові програми щодо їх трансформаційних якостей. Базовий показник ґрунтується на тому, що система озброєнь та операційна процедура мають бути оперативно сумісними. За двома іншими критеріями:

а) система має допомагати користувачеві змінювати методи ведення бойових дій, а не просто вдосконалювати наявні прийоми;

б) система має бути спроможна протидіяти широкому спектру загроз [6, с. 4]

Інновація – це нововведення, будь-яка позитивна зміна, яка має самостійну цінність, упроваджується в діяльність для підвищення ефективності будь-якого виробничого процесу, конкурентоспроможності та економічної ефективності виробництва. Поняття “інновація” включає чотири основні компоненти: креативність, стратегію, реалізацію, прибутковість. Технологічна інновація характеризує інтенсивність розвитку виробництва. До таких інновацій відносять усі зміни, що стосуються засобів, методів, технологій виробництва, які складають сутність науково-технічного прогресу [7, с. 58].

Малі та середні підприємства (МСП). Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств, та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: балансова вартість активів – до 4 млн євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн євро включно; середня кількість працівників – до 50 осіб включно. Середніми є підприємства, які не відповідають критеріям для малих підприємств, та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: балансова вартість активів – до 20 млн євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн євро включно; середня кількість працівників – до 250 осіб включно [8].

Військово-цивільний синтез – система об'єднаних та інтегрованих чинників для створення єдиної національної промислової бази для задоволення потреб національної оборони та цивільного використання. Упровадження такої системи має два аспекти: спін-офф (застосування і конверсія військових технологій у цивільних сферах) та спін-он (участь цивільних і комерційних структур у національному оборонному секторі) [9, с. 62].

Методологія

В останні десятиліття в міжнародних наукових дослідженнях сфери оборони спостерігається значне зростання ролі соціальних наук. Оскільки в основу значної частини оборонних досліджень покладено вивчення проблематики специфічного соціального інституту – збройних сил, перед дослідниками постають особливі методологічні виклики, які потребують рефлексивного підходу (зараз мають популярність окремі загальноприйняті вчення щодо сфери оборони, які необхідно суттєво переглянути). Протягом останніх декількох років з'явилися окремі публікації щодо розробки методологічних підходів до дослідження військової сфери. Наприклад, Бернар Боен запропонував застосовувати методи рефлексії як стимулу, за

такої умови домінантною теоретичною основою стає веберіансько-сінмеліанська традиція. Вона цілком відповідає принципам ведення війни Карла фон *Клаузевіца* та є достатньо гнучкою щодо зростання ролі технологій у розвитку військової сфери [10, с. 372]. Більш прагматичними є дві монографії, в яких описано методологічні питання дослідження оборонної і військової сфери: у першій увагу зосереджено на використанні якісних методів [11]; у другій – на більш широкій перспективі і поставлено під сумнів не лише якісні й кількісні методи оборонних досліджень, а й питання рефлексивності, етики та публікації результатів наукових досліджень [12].

Наше дослідження ґрунтується на базовій гіпотезі щодо соціальної сутності військової сфери, оскільки ядром її основної характеристики є реалізація соціальної функції застосування сили за межами чи всередині національної території. Люди, які тут працюють, є добре згуртованими, а організації чітко структурованими. Рефлексія, у цьому разі може означати необхідність узгодження матеріалів емпіричного дослідження з його інституційним контекстом.

Дослідження оборонної та військової проблематики, чи то економіка, політологія, міжнародні відносини, чи соціологія, залишаються специфічним науковим напрямом з власним набором унікального методичного інструментарію. Відповідні теоретичні пошуки відбуваються в досить складному, жорстко регламентованому та обмеженому для дослідницького поля середовищі. Будь-яке соціальне дослідження є взаємодією між дослідником і предметом дослідження, сфера оборони не є винятком. Однак його специфіка полягає в тому, що питання соціальної дистанції можуть набувати особливого значення, а соціальна асиметрія зумовлювати необхідність широкого застосування спеціальної термінології. Окрім того, зважаючи на дослідження у сфері оборони, перед науковцями постає дилема: з одного боку, доступ до військового дискурсу має залишатися конфіденційним, з іншого – дослідження в соціальних науках мають

повністю висвітлювати результати та робити їх зрозумілими для обговорення.

Основним методологічним підходом дослідження обрано теорію дифузії інновацій. Ключовими її елементами є такі: інновація, канали комунікації, час і соціальна система. Інновації можуть включати нові технології, практичну діяльність чи ідеї та сприйматися як окремими особами, так і організаціями. На макрорівні теорія розглядає дифузії інновацій як процес комунікації, в якому члени соціальної системи дізнаються про інновацію та її потенційні переваги через певні канали комунікації (зокрема, засоби масової інформації чи перші користувачі), а також готові її впровадити. На мікрорівні адаптація інновацій є процесом, який складається з таких етапів: *знання*, коли користувачі вперше дізнаються про інновацію; *переконання*, коли перші користувачі переконують інших спробувати інновацію; *рішення* щодо прийняття інновації; *упровадження*, коли робиться початкове використання інновації; *підтвердження*, коли приймається рішення продовжити користуватися інновацією у повному обсязі [13, с. 21].

Результати дослідження (Зміни, пов'язані з процесами військової трансформації)

Провідна роль технологічних інновацій

Інноваційний розвиток технологій є невід'ємною складовою якісних змін, що відбуваються в оборонній промисловості. Як стверджує військовий історик Мартін ван Кревельд, розвиток технологій кардинально впливає на стратегію ведення війни – зміна військових можливостей зумовлює необхідність перегляду побудови військової організації, нові спроможності потребують радикально іншого способу дій для досягнення максимального ефекту [14, с. 1].

У ХХІ столітті в основу оновлення більшості військових технологій покладено інформаційні ресурси як упровадження обчислювальної техніки та

мережових цифрових комунікацій. Слід зазначити, що на світовому ринку озброєнь домінує невелика кількість постачальників військових технологій. У табл. 1 наведено дев'ять найбільших країн на світовому ринку озброєнь з 1990 до 2019 року. Сполучені Штати Америки є найбільшим гравцем на цьому ринку – частка країни на ринку становить майже 40 %.

Таблиця 1

**Основні постачальники на світовому ринку озброєнь
(1990 – 2019 рр., млн дол. США)**

Ранг	Країна-постачальник	1990	2000	2010	2019	1990–2019
1	США	10733	7577	8033	10752	289310
2	росія	–	4503	6275	4718	145717
3	ФРН	1856	1612	2664	1185	53071
4	Франція	1818	1082	866	3368	52926
5	Великобританія	1866	1633	1157	972	38878
6	КНР	941	299	1478	1434	29777
7	Нідерланди	416	284	371	285	15431
8	Італія	206	208	539	491	14865
9	Ізраїль	85	404	637	369	14171

Джерело: Авторська розробка за даними Stockholm International Peace Research Institute, Arms Transfers Database (<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>).

Проаналізувавши останні тренди світового ринку озброєнь, слід зазначити, що обсяги міжнародної торгівлі основними видами озброєнь у 2018 – 2022 роках були на 5,1 відсотка меншими ніж у 2013 – 2017 роках і на 4,8 відсотка більшими ніж у 2008 – 2012 роках. Серед п'яти найбільших експортерів озброєнь у 2018 – 2022 роках були США, росія, Франція, Китай і Німеччина. Разом вони поставили 76 відсотків світового експорту озброєнь. Американський експорт озброєнь у 2018 – 2022 роках становив 40 відсотків

світового експорту озброєнь і був на 14 відсотків більшим ніж у 2013 – 2017 роках. Французький експорт озброєнь збільшився на 44 відсотки, тоді як німецький (35%), російський (–31 %), китайський (–23 %) значно скоротилися. Серед п'яти найбільших імпортерів зброї у 2018 – 2022 роках були: Індія, Саудівська Аравія, Катар, Австралія і Китай (разом 36 відсотків світового імпорту озброєнь). Україна стала одним з найбільших імпортерів зброї у 2018 – 2022 роках. Вона була на 14 місці серед найбільших імпортерів озброєнь у світі за цей період і третім найбільшим у 2022 році [15].

Незважаючи на складність прогнозних оцінок щодо майбутніх тенденцій у сфері міжнародної торгівлі озброєннями, їх можна зробити на основі даних щодо попередніх замовлень і фінальних переговорів (табл. 2). А також можна зробити припущення щодо країн, які будуть найбільшими експортерами озброєнь у найближчі роки.

Таблиця 2

Дані щодо окремих видів основних озброєнь, які замовили чи попередньо відібрали для майбутніх замовлень у десяти найбільших експортерів озброєнь (постачання після 2022 року)

*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бойові літаки	1371	84	210	94	–	115	20	–	36	18
Військові кораблі	5	5	21	22	29	9	26	2	6	–
Зенітно-ракетні комплекси	40	13	6	1	25	1	–	–	...	
Танки	634	444	–	717	85	–	14	...	990	26
Інша бронетехніка										19
Артилерія	2658	55	552	–	1389	1703	2	608	23	69
	401	–	176	128	137	–	30	10	1232	87

Умовні позначення: * 1 – США; 2 – росія; 3 – Франція; 4 – Китай; 5 – Німеччина; 6 – Італія; 7 – Великобританія; 8 – Іспанія; 9 – Південна Корея; 10 – Ізраїль; ... даних немає або не застосовуються; – нуль або незначна цифра

Джерело: Побудовано за даними: Trends in International Arms Transfers, 2022. URL : <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2022>.

Дані щодо бойових літаків і військових кораблів є особливо показовими. З матеріалів наведеної таблиці можна зробити висновок, що Сполучені Штати майже напевно залишаться найбільшим експортером

основних видів озброєнь після 2022 року, особливо зважаючи на те, що приблизно 60 відсотків усіх бойових літаків, які зараз замовляють, постачатимуться із США. Другим найбільшим експортером озброєнь у світі у 2018 – 2022 роках була росія, однак у таблиці продемонстровано відносно невелику кількість незавершених поставок.

Наведені дані чітко корелюють з тим, що зростання експорту озброєнь США є наслідком упровадження технологічних досягнень, що містили значну частину попередніх розробок у рамках RMA. Оскільки вони відіграють ключову роль не лише в експортному збройному потенціалі, а й у процесах військової трансформації, то є потреба в їх більш детальному розгляді.

Високоточна зброя. Можливості американських збройних сил у застосуванні високоточної зброї вперше стали очевидними під час війни в Перській затоці 1991 року. Відтоді спостерігалися суттєві успіхи в підвищенні точності й дальності її дії – технологію лазерного наведення все частіше замінювали на технологію супутникового наведення, яку модернізовували з кожним новим запуском супутників. Зокрема, ВПС США широко використовують в усіх конфліктах останніх років боєприпаси прямого удару (JDAM) і ракети “Хеллфайр” (Hellfire), а ВМС США – крилаті ракети “Томагавк” і JDAM.

Усі ці засоби ураження мають систему супутникового наведення, а комплекти JDAMs стають ще більш точними завдяки технологіям, за допомогою яких командири можуть постійно отримувати оновлювану інформацію і за потреби перенацілювати боєприпаси під час польоту.

ISR. Можливості американських збройних сил у цій сфері охоплюють літаки, безпілотники та супутники з передовими сенсорними системами. Велика кількість цих платформ існуює вже багато років, однак їх можливості постійно зростають. Розгорнуту вперше у війні в Перській затоці 1991 року Об’єднану радіолокаційну систему спостереження і нанесення ударів по цілях (Joint Surveillance and Target Attack Radar System – JSTARS)

модернізовано так, що вона може надавати командирам ВПС та армії зображення рухомих об'єктів у реальному часі з високою роздільною здатністю.

Бортову систему дальнього виявлення і попередження (Airborne Warning and Control System – AWACS) уперше застосували наприкінці 1970-х років, зараз вона надає командирам інформацію щодо активності в повітряному просторі в радіусі сотні миль – це не лише сенсорна система, а й командно-контрольна платформа управління кількома сотнями літаків одночасно.

Безпілотні літальні апарати розроблено в 1980-х роках. Відтоді їх все частіше використовують під час різних конфліктів, зокрема у війні в Перській затоці, на Балканах, в Афганістані та Іраку. Раніше БПЛА розглядали лише як допоміжний військовий потенціал, проте сьогодні вони стали невід'ємною частиною більшості військових операцій. Основою таких операцій є середньовисотний БПЛА Predator та стратегічний Global Hawk. Ці платформи можуть перебувати в повітрі до тридцяти шести годин поспіль на висоті приблизно дев'ять і двадцять тисяч метрів та за допомогою супутникового зв'язку надавати зображення місцевості в режимі реального часу за тисячі кілометрів. Сухопутні війська вже досить давно використовують тактичні БПЛА Hunter і Shadow 200 в усіх операціях, морська піхота США застосовує власні БПЛА Pioneer. Збройні сили планують прийняти на озброєння сотні безпілотних літальних апаратів різних розмірів і можливостей у рамках проєкту FCS.

Програму Space Radar (раніше відома як Space Based Radar, Discoverer II), спрямовано на розгортання системи супутників на низькій навколоземній орбіті для виявлення і відстеження сил і засобів противника, а також низьколітальних літаків, безпілотників і крилатих ракет. Окрім космічного радара, США також володіють декількома надсекретними супутниками радіолокаційної розвідки LaCrosse і оптичної розвідки Keyhole.

С4І. Досягнення в цій сфері пов'язано з прямим покращанням швидкості, з якою інформація може передаватися від одного споживача до іншого в рамках циклу “спостерігай-орієнтуйся-вирішуй-дій” (observe-orientate-decide-act – OODA). Найважливішою технологічною розробкою стала система Link, що забезпечує безпечну передачу широкосмугових даних.

Слід зазначити, що володіння цими унікальними військовими технологіями формує дедалі жорсткі вимоги до розвитку національної економіки, оскільки вартість виробництва систем озброєнь має стійку тенденцію до зростання.

Поєднання новітніх технологій з прогресивними методами управління

Ключовим аргументом наукових досліджень щодо проблематики RMA кінця 1990-х років стала констатація того, що технологічні зміни самі собою не можуть бути достатнім чинником для революційних змін, – радикальних змін потребують також відповідні організаційні структури та культурні традиції [16, с. 72]. Хоча концепцію RMA вважають уже дещо застарілою, проте звернення до її рекомендацій на концептуальному і доктринальному рівнях яскраво ілюструє комплекс проблем, характерних для військової модернізації у ХХІ столітті. Концептуальні основи поєднання новітніх технологій з новими методами управління містили чотири основні складові: посилення спільних операцій, використання переваг розвідки, упровадження нових концепцій і розвиток трансформаційних можливостей [17, с. 23]. На організаційному рівні необхідно відмовитися від давніх культурних традицій єдиного роду військ на користь мережових об'єднаних сил. Оскільки мережеві цифрові комунікації сприятимуть побудові більш плоскої ієрархічної структури, доцільним стане ліквідація рівня середньої ланки менеджменту.

Отже, новітні технології “кидають виклик” наявним ієрархічним структурам і командній культурі у військових організаціях. Якщо

функціональні структури переглянуть, то це матиме наслідки для всіх військових управлінських ланок. Однак це лише один з можливих результатів – взаємозв’язок буде в обох напрямках, внаслідок чого посилення вертикальних зв’язків зумовить покращання вихідних інформаційних потоків та сприятиме ефективному управлінню згори донизу [18, с. 14].

Наведене організаційне середовище вже перестає відповідати наявним оперативним концепціям та доктринам і саме тому RMA запропоновано низку нових концепцій, серед яких мережево-орієнтовані та операції, що базуються на “домінуванні у повному спектрі”. Зокрема, у “Спільному баченні 2020” основна увага приділяється інформаційним операціям, а також швидкому зростанню темпів технологічного розвитку. Водночас збройні сили Сполучених Штатів, мають “діяти в односторонньому порядку або у взаємодії з багатонаціональними партнерами та мають бути здатними перемогти будь-якого супротивника і контролювати будь-яку ситуацію в усьому діапазоні військових операцій” [19].

З іншого боку, специфічне геополітичне походження сучасних військових технологій зумовлює цілком резонні сумніви щодо їх універсальності та дієвості в інших країнах. У випадку з RMA австралійський стратег Пол Дібб стверджував, що існують три ключові дискримінаційні чинники: зв’язок зі Сполученими Штатами; спроможність їх поглинання Сполученими Штатами; здатність до освоєння цих технологій іншими державами відповідно до реальних загроз. Він дійшов висновку, що окремі держави, які вважають, що вони існують в умовах високих загроз, можуть вирішити, що їм необхідна RMA, але вони можуть перебільшувати реальні небезпеки. Тобто не кожна держава потребує військових організацій, оснащених найсучаснішими військовими технологіями [20, с. 261].

А втім, будь-яка програма військової модернізації, яка відбуватиметься у ХХІ столітті, зумовлюватиме необхідність набуття нових якостей відповідною організацією: по-перше, володіння прийомами системної інтеграції, основою яких є високі стандарти освітньої системи країни; по-

друге, уміння розробляти нові оперативні концепції і доктрини; по-третє, здатність управляти інтегрованою структурою логістичного забезпечення і технічного обслуговування.

Крім того, у політичній культурі деяких країн існує схильність до конформізму та пошани до влади. Унаслідок цього системи озброєнь можуть купувати без належної уваги до доктрин безперешкодної інтеграції цих систем озброєнь у наявні чи нові силові структури. Декілька країн регіону мають на озброєнні системи, придбані як у США/НАТО, так і в росії, що створює значні труднощі в їх інтеграції та логістичному забезпеченні.

Налагодження стратегічного партнерства з приватним сектором та малими підприємствами

Розвинена система підприємництва (малі та середні підприємства – МСП) є одним з ключових чинників економічного розвитку більшості країн. Вони не лише сприяють глобальному економічному зростанню, але й є інноваторами, роботодавцями та виробниками товарів і послуг. МСП становлять приблизно 90 відсотків бізнесу і забезпечують зайнятість понад половини працівників у світі. На ринках, що формуються та розвиваються, офіційні МСП створюють близько 40 відсотків ВВП і забезпечують щонайменше сім з десяти робочих місць.

Значну кількість найбільш інноваційних систем озброєнь, що з'явилися на ринку протягом останнього десятиріччя, розробили малі за стандартами галузі фірми. Порівняльні дослідження теоретичних основ інновацій на малих фірмах та у великих корпораціях мають досить давню історію. Ще всередині минулого століття Йозеф Шумпетер дійшов до висновку, що великі за розміром корпорації мають суттєві переваги щодо впровадження стабільних нововведень у кластери технологічного прогресу, причому ступінь інноваційності суттєво різниться залежно від сектору економіки [21, с. 172].

Однак бурхливий розвиток суто дослідницьких організацій зумовив кардинальні зміни щодо класичного розуміння ефективності інновацій –

чимала їх частка припадає на програмне забезпечення, в якій невеликі фірми іноді досягають успіху, маючи “двох програмістів і людину, яка готує їм каву” [22, с. 78]. Незважаючи на популярність теорії Й. Шумпетера, сьогодні залишається дедалі менше аргументів на користь промислових гігантів у вирішенні питань швидкого й ефективного впровадження технологічних змін та використання новітніх технологій [23, с. 38]. Насправді, існують вагомі підстави вважати, що впровадження комп’ютерних технологій як визначального повноцінного чинника виробництва може змінити динаміку інновацій та вплинути на структуру оборонного виробництва. До початку введення засобів автоматизованої розробки програмного забезпечення (CASE) практично вся автоматизація стосувалася виробничих процесів, а не процесів проектування та управління [24, с. 190]. Наприклад, компанія “Lockheed Martin” та один з її замовників ВПС США допустили перевитрату коштів і трудових ресурсів у процесі розробки винищувачів-невидимок F-22 Raptor. Це стало наслідком прийнятого в 1990-х роках помилкового рішення щодо побудови високоінтегрованого набору бортових комп’ютерів на базі процесора Intel 960. У разі меншого масштабу та значущості проєкту для майбутнього розвитку ВПС США його необхідно було б згорнути, але фінансування тривало далі, незважаючи на явні прорахунки [25, с. 147].

Сьогодні існують суттєві розбіжності в питаннях щодо рушійних сил військово-технічних інновацій: одна з них полягає в тому, що вони мають бути ендегенними особливостями військових потреб і процесів фінансування; друга – екзогенними чинниками власне технічних інновацій [26, с. 172]. Якщо впровадження інновацій розглядати як ендегенний чинник відносно попиту, то всі організаційні й фінансові питання автоматично стають сферою відповідальності військових. Якщо ж інновації стимулюватимуть самі виробники, то фірми, що володіють новітніми розробками, матимуть значні переваги.

Інновації важко піддаються точному визначенню, однак не всі технологічні досягнення, якими б глибокими вони не були, можна назвати

інноваціями. Наприклад, бойовий безпілотник MQ-1 Predator не може конкурувати з винищувачем-бомбардувальником F-18E/F Super Hornet, але не можна стверджувати, що літак є більш інноваційним, навіть якщо за окремими показниками він є технологічно більш досконалим. Чітке формулювання інновації, її відмінність від удосконалення технологій є вкрай важливими для визначення ринків, на яких малі підприємства можуть досягати успіхів. Малі фірми зазвичай більш гнучкі у прийнятті рішень щодо перспективних технологій та систем, відповідно, інновації, що не потребують значних фінансових вкладень упроваджуються набагато швидше. Водночас вони мають протидіяти можливим спробам супротиву, що чинять потужні диверсифіковані оборонні підрядники, метою яких є недопущення розвитку нових концепцій виробництва озброєння, оскільки це може призвести до падіння обсягів продажів їх власних зразків військової техніки.

Ще одним чинником, що сприяє розвитку МСП в оборонному секторі, є рівень кваліфікації персоналу – вони часто мають переваги в галузях, що потребують високої частки кваліфікованої робочої сили.

Говорячи про широкі можливості зменшення собівартості продукції великими корпораціями завдяки збільшенню масштабів виробництва, слід чітко розрізняти економію на рівні індивідуального продукту, на рівні виробництва та корпоративному (досить часто на останньому рівні економічні переваги нівелюються внаслідок значних адміністративних витрат). Навіть за умови, що в оборонній промисловості домінують гігантські компанії, можна навести приклади секторів, де дрібні виробники користуються великою лояльністю клієнтів. Наприклад, практично весь ринок військових гвинтокрилів зараз поділено між п'ятьма мегакорпораціями, водночас маловідомий MD Helicopters відіграє на цьому ринку ключову роль [27].

Наприкінці 1990-х років приблизно 75 відсотків бюджету Міністерства оборони США витрачалося на закупівлю літаків, ракет, електроніки та засобів зв'язку [28]. Сьогодні Пентагон витрачає більшу частину своїх

коштів на обладнання для завдання високоточних ударів. Через тенденцію до збільшення обсягів виробництва такої продукції відкрилися нові можливості для невеликих інноваційних фірм [29, с. 27]. Зокрема, базові технології високоточної взаємодії і мережевої розвідки, спостереження і рекогносцировки (ISR) стають найбільш важливими чинниками в розгортанні нових сил і засобів. Якщо ці системи й надалі будуть переважно модульними, то невеликі фірми, імовірно, матимуть відносну перевагу в їх виробництві.

Стратегія Міністерства оборони США щодо малого бізнесу до 2023 року зосереджена на оптимізації зусиль відомства щодо орієнтації бізнесу на підтримку та розширення можливостей модернізації малих підприємств. Стратегія спрямована на досягнення трьох цілей: удосконалення управлінських практик, оскільки керівники малих підприємств намагаються зрозуміти, як можна долучитися до виконання оборонного замовлення; створення екосистеми малого бізнесу, що відповідатиме пріоритетам національної безпеки (розвиток інновацій в оборонному комплексі); удосконалення комунікацій між Пентагоном та представниками малого бізнесу. Констатується, що ці та інші ініціативи Стратегії розвитку малого бізнесу спрямовано на перетворення його в рівноправного партнера в забезпеченні національної безпеки США [30].

Нова ініціатива під назвою “Проект Віста” (Project Vista) є однією з кількох ідей, які армія США планує втілити для надання допомоги малим фірмам, що вже співпрацюють з Міністерством оборони США. Основою проєкту є адаптація технологій, що фінансуються за програмами “Інноваційні дослідження малого бізнесу” (SBIR) та “Трансфер технологій малого бізнесу” (STTR) щодо систем озброєнь, що функціонують [31].

Структуру європейської оборонної промисловості подібно до інших галузей розподілено між декількома великими гравцями і приблизно 1350-ма малими та середніми підприємствами. Хоча компанії розпорошені майже по всій території ЄС, можна виділити низку країн (Австрія, Чеська Республіка, Франція, Німеччина, Італія, Польща, Іспанія, Швеція та Велика Британія), в

яких концентрація оборонних підприємств є набагато більшою ніж в інших. Групу провідних гравців-виробників зброї представляє 31 компанія, річний обіг яких коливається від 0,5 до 23 мільярдів євро (у середньому три мільярди євро). Проаналізувати відповідну статистику щодо малих і середніх європейських підприємств досить важко через брак інформації в Євростаті, однак наявні дані свідчать про те, що невеликі компанії в основному виробляють зброю та боєприпаси, тоді як великі компанії зосереджуються переважно на виробництві військових автомобілів і літаків [32].

Малі та середні підприємства, що пов'язані з оборонною промисловістю Європейського Союзу, є ключовим чинником інновацій та економічного зростання. Вони посідають центральне місце у складних ланцюгах постачання оборонної продукції в Європі, однак функціонують здебільшого на національному рівні. Для виправлення такого становища Європейська Комісія започаткувала низку ініціатив, спрямованих на стимулювання транскордонного співробітництва в оборонному секторі з акцентом на підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств [33].

Можна стверджувати, що коли йдеться про ринкову динаміку оборонного виробництва, то існують певні галузі, в яких малі фірми зазвичай мають перевагу. Ці галузі виділяють за допомогою таких критеріальних ознак:

по-перше, це інноваційні галузі з низьким рівнем інтенсивності НДДКР. Їм властива висока невизначеність щодо ринків збуту чи майбутніх технологічних напрямів розвитку. Хоча невизначеність є іманентною властивістю оборонного сектору, досить часто інновації, які вважаються радикальними й перспективними, не впроваджуються, оскільки є політично недоцільними;

по-друге, хоча малі фірми завжди достатньо обмежені у фінансуванні, завдяки їх внутрішній комунікації, вони можуть швидше реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Ця перевага значно посилюється, якщо

застосовуються інновації, що не залежать від наявності високовартісного лабораторного обладнання;

по-третє, невизначеність оборонного сектору свідчить про те, що малі фірми на відміну від великих компаній більш охоче поділяють ризики, що пов'язані з розробкою нових технологій. Вони мають більше простору для інновацій, бо не бояться втратити якусь частку ринку, що властиво більш диверсифікованим оборонним корпораціям;

по-четверте, малі та середні підприємства оптимально поєднують навички та ресурси у секторах, що працюють за принципом “вчитися на власному досвіді”. Часто обсяги продукції, необхідні збройним силам, є замалими й великі компанії не мають змоги використати всі переваги, пов'язані з масштабними обсягами виробництва;

по-п'яте, диверсифікація великих корпорацій дає можливість краще розподіляти фінансові ризики певного циклу НДДКР, але на них можуть чинити тиск акціонери, які спонукають до отримання більших доходів у короткостроковій перспективі. Перешкоди регуляторного плану також обмежують можливості діяльності великих підприємств в умовах ризику, що призводить до мінімізації рівня впровадження інновацій.

Як показують результати аналізу, сектор розробок та досліджень в оборонному виробництві не має тенденції до критичних технологічних проривів – зараз можна говорити лише про асиміляцію та комбіноване використання вже впроваджених технологій. Це може призвести до того, що майбутнє оборонних систем та інновацій визначатиметься безперервним рекомбінуванням наявних технологій на основі впровадження новітніх інформаційних систем.

Перспективи стратегії військово-цивільного синтезу

Концепція **військово-цивільного синтезу** (military-civilian fusion – MCF) – це особливий феномен ХХІ століття, який суттєво відрізняється від цивільно-військового співробітництва (ЦВС) ХХ століття. MCF – це не просто пошук і засвоєння цивільних технологій в оборонному виробництві.

Насамперед йдеться про розробку стратегій та ініціатив для пошуку відповідних цивільних технологій і виробників з подальшим використанням їх для військових науково-дослідних проєктів, залучення військових до науково-дослідної співпраці з цивільними організаціями та адаптації передових цивільних технологій і продуктів для військових цілей.

На відміну від MCF в основу ЦВС покладено поєднання оборонного і цивільного науково-виробничих потенціалів, щоб спільно використовувати технології і виробничі можливості для задоволення як оборонних, так і комерційних потреб. З іншого боку, ЦВС акцентувало увагу на необхідності адаптації інноваційних рішень, розроблених у цивільному секторі економіки для військових потреб. У зв'язку із цим більшість країн, які починають використовувати технології 4IR у військовій сфері, поки що змушені йти традиційним шляхом ЦВС. Це можна пояснити не лише тим, що військовим немає економічного сенсу дублювати дослідження і розробки в рамках 4IR, а й тим, що цивільний сектор високих технологій помітно лідирує у критично важливих технологічних галузях.

Долучення цивільних компаній до розробки та виробництва зброї не є чимось новим. Зокрема, ще до Другої світової війни підприємства військово-промислового комплексу та комерційні фірми використовували спільні технології, а більшість видів військового арсеналу виробляли цивільні компанії. Друга світова та холодна війни сприяли безпрецедентному розширенню індустрії озброєння, яка здобула технологічне лідерство в різних галузях, особливо в розробці засобів зв'язку, виробництві композитних матеріалів, чипів та продуктів ядерного синтезу.

Водночас у деяких європейських країнах комерційні компанії залучали до виробництва озброєнь лише як постачальників сировини чи субпідрядників оборонної промисловості. Це стосувалося й цивільних наукових установ, які впродовж майже всього періоду холодної війни лише частково брали участь у проєктах, пов'язаних з військовою сферою [34, с. 114]. Такий стан справ був зумовлений тим, що провідну роль у

виробництві озброєнь має, як вважали фахівці, відігравати оборонна промисловість, а цивільні підприємства мають бути допоміжною ланкою.

З огляду на концептуальні положення Industry 4.0, подібна ієрархічна підпорядкованість не є такою ж чіткою і безапеляційною, як раніше. Сьогодні в багатьох сферах (проектування і виробництво дронів, штучний інтелект, інтернет речей, квантові обчислення тощо) цивільні компанії випереджають інші. У зв'язку із цим “традиційні” підприємства оборонної промисловості дедалі частіше визнають, що мають набагато тісніше співпрацювати із цими компаніями на всіх етапах військових досліджень, розробок, виробництва і навіть упродовж усього терміну експлуатації систем озброєння та військової техніки. Як наслідок, чимраз більше комерційних компаній, які раніше не вважали потенційними партнерами у військовому виробництві, стають затребуваними. Наприклад, активне долучення корпорацій “Microsoft” та “Google” до діяльності оборонного комплексу – їх включення в національні оборонні програми – є одним з викликів, пов'язаним з процесами військової модернізації.

Успішне впровадження концепції **військово-цивільного синтезу** на національному рівні можна продемонструвати на прикладі Ізраїлю. Унікальність державотворення цієї країни полягає в тому, що, з одного боку, країна дедалі частіше стикається з асиметричними викликами, як-от постійні ракетні обстріли, кіберзагрози, терористичні атаки з використанням технологій COTS (дрони, сенсори, ІТ-системи тощо). З іншого боку, громадяни Ізраїлю очікують від уряду впровадження ефективної політики безпечного середовища з чітко обґрунтованими оборонними витратами [35, с. 70].

Чимало військових дослідників сходиться на тому, що ізраїльське оборонне відомство є однією з найбільш закритих структур, унаслідок чого сьогодні майже немає офіційних документів щодо ролі військово-цивільного синтезу в оборонних закупівлях Ізраїлю. Проаналізувавши окремі наукові статті та аналітичні матеріали, авторами яких здебільшого є колишні

офіцери оборонного відомства, можна окреслити загальні тенденції та специфіку ізраїльської концепції військово-цивільного синтезу.

У виступі на Міжнародній конференції з питань використання БПЛА (UVID 2017) керівник відділу досліджень і розробок Директорату оборонних досліджень ЦАХАЛ (Directorate of Defense Research & Development of Israel Defense Forces), бригадний генерал Н. Халаміш, стверджував, що “тривале й безперервне вивчення технологічного прогресу дає можливість адаптувати цивільні активи з мінімальними витратами часу і коштів для вирішення унікальних військових потреб”. До того цивільний сектор набагато краще ніж оборонне відомство орієнтується в питаннях технологічного прогресу [36, с. 472]. З іншого боку, як зазначають Е. Луттвак та Е. Шамір, саме завдяки ЦАХАЛ стали можливими найбільш значні досягнення у сфері розвитку військових технологій – від першого використання дронів до відомої системи протиракетної оборони “Залізний купол” та лазерної зброї “Залізний промінь”. Варті уваги й менш відомі інновації в навчанні, логістиці та розвитку людських ресурсів [37, с. 113].

Зростає кількість залучених ізраїльських високорозвинених компаній до технологій Industry. 4.0, що значно збільшує потенціал розвитку для **військово-цивільного синтезу**. Наприклад, 2018 року (статистичні дані за останні роки поки не опубліковано) щонайменше 230 стартапів було зосереджено на технологіях, пов’язаних з Industry. 4.0 [38, с. 27]. Хоча Ізраїль виробляє лише невелику кількість видів зброї, а його найбільша оборонна компанія посідає двадцять дев’яте місце серед провідних оборонних компаній світу [39], проте країна стала світовим лідером у низці сфер військових технологій та однією з десяти найбільших експортерів озброєння. Добре налагоджені зв’язки між державними науковими установами, інвесторами та оборонним відомством сприяють упровадженню інновацій, підвищенню якості озброєнь і розширенню ринку озброєнь [40, с. 976].

Водночас складна дилема, яку вирішує оборонне відомство Ізраїлю в процесі впровадження технологій Industry. 4.0, пов’язана з особливостями

співпраці з цивільними корпораціями. Згідно з нормативними актами Міністерство оборони може співпрацювати з вітчизняними фірмами, які активно залучені до міжнародних технологічних обмінів. Крім позитивного ефекту це створює і додаткові ризики, зокрема критичну залежність оборонно-промислового комплексу країни від можливих змін у міжнародних відносинах.

Водночас приклад Ізраїлю є швидше винятком із загальних правил, оскільки ситуація, коли збройні сили можуть просто знайти й інтегрувати частину готової комерційної технології (“підключи і працюй”), є нетиповою. До того ж будь-яке залучення компаній приватного сектору й цивільних наукових установ до військових науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок пов’язане з численними адміністративними, правовими, політичними, комерційними й навіть культурними перешкодами [41, с. 35].

Технології, що супроводжують Industry. 4.0 дедалі більше набувають лавиноподібного, часто недостатньо контрольованого поширення. Зокрема, Китай уже використовує технології штучного інтелекту та великих даних для моніторингу національної кредитної соціальної мережі, що об’єднує записи з камер відеоспостереження, бази даних та програмне забезпечення, яке контролює, оцінює, заохочує чи стримує громадян залежно від їх поведінки. Великобританія використовує штучний інтелект у програмах розпізнавання обличчя для пошуку можливих терористів і злочинців; Ізраїль поєднує штучний інтелект та аналіз великих даних для відстеження нелегальної діяльності вздовж своїх кордонів. Національні розвідувальні служби використовують інструменти штучного інтелекту для аналізу онлайн-комунікацій з метою відстеження терористичної та іншої ворожої діяльності проти їхніх країн.

Технологічні прориви у військовій майстерності часто називають “революцією у військовій справі” (PBC). Вона зазвичай розглядається як своєрідна “нова парадигма” у веденні бойових дій для докорінної зміни

характеру й перебігу конфлікту в результаті різкого підвищення військової ефективності збройних сил [42, с. 461]. У науковій літературі наведено низку можливих сценаріїв, за якими Industry. 4.0 суттєво впливатиме на майбутні стратегії ведення бойових дій. Найчастіше згадується про широке використання озброєних, автономних дронів, які “оснащені високотехнологічними сенсорами і під’єднані до бездротових мереж командування і управління, де прийняття рішень відбувається на основі штучного інтелекту, а втручання людини обмежене лише прийняттям рішення щодо застосування летальних засобів ураження”. Під час виконання завдання у великому рої, цими дронами дистанційно управлятиме лише один офіцер за допомогою досконалих людино-машинних інтерфейсів [43, с. 131]. Сьогодні сценарій, створений 2018 року, став цілковитою реальністю, однак розробка високоавтономних, високоточних дронів й досі є прерогативою технологічно розвинених країн. Технології здебільшого мають тенденцію до нерівномірного розподілу між країнами, проте менш технологічно розвинені збройні сили не обов’язково приречені постійно відставати. Існує низка не надто передових технологій, які здатні спричинити значні зміни в регіональному балансі сил. Навіть невеликі військові, терористичні та воєнізовані організації вже віднайшли “компенсаторні” альтернативи, що дають їм можливість асиметрично конкурувати з більш технологічно диверсифікованими суперниками. Крім того, існує низка дискретних технологій Industry. 4.0 (найпростіші безпілотні літальні апарати, штучний інтелект, наступальні кіберсистеми), які можна успішно інтегрувати в наявні силові структури багатьох не досить потужних держав [44, с. 8]. Також слід зазначити, що світ сьогодні переживає революцію в мережевій взаємодії та соціальних медіа. Спираючись на величезні, пов’язані з Industry. 4.0, досягнення в комерційному секторі багато країн активно вивчає питання мілітаризації кібернетичних та інформаційних операцій: глобальні міжнародні відносини сьогодні, як ніколи, сприяють веденню гібридних воєн, причому руйнівний потенціал кібертехнологій дуже високий [45, с. 91].

Сьогодні технології Industry. 4.0 мають безпосереднє відношення до процесів військової модернізації. Адаптація наявних комерційних технологій до військових потреб значно заощаджує ресурси, скорочує цикл розробки та виробництва нових зразків озброєнь, а також зменшує ризики під час їх розробки. Передусім стратегія **військово-цивільного синтезу** дає можливість оборонним підприємствам і збройними силам упроваджувати найновіші технологічні досягнення в тих галузях, де цивільні компанії утримують лідерство в інноваціях. Завдяки поєднанню MCF та Industry. 4.0 є шанс отримати можливості для набуття значних переваг над противником у найближчі десятиліття. Головним аргументом на користь цього твердження є зростання обмежень традиційної оборонної промисловості щодо задоволення попиту збройних сил у сучасних видах озброєння і техніки.

Отже, концепція **військово-цивільного синтезу** – це не просто пошук і опанування цивільних технологій в оборонному виробництві. Насамперед ідеться про розробку стратегій та ініціатив для пошуку та адаптації відповідних цивільних технологій і продуктів для військових потреб, а також залучення військових до науково-дослідної співпраці з цивільними організаціями.

Концепція ЦВС акцентує увагу на необхідності адаптації інноваційних рішень, розроблених у цивільному секторі економіки для військових потреб. Тож більшість країн, які починають використовувати технології Industry. 4.0 у військовій сфері, поки що змушені йти традиційним шляхом ЦВС. Це можна пояснити не лише тим, що військовим немає сенсу дублювати дослідження і розробки в рамках Industry. 4.0, а й тим, що цивільний сектор помітно лідирує в галузі високих технологій.

Процес упровадження стратегій військово-цивільного синтезу стане беззаперечним аргументом в асиміляції технологій Industry. 4.0, проте буде доволі складним. Насамперед ідеться про необхідність визначення Міністерством оборони України чітких рамок і параметрів участі цивільних суб'єктів в оборонних проєктах: за яких умов цивільні фірми та науково-

технічні установи можуть брати участь у військових науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах; які види продукції має бути асимільовано в озброєннях та військовій техніці тощо. Крім того, щоб цивільним організаціям і фірмам брати участь у проєктах військових закупівель, необхідно подолати високі вхідні бар'єри, що зі свого боку може знизити рентабельність цих операцій. Варто зважати також на низку обмежень, пов'язаних з проєктами військово-цивільного синтезу:

необхідність участі у виснажливих тендерах на отримання оборонних контрактів; довгі цикли продажів;

додаткові витрати на дотримання стандартів безпеки; обмеженість комерційних прав на технології і продукцію, що випущена за контрактами з оборонними відомствами; значні інвестиції в інфраструктуру;

необхідність адаптації до некомерційного бізнес-середовища тощо.

Ці та інші обмеження ставлять цивільні компанії в не вигідне становище порівняно з традиційними оборонними підприємствами і в багатьох випадках, будуть обмежувати їх участь у подібних проєктах.

Перешкоди на шляху військової трансформації

Консерватизм, притаманний як армійським структурам, так і оборонному сектору загалом є традиційним лейтмотивом гострих дискусій щодо трансформаційних процесів у збройних силах. Нерідко як вагомі аргументи на користь позитивних зрушень наводять приклади того, як лідери (політичні чи військові), подолавши інерційність та між- або внутрішньоорганізаційне суперництво, забезпечують трансформації. Із цим можна погодитися, однак слід також зважати на той факт, що збройні сили США, як і більшість їх іноземних партнерів, трансформувалися в мирний час. Цілком зрозуміло, що мілітарні стратегії, які застосовували США, Велика Британія та інші їх союзники під час воєнних кампаній, наприклад в Іраку та Афганістані, еволюціонували відповідно до мінливих цілей політичних лідерів цих країн. Однак не менш важливим фактом є те, що військові зміни зумовлювалися також технологічними змінами та реагуванням на тактику і

стратегію ведення воєнних дій противником. Не завжди це очевидно, але свідомо чи несвідомо адаптація військової організації під час збройного конфлікту приводить до більш ефективного подолання перешкод на шляху до трансформації.

Водночас дещо іншу сторону упровадження військової трансформації демонструють результати дослідження, яке проводили Адам Юнгдал і Джулія Макдональд. Вони зосередились на аналізі “діяльності низки впливових посадових осіб, які блокують потенційно вигідні військові інновації навіть під час війни”. Як зазначають автори, розуміння того, як люди стають інгібіторами інновацій, потребує усвідомлення взаємодії між професійним досвідом, інституційними ієрархіями та попередніми переконаннями, якими мають індивіди. Для того щоб людина могла стати інгібітором інновацій, вона має посідати відповідне становище в організаційній ієрархії впливу на результати формування політики. Зокрема, ці особи мають володіти владними повноваженнями, завдяки яким вони можуть контролювати доступ до інформації, досвіду та ресурсів формування переконань своїх колег-офіцерів. Ця можливість контролювати доступ до життєво важливих джерел базується на їх власних стратегіях – від фільтрування і приховування інформації до повного витіснення чи активного ігнорування інформації, що надходить від окремих осіб, і яка здається їм деструктивною. Жорстка ієрархічна природа управління у військових організаціях збільшує імовірність того, що на керівні посади може бути призначено осіб, які матимуть значну свободу дій щодо регулювання потоків інформації та здійснення керівного впливу. Звичайно, не всі офіцери, яких призначають на керівні посади, виступають проти нововведень і технологічних змін. Що ж тоді визначатиме прихильність до змін чи їх категоричне несприйняття? Як зазначають дослідники, ступінь відкритості військових офіцерів до інновацій залежить від їх попереднього досвіду та переконань щодо природи та засобів ведення військових дій [46, с. 470].

Щодо специфіки трансформації, то, зважаючи на ключову роль, яку відіграють США в глобальній системі безпеки, все буде залежати від того, як вони організовуватимуть свої збройні сили, управлятимуть реорганізацією та інвестуватимуть у нові військові спроможності й новітні технології.

Забезпечення нових спроможностей воєнної організації (сектору безпеки і оборони)

Важливим питанням, на яке слід дати відповідь у процесі дослідження військової трансформації, є те, чи обов'язково модернізована військова організація буде відповідати стратегічним викликам, що постають перед державою. Думки щодо цього можна класифікувати за двома напрямками: перший – необхідно впровадити абсолютно новий порядок денний забезпечення національної безпеки, поклавши в його основу поняття “нових” воєн, воєн четвертого (можливо, навіть п'ятого) поколінь та кібервоєн; другий наголошує на тому, що “все залишається, як було раніше”, – зміни стосуються лише конкретних проявів війни, але не її логіки і сутності. Якщо зробити припущення, що твердження щодо нового порядку денного забезпечення національної безпеки є правильним, то постає питання про те, якою мірою військові організації будуть готові до змін парадигми воєнних дій та радикальної переорієнтації сприйняття міжнародної політики.

Одним з конкретних аспектів такого переформатування може стати зростання деструктивного впливу недержавних суб'єктів, зокрема: приватних військових компаній, транснаціональних злочинних організацій, повстанських угруповань та терористичних мереж. Оскільки засоби ведення війни більше не є винятково прерогативою держав, то нові загрози національній безпеці зумовлюють необхідність оволодіння набором навичок, відмінних від тих, що потрібні для звичних військових операцій, і яким сьогодні не приділяється достатньої уваги під час підготовки сучасних збройних сил.

Проте існує і протилежна думка, яка спростовує тезу, що військові організації зі звичайною структурою не мають достатнього набору навичок

для вирішення невійськових безпекових викликів XXI століття. Зокрема, об'єкти зосередження терористів можуть успішно атакувати та знищити більш точними видами озброєнь. Навіть пасивні заходи боротьби з тероризмом і повстанцями, такі як охорона об'єктів критичної інфраструктури, є досить ефективним інструментом діяльності військових організацій [47, с.135].

Однак наведені аргументи слід сприймати з деякими застереженнями, оскільки традиційні навички військової організації необхідно адаптовувати до унікальних умов конкретної антитерористичної операції дуже ретельно і вивірено, щоб не спричинити невинуватених руйнувань цивільної інфраструктури.

Нарешті, ще одна щораз більша оперативна потреба полягає у використанні збройних сил для проведення гуманітарних операцій та операцій з ліквідації наслідків стихійних лих. У певному сенсі це не є чимось новим, оскільки військові організації сьогодні володіють ефективним набором навичок і можливостей, необхідних для проведення таких операцій. У зв'язку із цим виникає цілком закономірне запитання, чи можна, модернізувавши збройні сили, створити військову організацію, здатну в разі потреби проводити нестандартні операції? І чи проведення цих операцій не призведе до втрати ефективності бойового застосування збройних сил.

Отже, якщо програми військової модернізації не будуть достатньо гнучкими для розгортання як для бойових, так і для проведення небойових операцій, то такі програми ризикують стати стратегічно неактуальними.

Висновки

Сучасна теорія міжнародних відносин розглядає військові організації здебільшого, як статичні бюрократичні структури, що мало сприятливі до змін. Жорстка рутина і стандартні операційні процедури є нормою, а інновації скоріше винятком, який необхідно обґрунтовувати. Для розуміння умов, за яких виникають ті чи інші інновації, необхідно виходити за рамки

стандартного організаційного рівня аналізу і звертатися до аналізу політичної динаміки.

Процес військової модернізації є досить складним з огляду на таке:

по-перше, якщо прийняти за основу той факт, що країни, які домінують на світовому ринку озброєнь, будуть і далі відігравати провідну роль у запровадженні новітніх військових технологій, то відповідні глобальні процеси демонструватимуть революційні тенденції щодо військових трансформацій (у разі, коли темпи технологічних змін прискорюються, то динаміка технологічного старіння також значно зростає);

по-друге, домінування декількох провідних країн на світовому ринку озброєнь буде примушувати інших, в яких збройні сили є відносно нечисленними, до модернізації та заміни застарілих можливостей новими, з якими їм спочатку буде важко працювати та інтегрувати до своїх військових організацій. Як вони виглядатимуть, якими можуть стати їхні збройні сили, оперативні концепції і доктрини – це запитання, на які поки що відповіді немає. До того цілком можливе структурне роззброєння, оскільки спостерігатиметься стійка тенденція випередження зростання витрат на нові системи озброєнь над темпами економічного зростання окремих країн. Якщо структурне роззброєння відбувається у великих військових організаціях, що мають у своєму розпорядженні значні ресурси, то воно проходить майже невідчутно. Однак, якщо ми говоримо про країни з низьким економічним потенціалом, то воно може стати катастрофічним для їх збройних сил;

по-третє, навіть якщо військові організації зможуть дозволити собі впровадити новітні системи озброєнь та матимуть змогу повністю інтегрувати ці нові можливості, то все-рівно існуватиме низка чинників, що заважатиме трансформованій військовій організації ефективно відповідати на ймовірні загрози національній безпеці.

Незважаючи на те що основною функцією збройних сил є захист своїх країн від зовнішніх загроз, більшість військових організацій реально використовуються для операцій, відмінних від ведення бойових дій

(особливо це актуально з погляду майбутніх військових спроможностей). Виклик може полягати в тому, щоб знайти достатньо гнучкі сили і засоби, які дозволять збройним силам успішно проводити обидва типи операцій

Перелік використаних джерел:

1. Murray W., Knox M. Thinking about revolutions in warfare. *The dynamics of military revolution*. Cambridge : Cambridge University Press. 2001. 1300 p.
2. Donald H. Rumsfeld. Transformation Planning Guidance. Washington, DC : Department of Defense. June 2003. P. 10
3. McKittrick J. The Revolution in Military Affairs. URL: <http://www.airpower.Maxwell.af.mil/airchronicles/battle/chp3.html> (дата звернення: 14.10.2023).
4. Steven Metz. America's Defense Transformation: A Conceptual and Political History. *Defence Studies*. 2006. Vol. 6, No. 1. P. 1–25.
5. Коростильов Г. Філософський аналіз військово-технічної революції XXI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2021. № 64. С. 53–59.
6. Kaufman G., Svitak A. Pentagon Develops New Transformation Criteria, *Defense News*. 2002. March 11–17. P. 2–18.
7. Полегенька М. А. Етимологія терміну “інновації” як економічної категорії. *Агросвіт*. 2016. № 21. С. 57–61.
8. Як розділяти підприємства на мікро, малі, середні або великі. URL: <https://buhplatforma.com.ua/news/17827-yak-rozdlyati-pdprimstva-na-mkro-mal-seredn-abo-velik> (дата звернення: 16.10.2023).
9. Wu X., Long J. Assessing the Particularity and Potentiality of Civil–Military Integration Strategy for Space Activities in China. *Space Policy*. 2022. № 7. P. 53–62.
10. Boëne B. Method and substance in the military field. *European Journal of Sociology*. 2008. № 49(3). P. 367–398.
11. Carreiras H., Castro C. Qualitative methods in military studies. London : Routledge. 2011. 237 p.
12. Soeters J., Shields P., Rietjens S. Routledge handbook of research methods in military studies. London : Routledge. 2014. 214 p.

13. Rogers E. Diffusion of Innovations. New York : The Free Press. 1995. 341 p.
14. Martin Van Creveld. Technology and War. New York: The Free Press. 1995. 127 p.
15. The Global Arms Trade 2022: Ukraine is One of the Largest Importers, russia is Losing Ground in Exports. URL: https://en.defence-ua.com/industries/the_global_arms_trade_2022_ukraine_is_one_of_the_largest_importers_russia_is_losing_ground_in_exports-6043.html (дата звернення: 21.10.2023).
16. Bernard Fook Weng Loo. Transformation and Military Operations. London and New York : Routledge. 2009. 348 p.
17. Military Transformation: A Strategic Approach. Washington, DC: Department of Defense, United States of America. 2003. P. 20–27.
18. Kak K. Revolution in military affairs. An appraisal. *Strategic Analysis*. 2000. № 24(1). P. 5–16.
19. Joint Vision 2020. URL: <http://www.dtic.mil/jointvision/vpub2.htm> (дата звернення: 23.10.2023).
20. Dibb P. Is strategic geography relevant to Australia's current defence policy? *Australian Journal of International Affairs*. 2006. № 60(2). P. 247–264.
21. Schumpeter J. A. Business cycles. *New York: Mcgraw-hill*. 1939. № 1. P. 161–174.
22. Campbell-Kelly M. From Airline Reservations to Sonic the Hedgehog: A History of the Software Industry. Cambridge : MIT Press. 2004. 382 p.
23. Savolainen J., Collan M. How additive manufacturing technology changes business models?—review. *Additive manufacturing*. 2020. № 32. P. 34–46.
24. Rymarczyk J. Technologies, opportunities and challenges of the industrial revolution 4.0: theoretical considerations. *Entrepreneurial business and economics review*. 2020. Vol. 1, № 8. P. 185–198.
25. Kaufman G. Putting the “A” in F/A-22. *Defense News*. 2004. № 8. P. 16–24.
26. Thompson W. Economic Rivalry and Global War. *Power Concentration in World Politics: The Political Economy of Systemic Leadership, Growth, and Conflict*. 2020. № 1. P. 143–177.
27. Hoffman K. Driving force: the global restructuring of technology, labor, and investment in the automobile and components industry. Routledge, 2019. 312 p.

28. Defense Industry: Trends in DOD Spending, Industrial Productivity, and Competition. Washington, D.C. : U.S. General Accounting Office, 1997. 4 p.

29. Audretsch B., Belitski M. The limits to open innovation and its impact on innovation performance. *Technovation*. 2023. № 119. P. 68–79.

30. Small Business Strategy. URL: <https://media.defense.gov/2023/Jan/26/2003150429/-1/-1/0/SMALL-BUSINESS-STRATEGY.PDF/> (date of access: 10.03.2023).

31. Army launches several new initiatives to incorporate small firms' technologies into its systems. URL: <https://federalnewsnetwork.com/army/2022/10/army-launches-several-new-initiatives-to-incorporate-small-firms-technologies-.../> (date of access: 10.03.2023).

32. SIPRI Arms Industry Database. URL: <https://www.sipri.org/databases/armsindustry> (date of access: 12.03.2023).

33. Defence-related small and medium-sized enterprises (SMEs) are key enablers of innovation and growth. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/defence-smes_en. (date of access: 14.03.2023).

34. Audra J. W. Competing with the Soviets: Science, Technology, and the State in Cold War America. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2013. 274 p.

35. Rabinovich M., Brun T. Israel Facing a New Middle East. *Offense and Defense in Israeli Military Doctrine* / ed. by A. Levite. New York, 2019. P. 63–106.

36. By 2030, One-Third of the IDF Ground Force will be Unmanned. URL : <https://www.israeldefense.co.il/en/node/31691> (дата звернення: 16.08.2023).

37. Luttwak E. N., Shamir E. The Art of Military Innovation: Lessons from the Israel Defense Forces. Harvard University Press, 2023. 288p.

38. Press G. 230 Industry 4.0 Startups in Israel Playing a Leading Role in Data-Driven Digitized Production. *Forbes*. 2019. P. 21–30.

39. SIPRI. Top 100 Arms-Producing and Military Services Companies. 2017. URL: www.sipri.org/publications/2018/sipri-fact-sheets/sipri-top-100-arms-producing-and-militaryservices-companies-2017 (дата звернення: 22.08.2023).

40. Palavenis, Donatas. Adaptive Israel defense industry: myth or reality? *Israel Affairs*. 2021. № 27. P. 1–15.

41. Lynch J. E. Economic adjustment and conversion of defense industries. Routledge, 2019. 312 p.

42. Michael R. The Sixth RMA Wave: Disruption in Military Affairs?. *Journal of Strategic Studies*. 2021. Vol. 4, No. 44. P. 456–479.
43. Evron Y. 4IR technologies in the Israel Defence Forces: blurring traditional boundaries. *Defence Innovation and the 4th Industrial Revolution*. 2022. P. 122–143.
44. Schmid J. Technological Emergence and Military Technology Innovation. *Defence and Peace Economics*. 2022. No. 3. P. 1–19.
45. Soare S. R. European military AI: Why regional approaches are lagging behind. *The AI Wave in Defence Innovation*. 2023. P. 80–111.
46. Adam M. Jungdahl and Julia M. Macdonald. Innovation Inhibitors in War: Overcoming Obstacles in the Pursuit of Military Effectiveness. *Journal of Strategic Studies*. 2015. Vol. 38 (4). 472 p.
47. Bruce Berkowitz. *The New Face of War: How War will be fought in the 21st Century*. New York : The Free Press. 2003. 282 p.

*Легомінова С. В.,
доктор економічних наук, професор*

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ

Актуальність перманентного моніторингу економічних загроз для національної економіки зумовлено необхідністю виявлення ризиків, які порушують стійкість економіки країни в цілому та окремих її складників. Варто виокремити загрози для зовнішнього середовища, де основною дестабілізуючим чинником вважаємо повномасштабне вторгнення РФ в Україну, та для внутрішнього середовища, де основними проблемами можна виділити такі макроекономічні диспропорції: зниження економічної активності, підвищення рівня інфляції, зростання безробіття, дефіцит бюджету. Усі ці диспропорції є похідними від наслідків війни та призводять до розбалансування економічної системи України.

Економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та задовольняються потреби особи, сім'ї, суспільства, держави. Для гарантування економічної безпеки суб'єкта суспільства важливе значення має граничний показник, тобто індикатор, який сигналізує, з одного боку, про зону безпеки, а з іншого – про розвиток небезпеки, визначення та оцінювання якого в будь-якій сфері економіки є важливим для протидії загрозам і забезпечення реалізації економічних інтересів держави [1].

Економічна безпека як складник національної безпеки – це комплекс дієвих заходів офіційних державних органів, які забезпечують стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, характеризують здатність національної

економіки до розширеного самовідтворення та задоволення потреб громадян, суспільства й держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку. У більш широкому розумінні економічна безпека являє собою такий стан економіки, коли забезпечено досить високе й стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за обігом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях [2].

Правове регулювання економічної безпеки України здійснюється Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, яку затверджено рішенням РНБО від 11 серпня 2021 року “Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року” та введено в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 [3].

Законом України “Про Бюро економічної безпеки України” на Бюро економічної безпеки (БЕБ) покладено завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, а також делеговано виконання правоохоронної, аналітичної, економічної, інформаційної функцій. Діяльність БЕБ спрямовує та координує Кабінет Міністрів України [4].

Протидію загрозам у сфері економіки покладено на органи державної влади, насамперед, на правоохоронні, серед яких ключову роль відіграє БЕБ. Це бюро серед них є першим органом, підґрунтям діяльності якого є аналітичний складник. Його основний напрям роботи – дослідження передумов вчинення кримінальних правопорушень, які сприяють упровадженню в національну правозахисну систему демократичних принципів, сповідуваних передовими країнами світу. Головним завданням БЕБ за цим напрямом є ефективне виявлення ризиків для економічної безпеки держави, їх оцінювання, встановлення ступеня небезпеки для економіки, визначення спроможності ефективно реагувати на такі ризики, а також розроблення та вжиття заходів щодо їх мінімізації та/або усунення [1].

Стратегічна місія БЕБ – забезпечення безпекового напрямку для економіки України (невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз) через:

- виявлення ймовірних зон ризиків в економіці України з метою їх нівелювання (аналітичний складник);

- протидію правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (правоохоронний складник).

Основними цілями діяльності БЕБ є такі:

- захист публічних фінансів держави;

- детінізація національної економіки;

- створення рівних конкурентних умов для бізнесу;

- упровадження внутрішньодержавних (міжвідомчих) і міжнародних алгоритмів взаємодії для забезпечення економічної безпеки держави;

- інтеграція в європейський економічний простір [1].

Серед основних завдань Бюро економічної безпеки України можна виокремити такі [4]:

- виявлення зон ризиків у сфері економіки за допомогою аналізу структурованих і неструктурованих даних;

- оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;

- надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів із питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки;

- забезпечення економічної безпеки держави через запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;

- збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;

планування заходів щодо протидії кримінальним правопорушенням, віднесенням законом до його сфери відповідальності;

виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги;

складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів із метою підвищення ефективності ухвалення ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки.

Відповідно до статті 12 Закону «Про Бюро економічної безпеки України» [4] БЕБ у своїй аналітичній діяльності має застосовувати ризик-орієнтований підхід. Із метою нормативного забезпечення застосування в діяльності Бюро економічної безпеки України ризик-орієнтованого підходу наказом від 01 лютого 2023 року № 36 було затверджено Порядок застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України [5].

Отже, ризик-орієнтований підхід має бути пропорційним стосовно характеру та масштабу діяльності БЕБ у відповідній сфері. У ході застосування ризик-орієнтованого підходу здійснюють оцінювання, повторне оцінювання ризиків; періодичну фіксацію результатів його застосування; підтримання в актуальному стані інформації щодо оцінювання ризиків.

У діяльності БЕБ виділяють такі рівні застосування ризик-орієнтованого підходу [5]:

стратегічний, що передбачає виявлення зон ризиків, вплив яких призводить до тінізації економіки на національному рівні та послаблення економічної безпеки держави, оцінювання ризиків, а також визначення пріоритетних напрямів розроблення та вжиття заходів з управління ризиками з метою їх мінімізації або усунення;

оперативний, що передбачає виявлення ризиків у певній галузі (певних галузях) економіки та/або за територіальними ознаками, розроблення та вжиття заходів з управління такими ризиками з метою їх мінімізації або усунення;

тактичний, що передбачає виявлення ризиків вчинення кримінальних правопорушень за результатами аналізу діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання або окремих осіб, розроблення та вжиття заходів з управління такими ризиками з метою їх мінімізації або усунення.

Фокусом перманентного моніторингу Бюро економічної безпеки є бюджетна, податкова, митна, грошово-кредитна або інвестиційна сфери України [6] для запобігання тінізації економіки, втрат бюджетних коштів, послаблення фінансової стабільності та забезпечення економічної безпеки держави.

Мета діяльності Бюро економічної безпеки має своєрідний характер [5], а саме:

підвищення ефективності діяльності державних органів із питань прийняття управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки;

подання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів із питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки;

надання підрозділам детективів БЕБ аналітичних продуктів та інформаційних документів для ухвалення процесуальних рішень у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством порядку або здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Економічну безпеку як один із складників національної безпеки, зі свого боку, поділено на сукупність компонентів, які характеризуються інтегративним цифровим процесом розвитку на макро-, мезо- та мікрорівнях. З одного боку можна відмітити позитивний розвиток в розрізі впровадження сучасних інноваційних цифрових технологічних рішень в області функціонування електронних платіжних систем, мобільних сервісів, застосунків, персоніфікованих таргетованих платформ обслуговування, в основі яких лежить технологія «Big Data», штучний інтелект і машинне навчання, що

підвищує ефективність управління та організацію будь-якої діяльності, покращує якість та швидкість виконання. Цифрові технології пришвидшують побудову конструктивних комунікативних зв'язків, що дає змогу швидше отримувати результати взаємовигідних відносин. Але з іншого боку виникає проблематика цифрової безпеки, яка має сприяти збереженню конфіденційності інформації, забезпечувати її цілісність та розумну доступність. Тому балансування між можливостями оцифрування процесів діяльності в політичній та економічній сферах і захистом цифрових просторів має бути оптимальним та продуманим. Але це незворотний процес, тому цифрові платформи управління з достатнім рівнем кіберзахисту дають змогу ефективно та з меншою витратою часу провести повоєнне відновлювання економіки країни.

З огляду на складність повоєнної відбудови та рівень цифровізації необхідно акцентувати, що цифрові технології «GovTech» є одним із найбільш стратегічно важливих напрямів розвитку в сучасній економічній парадигмі цифровізації національного рівня. До цифрових технологій «GovTech» маємо віднести всі цифрові продукти, рішення, розроблення, сервіси, що допомагають вирішити проблеми державного регулювання діяльності в політичній та економічній сферах. Ці цифрові технології охоплюють створення краудсорсингових платформ трикутної взаємодії – фізична особа, юридична особа та держава. Особливо актуальне управління із застосуванням GovTech є в умовах криз і воєнних конфліктів, коли бізнесове середовище потребує чітких механізмів регулювання і підтримки економічної діяльності, коли час відіграє ключову роль. Отже, методологічними засадами забезпечення економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях слугує імплементація штучного інтелекту, інтелектуального аналізу процесів організації та управління економічною діяльністю на основі Big Data з огляду на особливості зовнішнього цифрового середовища, внутрішніх трансформацій певного середовища, що

пов'язані з моніторингом наявного стану процесу дослідження та очікуваними змінами поведінки об'єкта спостереження.

Забезпечення стійкості економічної системи України лежить у площині проблем, які треба вирішувати за допомогою системного підходу, зважаючи на перманентні чинники дестабілізуючих явищ зовнішнього середовища.

Так, для підтримки стійкості економіки необхідним є активний моніторинг макроекономічного середовища країни та ухвалення рішень із боку основних регуляторів із метою знаходження внутрішніх резервів нівелювання проявів дисбалансів, а в разі неможливості ухвалення рішень своїми силами на національному рівні – звернення до міжнародних організацій та країн-партнерів.

Національний банк України (НБУ) як один із регуляторів проводить перманентний моніторинг макроекономічного середовища країни та розробляє монетарну політику, метою якої є з початку повномасштабної війни забезпечення цінової та фінансової стабільності. Це дає змогу фінансовій системі ефективно виконувати свої функції, бути стійкою до криз та гарантувати економічне зростання. Макропруденційну політику НБУ спрямовано на усунення чи обмеження системних ризиків, щоб запобігти кризам або зменшити втрати від них. Реалізуючи макропруденційну політику, Національний банк виявляє й оцінює ризики для фінансової стабільності та вживає заходів, щоб звести їх до мінімуму.

Національний банк України проводить опитування та формулює щомісячний індекс очікувань ділової активності (ІОДА), який слугує інструментом оперативного оцінювання та відстеження тенденцій розвитку економіки. Індекс розраховується на основі опитувань українських підприємств реального сектору економіки.

За результатами дослідження, у жовтні бізнес повернувся до стриманого оцінювання поточних результатів своєї діяльності. Збереження значних безпекових ризиків, руйнування виробничих потужностей окремих підприємств, логістичні обмеження експортерів, звуження інвестиційного

попиту, відновлення зростання цін на паливо, а також великий дефіцит кваліфікованих кадрів стримували економічну активність підприємств і зумовили погіршення оцінок. У жовтні 2023 року ІОДА становив 49.6 порівняно з 50.1 у вересні, знизившись нижче нейтрального рівня (50 пунктів) [7].

Найбільш оптимістичним є оцінювання підприємств торгівлі завдяки сталому внутрішньому попиту в умовах стабільного функціонування енергосистеми та достатньої пропозиції товарів. Але під впливом дестабілізуючих чинників не виключено зниження торгівельної маржі.

Підприємства промисловості не прогнозують змін своєї ділової активності, незважаючи на оптимізацію виробничих, логістичних ланцюгів і сповільнення інфляції.

Підприємства будівництва очікують погіршення результатів своєї діяльності внаслідок сезонного скорочення економічної активності, звуження інвестиційного попиту та браку кваліфікованих кадрів.

Підприємства сфери послуг наполягають на стриманому оцінюванні своєї ділової активності, зважаючи на подальше здорожчання пального, проблеми з логістикою та слабкий попит [7].

Однак підприємства України продемонстрували стійкість до кризи. Операційний прибуток за рік від вторгнення скоротився на дві третини порівняно з 2021 роком, передусім через падіння показників найбільш постраждалих галузей. Початок 2023 року просигналізував про помітне поліпшення показників діяльності. Деякі підприємства реального сектору виявилися стійкими до наслідків повномасштабного вторгнення. Серед причин можна назвати високі довоєнні показники ефективності, швидку адаптацію бізнесу до поточних умов, переорієнтацію на нові ринки після вторгнення росії у 2014 році. Якщо у 2022 році операційна рентабельність становила лише 3 %, а чиста рентабельність була від'ємною, то за три місяці 2023 року ці показники становлять 6 % та 4 % відповідно, що зіставно з рівнем доповідного 2019 року. Галузі, що займають найбільшу частку в

кредитному портфелі банків України, зберегли прийнятне боргове навантаження, а в оптовій торгівлі та харчовій промисловості воно навіть поліпшилося [8].

Водночас триває руйнування житлового фонду. За даними проєкту “росія заплатить”, за рік повномасштабної війни було зруйновано чи пошкоджено понад 150 тисяч житлових будинків на загальну вартість у 53.6 млрд дол. Оскільки житловий фонд зменшується через руйнування, а нові проєкти розпочинаються все рідше, дедалі ймовірнішим стає дефіцит пропозиції на ринку житла в довгостроковій перспективі. Станом на кінець травня у Києві, за даними ЛУН, у продажу було на 17 % менше новобудов, ніж на початку лютого торік. Прогнози погіршуються через те, що запас фінансової міцності багатьох забудовників через тривалу кризу під питанням, як і добудова поточних об’єктів [8].

Проте платоспроможні банки України демонструють позитивний темп до стійкої ефективної діяльності. За дев’ять місяців 2023 року вони отримали 109,9 млрд грн чистого прибутку порівняно з 7,4 млрд грн за аналогічний період минулого року.

Рентабельність капіталу сектору на 1 жовтня 2023 року становила 56,9 % порівняно з 4,3 % рік тому. Нарахований за дев’ять місяців податок на прибуток перевищив відповідний річний показник історично найприбутковішого 2021 року. Станом на 1 жовтня 2023 року лише шість банків із 63 платоспроможних установ були збитковими із сукупним збитком 155 млн грн [9].

Міжнародна допомога покриває розриви платіжного балансу та сприяє нарощуванню резервів. Значний дефіцит торгівлі товарами й послугами зберігається, у I кварталі він становив 9,3 млрд дол., що відповідає 27.8 % ВВП за прогнозом НБУ [8].

Порівняно з IV кварталом 2022 року скоротилися надходження від експорту низки товарів: продовольства – через зниження світових цін і менші врожаї, хімічної промисловості – через внутрішній попит на добрива.

Меншими були й обсяги експорту послуг в ІТ-галузі. Вагомий негативний вплив на поточний рахунок мали витрати громадян України за кордоном. Ці чинники зберігатимуться й надалі. Із квітня додатковими чинниками тиску на поточний рахунок стали чергові ускладнення роботи “зернового коридору” та запровадження імпорتنих обмежень на українське продовольство окремими європейськими країнами. Водночас надходження грантів від міжнародних партнерів значною мірою покриватимуть дефіцит торгівлі товарами та послугами. Приплив капіталу за фінансовим рахунком забезпечила міжнародна фінансова допомога у вигляді позик [8].

Окрім того, знизилася заборгованість нерезидентів за торговими кредитами. Потреба у фінансуванні діяльності підприємств і стабільність валютного ринку сприяють припливу коштів приватного корпоративного сектору в країну. Ця тенденція збережеться й надалі [8].

Станом на вересень 2023 року рівень безробіття по Україні складає 417,9 тис. осіб [10]. Найбільший рівень безробіття в Дніпропетровській (39 тис. осіб), Харківській (30 тис. осіб), Запорізькій (18,9 тис. осіб) областях [10], що зумовлено близькою лінією активних бойових дій. У Вінницькій, Полтавській, Сумській, Миколаївській, Житомирській областях спостерігаються тенденції до зростання рівня безробіття, які коливаються на рівні 19–20 тис. осіб [10]. Це свідчить про нанесення значних руйнувань, які спричинені агресивними ракетними атаками РФ, що утворює нестабільне безпекове становище й призводить до зниження економічної активності в регіонах. У Київській області 22,9 тис. безробітних осіб [10]. Це зумовлено переміщенням до неї громадян України, які шукають більшої захищеності та розраховують на більшу ймовірність знайти роботу. Роботодавці прогнозують подальше скорочення загальної чисельності працівників у зв’язку зі скороченням виробництва та надання послуг.

Зважаючи на екзистенціальний вплив війни, країна вимушена звертатися за допомогою до країн-партнерів для вирішення проблем

фінансування дефіциту бюджету. Зовніше фінансування держбюджету за країнами та установами показано в табл. 1.

Таблиця 1

**Фінансування загального фонду державного бюджету України
від міжнародних партнерів від 24 лютого 2022 року
(млн дол. США) [11]**

№ з/п	Міжнародний партнер (країна)	2022 рік	2023 рік
1.	ЄС	7961	16247
2.	США	11980	10900
3.	МВФ	2693	3592
4.	Канада	1889	1757
5.	Японія	581	1496
6.	Світовий банк	1385	584
7.	Велика Британія	1040	599
8.	Німеччина	1584	52
9.	ЄІБ	720	
10.	Франція	437	
11.	Італія	330	
12.	Нідерланди	318	
13.	Іспанія		96
14.	Данія	51	
15.	Швеція	49	
16.	Фінляндія		36
17.	Литва	22	
18.	Норвегія	21	
19.	Ірландія		21
20.	Латвія	16	
21.	Австрія	11	
22.	Швейцарія		10
23.	Бельгія	5	3
24.	Ісландія	0,5	2
25.	Албанія	1	
26.	Естонія		0,1
	Усього	31095	35394

Графічно фінансування загального фонду державного бюджету України від міжнародних партнерів від 24 лютого 2022 року представлено на рис. 1.

Рис.1. Фінансування загального фонду державного бюджету України від міжнародних партнерів від 24 лютого 2022 року (млн дол. США) [11].

Рада виконавчих директорів Міжнародного валютного фонду 31 березня 2023 року затвердила чотирирічну Програму розширеного фінансування для України (The Extended Fund Facility, EFF) обсягом 11,6 млрд спеціальних прав запозичень (СПЗ), що становить близько 15,6 млрд дол. США [12].

Ключовим спрямуванням програми є підтримання фінансової, зовнішньої, цінової та фінансової стабільності в умовах надзвичайно високого рівня невизначеності, відновлення боргової стійкості в перспективі як за базовим, так і за песимістичним сценаріями.

Програму також спрямовано на просування реформ і зміцнення інституцій із метою стимулювання сталого довгострокового економічного зростання на тлі післявоєнної відбудови та набуття Україною членства в ЄС.

Програма реалізовується у два етапи (воєнний і пововоєнний).

На першому етапі програми зусилля буде спрямовано на збереження макроекономічної та фінансової стабільності в умовах війни, щоб зміцнити потенціал України на її шляху до Перемоги [12].

На другому етапі програми фокус зміститься на амбітніші структурні реформи для зміцнення макроекономічної та фінансової стабільності, підтримання повоєнної відбудови, сприяння сталому довгостроковому зростанню та для прискорення вступу України до ЄС [12].

Умовою надання кожного наступного траншу є виконання умов Україною, які контролює та переглядає місія МВФ щоквартально.

У 2023 році Україна мала змогу отримати від МВФ три транші на загальну суму 3,3 млрд СПЗ (4,5 млрд дол. США в еквіваленті), з яких 2 млрд СПЗ (еквівалент 2,7 млрд дол. США) було отримано у квітні [12]. Другий перегляд програми EFF відбувся у Варшаві з 6 до 10 листопада 2023 року.

“За результатами роботи місії досягнуто угоди на рівні персоналу (Staff-Level Agreement, SLA) щодо виконання Україною умов програми та оновлення переліку заходів економічної та фінансової політики на майбутній період. Ця угода підлягає схваленню Радою виконавчих директорів МВФ, яка розгляне її впродовж місяця”, – зазначив керівник місії МВФ Гевін Грей [13].

Україна виконала всі кількісні критерії ефективності, установлені на кінець червня, усі індикативні цілі, установлені на кінець вересня, а також виконала більшість структурних маяків. З огляду на це Рада виконавчих директорів МВФ розгляне питання щодо надання Україні траншу в сумі 663,9 млн СПЗ (еквівалент 900 млн дол. США) [13].

Експерти МВФ оптимістично оцінюють ймовірність потужнішого відновлення української економіки. Підвищено оцінку зростання реального ВВП у 2023 році до 4,5 %, хоча під час затвердження першого перегляду EFF цей показник оцінювався в діапазоні від 1 % до 3 % [13]. Однак у 2024 році зростання сповільниться до 3–4 %, оскільки війна триває, а ризики погіршення прогнозу залишаються великими.

Місія МВФ привітала рекомендацію Європейської комісії про відкриття переговорів про вступ України до ЄС, відзначивши, що Україна має великий потенціал до зростання після війни за належного проведення економічної політики та реформ і надходження відповідного фінансування.

Належне управління післявоєнною відбудовою разом із рішучими інституційними та управлінськими реформами (зокрема й в управлінні державними інвестиціями, корпоративному управлінні та бізнес-середовищі) у контексті вступу до ЄС має стимулювати повернення мігрантів і надходження інвестицій, потрібних для того, щоб поставити економіку на міцнішу основу зростання й дати змогу Україні досягти ширших цілей розвитку [13].

Зазвичай фахівці визначають, що якщо МВФ надає позитивні оцінки розвитку тій чи іншій економіці, зважаючи на вплив реально дієвих чинників, інвестори розглядають можливість входження до економіки або активно займаються дослідженням можливостей отримання вигоди від вкладень у короткостроковій або довгостроковій перспективі.

Якщо з червня 2022 року Національний банк України через збільшення облікової ставки намагався збалансувати макроекономічні процеси та був вимушений утримувати її в розмірі 25 % до червня 2023 року, то з липня почався процес зниження до 22 %, у вересні – 20 %, а в жовтні ухвалено рішення встановити її на рівні 16 % [14]. Це може слугувати підтвердженням ухвалення рішення поживати кредитну політику юридичних осіб та активізувати економічну активність в країні.

Зниження інфляції, стабільна ситуація на валютному ринку та накопичення комфортного рівня міжнародних резервів створили передумови для зниження облікової ставки [8].

Суттєва міжнародна допомога разом із меншими обсягами інтервенцій НБУ сприяла зростанню міжнародних резервів до найвищого за останні 11 років рівня [8]. Наприкінці травня їхній обсяг сягнув 37,3 млрд дол., що еквівалентно майже п'яти місяцям майбутнього імпорту. Такий запас міцності дає більше можливостей для поступового перегляду валютних обмежень.

Прогрес щодо пошуку механізмів фінансування повоєнного відновлення України повільний. Обсяг руйнувань і втрат унаслідок війни

зростає. За оцінками Світового банку, вартість відбудови України перевищить 400 млрд дол. упродовж наступних 10 років. Розроблення механізму фінансування відновлення України триває на кількох платформах. США та інші партнери анонсували допомогу на відновлення інфраструктури. Частину потреби в ресурсах можна покрити за рахунок заморожених коштів росії. За межами України, за оцінками Bloomberg, на кінець травня заморожено майже 360 млрд дол. активів росії. Механізми передавання цих коштів Україні ще напрацьовуються й тестуються. За оцінками агенції, у США вже стягнуто близько 635 млн дол. У Канаді створено спеціальний механізм конфіскації приватних і державних російських активів. Уряд Бельгії планує передати відсотки від заморожених російських активів Україні. Однак жодних із заморожених чи конфіскованих коштів Україні ще не передано. Активну позицію щодо пошуку можливостей передати російські заморожені активи Україні займає Фінляндія.

Британія запропонувала великий пакет фінансової підтримки, включно з трьома мільярдами доларів кредитних гарантій Світового банку, а також оголосила, що зберігатиме санкції проти росії, доки Кремль не виплатить Україні компенсацію за завдані нею руйнування згідно з новим законодавством. Низка заходів щодо посилення режиму санкцій має створити привід для осіб, які потрапили під санкції, “чинити правильно”, добровільно передавати заморожені активи в український фонд відновлення [15].

Важливу роль може відіграти співпраця з міжнародними організаціями та приватними інвесторами, якщо буде захищена розширеним страхуванням інвестиційних ризиків. На сьогодні Україна має домовленості з Міжнародним агентством з гарантування інвестицій (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) про запуск механізму страхування інвестицій під час бойових дій за допомогою інструменту «War Risk Insurance». Наразі MIGA співпрацює з клієнтами в Україні у межах пілотного проєкту на суму \$30 млн. У проєкті беруть участь одна українська та дві іноземні компанії у сфері фінансів, логістики та промислової інфраструктури [16]. Також MIGA почало

надавати гарантії для страхування воєнних ризиків в Україні із Трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України (SURE). Ухвалено угоду, яка збільшує гарантії з 17,1 до 40,85 млн євро. Малий і середній бізнес отримає доступ до гостро необхідних обігових коштів. Аграрний сектор одержує фінансування, щоб і надалі експортувати зерно на світові ринки. Відповідна програма діятиме до грудня 2025 р. [17]. Зі свого боку, Євросоюз із метою залучення приватних інвестицій та бізнесу до відбудови України планує запровадити “воєнне страхування”. За словами віце-президента Єврокомісії Валдіса Домбровскіса, відсутність “воєнного страхування” у більшості з країн – членів ЄС розглядається як бар’єр для залучення приватного сектору до відбудови України [18].

Забезпеченням ефективного функціонування механізму повоєнного відновлення має слугувати створення мультидонорського фонду для покриття неекономічних ризиків для іноземних і вітчизняних інвесторів [19]. Наразі тривають консультації Уряду України з країнами ЄС щодо створення цільового міжнародного трастового фонду, що залучить до страхування експортно-кредитні агентства країн G7, MIGA, американську корпорацію з фінансування міжнародного розвитку DFC [20]. Капіталізація Експортно-кредитної агенції міжнародними донорами допоможе поліпшити фінансування торгівлі та збільшити експорт [21].

Міністерство економіки України, представники обласних державних (військових) адміністрацій, федерації роботодавців України і надалі розробляють механізми відновлення виробництв, зруйнованих чи пошкоджених війною. Рішенням проблеми вважають змогу отримання матеріально-технічної допомоги у вигляді обладнання від виробників країн-партнерів. У процесі постачання обладнання має враховуватися пріоритетність розвитку галузей економіки й економічної доцільності, у пріоритеті мають бути підприємства переробки чи ті, що генерують додану вартість [22], важливим є контроль адресності забезпечення обладнанням.

В основі поновлення економіки України має полягати підхід, який базується на інтегруванні цифрових платформ і впровадженні інноваційних рішень. Тому доцільним є вивчення досвіду розвинутих економік країн, які досягли певних результатів. Через налагодження співпраці на рівні закладів вищої освіти, наукових кіл, експериментальних проєктів, приватних підприємців, держаних установ має бути засновано проактивну діяльність, яка приведе до налагодження взаємовигідних відносин між Україною та новаторськими країнами-партнерами.

Відповідно до щорічного рейтингу, який складається в межах співробітництва Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) і міжнародної бізнес-школи INSEAD, проводиться ранжування країн за рівнем показників інноваційних процесів. На перших сходинках рейтингу, зазвичай, держави з найбільш розвинутими економіками світу. Конкурентоспроможність країни на світовому ринку дає їй змогу впливати на ухвалення рішень у геополітичній і геостратегічній площинах. У визначенні місця країни ключовим моментом може слугувати оцінка в загальновизнаних світових рейтингах, одним з яких є рейтинг інноваційної конкурентоспроможності національної економіки (Global Innovation Index). Рейтинг країн за 2018–2022 рр. представлено в таб. 2 [23; 24–28].

Таблиця 2

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index), 2018–2022 рр.

<i>Країна</i>	<i>Місце країни в рейтингу</i>				
	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
<i>Швейцарія</i>	1	1	1	1	1
<i>США</i>	6	3	3	3	2
<i>Швеція</i>	3	2	2	2	3
<i>Велика Британія</i>	4	5	4	4	4
<i>Нідерланди</i>	2	4	5	6	5
<i>Південна Корея</i>	12	11	10	5	6

<i>Сінгапур</i>	5	8	8	8	7
<i>Німеччина</i>	9	9	9	10	8
<i>Фінляндія</i>	7	6	7	7	9
<i>Данія</i>	8	7	6	9	1 0
<i>Китай</i>	17	14	14	12	1 1
<i>Франція</i>	16	16	12	11	1 2
<i>Японія</i>	13	15	16	13	1 3
<i>рф</i>	46	46	47	45	4 7
<i>Україна</i>	43	47	45	49	5 7

Протягом останніх п'яти років лідером інновацій залишається Швейцарія. США та Швеція періодично змінюють один одного, Велика Британія має стійку тенденцію та займає протягом трьох років четверту сходинку. Північна Корея, Сінгапур, Німеччина, Фінляндія характеризуються стійкою інноваційною стратегією розвитку. Можна припустити, що в цих країнах є певна інфраструктура, яка дає змогу проводити дослідження та відпрацьований механізм з'єднання архітектури наукових досліджень, випробувань і впровадження в виробництво, застосування в певних сферах з огляду на неможливість втрати часу як чинника своєчасного застосування інноваційного продукту, послуги, технології. Україна втратила позиції в рейтингу за об'єктивних причин із початком повномасштабного вторгнення країни –агресора рф. Варто зауважити, що за цих умов рейтингове місце рф залишилося незмінним.

Досконало вивчений досвід країн-лідерів може слугувати у ході повоєнної відбудови України. Або в процесі пошуків спрямує до ефективного налагодження роботи економіки.

Під час стратегічного планування відновлення економічного ландшафту України треба враховувати особливості функціонування системи, а також окремих її компонентів, функціонал яких залежить від впливу нових умов соціально-економічного розвитку, а саме: зростання мобільності ринку

праці та диверсифікації професійно-кваліфікаційної пропозиції внаслідок значного припливу внутрішньо переміщених осіб; секторальної диверсифікації економіки регіонів унаслідок релокації підприємств; розширення можливостей для міжнародних контактів завдяки спрощенню доступу до європейських ринків, активізації підтримки України у різних сферах, а в перспективі – нагоди залучення до європейських програм та передвступних фондів ЄС; модифікацію структури та формування додаткового попиту – на потреби оборони, відбудову, вирішення гуманітарних питань; зростання громадської активності й можливості ширше використовувати потенціал громадянського суспільства для регіонального розвитку [19].

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр. (ДСРР–2027) визначає, що для реалізації державної регіональної політики потрібен комплексний територіальний підхід. Такий підхід передбачає, що об’єктом у межах регіональної політики є територія, яка характеризується специфічним набором соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. Водночас передбачено, що заходи щодо реалізації державної регіональної політики буде спрямовано на підтримку потенційних центрів економічного зростання [29], а особливі механізми та інструменти державної підтримки буде застосовано залежно від типу території та на основі використання потенціалу основних активів регіону/території як умови надання фінансової підтримки з Державного бюджету.

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр. передбачає завдання щодо створення територіально-орієнтованих механізмів та інструментів, серед яких варто виокремити такі [29]:

унесення змін до законодавства у сфері стимулювання розвитку регіонів у частині встановлення типів проблемних територій, порядку та критеріїв визначення таких територій, розширення переліку інструментів та механізмів стимулювання їх розвитку;

розроблення та забезпечення виконання державних програм

комплексного розвитку проблемних територій;

розроблення та виконання регіональних програм підтримки розвитку проблемних територій у межах регіону;

оцінювання інвестиційного потенціалу регіонів і формування галузевих пріоритетів на основі своїх конкурентних переваг з огляду на затверджену документацію просторового планування;

застосування доступних на регіональному та місцевому рівнях засобів стимулювання інвесторів: підключення до мереж, забезпечення під'їзних шляхів, надання земельних ділянок у порядку, визначеному земельним законодавством, приміщень тощо;

запровадження планування створення та розвитку інвестиційних зон, підтримки створення чи використання наявних промислових майданчиків, ефективне планування перспективних інвестиційних проєктів;

сприяння розвитку регіональних систем інноваційної інфраструктури (наукові та технопарки, технополіси тощо).

Стосовно відновлення в Україні визначено п'ять пріоритетів для першочергового етапу, а саме: відновлення енергетичної інфраструктури, гуманітарне розмінування, відбудова житла, критичної та соціальної інфраструктури, підтримка малого та середнього бізнесу [19].

В розрізі конкретизування реальних дій щодо організації має бути обґрунтування у вигляді представлених розрахунків цільових результативних показників і втрат бюджету за роками для майбутнього оцінювання ефективності наданих податкових пільг, які мали би передбачати отримання позитивного економічного результату. Критично важливим у ході надання податкових преференцій є дотримання параметрів стійкості, зокрема податкової, бюджетної та пенсійної систем. Рекомендовано погодження митних і податкових преференцій із міжнародними партнерами, які допомагатимуть фінансувати відбудову України [19].

Зі свого боку, індикатори ефективності, які має бути розроблено як нормативи з чітко визначеними допустимими межами варіювання,

передбачатимуть оцінювання сценаріїв відновлення та одночасного його корегування. Звісно, на цьому етапі бажано б застосовувати цифрові інструменти розрахунку та компетентних фахівців, здатних приймати ризиковані, своєчасні та вірогідно правильні рішення, що підтверджує тренд синхронізації машинного та людського потенціалів, обумовлений їх компліментарністю.

Отже, варто виокремити деякі засади стратегічних орієнтирів економічної безпеки України в умовах дестабілізуючого впливу війни.

1. У разі відхилення від прийнятного стану перманентного моніторингу макроекономічного середовища має бути застосовано інструментарій певних відповідальних інституцій.

2. Забезпечення економічної безпеки має бути сфокусовано на недопущенні порушення економічного балансу через зловживання.

3. Розширене страхування інвестиційних ризиків має спонукати інвесторів приймати вигідні ризиковані рішення щодо відновлення України.

4. Запорукою успіху відновлення є високотехнологічна інноваційна допомога країн-партнерів, оскільки технології є основою проривного розвитку.

5. Повоєнне відновлення України має ґрунтуватися на ретельно відпрацьованій та узгодженій нормативно-правовій базі, яка не призводить до конфлікту інтересів учасників процесу.

Перелік використаних джерел:

1. Шот А. П. Ризик-орієнтований підхід – основа виявлення та запобігання загрозі економічній безпеці держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 56–63.

2. Бюро економічної безпеки України. Історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативно-правова основа діяльності / укл.: Петков С. В., Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 524 с.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11

серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

4. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text) (дата звернення: 20.09.2023).

5. Про затвердження Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України : наказ БЕБ України від 01.02.2023 р. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

6. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за січень–березень 2023 р. URL: https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/uploaded-files/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C_compressed.pdf (дата звернення: 20.09.2023).

7. Бізнес стримано оцінив результати своєї діяльності – підсумки опитування підприємств у жовтні. **URL:** <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-strimano-otsiniv-rezultati-svoyeyi-diyalnosti--pidsumki-opituvannya-pidpriyemstv-u-jovtni> (дата звернення: 20.09.2023).

8. Звіт про фінансову стабільність. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4 (дата звернення: 20.09.2023).

9. Банківський сектор за 9 місяців 2023 року отримав 110 млрд грн прибутку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bankivskiy-sektor-za-9-misyatsiv-2023-roku-otrimav-110-mlrd-grn-pributku> (дата звернення: 20.09.2023).

10. Ринок праці та соціальна статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#3> (дата звернення: 02.10.2023).

11. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 02.10.2023).

12. Рада директорів МВФ ухвалила програму розширеного фінансування для України обсягом 15,6 млрд дол. США та затвердила перший транш у сумі 2,7 млрд дол. США. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rada-direktoriv-mvf-uhvalila-programu->

rozshirenogo-finansuvannya-dlya-ukrayini-obsyagom-156-mlrd-dol-ssha-ta-zatverdila-pershiy-transh-u-sumi-27-mlrd-dol-ssha (дата звернення: 02.10.2023).

13. Досягнуто угоди на рівні персоналу в межах другого перегляду програми розширеного фінансування з МВФ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dosyagnuto-ugodi-na-rivni-personalu-v-mejah-drugogo-pereglyadu-programi-rozshirenogo-finansuvannya-z-mvf> (дата звернення: 02.10.2023).

14. Облікова ставка Національного банку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish> (дата звернення: 02.10.2023).

15. Dearnley F., Knowles D., Holl-Allen G. Ukraine The Latest - Countries pledge commitments at Ukraine Recovery Conference in London. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2023/06/21/countries-pledge-commitments-at-ukraine-recovery-conference/> (дата звернення: 02.10.2023).

16. Агентство Світового банку MIGA відібрало три перших проекти страхування військових ризиків в Україні. URL: <https://forbes.ua/news/agentstvo-svitovogo-banku-miga-vidibralo-tri-pershikh-proekti-strakhuvannya-viyskovikh-rizikiv-v-ukraini-27122022-10752> (дата звернення: 02.10.2023).

17. Агенція Світового банку почала страхувати інвестиції в Україну. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/agenciya-svitovogo-banku-pochala-strahuvati-investiciji-v-ukrajinu> (дата звернення: 02.10.2023).

18. В ЄС хочуть запровадити «воєнне страхування» аби залучити інвестиції. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4598528-v-yes-khochut-zaprovadyty-voienne-strakhuvannia-aby-zaluchyty-investytsii> (дата звернення: 15.10.2023).

19. Територіально-орієнтовані механізми стимулювання інвестицій у повоєнному відновленні України : аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, Н. В. Бахур, А. А. Головка та ін.; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 78 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.09> (дата звернення: 15.10.2023).

20. Німеччина готова страхувати воєнні ризики інвесторів, які хочуть зайти в Україну. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/nimechchina-gotova-strahuvati-voyenni-riziki-investoriv-gotovih-zahoditi-v-ukrajinu> (дата звернення: 15.10.2023).

21. Паризький звіт 1. Відбудова України: принципи та політика. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

22. Мінекономіки розробляє механізм відновлення засобів виробництва зруйнованих підприємств із залученням матеріально-технічної допомоги. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-rozrobliaie-mekhanizm-vidnovlennia-zasobiv-vyrobnytstva-zruinovanykh-pidpriemstv-shliakhom-materialno-tekhnichnoi-dopomohy> (дата звернення: 15.10.2023).

23. Ковальчук Т. Г., Загарій В. К. Напрями вдосконалення стратегії інноваційного розвитку України в умовах техноглобалізму. *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 85–91.

24. Global Innovation Index 2018. Energizing the World with Innovation. World Intellectual Property Organization. 11th ed. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

25. Global Innovation Index 2019. Creating Healthy Lives - The Future of Medical Innovation. World Intellectual Property Organization. 12th ed. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

26. Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation? World Intellectual Property Organization. 13th ed. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

27. Global Innovation Index 2021. Executive Summary. World Intellectual Property Organization. 14th ed. URL: <https://tind.wipo.int/record/44366> (дата звернення: 15.10.2023).

28. Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth? World Intellectual Property Organization. 15th ed. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-re-port-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).

29. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2023).

*Скурєнівська Л. В., кандидат військових наук,
старший дослідник*

БАЗОВІ ПІДХОДИ ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОБОРОННИМИ РЕСУРСАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Розвиток оборонного сектору України та держави в цілому на сучасному етапі відбувається в складних воєнно-політичних, економічних і військово-технічних умовах [1–3]. Перетворення характеру воєнних конфліктів і відкрита збройна агресія росії проти України зумовлює сьогодні кардинальні зміни як щодо обсягів, так і змісту завдань, до виконання яких залучено практично всі складники сектору безпеки і оборони (СБіО) держави. Також велику вагу мають й обсяги державних ресурсів, які виділяють на оборону з метою підтримання СБіО як у боєздатному, так і боєготовому стані для ефективної протидії противнику на лініях бойового зіткнення та стримування його на інших кордонах держави [1–8].

Нині стає зрозумілим, що адаптація системи оборонного планування України до стандартів НАТО та до сучасних умов розвитку держави, а також розвиток і реформування ЗС України мають базуватися на показниках необхідного рівня обороноздатності країни з огляду на економічні можливості держави щодо забезпечення потреб в оборонних ресурсах [4–12]. Усе це свідчить про необхідність перегляду підходів до забезпечення потреб ЗС України ресурсами та вдосконалення наявних принципів управління ними в системі розвитку ЗС України, а також унормування цих питань на законодавчому рівні. Досвід іноземних держав показує, що забезпечення потреб у ресурсах для розвитку ЗС має бути побудовано за принципами ефективного використання та управління оборонними ресурсами як на стадії формування документів оборонного планування, так і під час безпосереднього виконання завдань.

Оборонний менеджмент й управління оборонними ресурсами є важливим аспектом у галузі національної безпеки і оборони.

Наведемо результати аналізу досвіду іноземних держав, які мають практику ефективного функціонування системи управління оборонними ресурсами у загальній системі їх національної безпеки [11; 12] та основні особливості функціонування системи управління оборонними ресурсами в цих країнах.

Сполучені Штати Америки. США мають одну з найбільш розвинутих систем управління оборонними ресурсами. Основні особливості включають централізований підхід до планування, розподілу та контролю ресурсів. До системи управління ресурсами входить Міністерство оборони, а також спеціальні команди й агентства, які відповідають за різні аспекти управління оборонними ресурсами.

Федеративна Республіка Німеччина. У Німеччині систему управління оборонними ресурсами засновано на принципах ефективного використання ресурсів і гнучкого реагування на зміни вимог до неї. Особливістю функціонування системи є участь різних державних органів, а також приватного сектору в плануванні та розподілі ресурсів.

Королівство Швеція. У Швеції систему управління оборонними ресурсами орієнтовано на гнучкість, інновації та співпрацю між державними й приватними суб'єктами. До основних особливостей її функціонування можна віднести активну участь приватного сектору в розробленні та постачанні оборонних ресурсів, а також підтримку наукових досліджень і впровадження нових технологій. Швеція має розвинену оборонну промисловість й активно співпрацює з іншими країнами щодо обміну технологіями й щодо розроблення спільних проєктів.

Демократична Республіка Корея (Південна Корея). У Південній Кореї систему управління оборонними ресурсами насамперед характеризує інтегрований підхід до планування та розподілу ресурсів. Серед особливостей варто виокремити широке застосування інформаційних

технологій для збору, аналізу й обміну даними, що дає змогу забезпечити оперативне й точне ухвалення рішень.

Ізраїль. У системі управління оборонними ресурсами Ізраїлю ключову роль відіграє швидкість реакції та адаптивність до змінних загроз. Основні особливості включають ефективне сполучення розвідувальних даних, аналітики й виробництва високоточного озброєння. Також важливим аспектом є постійний розвиток нових технологій та інновацій у галузі оборони. Систему управління оборонними ресурсами в Ізраїлі засновано на високому рівні інноваційності та швидкому ухваленні рішень. Основна особливість полягає в активному розвитку високотехнологічних оборонних систем, таких, як кібербезпека, ракетна оборона й розвідка. Ізраїль також має ефективну систему залучення талановитих осіб із цивільного сектору до оборонних справ.

Королівство Норвегія. У Норвегії систему управління оборонними ресурсами акцентовано на багатостороннє співробітництво й партнерство з іншими країнами. До основних особливостей функціонування системи управління оборонними ресурсами можна віднести участь у міжнародних оборонних програмах, обмін досвідом і ресурсами з іншими країнами, а також спільні дослідження й розвиток нових оборонних технологій.

Китайська Народна Республіка. У Китаї для системи управління оборонними ресурсами характерним є велика масштабність і централізований контроль. Основні особливості включають великі інвестиції у військово-промисловий комплекс, розроблення власних оборонних технологій і науково-дослідну діяльність у галузі оборони.

Швейцарія. У Швейцарії система управління оборонними ресурсами базується на принципах всенародної оборони й обов'язкової військової служби. Основні особливості включають широке залучення населення до оборонних справ, наявність великої кількості резервістів і розподіл оборонних ресурсів на місцевому рівні.

Японія. В Японії систему управління оборонними ресурсами засновано на засадах мирного співіснування й зовнішньої оборони. Головні особливості включають спрямованість на науково-технічний розвиток, міжнародне співробітництво в галузі безпеки та розподіл військових витрат на рівні, що не завдає непропорційного навантаження на економіку.

Велика Британія. Для системи управління оборонними ресурсами Великої Британії характерною є комбінація централізованого й децентралізованого підходів. Основні особливості – це розвинена оборонна промисловість, активна роль у міжнародних оборонних альянсах і підтримка державою інших країн.

Франція. У Франції система управління оборонними ресурсами ґрунтується на принципах автономності й незалежності. Основна особливість полягає в розвиненій військовій промисловості та здатності до самостійного проєктування й виробництва оборонних систем. Франція активно співпрацює з іншими країнами, що також надає пріоритет національним оборонним інтересам.

Ці приклади ілюструють різні підходи до управління оборонними ресурсами в різних країнах. Кожна система має свої унікальні особливості, пристосовані до внутрішніх і зовнішніх чинників, таких, як політичні, економічні та соціальні умови, загрози для безпеки країни та її геополітичне положення.

Системи управління оборонними ресурсами в іноземних державах можуть варіюватися залежно від конкретних потреб і політики кожної країни. Однак можна виокремити деякі загальні підходи, які використовують у багатьох країнах, а саме:

централізована система управління, яку використовують деякі країни для управління оборонними ресурсами;

децентралізована система управління, якій віддають перевагу низка країн, де відповідальність за управління оборонними ресурсами розподілено між різними організаціями, військовими відомствами й іншими структурами;

інтегрована система управління, яку впроваджено в деяких країнах, де використовують сучасні інформаційні технології та системи збору й аналізу даних.

Варто зазначити, що форми управління оборонними ресурсами можуть різнитися в країнах. В окремих випадках можуть бути гібридні моделі, які поєднують аспекти централізації та децентралізації.

Також до основних особливостей загальних підходів до забезпечення функціонування системи управління оборонними ресурсами в деяких країнах світу можна додати ще такі:

публічно-приватне партнерство, яке впроваджено в деяких країнах у сфері управління оборонними ресурсами. Це означає, що державні органи співпрацюють із приватними компаніями індустрії оборони для реалізації спільних проєктів і завдань;

партнерство з іноземними підрядниками для забезпечення управління оборонними ресурсами. Це включає закупівлю оборонного обладнання, технологій і послуг від іноземних компаній. Такий підхід може забезпечити доступ до передових технологій і ресурсів, які необхідні для сучасного оборонного комплексу;

участь громадськості, яку залучають деякі країни в процес управління оборонними ресурсами. Це може означати залучення громадських організацій, експертів та активістів до дискусій і ухвалення рішень, що стосуються оборони. Цей підхід сприяє забезпеченню прозорості, довіри й легітимності управління оборонними ресурсами.

Зазначені підходи не є вичерпним списком, а лише вказують на деякі загальні напрями, які може бути використано в іноземних державах для побудови системи управління оборонними ресурсами. Кожна країна розробляє свою модель управління з огляду на особливості, потреби та стратегічні завдання держави.

Визначимо основні особливості застосування різних підходів до управління оборонними ресурсами в деяких країнах – членах НАТО.

Федеративна Республіка Німеччина. У Німеччині є інтегральна система управління оборонними ресурсами. Федеральне міністерство оборони Німеччини (Bundesministerium der Verteidigung) визначає загальну стратегію та політику в галузі оборони, але країна також має регіональні військові командування (Wehrbereichskommando), що забезпечують децентралізоване керівництво й координацію військових операцій у різних регіонах.

Франція. У Франції є централізована система управління оборонними ресурсами. Країна має центральне військове командування (État-Major des Armées), яке здійснює координацію та керівництво всіма галузями військових сил.

Велика Британія. У Великій Британії також є централізована система управління оборонними ресурсами. Міністерство оборони Великої Британії (Ministry of Defence) відповідає за стратегію, політику й керівництво військовими силами.

Польща. У Польщі система управління оборонними ресурсами є централізованою. Країна має Міністерство національної оборони (Ministerstwo Obrony Narodowej), яке визначає стратегію та політику в оборонній сфері, а також керує військовими силами.

Норвегія. У Норвегії система управління оборонними ресурсами також є централізованою. Норвегія має Міністерство оборони (Forsvars departementet), яке відповідає за формування та реалізацію стратегії в галузі оборони, а також за керівництво військовими силами та їх координацію.

Україна сьогодні може зважати на досвід іноземних держав у сфері оборонного менеджменту й управління оборонними ресурсами. Однак є певні проблеми, до основних з яких можна віднести такі:

брак адаптації до умов України: деякі іноземні моделі управління оборонними ресурсами можуть не враховувати особливості українського контексту. Україна має свої певні геополітичні та внутрішні виклики, які

потребують специфічного підходу до оборонного менеджменту й управління оборонними ресурсами;

культурні й інституційні розбіжності: досвід іноземних держав може базуватися на різних культурних, історичних та інституційних основах. Під час упровадження іноземних практик український контекст потребує адаптації та врахування специфічних особливостей української системи управління;

обмежений доступ до даних: Україна може мати обмежений доступ до інформації про досвід інших країн через конфіденційність, військові й політичні обставини. Це може обмежити вивчення та застосування передових практик українськими органами оборонного менеджменту;

стратегічне планування та виконавча влада: досвід іноземних держав може бути недостатньо враховано через неналежну взаємодію між стратегічним плануванням і виконавчою владою. Потрібна ефективна комунікація та співпраця між стратегічними планувальниками й виконавчими структурами, щоб забезпечити успішне впровадження іноземного досвіду в практику управління оборонними ресурсами в Україні;

політичні й геополітичні чинники: оборонний сектор часто підпорядковано політичним і геополітичним впливам. Упровадження іноземного досвіду може бути ускладнено чи лімітовано політичними рішеннями, зовнішніми викликами, дипломатичними обмеженнями тощо.

Для успішного використання досвіду іноземних держав у функціонуванні систем оборонного менеджменту й управління оборонними ресурсами в Україні необхідно забезпечити виконання ряду заходів щодо підвищення ефективності розвитку системи управління оборонними ресурсами нашої держави, а саме:

пристосування до особливостей українського контексту під час упровадження іноземних практик управління оборонними ресурсами;

розвиток прозорості та ефективної системи управління, яка сприятиме координації й комунікації між органами оборонного менеджменту;

забезпечення доступу до інформації про передовий досвід іноземних держав;

установлення механізмів взаємодії між стратегічним плануванням і виконавчою владою;

забезпечення стійкої підтримки фінансування оборони та зменшення ризиків корупції;

розроблення національної стратегії з огляду на політичні та геополітичні чинники тощо.

Ці заходи дадуть змогу Україні максимально використати досвід іноземних держав і покращити ефективність управління оборонними ресурсами в державі.

Подальшими напрямками вдосконалення систем оборонного менеджменту й управління оборонними ресурсами в Україні, які може бути використано, зважаючи на досвід іноземних держав, є такі:

застосування інформаційних технологій: використання сучасних інформаційних систем, штучного інтелекту й аналітичних інструментів може покращити ефективність оборонного менеджменту;

удосконалення військово-технічного співробітництва: Україна може взяти на озброєння та використовувати сучасні технології та зразки ОВТ з огляду на досвід іноземних держав. Таке співробітництво може включати придбання новітнього озброєння, технологічний обмін, спільне розроблення й виробництво;

розвиток кібербезпеки: запобігання кібератакам і захист інформаційних систем військових структур є критично важливим;

побудова резервів і мобілізаційної системи: беручи до уваги досвід тих іноземних країн, які мають ефективні системи резервів і мобілізації, Україна може поліпшити свої резервні сили й систему мобілізації;

підвищення кваліфікації кадрів: Україна може вивчати досвід іноземних країн щодо підготовки й підвищення кваліфікації кадрів у сфері оборонного менеджменту;

розвиток партнерського співробітництва: Україна може залучати зарубіжних партнерів до спільних проєктів із розвитку оборонного менеджменту й управління оборонними ресурсами.

Фінансовий оборонний ресурс (ФОР) – це обсяг грошових коштів, що необхідний для придбання й/або утримання особового складу, озброєння та військової техніки, матеріально-технічного забезпечення, воєнної інфраструктури, для виконання збройними силами та іншими елементами сил оборони поставлених завдань.

Найважливішою проблемою у сфері фінансового планування є забезпечення обґрунтованості розроблення державного запиту, тобто відповідності його реаліям. Це залежить значною мірою від достовірності даних та оперативності розроблення. Варіативність підходів до визначення поняття ефективності управління дає змогу досліджувати її зміну в напрямі, що є найбільш актуальним. Під час проведення такого аналізу основою розгляду була залежність – планові показники/фактичні витрати. Саме тому для визначення ефективності управління ФОР використано твердження:

$$\text{Ефективність управління ФОР} = \frac{\text{Значення за планом}}{\text{Фактичне витрачання}}.$$

Існують наступні рівні ефективності управління ФОР:

Ефективність управління ФОР = 1 – достатній рівень;

Ефективність управління ФОР ≥ 1 – перевищений рівень;

Ефективність управління ФОР ≤ 1 – недостатній рівень.

Вхідні дані для проведення розрахунків наведено в таб. 1 і таб. 2 відповідно до звітності МО [13–15]. Для встановлення важливості врахування чинників доцільно керуватися результатами розрахунків коефіцієнта стійкості зв'язку ($k_{\text{ст.зв.}}$), а також оцінки його характеру впливу (прямий – зменшення/збільшення факторної ознаки й зменшення/збільшення

результативного показника та зворотний – збільшення/зменшення факторної ознаки й зменшення/збільшення результативного показника).

Таблиця 1

Обсяги запланованого фінансового ресурсу на управління ЗС України в період з 2015 до 2020 року

За напрямами програм (відповідно до звітності)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Керівництво та військове управління Збройними Силами України	276918	332107	384907	492337	318112	471716
Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт О та ВТ, засобів й обладнання	5164884		6471195	16357006	8845689	25703992
Забезпечення діяльності ЗС, підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення особового складу, ветеранів військової служби та членів сімей військовослужбовців	37601783	46469722	62210521	59630224	89040519	90349930
Будівництво (придбання) житла для військовослужбовців ЗС України	940518	687316	751022	937949	839878	1241246
Утилізація боеприпасів, рідинних компонентів рідинного палива, О та ВТ, іншого військового майна, забезпечення живучості та вибухопожежної безпеки арсеналів, баз, складів ЗС України	112906	100555	140827	534219	1601876	2563939
Забезпечення діяльності державної служби транспорту				627115	882197	1308809
Розгортання в закладах охорони здоров'я й системі Міністерства оборони України додаткових інфекційних ліжок для запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2						34170
Відшкодування витрат, пов'язаних із ліквідацією наслідків авіаційної катастрофи на території Ісламської Республіки Іран						2530
Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу ЗС України, ветеранів військової служби та членів їх сімей, ветеранів війни	1274890	1608178	280597	2383649		
Підготовка військових фахівців у вищих навчальних закладах, підвищення кваліфікації та перепідготовка військових фахівців і державних	1491994	2022682	2409712	2975238		

службовців, початкова військова підготовка й патріотичне виховання молоді						
Видатки для Міністерства оборони України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності й безпеки держави		360000	4527900	7700000		
Усього затверджено	46863892	51580559	77176682	91637738	101528271	121676329

Таблиця 2

**Обсяги фактичного використання фінансового ресурсу на управління
ЗС України в період з 2015 до 2020 року**

За напрямами програм (відповідно до звітності)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Керівництво та військове управління Збройними Силами України	280035	333612	385707	489071	315196	469475
Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт О та ВТ, засобів та обладнання	5678509		6660450	18420549	8819428	25595310
Забезпечення діяльності ЗС, підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення особового складу, ветеранів військової служби та членів сімей військовослужбовців	3847918	47300697	54514473	60788129	82307497	89003507
Будівництво (придбання) житла для військовослужбовців ЗС України	805809	637911	609294	1010592	875077	1116725
Утилізація боєприпасів, рідинних компонентів рідинного палива, О та ВТ, іншого військового майна, забезпечення живучості та вибухопожежної безпеки арсеналів, баз, складів ЗС України	46024	76217	113024	523034	1547564	2499983
Забезпечення діяльності державної служби транспорту				663744	953987	1307795
Розгортання у закладах охорони здоров'я та системі Міністерства оборони України додаткових інфекційних ліжок для запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2						34170
Відшкодування витрат, пов'язаних із ліквідацією наслідків авіаційної катастрофи						2450

на території Ісламської Республіки Іран						
Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу ЗС України, ветеранів військової служби та членів їх сімей, ветеранів війни	1435369	1994123	2012666	2473057		
Підготовка військових фахівців у вищих навчальних закладах, підвищення кваліфікації та перепідготовка військових фахівців і державних службовців, початкова військова підготовка та патріотичне виховання молоді	1451277	1987815	2402680	2933019		
Видатки для Міністерства оборони України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності й безпеки держави		0	1839159	7654757		
Усього затверджено	13544941	52330376	68537451	94955952	94818750	120029416

$$k_{\text{ст.зв.}} = 1 - \frac{\sum |d_y - bd_x|}{\sum d_y},$$

$$\text{де } b = \frac{\sum d_y}{\sum d_y};$$

d_y – розмір відхилень коефіцієнтів порівняння емпіричних значень результативної ознаки;

d_x – розмір відхилень коефіцієнтів порівняння емпіричних значень факторної ознаки;

bd_x – розмір відхилень коефіцієнтів порівняння теоретичних значень результативної ознаки.

Отже, ефективність управління фінансовими оборонними ресурсами досягається за умови їх раціонального використання для отримання повного кінцевого результату. Одним із завдань підвищення ефективності управління ФОР є врахування впливу зовнішніх і внутрішніх чинників.

Найвищою ефективність управління ФОР визначено в 2015 і 2017 роках (табл. 3).

Таблиця 3

**Ефективність управління фінансовим ресурсом у ЗС України в період з
2015 до 2020 року**

Роки	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Коефіцієнт ефективності управління оборонними ресурсами	3,019	0,987	1,129	0,969	1,069	1,014
Характеристика рівня	перевищений	недостатній	перевищений	недостатній	перевищений	перевищений

Визначення ефективності управління ФОР і пошуку способів її підвищення є досить складною проблемою. Адже будь-яка організація – це відкрита система, що функціонує в межах впливу багатьох чинників. Низка деяких чинників створює певні можливості, своєчасне використання яких дає змогу підвищити ефективність управління. Однак варто зауважити, що є і такі чинники, які навпаки негативно впливають на цей процес.

Мінімізація таких впливів є першочерговою метою для ефективного управління. Саме тому доцільно вивчати чинники впливу на ефективність управління ФОР. Залежно від сили впливу чинників кожного середовища, одне з них є домінуючим над іншим і впливає на його функціонування. Отже, ефективність управління ФОР значною мірою залежить від впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, які також можуть взаємодіяти між собою. За допомогою методу експертних оцінок, із залученням фахівців цієї сфери, було відібрано ті, що можуть мати вплив на ефективність управління ФОР (табл. 4; табл. 5).

Таблиця 4

**Зовнішні чинники, що можуть мати стійкий вплив на ефективність
управління ФОР**

№ з/п	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	ВВП (валовий)	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102
2	Обсяг експортних операцій	1044541	1174625	1430230	1608890	1636416	1637399
3	Розмір державного боргу	1 572 180	1 929 759	2 141 674	2 168 627	1 998 275	1518934,8
4	Індекс інфляції	43,3	12,4	13,7	9,8	4,1	5,1
5	Індекс девальвації гривні	50,8	12,2	4,5	0,7	14,5	19,4

Внутрішні чинники, які можуть мати стійкий зв'язок зі зміною коефіцієнта ефективності управління ФОР, наведено відповідно до звітності МО в таблиці 5.

Таблиця 5

Внутрішні чинники, що можуть мати стійкий вплив на ефективність управління ФОР

№ з/п	Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Кількість отриманої та опрацьованої кореспонденції апаратом Міністерства оборони України	158	122	182	176	49	103
2	Кількість проведених контрольних заходів апаратом Міністерства оборони України	161	144	163	161	393	165
3	Чисельність військовослужбовців (окрім строкової служби)	166799	160000	157377	173306	183303	201469
4	Чисельність державних службовців і працівників (окрім працівників на посадах військовослужбовців)	37263	38236	35917	33626	46492	43478
5	Кількість будівель, споруд, що належать ЗСУ	33390	33441	33431	33187	32986	33696
6	Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування (продовження ресурсу)	95	89	35	33	89	38
7	Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування чи капітального ремонту	17	22	12	22	34	29
8	Кількість військових містечок	1488	1490	1491	1488	1498	1444
9	Обсяг теплопостачання	324536	334889	335386	420321	442326	456365
10	Обсяг спожитої енергії	375321	383652	385683	398896	399865	402365
11	Кількість збудованих (реконструйованих) чи капітально відремонтованих будівель	144	103	115	120	144	89
12	Кількість придбаного майна зв'язку, зокрема периферійного обладнання та витратних матеріалів	96326	111236	142745	156321	158636	163236
13	Кількість проведених заходів бойової підготовки	22	28	36	55	89	78
14	Кількість ОВТ, щодо яких здійснено заходи з технічного обслуговування	1245	2365	3633	5632	6896	7896
15	Кількість ОВТ, на яких проведено капітальний ремонт	653	896	1031	2023	4236	2636
16	Кількість заходів міжнародного військового співробітництва	123	269	457	365	444	125
17	Кількість відвідувань лікарів	1199,6	1236	1400	1271,5	1456,3	1563,3
18	Чисельність осіб, що отримали послуги санаторно-курортних закладів	13396	14555	14575	15723	16536	15632
19	Чисельність офіцерських кадрів і державних службовців, що підвищили кваліфікацію	8236	9863	13850	14323	13569	13899
20	Кількість виконаних науково-дослідних робіт	56	76	126	22	16	19
21	Кількість закупленої бронетанкової техніки	48	38	61	88	56	86
22	Кількість закупленої автомобільної техніки	236	333	343	536	869	569
23	Кількість сімей, яким буде виплачено компенсацію за житло	230	189	112	431	265	289
24	Обсяг боєприпасів, утилізованих за кошти державного бюджету	2228,9	896	0	389	137,7	141
25	Обсяг боєприпасів, утилізованих за контрактом з ОМТЗО	11023,5	4321,3	1187,7	2278,9	735,4	1996,6

Отже, доцільно виокремити три групи рівнів стійкості зв'язків між зміною обраних чинників і коефіцієнтом ефективності управління ФОР (табл. 6).

Таблиця 6

**Результати розрахунків стійкості зв'язку змін визначених
внутрішніх чинників і коефіцієнта ефективності управління ФОР**

Чинник	№ з/п	Параметри рівнянь однофакторної залежності	Коефіцієнт стійкості зв'язку
Обсяг боєприпасів, утилізованих за контрактом з ОМТЗО	25	$Y_{x5} = 3.018618142(1 - 0.81272*d1-x/xmin)$	0,87
Обсяг боєприпасів, утилізованих за кошти державного бюджету	24	$Y_{x4} = 3.018618142(1 - 0.76493*d1-x/xmin)$	0,84
Чисельність офіцерських кадрів і державних службовців, що підвищили кваліфікацію	19	$Y_{x9} = 3.018618142(1 - 1.11331*dx/xmin-1)$	0,724
Кількість придбаного майна зв'язку, зокрема периферійного обладнання та витратних матеріалів	12	$Y_{x2} = 3.018618142(1 - 1.26414*dx/xmin-1)$	0,699
Чисельність осіб, що отримали послуги санаторно-курортних закладів	18	$Y_{x8} = 3.018618142(1 - 4.38665*dx/xmin-1)$	0,676
Обсяг спожитої енергії	10	$Y_{x10} = 3.018618142(1 - 13.14855*dx/xmin-1)$	0,608
Кількість ОВТ, щодо яких здійснено заходи з технічного обслуговування	14	$Y_{x4} = 3.018618142(1 - 0.20268*dx/xmin-1)$	0,557
Кількість збудованих (реконструйованих) чи капітально відремонтованих будівель	11	$Y_{x1} = 3.018618142(1 - 3.17769*d1-x/xmin)$	0,516
Кількість закупленої автомобільної техніки	22	$Y_{x2} = 3.018618142(1 - 0.52787*dx/xmin-1)$	0,483
Кількість заходів міжнародного військового співробітництва	16	$Y_{x6} = 3.018618142(1 - 0.38701*dx/xmin-1)$	0,47
Кількість виконаних науково-дослідних робіт	20	$Y_{x10} = 3.018618142(1 - 0.93943*d1-x/xmin)$	0,437
Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування чи капітального ремонту	7	$Y_{x7} = 3.018618142(1 - 0.60851*dx/xmin-1)$	0,425
Кількість відвідувань лікарів	17	$Y_{x7} = 3.018618142(1 - 4.2453*dx/xmin-1)$	0,411
Кількість проведених заходів бойової підготовки	13	$Y_{x3} = 3.018618142(1 - 0.411*dx/xmin-1)$	0,399
Кількість закупленої бронетанкової техніки	21	$Y_{x1} = 3.018618142(1 - 0.83856*dx/xmin-1)$	0,367
Кількість сімей, яким буде виплачено компенсацію за житло	23	$Y_{x3} = 3.018618142(1 - 0.43633*dx/xmin-1)$	0,362
Обсяг теплопостачання	9	$Y_{x9} = 3.018618142(1 - 2.9107*dx/xmin-1)$	0,325
Кількість ОВТ, на яких проведено капітальний ремонт	15	$Y_{x5} = 3.018618142(1 - 0.28412*dx/xmin-1)$	0,324
Кількість будівель, споруд, що належать ЗСУ	5	$Y_{x5} = 3.018618142(1 - 54.1776*d1-x/xmin)$	0,314
Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування (продовження ресурсу)	6	$Y_{x6} = 3.018618142(1 - 1.64054*d1-x/xmin)$	0,314
Кількість проведених контрольних заходів	2	$Y_{x2} = 3.018618142(1 -$	-0,254

Міністерством оборони України		1.46587*dx/xmin-1)	
Кількість отриманої та опрацьованої кореспонденції апаратом Міністерства оборони України	1	$Y_{x1} = 3.018618142(1 - 1.98152*d1-x/xmin)$	0,234
Чисельність державних службовців і працівників (окрім працівників на посадах військовослужбовців)	4	$Y_{x4} = 3.018618142(1 - 3.3246*dx/xmin-1)$	0,212
Чисельність військовослужбовців (окрім строкової служби)	3	$Y_{x3} = 3.018618142(1 - 5.28063*dx/xmin-1)$	0,176
Кількість військових містечок	8	$Y_{x8} = 3.018618142(1 - 55.34221*d1-x/xmin)$	-0,0342

Внутрішніми чинниками, що можуть мати помітний (нестійкий) зв'язок зі зміною коефіцієнта ефективності управління ФОР, є такі (табл. 6):

чисельність осіб, що отримали послуги санаторно-курортних закладів (зворотний зв'язок);

обсяг спожитої енергії (зворотний зв'язок);

кількість ОВТ, щодо яких здійснено заходи з технічного обслуговування (зворотний зв'язок);

кількість збудованих (реконструйованих) чи капітально відремонтованих будівель (прямий зв'язок).

Отже, відповідно до отриманих результатів з урахуванням коефіцієнта вагомості ($k_{\text{ваг}}$) кожного чинника в сукупності доцільно розглянути їх розташування в кожній групі (табл. 7; рис. 1):

$$k_{\text{ваг}} = \frac{k_{\text{ст.зв.}} \cdot 100}{\sum k_{\text{ст.зв.}}} \cdot \frac{1}{100} \cdot$$

Оскільки у двох чинників із сукупності не підтвердився жодний вид зв'язку, то в подальшому аналізі їх буде вилучено із сукупності.

У першій групі визначення рівня стійкості зв'язків між зміною обраних чинників і коефіцієнтом ефективності управління найбільш вагомим є обсяг боєприпасів, утилізованих за контрактом з ОМТЗО (рис. 2).

Таблиця 7

Коефіцієнти вагомості внутрішніх чинників у сукупності

Чинник	№ з/п	Коефіцієнт вагомості
Обсяг боєприпасів, утилізованих за контрактом з ОМТЗО	25	0,0832
Обсяг боєприпасів, утилізованих за кошти державного бюджету	24	0,0803
Чисельність офіцерських кадрів і державних службовців, що підвищили кваліфікацію	19	0,0693
Кількість придбаного майна зв'язку, зокрема периферійного обладнання та витратних матеріалів	12	0,0669
Чисельність осіб, що отримали послуги санаторно-курортних закладів	18	0,0647
Обсяг спожитої енергії	10	0,0582
Кількість ОВТ, щодо яких здійснено заходи з технічного обслуговування	14	0,0533
Кількість збудованих (реконструйованих) чи капітально відремонтованих будівель	11	0,0494
Кількість закупленої автомобільної техніки	22	0,0462
Кількість заходів міжнародного військового співробітництва	16	0,0450
Кількість виконаних науково-дослідних робіт	20	0,0418
Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування чи капітального ремонту	7	0,0407
Кількість відвідувань лікарів	17	0,0393
Кількість проведених заходів бойової підготовки	13	0,0382
Кількість закупленої бронетанкової техніки	21	0,0351
Кількість сімей, яким буде виплачено компенсацію за житло	23	0,0346
Обсяг теплопостачання	9	0,0311
Кількість ОВТ, на яких проведено капітальний ремонт	15	0,0310
Кількість будівель, споруд, що належать ЗСУ	5	0,0300
Кількість ОВТ, що потребує технічного обслуговування (продовження ресурсу)	6	0,0300
Чисельність офіцерських кадрів і державних службовців, що підвищили кваліфікацію	19	-0,0243
Кількість отриманої та опрацьованої кореспонденції апаратом Міністерства оборони України	1	0,0224
Чисельність державних службовців і працівників (окрім працівників на посадах військовослужбовців)	4	0,0203
Чисельність військовослужбовців (окрім строкової служби)	3	0,0168
Кількість військових містечок	8	-0,0033

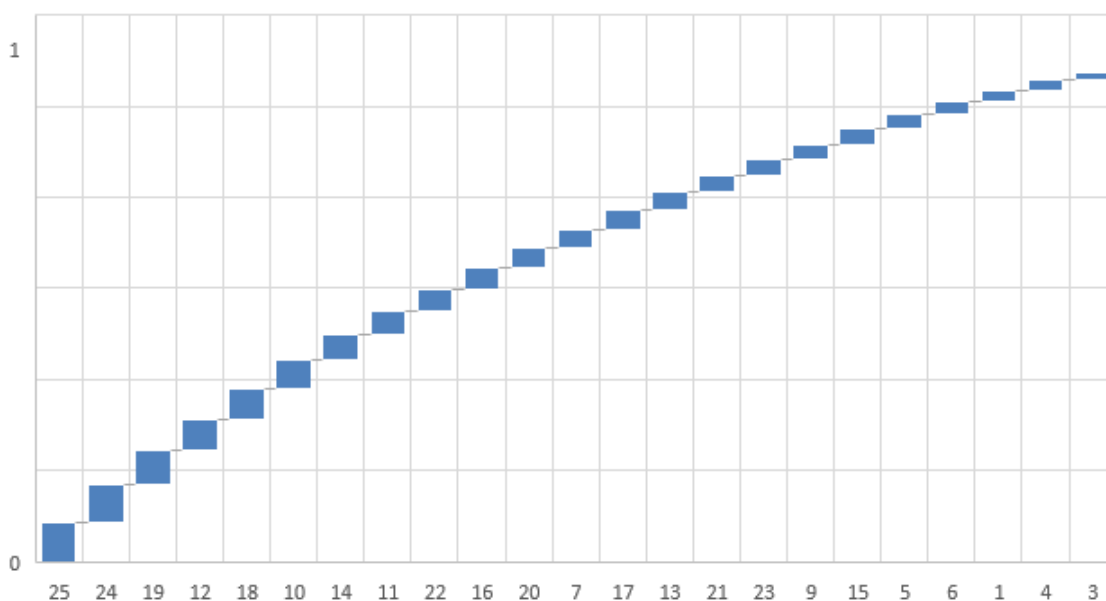

Рис. 1. Результати впорядкування внутрішніх чинників (за порядковим номером) відповідно до їх вагомості в сукупності

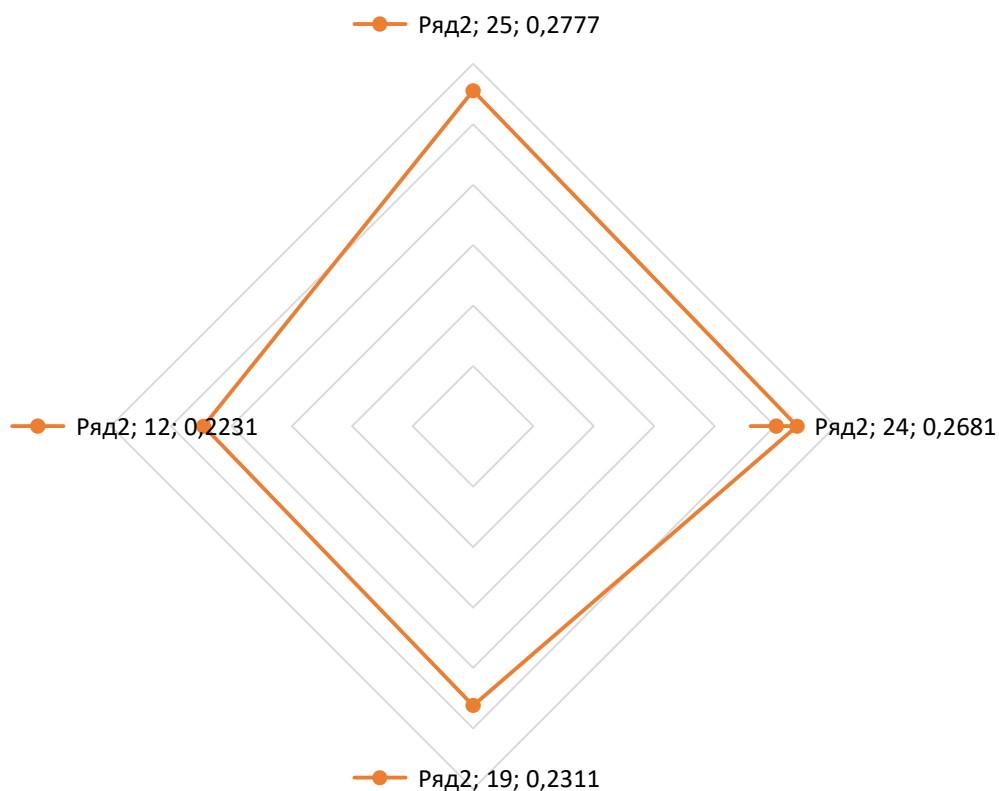

Рис. 2. Рівні вагомості 1-ї групи внутрішніх чинників (за порядковим номером)

У другій групі визначення рівня стійкості зв'язків між зміною обраних чинників і коефіцієнтом ефективності управління найбільш вагомим є чисельність осіб, що отримали послуги санаторно-курортних закладів (рис. 3).

У третій групі визначення рівня стійкості зв'язків між зміною обраних чинників і коефіцієнтом ефективності управління найбільш вагомим є кількість закупленої автомобільної техніки.

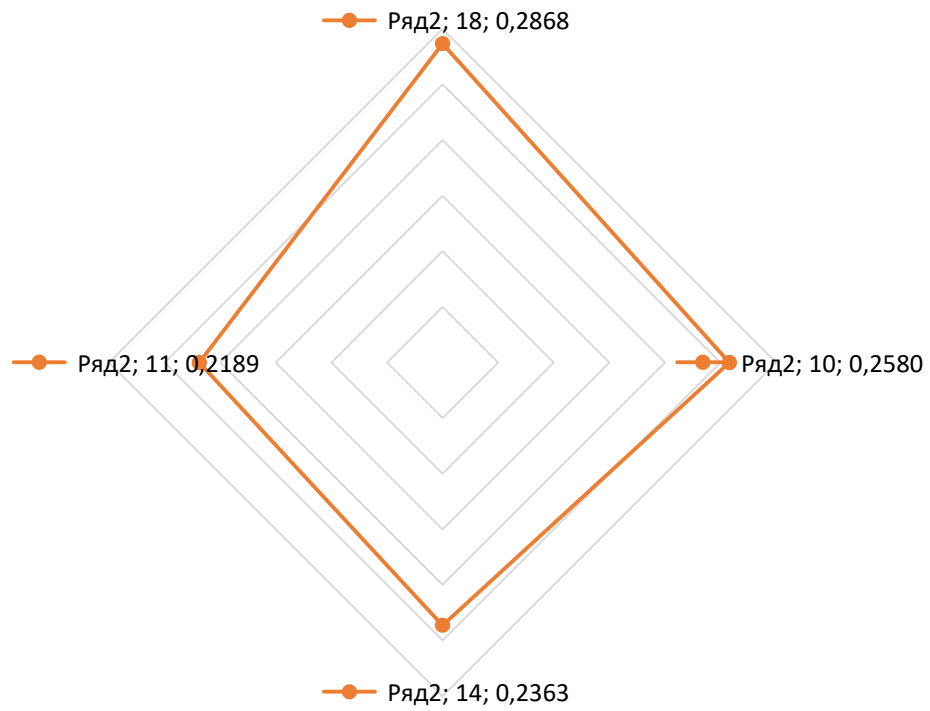

Рис. 3. Рівні вагомості 2-ї групи внутрішніх чинників (за порядковим номером)

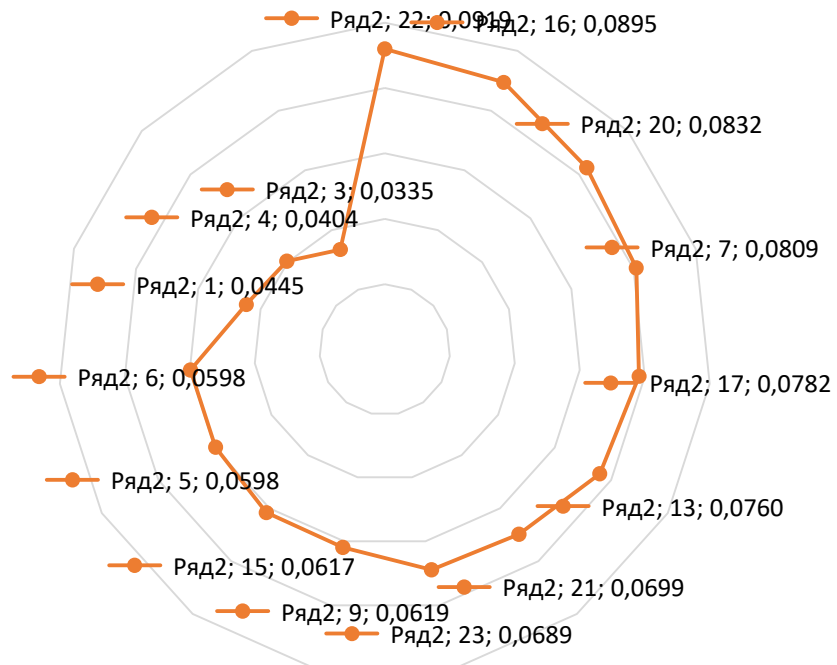

Рис. 4. Рівні вагомості 3-ї групи внутрішніх чинників (за порядковим номером)

Оскільки ефективність управління завжди припускає наявність двох напрямів щодо чинників впливу (внутрішніх і зовнішніх), то ефективність управління ФОР, опираючися на дотримання тільки чинників внутрішнього середовища, є неповною.

Результати розрахунків стійкості зв'язку змін визначених зовнішніх чинників і коефіцієнта ефективності управління ФОР наведено в таб. 8.

Таблиця 8

Результати розрахунків стійкості зв'язку змін визначених зовнішніх чинників і коефіцієнта ефективності управління ФОР

Чинник	№ з/п	Параметри рівнянь однофакторної залежності	Коефіцієнт стійкості зв'язку
Інфляція	4	$Y_{x4} = 3.018618142(1 - 0.83064 \cdot d1 - x/xmin)$	0,894
Індекс девальвації гривні	5	$Y_{x5} = 3.018618142(1 - 0.82403 \cdot d1 - x/xmin)$	0,843
Експорт	2	$Y_{x2} = 3.018618142(1 - 1.51642 \cdot dx/xmin - 1)$	0,665
ВВП валовий	1	$Y_{x1} = 3.018618142(1 - 0.90444 \cdot dx/xmin - 1)$	0,601
Державний борг	3	$Y_{x3} = 3.018618142(1 - 2.2539 \cdot dx/xmin - 1)$	0,558

Під час аналізу рівня стійкості зв'язків між зміною обраних зовнішніх чинників і коефіцієнтом ефективності управління найбільш вагомим є вплив інфляції та індексу девальвації гривні (рис. 5).

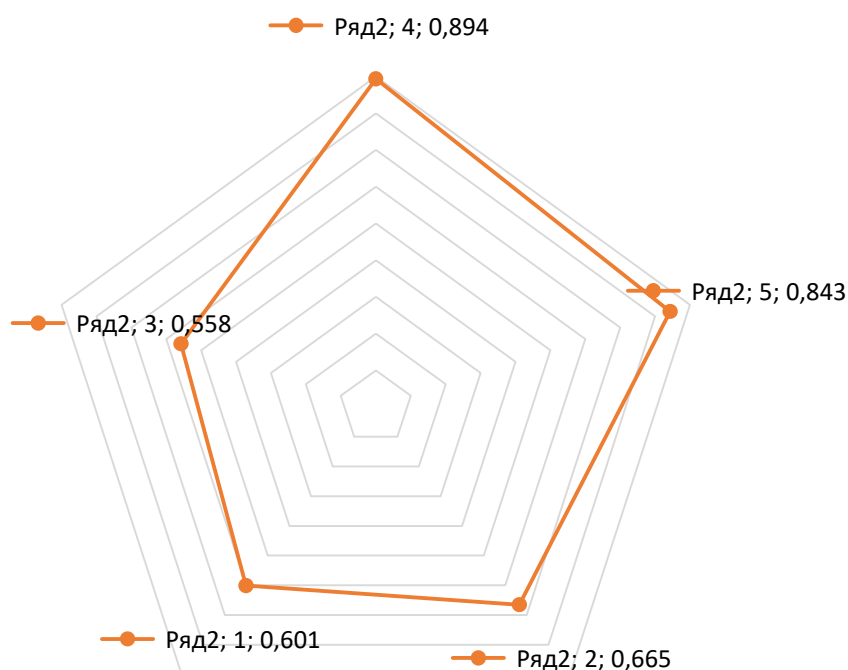

Рис. 5. Рівні вагомості зовнішніх чинників у їх загальній сукупності (за порядковим номером)

Рівень пристосованості до мінливості зовнішнього та внутрішнього середовища може мати вплив на рівень ефективності управління ФОР, тому для її підвищення доцільно розробити й використовувати методичний підхід, що буде враховувати стійкість зв'язку між відповідними чинниками й елементами системи управління ФОР.

Проведений аналіз функціонування систем управління оборонними ресурсами іноземних держав надає важливу інформацію для визначення загальних теоретичних особливостей створення й функціонування цих систем і перспектив для України.

Отже, провідні іноземні держави й держави – члени НАТО зазвичай мають добре організовані й ефективні системи управління оборонними ресурсами. Ці країни приділяють велику увагу розвитку військових технологій, модернізації військових збройних сил і забезпеченню безпеки своїх країн.

За результатами аналізу до основних особливостей функціонування цих систем можна віднести такі напрями:

стратегічне планування: іноземні держави ретельно розробляють довгострокові стратегії із забезпечення безпеки з огляду на потенційні загрози й виклики;

розвиток високотехнологічного складника: багато країн інвестують значні фінансові ресурси в дослідження й розвиток нових військових технологій, таких, як дрони, кіберзброя та штучний інтелект;

інтегрованість і співпраця: управління оборонними ресурсами зазвичай здійснюють через інтегровану систему, яка об'єднує різні галузі військової справи, і співпрацю з іншими державними органами та сектором промисловості;

забезпечення кадрових резервів: велику увагу приділено підготовці кадрів і забезпеченню високого рівня професіоналізму збройних сил.

Перелік використаних джерел:

1. Російсько-українська війна: історичний контекст. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst> (дата звернення: 25.04.2023).
2. Dr. Timothy Snyder: Why the Ukrainian Victory is Important for the World? URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna> (дата звернення: 25.04.2023).
3. Анатомія російсько-українського конфлікту (2014–2022 рр.) в епоху гібридних війн. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5937> (дата звернення: 25.04.2023).
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію воєнної безпеки України" : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 11.05.2023).
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію забезпечення державної безпеки" : Указ Президента України від 30.12.21 р. № 565/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0088525-21#Text> (дата звернення: 11.05.2023).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 11.05.2023).
7. Семененко О. М., Корнийчук С. П., Бокий В. Г., Каблуков О. А. Современные особенности военно-экономического обеспечения и оценки необходимого уровня обороноспособности Украины. *SDirect 24 – Safety, Society, Science*. 2020. № 2 (12). Р. 51–76. URL: <https://www.sdirect24.org/kopia-nato-deep-no-13> (дата звернення: 20.05.2023).
8. Семененко О., Онофрійчук П., Чернишова І., Остапець О., Мотрунич І., Романченко О. Методичні основи управління оборонними ресурсами в Збройних Силах України. ISSN 2522-9842. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. 2021. Vol. 11, №. 5. Р. 98–110.

9. Ясенко С., Ткач І. Огляд окремих аналітичних моделей щодо управління в системах на основі спроможностей. ISSN 2522-9842. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. 2023. Vol. 13, №. 5. P. 111–127.

10. Коваль В., Семененко О., Скурєнівська Л., Семененко Л., Добровольський Ю., Ярмольчик М. Щодо побудови моделі управління оборонними ресурсами на рівні Збройних Сил України (основні аспекти теорії управління оборонними ресурсами). ISSN 2522-9842. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. 2023. Vol. 13, №. 1. P. 128–143.

11. Brendan W. McGarry. Planning, Programming, Budgeting, and Execution (PPBE) : Overview and Selected Issues for Congress. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47178> (дата звернення: 20.05.2023).

12. Захарченко О. П., Захарченко А. В., Захарченко О. А. Управління оборонними ресурсами. URL: <https://www.znannya.org.ua/ua/catalog/view/7088> (дата звернення: 20.05.2023).

13. Україна. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 28.05.2023).

14. Україна. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.com.ua (дата звернення: 28.05.2023).

15. Аналіз виконання заходів Плану утримання та розвитку Збройних Сил України на 2018 рік (станом на 01.10.2018.). 28 с. Вих. № 322/4/1674 ДСК від 26.10 2018. Київ : ГУОМП ГШ ЗСУ, 2018 / Вх. № 820 ДСК від 05.11.2018. Київ : ЦНДІ ЗСУ, 2018.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ГРАНІ АГРЕСІЇ:
ДЕЯКІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
2014-2024 РОКІВ**

**За заг. ред. д. політ. н. П.В. Мироненка
і д. політ. н., проф. С.П. Мокляка**

монографія

Мова видання – українська

В авторській редакції

Макетування
Щегельський Павло Григорович

Підписано до друку 7 лютого 2024 року
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк.24,75
Наклад 300 прим.

ТОВ “ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ”
вул. Леонтовича, 5, оф. 303, м. Київ, 01054
Тел. (044)-227-82-03, e-mail: academy.mpv@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ДК № 5869 від 13.12.2017 р.